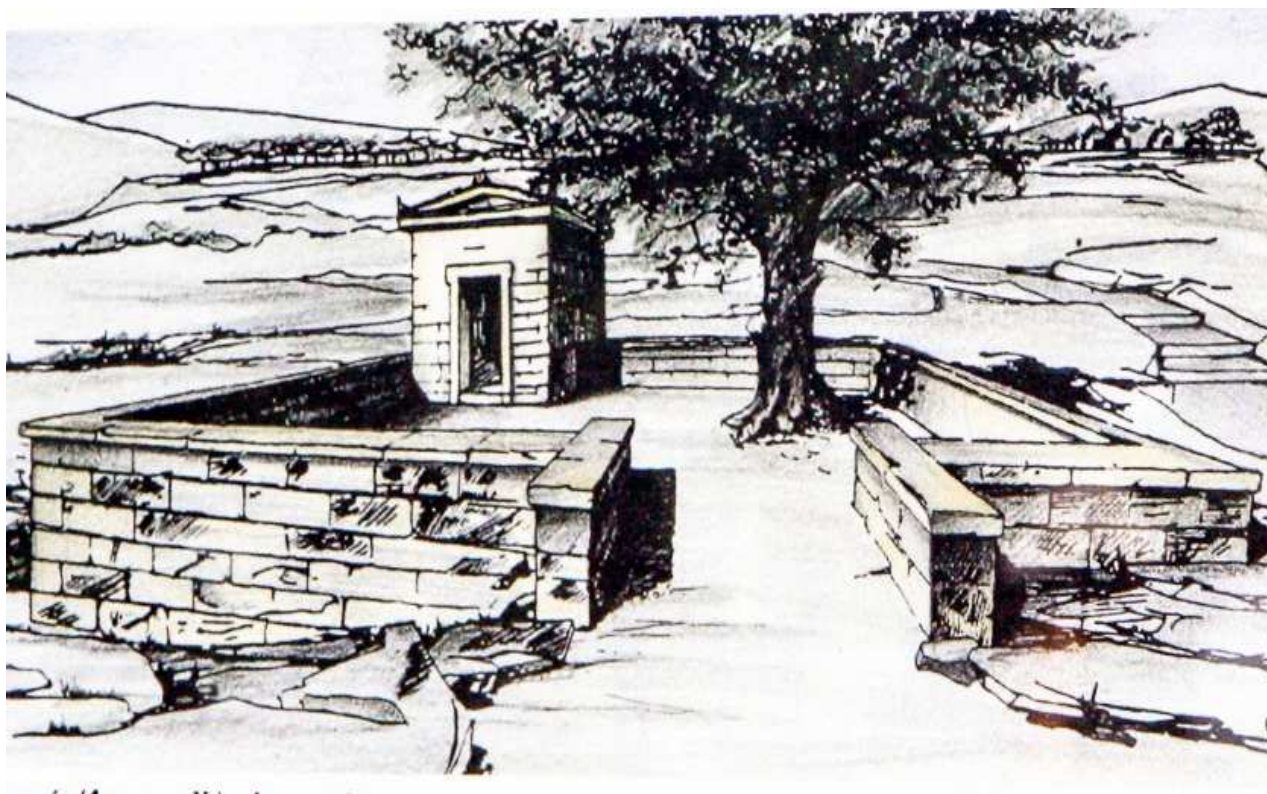

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ, ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΑΡΧΑΙΟΣ ΚΟΣΜΟΣ: ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ»

**Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ
ΣΤΑ ΧΡΗΣΤΗΡΙΑ ΕΛΑΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΔΩΔΩΝΗΣ**
Ιστορική και Νομική προσέγγιση

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΜΕΪΝΤΗ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
Επιβλέπουσα καθηγήτρια: ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΛΙΑΜΠΗ
ΙΩΑΝΝΗΣ ΤΖΑΜΤΖΗΣ
ΗΛΙΑΣ ΚΟΥΛΑΚΙΩΤΗΣ

Ιωάννινα 2021

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	σελ. 5
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι	σελ.7
Ι.α. Το Ιερό της Δωδώνης.	σελ.7
Ι.β. Ανασκαφή του Ιερού της Δωδώνης	σελ. 9
Ι.γ. Λατρεία και Ιερά Οικία	σελ. 9
Ι.δ. Μαντική διαδικασία- χρηστήρια ελάσματα	σελ. 10
Κεφάλαιο ΙΙ.	σελ. 13
ΙΙ.1. Οι επιγραφές	
ΙΙ.2.Παραδείγματα επιγραφών και μεταγραφής	σελ. 17
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ	σελ. 20
ΓΑΜΟΣ	
ΙΙΙ.2.Ο γάμος ως θεσμός	σελ. 21
ΙΙΙ.3. Ιστορική Εξέλιξη	σελ. 22
ΙΙΙ.4. Ο τύπος του γάμου στους κλασικούς χρόνους και η εξέλιξή του	σελ. 23
ΙΙΙ.5. Προϋποθέσεις εγκύρου γάμου	σελ. 25
ΙΙΙ.6. Κωλύματα γάμου	σελ. 27
ΙV ΚΕΦΑΛΑΙΟ	
ΙV.1. ΤΕΚΝΟΠΟΙΑ	σελ. 29
ΙV.2. ΕΠΙΚΛΗΡΟΙ	σελ. 33
ΙV.2.α) <i>Ἐπίκληροι</i> που δεν είχαν εκδοθεί σε γάμο	σελ. 34
ΙV.2.β) Παντρεμένες <i>Ἐπίκληροι</i>	σελ. 36
ΙV.2.γ) Γραφή κακώσεως ἐπικλήρων	σελ. 39
ΙV.2.δ) Αιτιολογική προσέγγιση νομοθετικής ρύθμισης	σελ. 40
ΙV.3. ΥΙΟΘΕΣΙΑ	σελ. 42

IV.3.A. Προϋποθέσεις έγκυρης υιοθεσίας	σελ. 43
IV.3.B. Η εν ζωή υιοθεσία	σελ. 45
IV.3.Γ. Η δια διαθήκης υιοθεσία	σελ. 47
IV.3.Δ.Οι «μετά θάνατον» υιοθεσίες	σελ. 47
IV.3.Ε Λύση της υιοθεσίας	σελ. 48
V ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΧΕΣΕΙΣ ΓΟΝΕΩΝ ΤΕΚΝΩΝ	σελ. 50
V.2. Πατρική εξουσία	σελ. 51
V3.Υποχρεώσεις του πατέρα	σελ. 53
V3.Υποχρεώσεις τέκνων	σελ. 54
ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI ΣΧΕΣΕΙΣ ΑΔΕΛΦΩΝ	σελ. 57
ΚΕΦΑΛΑΙΟ VII ΠΡΟΙΚΑ	σελ. 60
VII.1.Η προίκα στην αρχαιότητα	σελ. 60
VII.2.Υπόχρεοι προς σύσταση προίκας	σελ. 61
VII.3.Τρόπος και χρόνος σύστασης προίκας	σελ. 62
VII.4.Έντιμηση και επιστροφή προίκας	σελ. 63
VII.5.Κυριότητα προικίων	σελ. 65
ΚΕΦΑΛΑΙΟ VIII. ΔΙΑΖΥΓΙΟ	σελ. 66
VIII.1. Λύση του γάμου	σελ. 67
VIII.2. Λύση του γάμου «κοινή συναίνεση»	σελ. 68
VIII.3. Λύση του γάμου με πρωτοβουλία του ενός συζύγου	σελ. 68
VIII.4. Λόγοι διαζυγίου	σελ. 69
VIII.5. Διαζύγιο υποχρεωτικό βάσει νόμου	σελ. 70

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΧ	σελ. 72
ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΚΗ ΔΙΑΔΟΧΗ	
ΙΧ. 2. Ιστορική εξέλιξη	σελ. 73
ΙΧ.3. Η κληρονομική διαδοχή στην κλασική Αθήνα.	σελ. 77
ΙΧ.4 Εξ αδιαθέτου διαδοχή (διαδοχή σύμφωνα με το νόμο)	σελ. 78
ΙΧΙ 5. Διαδοχή εκ διαθήκης	σελ. 83
ΙΧ.6. Τύπος διαθήκης	σελ. 85
ΙΧ.7.Περιεχόμενο διαθήκης	σελ. 86
ΙΧ.8.Φύλαξη διαθήκης	σελ. 87
ΙΧ. 9.Ανάκληση και ακυρότητα διαθηκών.	σελ. 87
ΙΧ. 9 .Κληρονομιά	
α) Περιεχόμενο της κληρονομιάς	σελ. 88
β) Κτήση της κληρονομιάς	σελ. 89
ΙΧ. 11. Αποδοχή – αποποίηση κληρονομιάς	σελ. 90
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	σελ. 92
Συντομογραφίες	σελ. 96
Αρχαίες Πηγές	σελ. 96
Συντομογραφίες - Βιβλιογραφία	σελ. 98
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΠΙΓΡΑΦΩΝ	σελ. 101-137
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΠΙΓΡΑΦΗΣ ΜΥΚΟΝΟΥ	σελ. 139-141

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το έτος 2013 εκδόθηκε από την εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία το δίτομο έργο, *Τα Χρηστήρια Ελάσματα της Δωδώνης των ανασκαφών Ευαγγελίδη*.

Στο έργο αυτό δημοσιεύονται 4.216 επιγραφές, που ήταν χαραγμένες σε 1380 μολύβδινα ελάσματα, τα οποία ανακαλύφθηκαν στο αρχαίο Ιερό της Δωδώνης. Βρέθηκαν στο χώρο της Ιεράς Οικίας και σε αποθέτη στα βορειοδυτικά της, κατά τις ανασκαφές που διενήργησε η εν Αθήναις αρχαιολογική εταιρεία, υπό την επίβλεψη του καθηγητή Ευαγγελίδη, τα έτη 1929-1932, 1935 και 1952-1959 και μελετήθηκαν από τους Σ. Δάκαρη, Ι. Βοκοτοπούλου και Τ. Χριστίδη.

Ελάχιστα είναι τα ελάσματα άλλων ανασκαφικών περιόδων, ενώ δεν εκδίδονται αρκετά των άνω ανασκαφών Ευαγγελίδη, λόγω της κατάστασης διατήρησής τους. Επίσης δεν δημοσιεύονται τα ελάσματα που ανακαλύφθηκαν μετά το 1952 από τους Ευαγγελίδη και Δάκαρη.

Τα μολύβδινα λεπτά φύλλα (ελάσματα), συνήθως έχουν επίμηκες ορθογώνιο σχήμα, φέρουν μία ή περισσότερες αναδιπλώσεις, και πολλές φορές έχουν οπές για την ανάρτησή τους. Είναι αμφίγραφα, με μία ή περισσότερες επιγραφές στην κάθε όψη και χρονολογούνται από τον 6^ο- 2^ο αιώνα π.Χ.

Οι επιγραφές αποτελούσαν ερωτήματα, που έθεταν προς τον Νάιο Δία και τη σύζυγό του Νάια Διώνη οι επισκέπτες του Ιερού της Δωδώνης, ζητώντας χρησμό.

Απευθύνονται προς τη θεότητα κυρίως από ιδιώτες, αλλά και από πόλεις και κοινά. Από το αλφάβητο και τα ονόματα των ερωτώντων διαπιστώνεται ότι οι χρηστηριαζόμενοι προέρχονταν όχι μόνο από τον ελλαδικό χώρο, αλλά και από τον Ελληνισμό της Δύσης.

Από τα ιδιωτικά ερωτήματα τα περισσότερα τίθενται από άνδρες, σπανιότερα από γυναίκες και ζεύγη και αφορούν θέματα σχετικά με την οικογένεια, την επιλογή επαγγέλματος, τη μετεγκατάσταση, το εμπόριο, θέματα υγείας, απόκτηση περιουσιακών αντικειμένων, θέματα ιδιοκτησίας κ. ά.

Στην παρούσα εργασία μελετήθηκαν οι επιγραφές που δημοσιεύονται στο άνω δίτομο έργο και έχουν σχέση με το θεσμό της οικογένειας, σε μια προσπάθεια προσέγγισης, μέσω αυτών, της ιστορικής και νομικής διάστασης των ζητημάτων που συνδέονται με το θεσμό κατά την αρχαιότητα και αναζήτησης του απόηχου των τότε ρυθμίσεων στο σήμερα.

Οι ερωτώντες όμως, προέρχονταν από διάφορα μέρη του Ελλαδικού χώρου και τη Δύση και είναι δεδομένο ότι η αρχαία ελληνική κοινωνική πραγματικότητα της ιστορίας των ελληνικών πόλεων (8^{ος}-4^{ος} αι.) δεν παρουσιάζει ομοιομορφία.¹ Κάθε πόλη είχε το δικό της δίκαιο και υπήρχαν τόσα δικαιοσύνη συστήματα όσες και οι πόλεις κράτη, σύμφωνα με την κρατούσα άποψη.² Προκύπτει επομένως το ερώτημα, με ποια «εργαλεία» θα γίνει η προσέγγιση των ως άνω ζητημάτων.

Στην πράξη οι μελετητές έχουν ασχοληθεί σχεδόν αποκλειστικά με το λεγόμενο αττικό δίκαιο, που ρύθμιζε τη ζωή της πόλης της Αθήνας, λόγω της υπεροχής της Αθήνας στον πολιτικό, καλλιτεχνικό φιλοσοφικό και φιλολογικό χώρο κατά τη διάρκεια του 5^{ου} και 4^{ου} αι. π.Χ., αλλά και γιατί το μεγαλύτερο μέρος του πηγαίου υλικού, που υπάρχει στη διάθεση των ερευνητών, όπως αποσπάσματα από νόμους και ψηφίσματα που έχουν διασωθεί αυτούσια, καθώς επίσης ποικίλα φιλοσοφικά, ιστορικά και λογοτεχνικά έργα, αναφέρεται κυρίως στην Αθήνα της κλασικής εποχής.³

¹ Mossé 1991, 13, 19.

² Biscardi 2004, 32.

³ Biscardi 2004,33.

Όσον αφορά το δικαιοσύστημα της Σπάρτης, οι πηγές είναι ελάχιστες και δεν μας δίνουν στοιχεία ικανά για τη μελέτη των ζητημάτων αυτών. Κύρια πηγή αποτελεί μόνο ο Πλούταρχος, όμως έχει επισημανθεί ότι η οπτική γωνία που έβλεπε τα πράγματα, ήταν αθηνοκεντρική. Επί πλέον, λόγω της μεγάλης διαφοράς τους Σπαρτιατικού συστήματος από το Αθηναϊκό, δεν μπορούσε να αντιληφθεί πλήρως τις διατάξεις του.⁴ Για τα λοιπά ελληνικά δίκαια, με μοναδική εξαίρεση το δίκαιο της Γόρτυνας στην Κρήτη, για το οποίο έχουν διασωθεί πληροφορίες χάρη στον «Κώδικα της Γόρτυνας»,⁵ που αποτελεί ανακωδίκευση του προηγούμενου ισχύοντος δικαίου και χρονολογείται στις αρχές του 5^{ου} αι. π.Χ.,⁶ τα στοιχεία που σήμερα υπάρχουν είναι ελάχιστα.

Επομένως, το δίκαιο της Αθήνας αποτελεί αναγκαστικά το μέσο για την άντληση πληροφοριών. Υποστηρίζεται ότι παρά την ύπαρξη διαφορών μεταξύ των ποικίλων νομοθετικών συστημάτων των διαφόρων πόλεων, λόγω του κοινού πολιτιστικού υποβάθρου των Ελλήνων, πρέπει να υπήρχε ένας κοινός παρονομαστής, ορισμένες δικαιοικές αρχές που δέχονταν όλες οι πόλεις.⁷

Με βάση την παραδοχή αυτή, θα αναζητηθούν οι ρυθμίσεις του αττικού δικαιοσύστηματος, που διαμόρφωσαν οι κρατούσες αντιλήψεις σε σχέση με τον θεσμό της οικογένειας κυρίως κατά την διάρκεια του 5^{ου} και του 4^{ου} αι. π.Χ. που χρονολογούνται και οι περισσότερες επιγραφές και με βάση τις ρυθμίσεις αυτές, θα αναζητηθούν απαντήσεις στα ερωτήματα που διατυπώνονται.

Στη δομή της εργασίας, το πρώτο κεφάλαιο αναφέρεται στο ιερό της Δωδώνης, τις ανασκαφές που πραγματοποιήθηκαν, την ανακάλυψη των χρηστηρίων ελασμάτων, καθώς και τον τρόπο μαντείας. Το επόμενο κεφάλαιο αφορά τις επιγραφές που μελετήθηκαν και αποτελούν ερωτήματα για την οικογένεια εν γένει. Οι επιγραφές έχουν κατηγοριοποιηθεί, ανάλογα με το περιεχόμενο του ερωτήματος, σε επτά επί μέρους ομάδες, που αφορούν τα ακόλουθα θέματα: γάμο/επιλογή συζύγου, τεκνοποιία, σχέσεις γονέων και τέκνων, σχέσεις αδελφών, προίκα, διαζύγιο και κληρονομική διαδοχή. Οι ομάδες αυτές αντιστοιχούν σε τομείς του οικογενειακού δικαίου και μελετήθηκαν στα επόμενα εννέα (9) κεφάλαια της εργασίας. Πρέπει να επισημανθεί ότι οι διατάξεις κληρονομικής διαδοχής αποτελούσαν στην αρχαιότητα μέρος του οικιακού δικαίου, επειδή τα κληρονομικά δικαιώματα ήταν απόρροια των δικαιωμάτων που είχαν επί του *οίκου* τα πρόσωπα που περιλαμβάνονταν σ' αυτόν.⁸

⁴ Biscardi 2004, 175.

⁵ Δημάκης 1986, 17-18: «Κώδικας της Γόρτυνας»: μια μεγάλη επιγραφή αποτελούμενη από δώδεκα δέλτους, η οποία βρέθηκε το 1884 στην περιοχή Άγιοι Δέκα, νότια του Ηρακλείου.

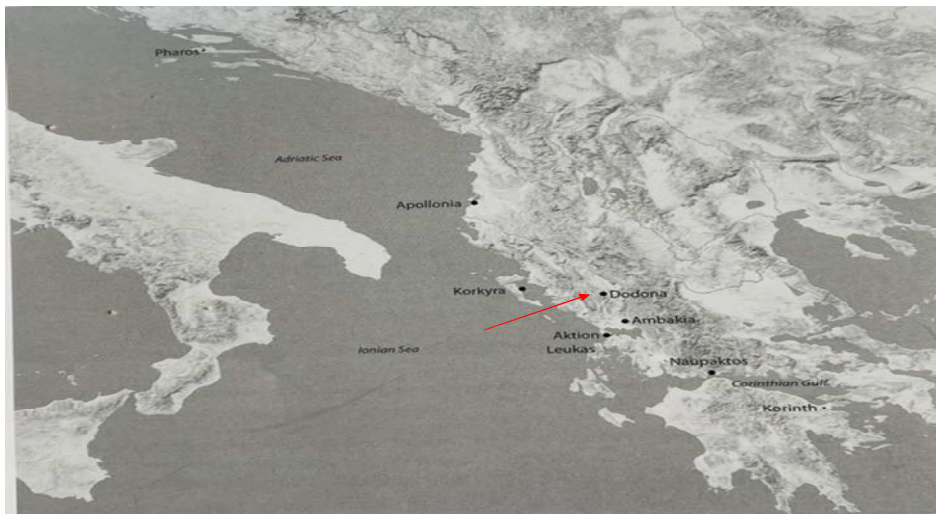
⁶ Πανταζόπουλος 1974, 71.

⁷ Biscardi 2004, 33, με παραπομπή στον Ηρόδοτο (*Ιστορία* 8, 144): «έχουμε τήν ἴδια ἐξ αἵματος καταγωγή, τήν ἴδια γλῶσσα, ἔχουμε κοινά ἱερά θεῶν... και ἔχουμε ἥθη παρόμοια».

⁸ Paoli 1963, 41, 55.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

Ι.α. Το Ιερό της Δωδώνης

(Χάρτης στο *Δωδώνη το μαντείο των ήχων*, Αθήνα 2016,σελ.100)

Το Ιερό του Δία στη Δωδώνη, βρίσκεται στην καρδιά της Ηπειρωτικής ενδοχώρας, στο μέσο της ομώνυμης κοιλάδας στους ανατολικούς πρόποδες του όρους Τόμαρος και σε απόσταση 15 χιλιομέτρων από την πόλη των Ιωαννίνων.

Η θέση του στο κέντρο φυσικών διαδρομών που διαμορφώνονται βόρεια και βορειοδυτικά μέσω ήπιων φυσικών σχηματισμών και νότια/νοτιοδυτικά κατά μήκος της κοίτης των ποταμών Λούρου και Αχέροντα, διευκόλυνε την επικοινωνία τόσο με το λεκανοπέδιο των Ιωαννίνων και από εκεί προς Αλβανία, Μακεδονία και Θεσσαλία όσο και με τον Αμβρακικό κόλπο και τη Νότια Ελλάδα, με την οποία ενώνεται η φυσική κοιλάδα του Ιερού μέσω της φυσικής διάβασης του ποταμού Λούρου.⁹

Η Δωδώνη ήταν πανελλήνιο Ιερό, από τα πλέον σημαντικά θρησκευτικά κέντρα της αρχαιότητας και κατά τον Ηρόδοτο το αρχαιότερο μαντείο των Ελλήνων.¹⁰ Αναφέρεται για πρώτη φορά στα Ομηρικά έπη. Στην Ιλιάδα ο Αχιλλέας απευθύνει έκκληση στον Δία για τον Πάτροκλο (Π 233-235) και ο Οδυσσέας επισκέφθηκε το μαντείο για να ρωτήσει για την επιστροφή του στην Ιθάκη (Οδύσσεια ξ 327-328). Ο Αριστοτέλης (Μετεωρολογικά 1.14) αναφέρει ότι το Μαντείο υπήρχε ήδη από την εποχή του μεγάλου κατακλυσμού. Ο Δευκαλίωνας όταν έφθασε στη Δωδώνη, παντρεύτηκε την Ωκεανίδα Δωδώνη, από την οποία πήρε το όνομα το ιερό. Σύμφωνα με μία άλλη εκδοχή το ιερό ίδρυσε ο ίδιος ο Δευκαλίωνας (Πλούταρχος *Πύρρος* 1.1).

Στον Ηρόδοτο (2.55.1-2), γίνεται αναφορά σχετικά με τον μύθο ίδρυσης του ιερού, σύμφωνα με τον οποίο, δύο μαύρα περιστέρια πέταξαν από τις Θήβες της Αιγύπτου, κατευθυνόμενα το ένα στη Λιβύη και το άλλο στη Δωδώνη, όπου ιδρύθηκαν τα δύο ιερά: *δύο πελειάδας μελαινας έκ Θηβέων τῶν Αἰγυπτίων ἀναπταμένας τὴν μὲν αὐτέων ἐς Λιβύην τὴν δὲ παρὰ σφέας ἀπικέσθαι, ἰζομένην δέ μιν*

⁹ Κατσαδήμα 2012, 49. Σουέρεφ 2016, 13.

¹⁰ Ηρόδ. 2.52.2: *καὶ μετὰ χρόνον ἐχρηστηρίζοντο περὶ τῶν οὐνομάτων ἐν Δωδώνῃ: τὸ γὰρ δὴ μαντήμιον τοῦτο νενομίσται ἀρχαιότατον τῶν ἐν Ἑλλήσι χρηστηρίων εἶναι, καὶ ἦν τὸν χρόνον τοῦτον μόνον.*

ἐπὶ φηγὸν αὐδάξασθαι φωνῇ ἀνθρωπηίῃ ὡς χρεὸν εἶη μαντήμιον αὐτόθι Διὸς γενέσθαι, καὶ αὐτοὺς ὑπολαβεῖν θεῖον εἶναι τὸ ἐπαγγελλόμενον αὐτοῖσι, καὶ σφέας ἐκ τούτου ποιῆσαι.

Τον ιδρυτικό μῦθο της Δωδώνης οι Ἀπειρώται αποτύπωσαν σε νόμισμα κομμένο πιθανά στα χρόνια του Πύρρου, όπου απεικονίζεται η ιερά φηγός και τα περιστέρια.¹¹

Η ανασκαφική έρευνα έφερε στο φως πληθώρα ευρημάτων που χρονολογούνται από την εποχή του χαλκού (τέλος 2^{ης} χιλιετίας) και πιθανολογείται συνέχεια της λατρείας από τα προϊστορικά στα ιστορικά χρόνια.¹²

Τέλη του 8^{ου} π.Χ. αι. χρονολογούνται χάλκινα αναθήματα αποίκων από την Ἴηλιδα στα Ηπειρωτικά παράλια και τέλη του 7^{ου} π.Χ. αι. από την Κόρινθο. Κατά την διάρκεια του 6^{ου} π.Χ. αι., τα αναθήματα αυξάνονται και προέρχονται ιδίως από την Πελοπόννησο και τις αποικίες της Κορίνθου. Τότε χρονολογούνται και τα πρώτα μολύβδινα ενεπίγραφα πινάκια που φέρουν επιγραφές γραμμένες στο αλφάβητο της Αμβρακίας, Κέρκυρας, Επιδάμου και των δωρικών αποικιών της Κάτω Ιταλίας και της Σικελίας,¹³ γεγονός που μαρτυρεί την εμβέλεια του Ιερού.

Η ακτινοβολία του μαντείου κατά τον 6^ο π.Χ. αι. βεβαιώνεται και από τον Ηρόδοτο, ο οποίος αναφέρει ότι ο Κροΐσος, βασιλιάς της Λυδίας, ζήτησε χρησμό από διάφορα μαντεία και τη Δωδώνη.¹⁴

Κατά τον 5^ο αι. π.Χ. οι Αθηναίοι γνώριζαν την ύπαρξη της Δωδώνης. Μάλιστα ζήτησαν χρησμό από το μαντείο για την εκστρατεία τους στη Σικελία και εξακολούθησαν να το επισκέπτονται και μετά το τέλος του Πελοποννησιακού πολέμου, οι δε Σπαρτιάτες άρχισαν να ζητούν χρησιμοδοσία από τις αρχές του 4^{ου} αι. π.Χ.¹⁵

Αναφορές στη Δωδώνη συναντάμε στα κείμενα των αρχαίων τραγικών Αισχύλου, Σοφοκλή, Ευριπίδη,¹⁶ λόγω της σχέσης της Δωδώνης με την Αθήνα προς τα τέλη του 5^{ου} αι. π.Χ, όταν το ιερό πιθανότατα είχε περιέλθει στον έλεγχο των Μολοσσών. Οι Μολοσσοί συνέπρατταν στη συνέχεια εκ περιτροπής με τους Αθηναίους και τους Σπαρτιάτες, οι οποίοι έδειχναν ενδιαφέρον για τη Δωδώνη. Πριν από το 2^ο μισό του 4^{ου} αι. π.Χ, οι Μολοσσοί, επί Φιλίππου Β, βρέθηκαν υπό την επιρροή της Μακεδονίας και μετά το 300 π.Χ. απέκτησαν τον απόλυτο έλεγχο του Ιερού και το χρησιμοποίησαν ως πολιτικό και θρησκευτικό κέντρο.¹⁷

Η μνημειακή διαμόρφωση του χώρου αποδίδεται στον Πύρρο (319-272 π.Χ) και τον Αλέξανδρο Β' (272-262 π.Χ)¹⁸

Το έτος 219 π.Χ. οι Αιτωλοί πυρπόλησαν τη Δωδώνη και κατέστρεψαν συθέμελα την Ιερά Οικία,¹⁹ η οποία στη συνέχεια ανακατασκευάστηκε, ιδρύθηκε νέος ναός της Διώνης, κατασκευάστηκαν άλλα οικοδομήματα και το Ιερό γνώρισε δεύτερη ακμή, που διήρκησε μέχρι το έτος 167 π.Χ., όταν πυρπολήθηκε από τους Ρωμαίους.²⁰

¹¹ Λιάμπη 2016, 178.

¹² Κλείτσας 2016, 24.

¹³ Κατσαδήμα 2012, 54.

¹⁴ Ηρόδοτος I.46.1: «Κροΐσος ... ἐνέβησε δὲ ἐς φροντίδα, εἴ κως δύναιτο, ... τοὺς Πέρσας, καταλαβεῖν ... διαπέμψας ἄλλους ἄλλη, τοὺς μὲν ἐς Δελφοὺς ἰέναι, τοὺς δὲ ἐς Ἄβας τὰς Φωκέων, τοὺς δὲ ἐς Δωδώνην».

¹⁵ Κατσαδήμα 2012, 55-56.

¹⁶ Κατσαδήμα 2016, 25, όπου και οι πηγές.

¹⁷ Κατσαδήμα 2016, 25-26.

¹⁸ Κατσαδήμα 2016, 26. Βλαχοπούλου 2016, 27.

¹⁹ Πολύβιος 4.67.3: *παραγενόμενος δὲ πρὸς τὸ περὶ Δωδώνην ἱερὸν τὰς τε στοὰς ἐνέπρησε καὶ πολλὰ τῶν ἀναθημάτων διέφθειρε, κατέσκαψε δὲ καὶ τὴν ἱερὰν οἰκίαν.*

²⁰ Κατσαδήμα, 2016, 26.

Παρά ταύτα, το ιερό δεν εγκαταλείφθηκε και το μαντείο, παρά τις πολεμικές επιχειρήσεις στους επόμενους αιώνες, εξακολούθησε να λειτουργεί και κατά τον 4^ο μ.Χ. αι., αφού το 362 ο Ιουλιανός ο Παραβάτης ζήτησε χρησμό για την εκστρατεία του εναντίον των Περσών.²¹ Το ιερό δένδρο έκοψε το 391 μ.Χ ένας Ιλλυριός. Αργότερα, με την επικράτηση του Χριστιανισμού, η Δωδώνη έγινε έδρα επισκόπου και τον 5^ο μ.Χ. αι. κτίστηκε τρίκλιτη Βασιλική. Στο χώρο την περίοδο εκείνη λειτούργησαν και εργαστήρια πορφύρας, έως ότου τελικά εγκαταλείφθηκε τον 6^ο αι. μ.Χ.²²

I.β. Ανασκαφή του Ιερού της Δωδώνης

Η ταύτιση του χώρου με τη Δωδώνη οφείλεται στον Άγγλο λόγιο και μετέπειτα επίσκοπο του Lincoln, C. Wordsworth, ο οποίος το 1832 αναγνώρισε τα ερείπια της Δωδώνης κοντά στους Δραμεσιούς.²³

Η πρώτη ανασκαφική έρευνα έγινε με χρηματοδότη τον Ηπειρώτη λόγιο, τραπεζίτη και πολιτικό, Κωνσταντίνο Καραπάνο, την περίοδο 1875-1876. Τότε προσδιορίστηκαν το ιερό του Δία της Δωδώνης, η ακρόπολη, η παλαιοχριστιανική Βασιλική, η Ιερά Οικία, το Βουλευτήριο, ο εξωτερικός περίβολος, τμήματα στοών και βάθρα αδριάντων.

Στη συνέχεια, το έτος 1920, ακολούθησε συστηματική ανασκαφή του χώρου από την εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, υπό την εποπτεία του καθηγητή Γεωργίου Σωτηριάδη, που έφερε εκ νέου στο φως τα οικοδομήματα που είχαν καλυφθεί και πάλι με προσχώσεις, μετά την ανασκαφή του Καραπάνου. Η έρευνα συνεχίστηκε από την εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία με τον καθηγητή Δημήτριο Ευαγγελίδη την χρονική περίοδο 1929-1932 και το έτος 1935. Ο Δημήτριος Ευαγγελίδης μετά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο, κατά το χρονικό διάστημα 1952-1959 συνέχισε την ανασκαφή των λατρευτικών κτιρίων και κυρίως της ιεράς οικίας, με τη συνεργασία του Σωτήρη Δάκαρη, τότε αρχαιολόγου της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, ο οποίος συνέχισε την ανασκαφική δραστηριότητα στο θέατρο, στάδιο, βουλευτήριο και πρυτανείο από το έτος 1959-1996 (από το έτος 1965 με την ιδιότητα πλέον του καθηγητή Κλασικής Αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων).

Μετά το θάνατό του, και κατά την περίοδο 1996-2006, οι έρευνες επεκτάθηκαν από την Εταιρεία και το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων στο Πρυτανείο, τη Δυτική στοά και τη νότια κύρια πρόσβαση στο Ιερό, από τις καθηγήτριες Χρυσήδα Σούλη, Αμαλία Βλαχοπούλου και Κωνσταντίνα Γραβάνη.

I.γ) Λατρεία και Ιερά οικία

Στο επίκεντρο της λατρείας βρισκόταν η ιερή βελανιδιά, η *φηγός*, η οποία είχε μαντικές ιδιότητες, όπως αναφέρεται στην αρχαία ελληνική γραμματεία,²⁴ όπου χαρακτηρίζεται ομιλητικότετη, προσήγορος²⁵ και πολύγλωσσος.²⁶

²¹ Δάκαρης 1986, 24.

²² Κατσαδήμα 2012, 61.

²³ Κατσαδήμα 2012, 49.

²⁴ Τζουβάρα-Σούλη 2007, 88 -89. Κατσαδήμα 2012, 53.

²⁵ Αισχύλος, *Προμηθέας Δεσμώτης* στ. 830-832: *ἴνα μαντεῖα θᾶκός τ' ἔσσι Θεσπρωτοῦ Διός, τέρας τ' ἄπιστον, αἱ προσήγοροι δρῦες.*

²⁶ Σοφοκλής, *Τραχίνιαι*, στ. 1165 : *ἂ τῶν ὀρείων καὶ χαμαικοιτῶν ἐγὼ Σελλῶν ἐσελθὼν ἄλλος εἰσεγραψάμην πρὸς τῆς πατρώας καὶ πολυγλώσσου δρυός.*

Με τη *φηγό* συνδέθηκε η λατρεία του Δία, ο οποίος στη Δωδώνη προσέλαβε χθόνιο χαρακτήρα. Ονομάστηκε Νάιος και Φηγωνάιος ή Φηγωναίος. Το επίθετο Νάιος διατηρήθηκε και χαραχθηκε σε μολύβδινα ελάσματα επιγραφές και σφραγίσματα κεραμίδων. Θεωρήθηκε ότι προέρχεται από το ρήμα ναίω, που σημαίνει κατοικώ, αφού κατά τον Ησίοδο ο Δίας κατοικούσε στις ρίζες της ιερής βελανιδιάς.²⁷ Κατά άλλη άποψη, το όνομα συνδέεται με η λέξη *ναῦς* (πλοίο) αλλά επίσης ότι σχηματίζεται από τη ρίζα *Να-*, η οποία απαντάται σε παράγωγα που έχουν σχέση με το νερό. Υποστηρίζουν ότι ο Δίας ονομάστηκε έτσι, επειδή η περιοχή είχε πολλές πηγές και συνδέεται με τα νερά των πηγών και τη βροχή που γονιμοποιεί τη γη.²⁸

Στη Δωδώνη λατρευόταν μαζί με το Νάιο Δία και η Διώνη, που αποκαλούνταν επίσης Νάια και είχε ενωθεί με το Δία σε ιερό γάμο, θεϊκή ένωση που συνδέθηκε με τη γονιμική λατρεία. Υποστηρίχθηκε η άποψη, ότι η λατρεία της αποτελεί επιβίωση προγενέστερης λατρείας γυναικείας θεότητας, πιθανότατα της Δρυός και της γης, σύμφωνα με έναν αρχαίο ύμνο, που έψελναν οι ιερείς στη Δωδώνη.²⁹ Ο Δίας στη λατρεία της Δωδώνης έχει επίγεια κατοικία, γεγονός που τον διαφοροποιεί από την εν γένει λατρεία του στον Ελλαδικό χώρο.

Ως τις αρχές του 4ου αι. π.Χ., ο Ζευς της Δωδώνης δεν είχε ναό. Η λατρεία του τελούνταν στο ύπαιθρο και ο Θεός, κατά τρόπο σπάνιο, κατοικούσε (έβαιε) στις ρίζες της ιερής βελανιδιάς, που την περιστοιχίζε μια σειρά από χάλκινους τριποδικούς λέβητες. Γύρω του κατοικούσαν οι Ελλοί ή Σελλοί, οι ιερείς του Δία, με γυμνά πόδια και κοιμώμενοι καταγής, για να έρχονται σε επαφή με τη Μητέρα Γη, απ' όπου αντλούσαν τις μυστηριακές δυνάμεις της μαντείας³⁰.

Αρχές του 4^{ου} αι. π.Χ., όταν πλέον τον έλεγχο του ιερού είχαν αναλάβει οι Μολοσσοί, το κυριότερο φύλο της κεντρικής Ηπείρου,³¹ κατασκευάστηκε βορειοδυτικά της ιερής βελανιδιάς, στο κέντρο του ιερού, ένας μικρός ναός με πρόναο και σηκό, που εξυπηρετούσε τη λατρεία του θεού και τη στέγαση των πολυτιμότερων αναθημάτων. Ο εν λόγω μικρός ναός έχει ερμηνευθεί ως Ιερά Οικία.³² Στο δεύτερο μισό του 4^{ου} αι. π.Χ. στο κτίριο προστίθεται ισοδομικός περίβολος, ο οποίος επεκτείνεται στις αρχές του 3^{ου} αι. π.Χ.³³

Μετά την καταστροφή από τους Αιτωλούς (219 π.Χ), ο εντός του περιβόλου κεντρικός ναός αντικαταστάθηκε από μεγαλύτερο ιωνικό ναό με πρόστυλο, αποκτώντας μνημειακό χαρακτήρα, πλαισιώθηκε δε από τους δύο ναούς της Διώνης, το ναό της Θέμιδας, του Ηρακλή και το ναό της Αφροδίτης. Το σχήμα του οικοδομήματος έμοιαζε με ένα αρχαίο ελληνικό σπίτι. Έτσι γίνεται κατανοητός ο λόγος που ο Πολύβιος, (200 π.Χ-118 π.Χ) το ονομάζει ιερά οικία.³⁴

Ι.δ. Μαντική διαδικασία - χρηστήρια ελάσματα

Η μαντική διαδικασία στο μαντείο της Δωδώνης είχε ως κέντρο την ιερή βελανιδιά, στις ρίζες της οποίας, όπως προαναφέρθηκε, θεωρούνταν ότι κατοικούσε (έβαιε) ο Δίας και η Διώνη. Στους Ομηρικούς χρόνους είναι γνωστή η μαντική σημασία του θροίσματος των φύλλων του πρωταρχικού αυτού συμβόλου μαντείας.

²⁷ Ησίοδος, *Ώϊες*, απόσπασμα 34: *Ναῖον ἐν πυθμένι φηγοῦ, ἔνθεν ἐπιχθόνιοι μαντήϊα πάντα φέρονται.*

²⁸ Κατσαδήμα 2012, 53.

²⁹ Δάκαρης 1986, 86-92. Κατσαδήμα 2012, 54.

³⁰ Κατσαδήμα 2012, 52-53. Τζουβάρα-Σούλη 2016, 43.

³¹ Γραβάνη 2016, 173. Γεωργούλας, 2016, 46.

³² Γεωργούλας 2016, 46.

³³ Η εικόνα του εξωφύλλου αποτυπώνει την ιερά οικία με τη μαντική δρυΐ και τον ισοδομικό περίβολο. Β' μισό 4^{ου} αι. π.Χ. (σχέδιο Β. Χαρίσης).

³⁴ Κατσαδήμα 2012, 56. Γεωργούλας 2016, 46, όπου και η αναφορά στην πηγή.

Η ερμηνεία των χρησμών αποτελούσε καθήκον των ιερέων και ιερειών του Μαντείου. Οι ιερείς (Ελλοί) δεν έπλεναν τα πόδια τους (*ανιπτώποδες*) και κοιμόταν κάτω (*χαμαιεῦναι*) για να έχουν επαφή με τη γη.³⁵

Σύμφωνα με τις φιλολογικές πηγές και αρχαιολογικά ευρήματα, σημαντικό ρόλο στη μαντική της Δωδώνης έπαιζαν και οι περισσότερες, αφού από το πέταγμα και τους κρωγμούς τους οι ιερείς ερμήνευαν τα μηνύματα του θείου ζεύγους.³⁶

Οι τρόποι μαντείας στο Ιερό της Δωδώνης δεν περιορίζονται μόνο στη Δρυ και τις περισσότερες, αλλά και σε ανθρώπινα αναθήματα. Υποστηρίζεται ότι ο συνεχής ήχος από την κρούση των λεβήτων, που περιέβαλαν την ιερή βελανιδιά, χρησιμοποιούνταν ως μέσο μαντείας.

Άλλος τρόπος μαντείας είναι τα χρηστήρια ελάσματα, που περιέχουν ερωτήσεις των επισκεπτών, που συνέρρεαν εκεί. Οι ερωτήσεις των ενδιαφερομένων, υποβάλλονταν κατ' αρχήν προφορικά. Από τον 6^ο αι. π.Χ. και κυρίως τον 5^ο αι.π.Χ. και εξής, οι ερωτήσεις χαράσσονταν με αιχμηρό εργαλείο σε δύο ή τρεις σειρές στη μαλακή επιφάνεια μολύβδινων ελασμάτων, που είχαν σχήμα ορθογώνιο ή ταινίας. Η απάντηση του θεού σπάνια αναγράφεται, ενώ αναγράφεται το όνομα του ερωτώντος για να αναγνωρίζεται ο κάτοχος του ελάσματος μετά τη χρησιμοδοσία, επειδή τα περισσότερα βρέθηκαν διπλωμένα με επιμέλεια.³⁷

Δεν υπάρχει κάποια μαρτυρία του τρόπου με τον οποίο δίνονταν η απάντηση στα ερωτήματα αυτά. Διατυπώθηκε η άποψη ότι τα χρηστήρια ελάσματα χρησιμοποιούνταν σε κάποια μορφή κληρομαντείας.³⁸ Οι επισκέπτες χάρασαν οι ίδιοι ή κάποιος άλλος για τους αγράμματους το ερώτημά τους στο μολύβδινο έλασμα. Στη συνέχεια το δίπλωναν και στην εξωτερική πλευρά χάραζαν το όνομά τους ή κάποιο άλλο αναγνωριστικό στοιχείο. Τα ερωτήματα παραλάμβανε η ιέρεια, η οποία απαντούσε σε αυτά τραβώντας κλήρους, που έδιναν τις απαντήσεις, θετικές ή αρνητικές ή ονόματα θεών, δεδομένου ότι πολλοί ρωτούν σε ποιον θεό να θυσιάσουν για να έχουν τα επιθυμητά αποτελέσματα. Πολλά ελάσματα βρέθηκαν διπλωμένα στις ανασκαφές και πιθανολογείται ότι η ιέρεια δεν πρέπει να άνοιγε το έλασμα, η δε απάντηση πρέπει να δινόταν με βάση το αναγνωριστικό της εξωτερικής πλευράς.³⁹

Τα πρώτα μολύβδινα αυτά ελάσματα με τις ερωτήσεις των πιστών, αποκαλούμενα χρηστήρια ελάσματα, ανακαλύφθηκαν κατά την πρώτη ανασκαφική έρευνα από τον Κωνσταντίνο Καραπάνο, όπως προαναφέρθηκε, τα οποία κατέληξαν εν μέρει στο Εθνικό αρχαιολογικό Μουσείο και εν μέρει και στο Μουσείο του Βερολίνου. Ο Καραπάνος δημοσίευσε πολλά από τα ελάσματα στο έργο του *Dodone et ses ruines* (1878).⁴⁰

Στη συνέχεια ήλθε στο φως μεγάλος αριθμός χρηστηρίων ελασμάτων κατά την ανασκαφική έρευνα της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρίας τα έτη 1929-1932, 1935 και 1953-1959 υπό την εποπτεία του Δημητρίου Ευαγγελίδη.

Στο προαναφερθέν δίτομο έργο, *Τα Χρηστήρια Ελάσματα της Δωδώνης των ανασκαφών Δ. Ευαγγελίδη*, δημοσιεύεται ο εντυπωσιακός αριθμός των 4016 επιγραφών, που ήταν χαραγμένες σε 1380 μολύβδινα ελάσματα.

³⁵ Βασιλείου 2016, 48, 49.

³⁶ Βοκοτοπούλου 1973, 20.

³⁷ Βοκοτοπούλου 1973, 20-21.

³⁸ Κατσαδήμα 2012, 56 όπου σχετική αναφορά στον Parke 1967, 83, 137 για την κληρομαντεία.

³⁹ Τσέλικας 2016, 75-76.

⁴⁰ Τσέλικας 2016, 75.

Χρονολογούνται από τα τέλη του 6^{ου} αι. π.Χ., τα μέσα του 3^{ου} αι. π.Χ. και 2^{ου} αι π.Χ. και είναι γραμμένα σε διάφορα αλφάβητα και διαλέκτους. Λόγω της γεωγραφικής θέσης του Μαντείου, υπερτερούν εκείνα με βορειοδυτική διάλεκτο.⁴¹

⁴¹ Τσέλικας 2016,76.

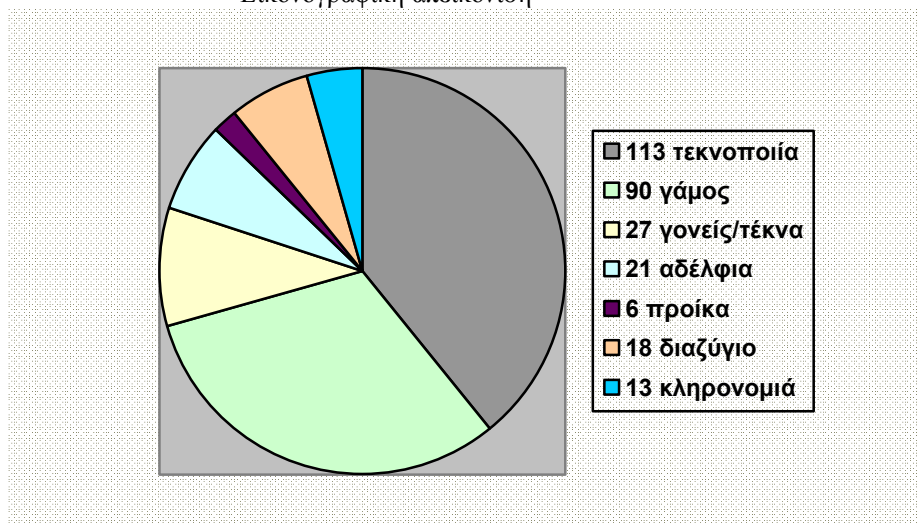
ΚΕΦΑΛΑΙΟ II.

II.1. Οι επιγραφές

Από τη μελέτη των 4.216 επιγραφών διαπιστώνεται ότι η μεγαλύτερη ομάδα είναι εκείνη με ερωτήματα που αφορούν την οικογένεια εν γένει. Οι επιγραφές αυτές ανέρχονται σε διακόσιες πενήντα εννέα (259).⁴² Καταγράφηκαν και παρατίθενται ως παράρτημα στο τέλος της εργασίας (σελ.102-141), αφού κατηγοριοποιήθηκαν, ανάλογα με το περιεχόμενο του ερωτήματος, σε επτά επί μέρους ομάδες, τομείς του οικογενειακού δικαίου στους οποίους αντιστοιχούν:

- 90 : γάμος/επιλογή συζύγου⁴³
- 113 : τεκνοποιία - υιοθεσία - επίκληρος
- 27 : σχέσεις γονέων και τέκνων
- 21 : σχέσεις αδελφών
- 6 : προίκα
- 18 : διαζύγιο
- 13 : κληρονομική διαδοχή.

Εικονογραφική απεικόνιση

Από τις 259 επιγραφές που μελετήθηκαν, οι 28 δεν κατατάσσονται στο corpus με σαφήνεια σε μία από τις παραπάνω ομάδες.

Διαπιστώθηκε ότι 11 επιγραφές καταγράφονται στο corpus ως επιλογή συζύγου ή διαζύγιο, 4 επιγραφές ως γάμος/τεκνοποιία, 6 τεκνοποιία/σχέσεις γονέων τέκνων, 6 τεκνοποιία/σχέσεις αδελφών και 1 κληρονομιά/ προίκα .

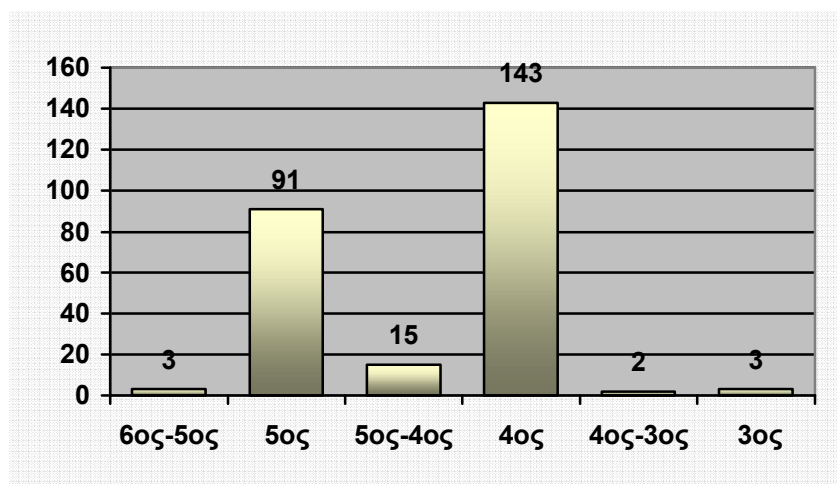
Θεωρήθηκε ορθό οι επιγραφές αυτές να συμπεριληφθούν και στις δύο ομάδες. Για το λόγο αυτό, ενώ το σύνολο των επιγραφών που μελετήθηκαν είναι 259, το άθροισμα των επιγραφών στις επί μέρους ομάδες ανέρχεται σε 287.

β) Οι επιγραφές χρονολογούνται:

⁴² Το μήκος των περισσότερων ελασμάτων στα οποία είναι χαραγμένα τα ερωτήματα που μελετήθηκαν, κυμαίνεται από 2 μέχρι 5 εκατοστά, αρκετά από 5-10 εκατοστά και πολύ λίγα πάνω από 10 εκατοστά.

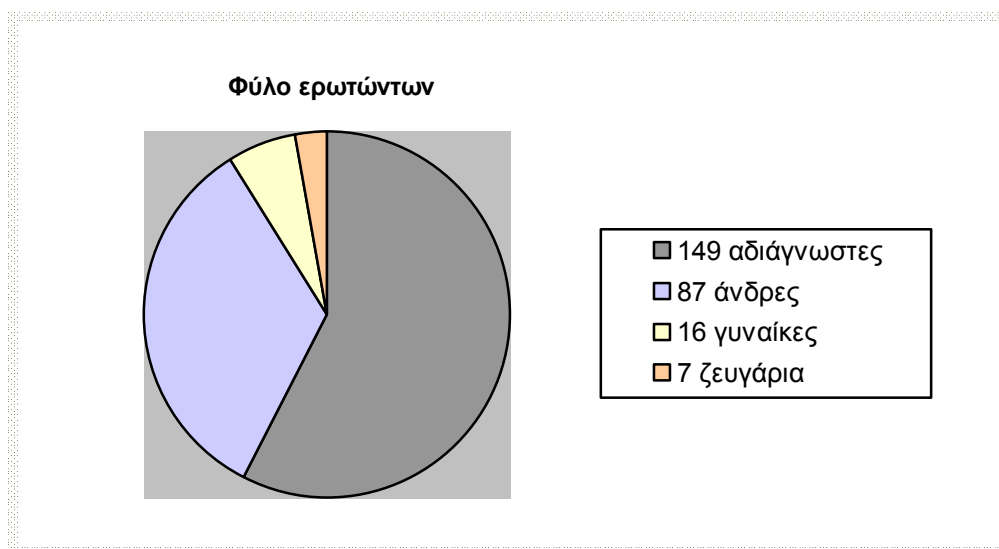
⁴³ Κρίθηκε σκόπιμο να καταχωρηθούν στην ίδια κατηγορία τόσο οι επιγραφές που στο corpus αναφέρεται ότι αφορούν γάμο, όσο και εκείνες που αφορούν επιλογή συζύγου

6^{ος} -5^{ος} αι. : 3
 5^{ος} αι. : 91
 5^{ος} - 4^{ος} : 15
 4^{ος} αι. : 143
 4^{ος} -3^{ος} : 2
 3^{ος} αι. : 3
 και
 2
 αδιάγνωστες

γ) το φύλο των ερωτώντων έχει καταγραφεί στο corpus σε 110 από τις 259 επιγραφές, τις οποίες διατυπώνουν :

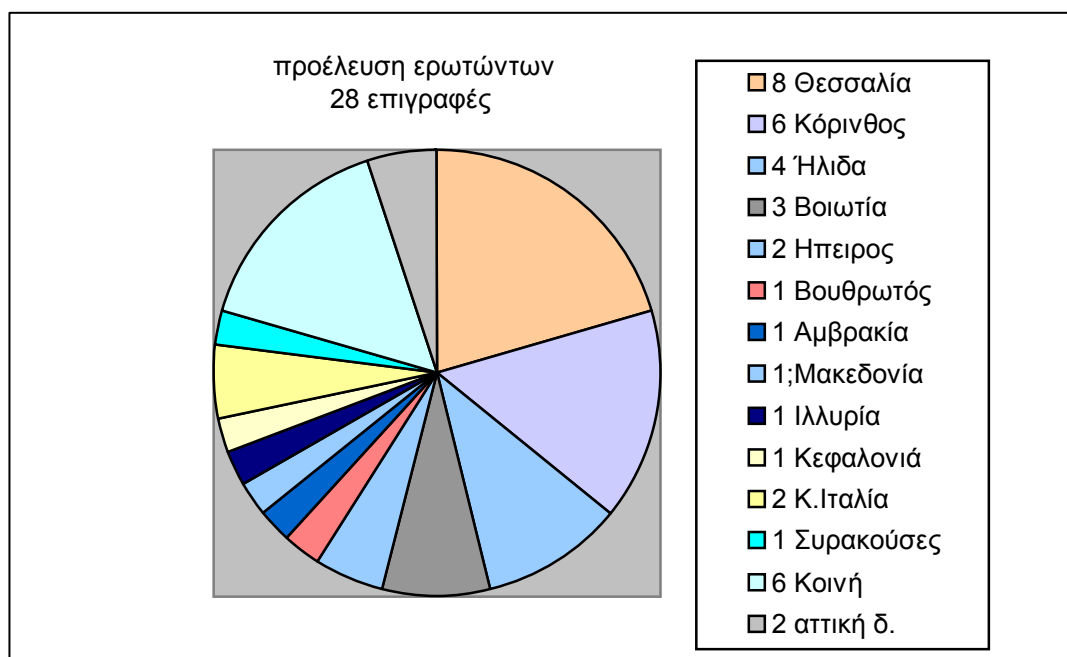
87 : άνδρες
 16 : γυναίκες
 7 : ζευγάρια
 149 : αδιάγνωστες

δ) Προέλευση χρηστηριαζομένων

Η προέλευση των χρηστηριαζομένων καταγράφεται στο corpus στις 28 από τις 259 επιγραφές με βάση το αλφάβητο, τη διάλεκτο και τα αναγραφόμενα σ' αυτές ονόματα των ερωτώντων. Σύμφωνα με τους μελετητές, προέρχονταν από Θεσσαλία, Κόρινθο, Ήλιδα, Βοιωτία, την Ήπειρο και την περιοχή του Μαντείου, Βουθρωτό, Αμβρακία, Μακεδονία, Ιλλυρία, Κάτω Ιταλία, την Κεφαλονιά και τις Συρρακούσες .

Επί πλέον έξι (6) επιγραφές είναι διατυπωμένες στην κοινή και σε δύο (2) από αυτές διαπιστώνεται ο αττικοϊωνικός και ο αττικός τύπος.

Αναλυτικά:

Θεσσαλία: =8 (2= γάμος, 3=τεκνοποιία, 2=σχέσεις γονέων τέκνων, 1 = κληρονομιά

27A (αλφάβητο Θεσσαλίας ή Ήλιδας),	5 ^{ος}
145 A (θεσσαλικής προέλευσης;)	5 ^{ος}
150A (θεσσαλικό αλφάβητο)	5 ^{ος}
1351A. (θεσσαλικής προέλευσης και μάλιστα δυτικής θεσσαλικής)	5 ^{ος}
1909B (θεσσαλική διάλεκτος)	4 ^{ος}
2587B (θεσσαλικής ή βοιωτικής προέλευσης)	5 ^{ος}
2906B (πιθανόν θεσσαλική διάλεκτος)	4 ^{ος}
3113A (θεσσαλικό όνομα, Καλλιρόαν)	4 ^{ος}

Κορινθιακής προέλευσης: 6 (2=γάμος, 3=τεκνοποιία, 1= σχέσεις γονέων τέκνων)

251A κορινθιακό (;)	4 ^{ος}
534B (κορινθιακό αλφάβητο)	5 ^{ος}
541B (αλφάβητο κορινθιακού κύκλου)	5 ^{ος}
1033 (κορινθιακό αλφάβητο)	5 ^{ος}
1805 (κορινθιακού κύκλου)	5 ^{ος}
3828 ^A (αλφάβητο Αμβρακίας ή γενικά κορινθιακού κύκλου)	

Ήλιδα : 4 (1= γάμος, 3 = τεκνοποιία)

27A (αλφάβητο Ήλιδας ή Θεσσαλίας)	5 ^{ος}
2374A ⁴⁴ (αλφάβητο Ήλιδας ή Συρακουσών ή αποικιών τους)	5 ^{ος}
2830A (αλφάβητο αποικίας Ήλιδας)	5 ^{ος}
3550B (αλφάβητο Ήλιδας)	5 ^{ος}

⁴⁴ Καταχωρείται και ως προερχόμενη από τις Συρακούσες

Βοιωτία: 3 (1=γάμος, 2=τεκνοποιία)	
313A (βοιωτική διάλεκτος)	5 ^{ος}
2587B (βοιωτική ή θεσσαλική προέλευση),	5 ^{ος}
4157A (βοιωτική διάλεκτος)	5 ^{ος}
Ήπειρος: 2 (1=γάμος, 1= τεκνοποιία)	
2474 (M863) Περιοχή του Μαντείου: (από το όνομα Λυσανίας).	4 ^{ος}
3737B (ηπειρώτικο αλφάβητο).	5 ^{ος}
Βουθρωτός: 1 =τεκνοποιία	
2590A (από το όνομα Μεγαλλίδα)	5 ^{ος}
Αμβρακία: 1= τεκνοποιία	
3828A ⁴⁵ (αλφάβητο Αμβρακίας ή γενικά κορινθιακού κύκλου). Τέλος 6 ^{ου} -αρχές 5 ^{ου}	
Κατά τον D.J.τέλος 5 ^{ου} αρχές 4 ^{ου}	
Μακεδονία (;) : 1= απόκτηση παιδιού και βιωσιμότητα	
ΧΕΔ 2493 Α (Το κύριο όνομο Κεβαλίωι μοιάζει με μακεδονικό κύριο όνομα)	4 ^{ος}
Ιλλυρία: 1=τεκνοποιία	
2609B	4 ^{ος}
Κεφαλονιά: 1=γάμος	
1208B (από το όνομα Μιθθίς)	4 ^{ος}
Κάτω Ιταλία: 2 (1=γάμος, 1=τεκνοποιία)	
459B (ιταλιώτικο-δωρικό αλφάβητο)	5 ^{ος}
2367 από το όνομα Επίλυτος).	4 ^{ος}
Συρακούσες : 1=τεκνοποιία	
2374 ⁴⁶ (αλφάβητο, Ήλιδας ή Συρακουσών ή αποικιών τους)	5 ^{ος}
διατυπωμένες στην κοινή: 6 επιγραφές:	
48Α (γάμος)	4 ^{ος}
210Α (γάμος)	4 ^{ος}
325Α (γάμος)	4 ^{ος}
710 Β, (γάμος)	4 ^{ος}
1908Α = διαζύγιο(1=διαζύγιο)	4 ^{ος}
1268Α (1=τεκνοποιία.Ερώτημα που τίθεται από τον Φίδυν. το όνομο μαρτυρείται στην περιοχή του μαντείου)	5 ^{ος}
αττικός τύπος	
1491Α (αττικοϊωνικός τύπος κληρος = (κληρονομιά)	4 ^{ος}
2564Β (αττικός τύπος, θάλαττα) 1=σχέσεις αδελφών	4 ^{ος}

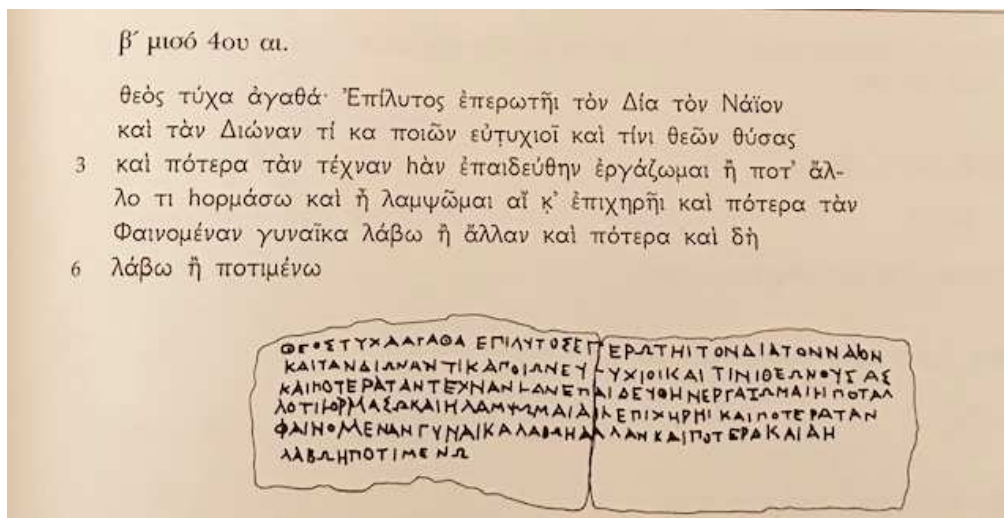
⁴⁵ Καταχωρήθηκε και στις επιγραφές κορινθιακής προέλευσης.

⁴⁶ Καταχωρήθηκε και στις επιγραφές από την Ήλιδα

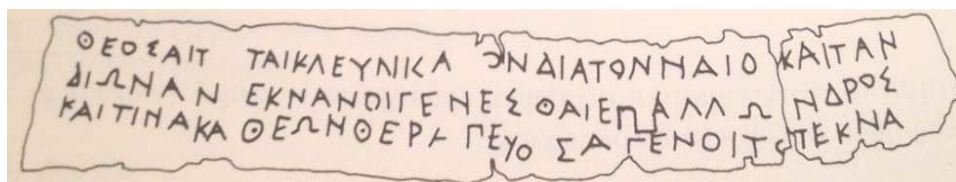
Οι επιγραφές αυτές, 36 τον αριθμό (28 + 6 στην κοινή +2 στην αττική διάλεκτο) χρονολογούνται 1 στον 6^ο-5^ο αι. π.Χ., δέκα εννέα επιγραφές (19) στον 5^ο αι. π.Χ. και δέκα έξι (16) επιγραφές στον 4^ο αι. π.Χ.

Παρατηρείται ότι όλες οι επιγραφές Βοιωτίας, Ήλιδας και Κορίνθου (εκτός μίας) ανάγονται στον 5^ο αι. π.Χ. και ότι οι διατυπωμένες στην κοινή και τον αττικό τύπο χρονολογούνται σχεδόν όλες (εκτός από μία) στον 4^ο αιώνα π.Χ.

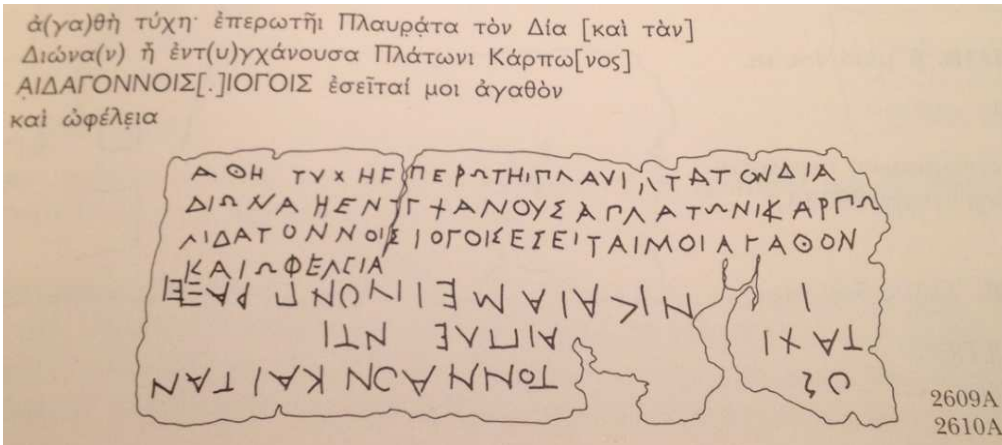
II.2. Παραδείγματα επιγραφών και μεταγραφής

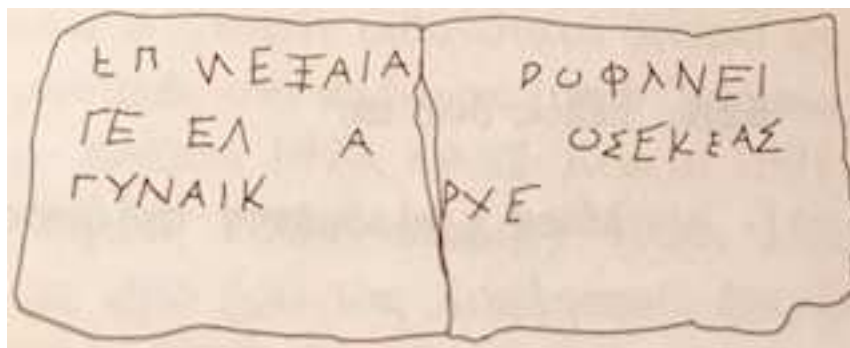
2367 (M 828) του 4^{ου} αι. π.Χ., κατωϊταλικής προέλευσης, από το όνομα Επίλυτος. Το ερώτημα «εφ' όλης της ύλης»: ευτυχία, συνέχιση της τέχνης που έχει μάθει ή αλλαγή και εφόσον τραπεί προς άλλη επαγγελματική κατεύθυνση, αν θα τα καταφέρει· πρέπει να επιλέξει την Φαινομέναν ως σύζυγο ή άλλη· αν θα πρέπει να παντρευτεί ή να περιμένει.

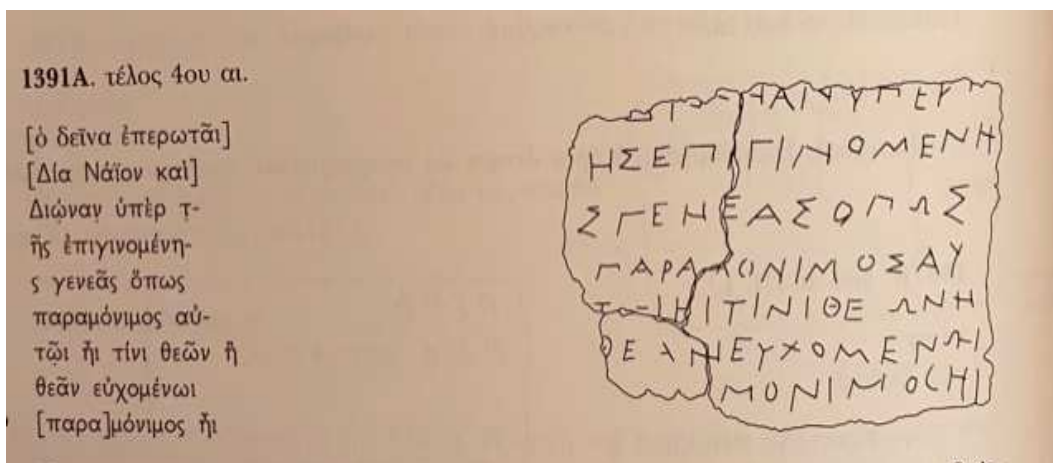
2552A, 4^{ου} αι. π.Χ. Ερώτημα της Κλευνίκας· ενοχοποιεί το σύζυγό της για το πρόβλημα τεκνοποιίας και θέτει θέμα επιλογής άλλου συζύγου.

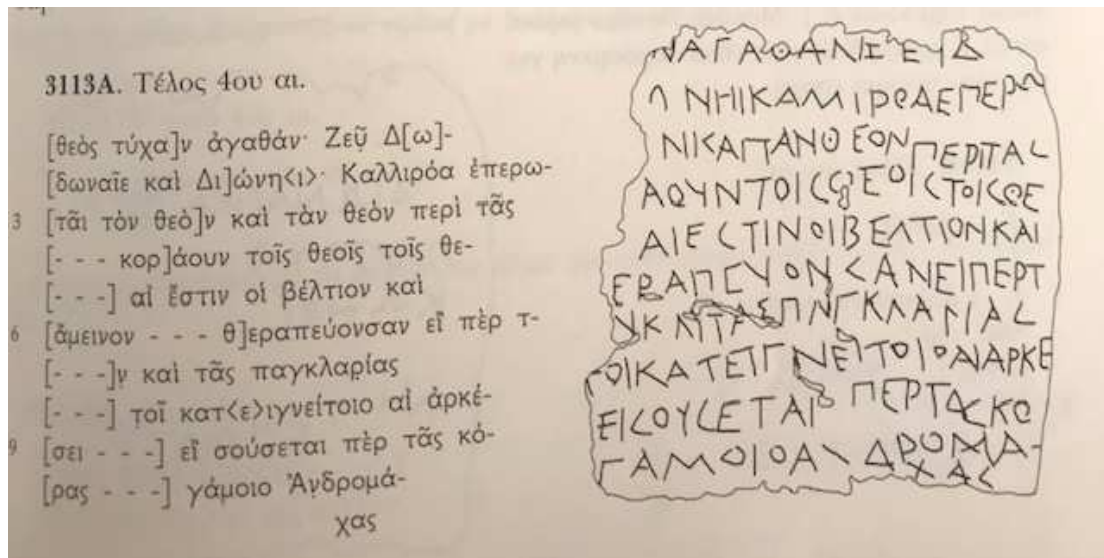
2609 A. 4^{ος} αἰ. π.Χ. Ἰλλυρικής προέλευσης, ἀπὸ τοῦ ὀνόμα Πλαυράτα/Πλευράτα.
 Ἀνθὰ τὴν οφελήσει ἡ ἐπαφή μετὸν Πλάτωνα/Πλάτωνα

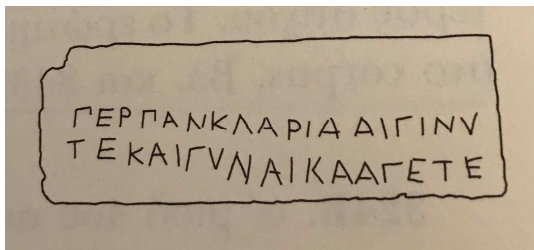
59B, περί ἐπιμειξίας, 5^{ος} αἰ.π.Χ.
 ΕΠ[.]ΜΕΞΑΙΑ[Π]ροφάνει
 Γε[ν]εὰ [.]Α[. . . .]ΟΣΕΙΔΕΑΣ
 Γυναικ[. . . .]ΡΧΕ

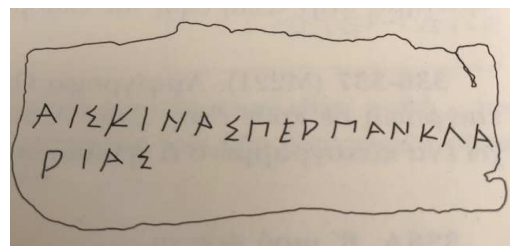
1391 A, τέλος 4^{ου} αἰ. π.Χ. ἀναφέρεται στὴν ἐπιβίωση τέκνου [παρα]μόνιμος

3113 Α, 4^{ος} αι. π.Χ. θεσσαλικής προέλευσης. Κοινή κληρονομιά αδελφών και προίκα

328 (M219) 4^{ος} αι. π.Χ.

331 Β 4^{ος} αι. π.Χ.

Περί πανκλαρίας (κληρονομιά)

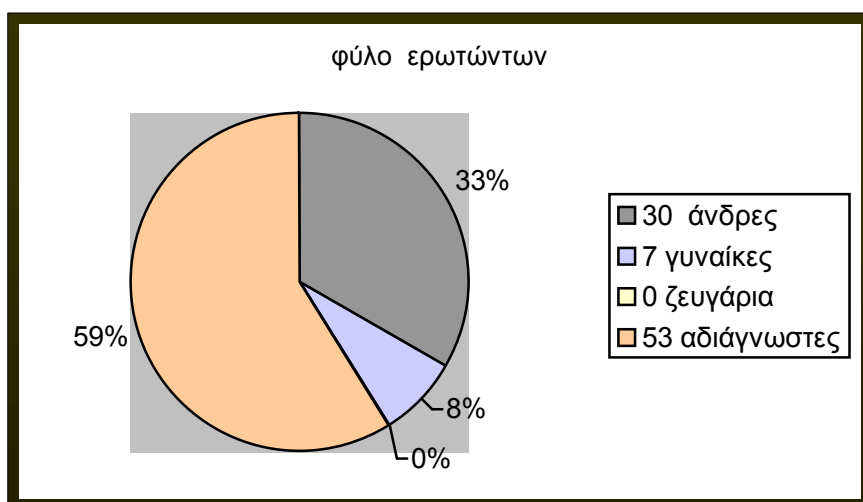
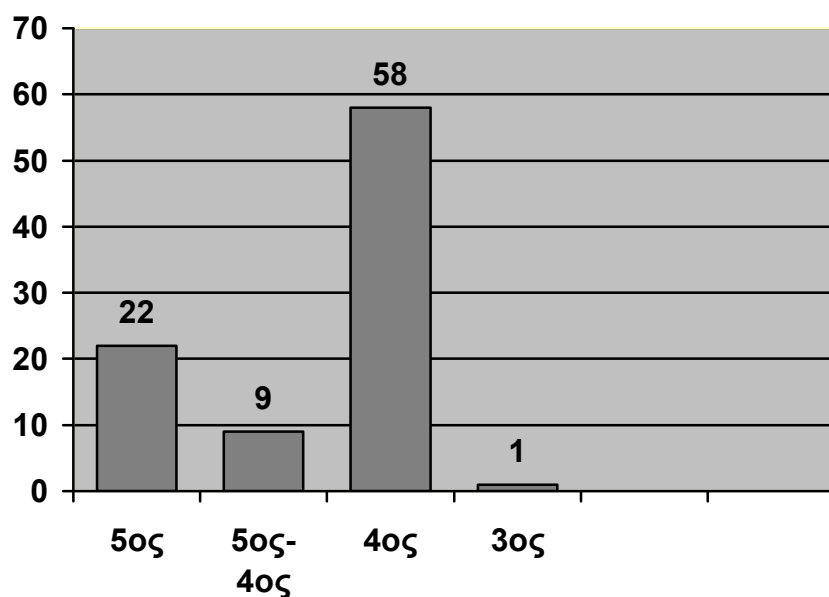
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ ΓΑΜΟΣ

Από τις 259 επιγραφές που έχουν μελετηθεί, οι 90 αφορούν το γάμο ή επιλογή συζύγου, χωρίς να είναι πάντα σαφής η διάκριση και σε κάποιες το ερώτημα για γάμο τίθεται μαζί με το ερώτημα τεκνοποιίας.

Χρονολογούνται: 22 στον 5^ο αι. π.Χ., 9 στον 5-4 αι. π.Χ., 58 στον 4^ο αι. π.Χ. και μόνο μία (1) στον 3^ο αι. π.Χ.

Τα ερωτήματα των ανδρών ανέρχονται σε 30, από γυναίκες τίθενται μόνο 7 και στις υπόλοιπες περιπτώσεις δεν είναι δυνατή η διάκριση, όπως αποτυπώνεται και στις ακόλουθες εικονογραφικές απεικονίσεις.

χρονολόγηση επιγραφών

Όπως προαναφέρθηκε, τα ερωτήματα στην πλειονότητα τους αφορούν γενικά το γάμο ή την επιλογή συζύγου.

Στα ειδικότερα ερωτήματα, καταγράφεται η φροντίδα των πατέρων για την «αποκατάσταση» της θυγατέρας τους (395A, 2474 και 2508A), των αδελφών για το γάμο της αδελφής τους (1051A, 3599A), αλλά και μιας μητέρας, πιθανόν χήρας, για το γάμο της θυγατέρας της (429B).

Καταγράφεται επίσης η ανησυχία ενός άνδρα, που ρωτά για την κόρη του Λυσανία ως υποψήφια σύζυγό του, αν θα υπάρχει θετική ανταπόκριση από τον πατέρα της.

Στην 1208A η Πιθίς (μαρτυρείται στη Κεφαλονιά), ρωτά για το γάμο που σχεδιάζει για την κόρη της η Θηβαΐς (μαρτυρείται στο Βουθρωτό). Η σχέση των δύο γυναικών δεν προσδιορίζεται. Για το δικό της γάμο ρωτά η Πολυάνδρα στη 2413A, ίσως όμως η ερώτηση τίθεται για λογαριασμό της από τον *κύριο* της, πατέρα ή αδελφό.

Άνδρας ρωτά στην 2502B, αν είναι καλό γι'αυτόν να παντρευτεί αυτή που σχεδιάζει και στην 1127A άνδρας επίσης ρωτά, αν θα είναι ευτυχισμένος ο γάμος του με την κόρη του Φιλωνίδα και αδελφή του Παμφίλα.

Στην 1193A άνδρας ενδιαφέρεται να μάθει «αν είναι σωστό να συγκατοικήσει ο ίδιος και η γυναίκα του με την αδελφή του ίδιου ή της γυναίκας του»⁴⁷ και σε δύο επιγραφές γίνεται αναφορά σε επιλογή άλλου συζύγου (2552A και η 3408B).

Με βάση τα γενικά και ειδικότερα περί γάμου και επιλογής συζύγου ερωτήματα, θα αναζητηθεί το καθεστώς που ίσχυε σχετικά με το θεσμό του γάμου στην Αθήνα των κλασικών χρόνων. Ποια ήταν η θέση του γάμου στην κοινωνία του 5^{ου} /4^{ου} αι. π.Χ.; Ποια ήταν η θέση του πατέρα και των αδελφών στην τέλεση του γάμου των θυγατέρων και αδελφών αντίστοιχα; Ποιος γάμος θεωρούνταν έγκυρος: ποιες προϋποθέσεις και κωλύματα είχε θεσπίσει η πολιτεία για την τέλεσή του; Είχαν δικαίωμα επιλογής συζύγου οι γυναίκες; Ποιος ο ρόλος τους στο γάμο και στον *οἶκο* γενικότερα; Περαιτέρω, ποιος ο απόηχος των τότε σχετικών με το γάμο ρυθμίσεων σήμερα; Ποιες ρυθμίσεις είναι σήμερα παντελώς άγνωστες και ποιες συνεχίζουν να επιβιώνουν στην πορεία του χρόνου.

III.2. Ο γάμος ως θεσμός

Στην κλασική Ελλάδα, ο γάμος ως θεσμός κατείχε υψηλή θέση⁴⁸ στη ζωή της και στην οργάνωση της *πόλεως*. Η σύναψη του γάμου αποτελούσε εκπλήρωση ηθικού καθήκοντος των Αθηναίων πολιτών, γι' αυτό και όσοι παντρεύονταν είχαν την εύνοια της πολιτείας και των συμπολιτών τους. Δεν υπήρχε όμως ρητή διάταξη νόμου για υποχρεωτική σύναψη γάμου ούτε και προβλέπονταν ποινικές ή άλλες νομικές κυρώσεις για τους άγαμους.⁴⁹ Σε μερικά κείμενα αναφέρεται ότι ένας άντρας που έμενε άγαμος μπορούσε να μηνυθεί με *γραφή*.⁵⁰ Οι ρυθμίσεις αυτές δεν έχει αποδειχτεί ότι ίσχυσαν ποτέ, αλλά ακόμη και να ίσχυσαν, είναι βέβαιο ότι τουλάχιστον κατά την περίοδο των κλασικών χρόνων δεν εφαρμόζονταν, οπότε ένας άντρας είχε ασφαλώς τη δυνατότητα να προτιμήσει να μην παντρευτεί.⁵¹

Με το γάμο κάθε ενήλικας άνδρας είχε δικαίωμα να δημιουργήσει το δικό του *οἶκο*. Για τη διατήρησή του έπρεπε να έχει κάνει ορθή επιλογή συζύγου, ικανή να γεννήσει γερά παιδιά και ικανή να φροντίσει τα του *οἴκου* (φροντίδα για τη διατροφή

⁴⁷ Δάκαρης – Βοκοτοπούλου – Χριστίδης 2013, τ.Ι, 300.

⁴⁸ Δημάκης 1986,78. Mossé 1991,63.

⁴⁹ Λιακόπουλος 1999,108.

⁵⁰ MacDowell 2015,136, με παραπομπή στην υποσημείωση 167 στις πηγές.

⁵¹ MacDowell 2015,136 με σχετικές παραπομπές στην υποσημείωση 168.

και την υγεία των μελών, επιστασία στους δούλους, οικιακές ενασχολήσεις και εν γένει διαχείριση). Για τη συνέχιση του οίκου που είχε δημιουργήσει, έπρεπε να αποκτήσει απογόνους και μάλιστα άρρενες. Για να αποκτήσει όμως απογόνους συνεχιστές του οίκου του, έπρεπε να έχουν την ιδιότητα γνήσιου απογόνου, γεννημένου δηλαδή σε νόμιμο γάμο. Έτσι ο γάμος αποτέλεσε προϋπόθεση της συνέχισης του οίκου και αναγορεύτηκε σε πολύ σημαντικό θεσμό, σκοπός του οποίου ήταν η απόκτηση γνήσιων απογόνων.⁵²

Ο Δημοσθένης στον κατά Νεαίρας λόγο του (59.122) περιγράφει με απόλυτη συμπτύκνωση τις σχετικές με το γάμο αντιλήψεις των Αθηναίων κατά τους κλασικούς χρόνους: *τὸ γὰρ συνοικεῖν τοῦτ' ἔστιν, ὃς ἂν παιδοποιῆται καὶ εἰσάγη εἰς τε τοὺς φράτερας καὶ δημότας τοὺς υἱεῖς, καὶ τὰς θυγατέρας ἐκδιδῶ ὡς αὐτοῦ οὔσας τοῖς ἀνδράσιν. τὰς μὲν γὰρ εταίρας ἠδονῆς ἔνεκ' ἔχομεν, τὰς δὲ παλλακὰς τῆς καθ' ἡμέραν θεραπείας τοῦ σώματος, τὰς δὲ γυναῖκας τοῦ παιδοποιεῖσθαι γνησίως καὶ τῶν ἔνδον φύλακα πιστὴν ἔχειν.* Ο γάμος (το συνοικεῖν), έχει σκοπό τη γέννηση παιδιών, την εισαγωγή των γιών στη φρατρία και το δήμο και την ἔκδοσιν των θυγατέρων, εγγυόμενοι ότι είναι νόμιμα τέκνα τους (των εγγυόμενων). Τονίζει ότι σε αντίθεση με τις εταίρες και τις παλλακίδες, τις γυναίκες (συζύγους) τις έχουν για να γεννούν γνήσιους απογόνους και πιστό φύλακα (του οίκου).⁵³

Τις εσωτερικές σχέσεις του οίκου ρύθμιζαν πέρα από ένα σύνολο αυτόνομων κανόνων, το λεγόμενο εσωτερικό δίκαιο, και οι σχετικοί νόμοι και τα ψηφίσματα της πόλης, που αποτελούν τις διατάξεις του οικογενειακού δικαίου και ορίζουν την εξουσία (κυριεία) του αρχηγού πάνω στα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας.⁵⁴ Όταν η πόλις το έκρινε απαραίτητο επενέβαινε πολλές φορές με νομοθετικές της ρυθμίσεις στους κόλπους του οίκου, με σκοπό άλλοτε να προστατεύσει τους οικογενειακούς δεσμούς που δημιουργούνταν εντός του και άλλοτε να τον αξιοποιήσει για την εξυπηρέτηση των συμφερόντων της.⁵⁵ Χαρακτηριστικό παράδειγμα ο νόμος του Περικλή (450/1 π.Χ.) με τον οποίο ορίστηκε, ως νέα προϋπόθεση για την εγκυρότητα του γάμου, η ιδιότητα του γνήσιου Αθηναίου και για τους δύο συζύγους.

III.3. Ιστορική εξέλιξη

Στην ιστορική του εξέλιξη ο γάμος πέρασε από διάφορα στάδια. Σύμφωνα με ορισμένους ερευνητές πρωταρχική μορφή θεωρείται ο γάμος δι' ἀρπαγῆς, γάμος μη συναινετικός, με μόνη τη βούληση του άνδρα για την τέλεσή του. Στην ελληνική μυθολογία, το πλέον γνωστό παράδειγμα αρπαγῆς ήταν αυτό της Ευρώπης από το Δία.⁵⁶ Για τον τύπο αυτό δεν υπάρχει ασφαλής απόδειξη ούτε έχει αποκρουσθεί με σοβαρά επιχειρήματα.⁵⁷

Σε κάθε περίπτωση, ήδη κατά τους Ομηρικούς χρόνους ίσχυε ο γάμος δι' ἀγορᾶς, δηλ. έναντι τιμήματος που ονομαζόταν ἔδνα και κατέβαλε ο μέλλων

⁵² Biscardi 2004, 180.

⁵³ Δημοσθένης 59.122.

⁵⁴ Τρωιάνος – Βελισσαροπούλου-Καράκωστα 2002, 70. Biscardi 2004, 167.

⁵⁵ Biscardi 2004, 167.

⁵⁶ Δημακῆς 1986, 76. Τρωιάνος – Βελισσαροπούλου-Καράκωστα 2002, 72. Biscardi 2004, 170.

⁵⁷ Δεληγιάννης 1969, 179. Biscardi 2004, 170.

σύζυγος.⁵⁸ Αυτός ήταν ο πιο διαδομένος τρόπος για να «προμηθευτεί» γυναίκα ένας ευγενής.⁵⁹

Επρόκειτο για πράξη με βάση την οποία η γυναίκα εξήρχετο από την πατρική οικογένεια και περιήρχετο υπό την εξουσία του συζύγου, αντί δώρων ή άλλων ανταλλαγμάτων (*ἔδνων*). Τα *ἔδνα* πρόσφερε ο σύζυγος στον πατέρα σε αντισταθμισμα της απώλειας της εργατικής δύναμης της θυγατέρας του, πολύ χρήσιμη για την οικιακώς οργανωμένη οικονομία της εποχής εκείνης.⁶⁰ Η πράξη έμοιαζε με πώληση, μία σύμβαση δηλαδή αγοραπωλησίας, με αντικείμενο της σύμβασης τη μέλλουσα σύζυγο. Τα *ἔδνα* επιστρέφονταν από τον πατέρα στον άνδρα σε περίπτωση διαζυγίου.

Η συναλλαγή αυτή, ως σύμβαση, ολοκληρώνονταν με την παράδοση της νύφης από τον πατέρα στον άνδρα, που γινόταν μπροστά σε μάρτυρες (για τη δημοσιότητα της πράξης) και συνοδεύονταν με συμβολικούς τύπους, όπως ένωση των χεριών των νεόνυμφων. Ακολουθούσαν κυρίως θρησκευτικού χαρακτήρα πανηγυρικές τελετές, όπως θυσίες σε θεούς και συμπόσια, και η συμβολική πράξη της εν πομπή *ἀγωγής* της γυναίκας στον οίκο του άνδρα, για την έναρξη της έγγαμης συμβίωσης, τη συνοίκηση των συζύγων. Οι θρησκευτικές ή συμβολικές τελετές ελάμβαναν χώρα και στις περιπτώσεις γάμου χωρίς *ἔδνα* (*ἀνάδνος*).⁶¹ Οι συμβολικές ως άνω πράξεις και πανηγυρικές τελετές αρχικά δεν είχαν νομική σημασία. Στη συνέχεια διατηρήθηκαν και μετά τη βαθμιαία εξαφάνιση του εθίμου του «γάμου δι' *ἔδνων*»⁶²

Αναφορά στο γάμο δι' αγοράς κάνει ο Ηρόδοτος (5.6.1), ο οποίος αναφέρει για τις θρακικές φυλές: *τὰς δὲ γυναῖκας ἰσχυρῶς φυλάσσουσι καὶ ὠνέονται τὰς γυναῖκας παρὰ τῶν γονέων χρημάτων μεγάλων.*

Νομική θεμελίωση του γάμου κατά την περίοδο αυτή αποτελούσε η συγκατοίκηση και μόνο της γυναίκας με τον άνδρα στο σπίτι του ή το σπίτι του πατέρα του.⁶³ Την εποχή του Σόλωνα, 6^ο αι. π.Χ., ο γάμος με αγορά είχε εγκαταλειφθεί.⁶⁴

III.4. Ο τύπος του γάμου στους κλασικούς χρόνους και η εξέλιξή του

Οι αρχαίοι Έλληνες καθιέρωσαν μία τυπική μορφή γάμου, κυρίως ανεπίσημου χαρακτήρα, με την έννοια ότι δεν προϋπέθετε τη σύμπραξη επισήμου οργάνου.⁶⁵ Κατά τους κλασικούς χρόνους ίσχυσε ο γάμος δι' *ἐγγύης* και ο γάμος δι' *ἐπίδικασίας*.

Η *ἐγγύη* αποτελούσε τυπική σύμβαση που καταρτιζόνταν μεταξύ του *κυρίου*⁶⁶ της μελλόνυμφης και του μέλλοντος συζύγου της ενώπιον μαρτύρων με την οποία, σύμφωνα με ορισμένους συγγραφείς, καταρτιζόταν οριστικά ο γάμος και

⁵⁸ Δημάκης 1986, 77: Θεωρείται ότι, τη γέφυρα από την οποία πέρασε ο με αρπαγή προδικαιϊκός γάμος στο γάμο με αγορά της νύφης, αποτέλεσαν οι συμφωνίες μεταξύ του απαγωγέα και των συγγενών της απαχθείσας. Για την κατάπαυση της δίωξής του από τους οικείους της γυναίκας, ο απαγωγέας κατέβαλε ορισμένα είδη, που αποτέλεσαν το τίμημα για αγορά της νύφης (*ἔδνα*).

⁵⁹ Δημάκης 1986, 76. Mossé 1991, 23. Biscardi 2004, 170, με παραπομπή στην Οδύσσεια b. 196.

⁶⁰ Mossé 1991, 23.

⁶¹ Δεληγιάννης 1969, 181.

⁶² ό. π.

⁶³ Mossé 1991, 24.

⁶⁴ Δεληγιάννης 1969, 181.

⁶⁵ Δεληγιάννης 1969, 180.

⁶⁶ «Κύριος» της γυναίκας ήταν ο πατέρας, αρχηγός του οίκου, άλλως ο αδελφός της, ο σύζυγός της και σε περίπτωση χηρείας ο γιός της.

παραδινόταν επίσημα η γυναίκα στον άνδρα. Είναι μια ιδιωτική υπόθεση, στην οποία η πόλη δεν παρεμβαίνει και ούτε καταγράφεται σε κάποια ληξιαρχική πράξη.⁶⁷

Κατά τη γνώμη άλλων συγγραφέων, η οποία και πρέπει να θεωρηθεί ορθότερη, η *έγγυη* αποτελούσε ανταλλαγή υποσχέσεων μεταξύ του εξουσιαστού της γυναίκας και του υποψήφιου συζύγου (ο ένας υποσχόταν να την παραδώσει και ο μέλλον σύζυγος να την κρατήσει κοντά του ως σύζυγο). Σύμφωνα με την άποψη αυτή, γάμος υπήρχε μόνο από τη στιγμή που μετά την υπόσχεση, η γυναίκα πήγαινε να συγκατοικήσει με τον άνδρα. Τότε η γυναίκα γινόταν *γαμετή*, νόμιμη σύζυγος, επειδή σημαντική ήταν η «μείξι» των νεονύμφων. Στις περιπτώσεις που δεν υπήρχε τέτοια «μείξι» θεωρούσαν, ότι δεν υπήρχε έγκυρος γάμος.⁶⁸

Η *συνοίκησης* ή *συνοικισία*⁶⁹ χωρίς *έγγυη*, μπορούσε να θεωρηθεί παλλακεία (*συνείναι*) και επομένως η *έγγυη* έπρεπε να προηγηθεί της εμπράγματης δικαιοπραξίας παράδοσης της γυναίκας (*έκδοσις*) για συνοίκηση.⁷⁰ Η σπουδαιότητα της συνοίκησης ως θεμέλιο κάθε έγγαμης συμβίωσης προκύπτει με σαφήνεια, όταν η *έγγυη* δίνονταν σε περίοδο που η γυναίκα δεν ήταν ακόμη σε ηλικία γάμου. Στην περίπτωση αυτή ο γάμος ολοκληρώνονταν με την *έκδοσιν*, όταν αυτή έφθανε στη νόμιμη ηλικία. Επίσης, σε περιπτώσεις που προέκυπτε κάποια αμφιβολία για το γάμο, κυρίως όταν αφορούσε γάμο *έπικλήρων* γυναικών αλλά και όταν ο πατέρας, για οποιονδήποτε λόγο, είχε εγγυηθεί σε περισσότερους από έναν, η κόρη του γινόταν σύζυγος εκείνου στον οποίο τελικά *έκδίδονταν* προς συνοίκηση.⁷¹

Επομένως το τυπικό του έγκυρου γάμου προϋπέθετε δύο πράξεις: την *έγγυην* και την *έκδοσιν*, που διακρίνονταν η μία από την άλλη χρονικά και είναι και οι δύο ουσιαστικές για τη σύναψη έγκυρου γάμου.⁷² Πιθανολογείται ότι η *έγγυη* αρχικά υπήρξε ένα είδος μνηστείας, όχι νομικά αναγκαία για τη σύσταση της γαμικής σχέσης. Αργότερα, ίσως με την επέμβαση του Σόλωνα, θεωρήθηκε ως ουσιαστική προϋπόθεση για να αποφεύγονται συζητήσεις γύρω από νομιμότητα των διαφόρων ενώσεων και παρέμεινε και στο οικογενειακό δίκαιο της κλασικής εποχής.⁷³

Άλλη μορφή γάμου κατά τους κλασσικούς χρόνους ήταν ο γάμος *δι' επιδικασίας*, δηλαδή ο γάμος εκείνος που η *έπικληρος* θυγατέρα επιδικάζονταν από τον άρχοντα στον συγγενή που είχε δικαίωμα να την παντρευτεί. (βλ. παρακάτω). Φαίνεται ότι και στις δύο αυτές μορφές γάμου ακολουθούσαν οι θρησκευτικές τελετές του γάμου και η *άγωγή* της γυναίκας στον *οἶκο* του άνδρα ή του πατέρα του για συνοίκηση.⁷⁴

Όπως στην αρχαία Ελλάδα έτσι και στην αρχαία Ρώμη, στους χρόνους της *Res publica*, για το κύρος της ένωσης δεν απαιτούνταν η σύμπραξη θρησκευτικού λειτουργού ή κάποιου πολιτειακού οργάνου.⁷⁵ Για πρώτη φορά, επί Λέοντος ΣΤ' του Σοφού, το έτος 893 με τη Νεαρά 89, επιβλήθηκε από την πολιτεία οριστικά ως υποχρεωτικός συστατικός τύπος του γάμου η ιερολογία της εκκλησίας και επαναλήφθηκε αργότερα, επί Αλεξίου Α' του Κομνηνού το έτος 1084, παρά το γεγονός ότι δεν υπήρχε συνοδικός κανόνας που επέβαλε κάτι τέτοιο.⁷⁶ Εκτοτε ο

⁶⁷ Mossé 1991, 57.

⁶⁸ Δεληγιάννης 1969, 181. Biscardi 2004, 170-171. Mossé 1991, 57. Δημάκης 1986, 83.

⁶⁹ Τρωιάνος – Βελισσαροπούλου-Καράκωστα 2002, 72: Συνοίκησης ή συνοικισία (όρος που στο ελληνιστικό δίκαιο υποδηλώνει το γάμο).

⁷⁰ Biscardi 2004, 171, Τρωιάνος –Βελισσαροπούλου-Καράκωστα 2002, 72.

⁷¹ Mossé 1991, 57. Δημάκης 1986, 83.

⁷² Τρωιάνος – Βελισσαροπούλου-Καράκωστα 2002, 72

⁷³ Biscardi 2004, 172

⁷⁴ Δεληγιάννης 1969, 341.

⁷⁵ Δεληγιάννης 1969, 184.

⁷⁶ Δεληγιάννης 1969, 84.

γάμος τελούνταν υποχρεωτικά με τη σύμπραξη της εκκλησίας και η ιεροτελεστία αποτέλεσε συστατικό στοιχείο του γάμου, η έλλειψη του οποίου καθιστούσε το γάμο ανυπόστατο (ανύπαρκτο). Η ιεροτελεστία αποτέλεσε τον μοναδικό τρόπο τέλεσης γάμου μέχρι το έτος 1982, όταν θεσπίστηκε για πρώτη φορά ο πολιτικός γάμος και έτσι τελείται πλέον και με τη σύμπραξη πολιτειακής αρχής (1367 Α.Κ.).

Το έτος 2008, με το Ν. 3719/2008, θεσπίστηκε το Σύμφωνο Ελεύθερης Συμβίωσης, που γίνεται ενώπιον συμβολαιογράφου και κατοχυρώνει τα δικαιώματα ετερόφυλων ζευγαριών που συμβιώνουν, χωρίς να έχουν τελέσει γάμο. Τα πρόσωπα αποκτούν δικαιώματα και υποχρεώσεις που τα εξομοιώνουν με τα παντρεμένα ζευγάρια, αφού είναι μεν σύμβαση, αλλά δημιουργεί οικογενειακές σχέσεις μεταξύ των μερών. Τέλος, με το νόμο 4356/24.12.2015 το σύμφωνο μπορεί να συναφθεί ανεξάρτητα από το φύλο.

Αλλάζοντας οι κοινωνικές αντιλήψεις άλλαξε και η επίσημη έκφρασή τους, οι κανόνες δικαίου.

III.5. Προϋποθέσεις έγκυρου γάμου

Για να αποτελέσει γάμο μία ένωση προσώπων και να διαφέρει από την «ελεύθερη» συμβίωση, πρέπει να τύχει αναγνώρισης και ρύθμισης από το δίκαιο, ώστε να έχει δεσμευτικό χαρακτήρα και να υποχρεώνει και νομικά. Έτσι ο γάμος, από τη στιγμή της ένταξής του στους δικαιοκούς θεσμούς της πόλης, υποβάλλεται σε περιορισμούς τόσο ως προς τις προϋποθέσεις σύναψής του, όσο και ως προς τις συνέπειές του.

Ένας γάμος, που γινόταν στην Αθήνα κατά τους κλασικούς χρόνους, για να είναι έγκυρος, έπρεπε να συντρέχουν ορισμένες προϋποθέσεις, που διακρίνονται σε θετικές και σε αρνητικές/κωλύματα.

Θετικές προϋποθέσεις:

1) Τόσο ο άνδρας, όσο και η γυναίκα, έπρεπε να έχουν την ηλικία που οι νόμοι απαιτούσαν για την τέλεση του γάμου. Να έχουν φθάσει δηλαδή σε κάποια ωριμότητα, γιατί ο αττικός γάμος απέβλεπε κυρίως στην απόκτηση τέκνων. Οι άνδρες κατά το αρχαίο αττικό δίκαιο θεωρούνταν ώριμοι για γάμο με την ενηλικίωσή τους, που ορίζονταν στο 18^ο έτος της ηλικία τους, οπότε ήταν πλέον αυτεξούσιοι και μπορούσαν να νυμφεύονται ελεύθερα, ενώ για το γάμο της γυναίκας απαιτούνταν η συναίνεση του «κυρίου» της.⁷⁷

Δεν υπάρχει νομοθετικό κείμενο που να αναφέρεται στην ηλικία της ώριμης για γάμο γυναίκας. Ορισμένοι ερευνητές θεωρούν ότι οι Αττίδες μπορούσαν να τελέσουν γάμο με τη συμπλήρωση του 15^{ου} έτους και μερικοί του 12^{ου} έτους. Πάντως τα γαμήλια έθιμα φαίνεται ότι επέτρεπαν να παντρεύεται η γυναίκα από τα 14 έτη.⁷⁸

Η παραπάνω αντίληψη για τη σωστή ηλικία γάμου των μελλόνυμφων εκφραζόταν μέχρι πρόσφατα, στη διάταξη του άρθρου 1350 παρ. 1 Α.Κ, που όριζε: «Για σύναψιν γάμου απαιτείται να έχει συμπληρωμένον ο μεν ανήρ το δέκατο όγδοον έτος, η δε γυνή το δέκατον τέταρτον». Σήμερα, μετά την τροποποίηση της διάταξης αυτής ο έτος 1983, ο νόμος απαιτεί πλέον και οι δύο οι μελλόνυμφοι να έχουν συμπληρώσει το δέκατο όγδοο έτος της ηλικίας τους.

2) Δεν μπορούσε να συναφθεί γάμος, αν υπήρχε προηγούμενος που δεν είχε λυθεί, αφού κατά τους ιστορικούς χρόνους επικράτησε η αρχή της μονογαμίας. Η

⁷⁷ Δημάκης 1986, 79. Δεληγιάννης 1969, 114.

⁷⁸ Δημάκης 1969, 79.

πολυγαμία απαγορευόταν, σύμφωνα με ρητή νομική επιταγή.⁷⁹ Δεν υπήρχε όμως θέμα κωλύματος λόγω τέλεσης προγενέστερου γάμου, δηλαδή λυμένου.

Στα χρηστήρια έχουν καταγραφεί δύο επιγραφές, η 2552A με ερώτημα γυναίκας που «ενοχοποιεί» το σύζυγό της για την μη απόκτηση παιδιών και θέτει θέμα επιλογής άλλου συζύγου και η 3408B με ερώτημα που αφορά επιλογή άλλης συζύγου.⁸⁰ Τα ερωτήματα αυτά αναφέρονται σε χωρισμό; Τίθεται θέμα διαγαμίας; Υπάρχει πιθανότητα να επιτρεπόταν η διαγαμία υπό ορισμένες προϋποθέσεις;

Κάποιοι ερευνητές διατύπωσαν σοβαρές επιφυλάξεις ως προς την απόλυτη ισχύ της μονογαμίας. Θεώρησαν ότι δεν απαγορευόταν και ότι ήταν προσωπικό θέμα, αναφέροντας ως παράδειγμα τον Σωκράτη (470/469-399π.Χ.) που είχε τελέσει γάμο με την Ξανθίππη και τη Μυρτώ.⁸¹

Περίπτωση σχετική αναφέρεται στο έργο του Ανδοκίδη (3.124): *γαμει μὲν Ἰσχομάχου θυγατέρα: ταύτη δὲ συνοικήσας οὐδ' ἐνιαυτὸν τὴν μητέρα αὐτῆς ἔλαβε, καὶ συνώκει ὁ πάντων σχετλιώτατος ἀνθρώπων τῇ μητρὶ καὶ τῇ θυγατρὶ, ἱερεὺς ὢν τῆς μητρὸς καὶ τῆς θυγατρὸς, καὶ εἶχεν ἐν τῇ οἰκίᾳ ἀμφοτέρας.* Αναφέρεται η συνοίκηση δύο φορές. Ὅτι συνοίκησε με τη θυγατέρα και στη συνέχεια ότι συνοικούσε και με τις δύο, τη σύζυγό και τη μητέρα της. Υπάρχει διαγαμία εν προκειμένω λόγω της συνοίκησης ή απλά η σχέση με τη μητέρα μπορούσε να θεωρηθεί σχέση παλλακείας; Χαρακτηρίζεται για ηθικούς λόγους «σχετλιώτατος των ανθρώπων», ή λόγω διαγαμίας;

Από τις επιγραφές των χρηστηρίων ίσως η 1193A, να σχετίζεται με το εν λόγω ζήτημα. Ὅπως προαναφέρθηκε, ο άνδρας που ρωτά ενδιαφέρεται να μάθει, «αν είναι σωστό να συγκατοικήσει ο ίδιος και η γυναίκα του με την αδελφή του ίδιου ή της γυναίκας του».⁸²

Το ερώτημα τίθεται ως εξής:

*καὶ πότερα κάσι
εάσσαι συνΦοικέω
αὐτός [χ]ᾶ γυνά;*

Οι μελετητές θέτουν το ερώτημα γιατί κάτι τέτοιο ήταν ανεπίτρεπτο και αν υπάρχει κάτι ερωτικό στη συγκατοίκηση.⁸³ Το ρήμα συνοικέω δηλώνει την απλή συγκατοίκηση, αλλά και τη συγκατοίκηση με τον/την νόμιμο/η σύζυγο. Με δεδομένο ότι δεν απαγορευόταν ο γάμος με αδελφή ομοπάτριο, ούτε με την αδελφή της συζύγου, ίσως πρόκειται για περίπτωση διαγαμίας ή ακόμη και σχέση παλλακείας με μία από αυτές. Σε κάθε περίπτωση, πρέπει να επισημανθεί ότι κατά την κρατούσα άποψη επικρατούσε η μονογαμία.

3) Ενώ, μέχρι το πρώτο μισό του 5^{ου} αι. π.Χ., ο γάμος που είχε συναφθεί μεταξύ Αθηναίου πολίτη και ελεύθερης γυναίκας, όχι απαραίτητα Αθηναίας, ήταν έγκυρος, με νόμο που ψήφισε ο Περικλής (451/450 π.Χ.), θεσπίστηκε νέα προϋπόθεση για την εγκυρότητα των γάμων και απαιτήθηκε και οι δύο γονείς να είναι Αθηναίοι. Με το νόμο αυτό, οι γάμοι μεταξύ Αθηναίων και ξένων γυναικών ή Αττίδας με μη Αθηναίο πολίτη⁸⁴ ήταν άκυροι και τα παιδιά που γεννήθηκαν στο γάμο αυτό

⁷⁹ Δεληγιάννης 1969, 69. Δημάκης 1986, 80

⁸⁰ κατά τους Μελετητές:... ή δούλης; (χωρισμός;)

⁸¹ Δημάκης 1986, 80

⁸² Δάκαρης – Βοκοτοπούλου – Χριστίδης 2013, τ.Ι, 300

⁸³ Δάκαρης – Βοκοτοπούλου – Χριστίδης 2013, τ.Ι, 300

⁸⁴ Λιακόπουλος 1999, 122: ξένος άνδρας ο μη Αθηναίος πολίτης, ούτε από γέννηση ούτε από πολιτογράφηση. Ξένη γυναίκα εκείνη που δεν ήταν Αθηναία. Τέτοιες γυναίκες ήταν συνήθως οι νόθες θυγατέρες Αθηναίας γυναίκας. Προς ξένη γυναίκα εξομοιούνταν και η Αθηναία για τη γνησιότητα της καταγωγής της οποίας δεν εγγυάτο κανείς.

θεωρούνταν νόθα.⁸⁵ Πέρα από αυτό καθ' αυτό το ζήτημα της ακυρότητας του γάμου, ο νόμος του Περικλή προέβλεπε και την επιβολή κυρώσεων. Εναντίον των παραβατών μπορούσε να ασκηθεί *γραφή* από οποιονδήποτε και σε περίπτωση καταδίκης τους επιβάλλονταν οι προβλεπόμενες από το νόμο ποινές.⁸⁶ Ο Δημοσθένης αναφέρει σχετικά: *Νόμος ἐὰν δὲ ξένος ἀστὴ συνοικῆ τέχνη ἢ μηχανῆ ἦτινιοῦν, γραφέσθω πρὸς τοὺς θεσμοθέτας Ἀθηναίων ὁ βουλόμενος οἷς ἔξεστιν. ἐὰν δὲ ἀλῶ, πεπράσθω καὶ αὐτὸς καὶ ἡ οὐσία αὐτοῦ, καὶ τὸ τρίτον μέρος ἔστω τοῦ ἐλόντος. ἔστω δὲ καὶ ἐὰν ἡ ξένη τῶ ἀστῶ συνοικῆ κατὰ ταῦτά, καὶ ὁ συνοικῶν τῇ ξένη τῇ ἀλούσῃ ὀφειλέτω χιλίας δραχμάς.* (Δημ. 59.16). Ιδιαίτερα αυστηρές ήταν οι διατάξεις και για την περίπτωση που ένας άνδρας, ενεργώντας με την ιδιότητα του «κυρίου», έδινε σ'έναν Αθηναίο ως σύζυγο μία ξένη γυναίκα, που παρουσίαζε ως δική του. Τότε μπορούσε να μηνυθεί με *γραφή* και αν κρινόταν ένοχος του αφαιρούνταν τα πολιτικά δικαιώματα και η περιουσία του δημεύονταν⁸⁷: *Νόμος ἐὰν δὲ τις ἐκδῶ ξένην γυναῖκα ἀνδρὶ Ἀθηναίῳ ὡς ἑαυτῶ προσήκουσαν, ἄτιμος ἔστω, καὶ ἡ οὐσία αὐτοῦ δημοσία ἔστω* (Δημ. 59. 52).

Ανυπόστατος ήταν ο γάμος με γυναίκα δούλη, θεωρούμενος σχέση «παλλακείας», σύμφωνα με τον Δημοσθένη (59.118): *πότερον ὡς ἀστὴ ἔστιν Νέαιρα αὐτῇ καὶ κατὰ τοὺς νόμους συνοικεῖ αὐτῶ; ἀλλὰ μεμαρτύρηται ἑταῖρα οὐσα καὶ δούλη Νικαρέτης γεγεννημένη. ἀλλ' οὐ γυναῖκα εἶναι αὐτοῦ, ἀλλὰ παλλακὴν ἔχειν ἔνδον;*⁸⁸ Τότε μόνο επιτρεπόταν οι μικτοί γάμοι, όταν στους πολίτες μιας πόλης είχε παραχωρηθεί το δικαίωμα της *ἐπιγαμίας*. Στη συνέχεια η αυστηρότητα της διάταξη αυτής ατόνισε, επί Μεγάλου Αλεξάνδρου δε, οι μικτοί γάμοι ήταν το σύνθημα.⁸⁹

4) Για την εγκυρότητα του γάμου απαραίτητη προϋπόθεση υπήρξε η *ἐγγύη*, όπως προαναφέρθηκε.

III. 6. Κωλύματα γάμου

Το ζήτημα των κωλυμάτων του γάμου υπήρξε και είναι της απόλυτης αρμοδιότητας της πολιτείας, σταθμίζοντας για τη ρύθμισή τους τις εκάστοτε κοινωνικές ανάγκες και αντιλήψεις. Στο αττικό δίκαιο των κλασικών χρόνων κώλυμα για την τέλεση εγκύρου γάμου αποτελούσε η ύπαρξη άλλου νόμιμου γάμου, όπως προαναφέρθηκε. Επίσης απαγορεύονταν και δεν ήταν έγκυρος ο γάμος μεταξύ συγγενών κατ' ευθείαν γραμμή απεριόριστα (μεταξύ γονέων και τέκνων, παππούδων και εγγονών).

Μεταξύ των εκ πλαγίου συγγενών, απαγορευόταν ο γάμος μέχρι και του δευτέρου βαθμού, δηλαδή μεταξύ αδελφών. Και πάλι όμως, απαγορευόταν μόνο μεταξύ των ομομήτριων (στην Σπάρτη ομοπάτριων). Αντίθετα επιτρέπονταν ο γάμος μεταξύ ετεροθαλών ομοπάτριων αδελφών (στη Σπάρτη ομομήτριων) αιμομικτικός σύμφωνα με τις σημερινές αντιλήψεις:⁹⁰ *Αναμνήσθητε δὲ καὶ τοὺς προγόνους, ὡς ἀγαθοὶ καὶ σώφρονες ἦσαν, οἵτινες ἐξωστράκισαν Κίμωνα διὰ παρανομίαν, «ὅτι τῇ ἀδελφῇ τῇ ἑαυτοῦ συνώκησε* (Ανδοκίδου 4.33) και Δημοσθένης 57.10: *ὁ γὰρ τούτων*

⁸⁵ Δημάκης 1986,80.

⁸⁶ Mossé Claude 1993,56. Λιακόπουλος 1999, 122. MacDowell 2015,138.

⁸⁷ MacDowell 2015,138.

⁸⁸ Δημοσθένης 59. 118.

⁸⁹ Δημάκης 1986,80.

⁹⁰ Τρωιάνος – Βελισσαροπούλου-Καράκωστα,2002,71. Δημάκης 1986,81. MacDowell 2015,137. Δεληγιάννης 1969,129.

πατήρ Χαρίσιος ἀδελφὸς ἦν τοῦ πάππου τοῦ ἐμοῦ Θουκριτίδου καὶ Λυσαρέτης τῆς ἐμῆς τήθης ἀδελφὴν γὰρ ὁ πάππος οὐμὸς ἔγημεν οὐχ ὁμομητρίαν.⁹¹

Φαίνεται ὅτι ἡ με σημερινὸς ὅρους αιμομιξία δεν τους απασχολούσε, ὅπως διαπιστώνεται καὶ στην περίπτωση τῆς ἐπικλήρου, ἦταν δε πολὺ συχνοὶ οἱ γάμοι μεταξύ συγγενῶν.⁹² Αναφέρει σχετικά ὁ Δημοσθένης: *ἔτι δὲ πρὸς τούτοις καὶ τὴν θυγατέρα ἔδωκα οὐδαμῶσε ἔξω, ἀλλὰ τῷ ἀδελφιδῶ τῷ ἐμαντοῦ.*⁹³

Επιτρεπόταν καὶ δεν υπήρχε νομικὸ πρόβλημα γιὰ τους γάμους μεταξύ των ἀπὸ υιοθεσία ἀδελφῶν. Μάλιστα ὅποιος δεν εἶχε γιούς, υιοθετούσε κάποιον που παντρευόταν τὴν κόρη του θετοῦ του πατέρα.

Κώλυμα τέλος γιὰ τὴν τέλεση ἐγκυρου γάμου υπήρχε μεταξύ των μοιχῶν. Ἡ ἀθηναϊκὴ οἰκογένεια ἦταν ἔτσι οργανωμένη, ὥστε κάθε σχέση ἀνδρὰ καὶ γυναίκας ἐκτὸς γάμου ἢ παλλακείας⁹⁴ θεωροῦνταν ἐγκλημα. Ἡ μοιχαλίδα γυναίκα ἀπαγορευόταν, ἀκόμη καὶ μετὰ τὴ λύση τοῦ γάμου τῆς, νὰ παντρευτεῖ τὸν ἀνδρὰ με τὸν ὁποῖο διέπραξε τὴν μοιχεία. Μάλιστα στὸν ἀνδρὰ που κατὰ παράβαση τοῦ νόμου αὐτοῦ παντρευόταν τὴν μοιχαλίδα γυναίκα, ἐπιβαλλόταν ἡ στέρηση των πολιτικῶν του δικαιωμάτων (ατιμία).⁹⁵ Ἀντίθετα δεν υπήρχε τέτοιο κώλυμα στὴν Σπάρτη, ἀφοῦ δεν υπήρχε τὸ ἀδίκημα τῆς μοιχείας, λόγω τῆς διαφορετικῆς δομῆς τῆς οἰκογένειας.⁹⁶

Σύμφωνα με τὶς ἰσχύουσες σήμερα διατάξεις, ἡ μονογαμία ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι θεμελιώδης ἀρχή (1354 ΑΚ). Τὸ κώλυμα τῆς συγγένειας (1356 ΑΚ) ἔχει ἐπεκταθεῖ σε σχέση με τὴν ἀρχαιότητα καὶ ὑπάρχει κώλυμα γάμου γιὰ τους ἐξ αἵματος συγγενεῖς ἀπεριόριστα σε ευθεία γραμμὴ καὶ ἐκ πλαγίου μέχρι τετάρτου βαθμοῦ (πρῶτα ἐξαδέλφια). Τὸ κώλυμα τῆς μοιχείας, ἐξακολουθοῦσε νὰ διέπει τὸ δίκαιό μας μέχρι τὸ ἔτος 1982, ὅταν καταργήθηκε ἡ σχετικὴ διάταξη (1363 Α.Κ.). Μέχρι τότε, ὅσοι εἶχαν καταδικασθεῖ γιὰ μοιχεία οδηγούνταν ἀναγκαστικά σε παράνομη συμβίωση, μὴ ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὴν κοινωνία καὶ χωρὶς νὰ θεμελιώνουν δικαιώματα ἀπὸ τὴ συμβίωση, ὅπως κληρονομικά.

⁹¹ τὸ γεγονός ὅτι στὴ Σπάρτη ἴσχυαν τὰ ἀντίθετα ἀπὸ τὰ ἰσχύοντα στὴν Αθήνα ἀπὸ ὅσον ἀφορὰ τὸ γάμο ἀδελφῶν, δηλαδὴ ἀπαγόρευση γάμου μεταξύ ὁμοπατρῶν ἀντὶ ὁμομήτριων, παραδίδει ὁ Φίλωνας. Δεν ὑπάρχει ἄλλη μαρτυρία που εἶτε νὰ ἀντιτίθεται εἶτε νὰ ἐπιβεβαιώνει τὸν Φίλωνα. Macdowell, 1988, 126.

⁹² Τρωιανός – Βελισσαροπούλου – Καρακώστα 2002, 71. Λιακόπουλος 1999, 123.

⁹³ Δημοσθένους 22.74

⁹⁴ Biscardi, 2004, 174 στὴ σημείωση 57: Στὴν Αθήνα τὴν παλλακεία δεν τὴν θεωροῦσαν κοινωνικὰ ἀξιομειπητὴ καὶ προστατευόταν νομικά, ἀρα καὶ ἡ ἀπαιτήση ἐκείνου που διατηροῦσε σχέση μαζί τῆς νὰ του εἶναι πιστή.

⁹⁵ Λιακόπουλος 1999, 124.

⁹⁶ Biscardi 2004, 175.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV

IV.1. ΤΕΚΝΟΠΟΙΑ

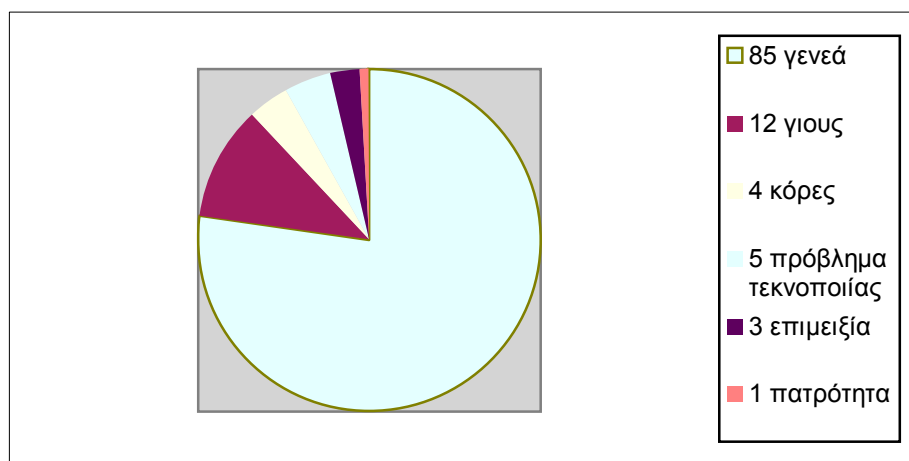
Στις 113 σχετικές με την τεκνοποιία επιγραφές, 85 ερωτήματα τίθενται γενικά περί τεκνοποιίας και απόκτηση απογόνων/ γενεά, 12 αφορούν την απόκτηση αρρένων απογόνων, 4 την απόκτηση κόρης, 5 αναφέρονται σε πρόβλημα τεκνοποιίας, 3 στην επιμειξία, 4 σχετίζονται με την επίκληση θεών και ηρώων για βοήθεια και 1 αφορά πατρότητα.

Χρονολογούνται: Δύο στον 6^ο-5^ο αι. π.Χ., πενήντα τρεις στον 5^ο αι. π.Χ., σαράντα οκτώ στον 4^ο αι.π.Χ., τέσσερις στον 5^ο - 4^ο αι.π.Χ., δύο στον 4^ο -3^ο αι. π.Χ., μία στον 3^ο αι. π.Χ. και δύο είναι αδιάγνωστες.

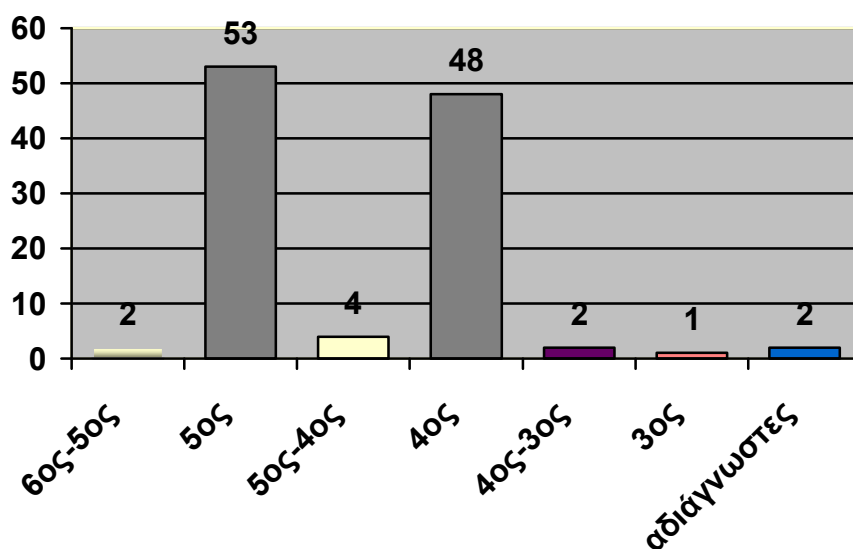
Τίθενται: 22 από άνδρες, 7 από γυναίκες, 3 από ζευγάρια και 83 είναι αδιάγνωστες.

Εικονογραφικές απεικονίσεις:

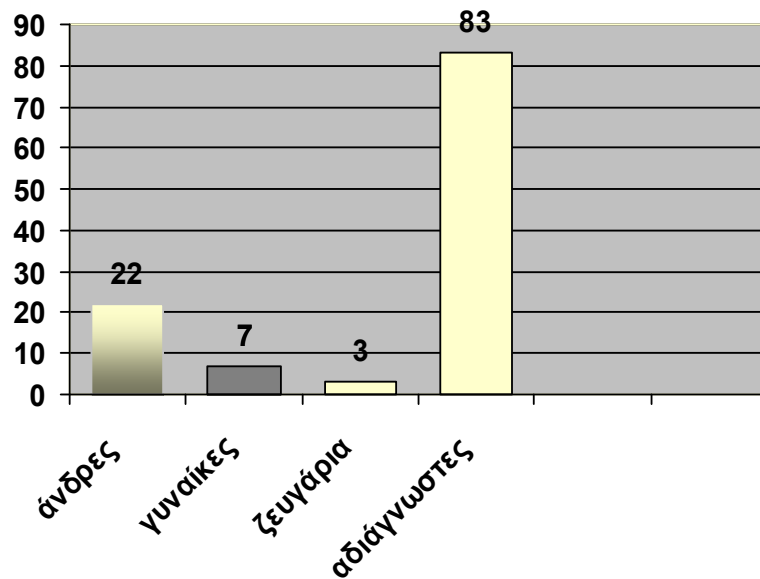
Περιεχόμενο ερωτημάτων

χρονολόγηση επιγραφών

Φύλο ερωτώντων

Ο μεγάλος αριθμός των ερωτημάτων που αφορούν την τεκνοποιία αποτυπώνουν την αγωνία των χρηστηριαζομένων για την απόκτηση απογόνων και κυρίως αρρένων απογόνων, για να συνεχιστεί η γενεά τους.

Πολλά ερωτήματα τίθενται μαζί με το ερώτημα του γάμου, στενά συνδεδεμένου με το καθεστώς της ιδιοκτησίας και της διαδοχής.⁹⁷ Τέκνα μπορούσε να αποκτήσει κανείς και από μία σχέση παλλακείας, όμως μόνο τα τέκνα από νόμιμο γάμο, που είχε συσταθεί με τον τύπο της *ἐγγύης*, θεωρούνταν γνήσια τέκνα,⁹⁸ μέλη του *οἴκου*, προορισμένα να διαωνίσουν το «γένος», να κληρονομήσουν την πατρική περιουσία, να συνεχίσουν τις οικογενειακές και φυλετικές παραδόσεις.⁹⁹

Ο αρχαίος Έλληνας ενδιαφερόταν για τη συνέχιση του *οἴκου* του μετά το θάνατό του και έδινε μεγάλη σημασία στο γεγονός αυτό, θεωρούνταν μάλιστα τραγικό γεγονός η ερήμωση ενός *οἴκου*.¹⁰⁰ Η συνέχιση των *οἴκων* επιβάλλονταν κυρίως για λόγους θρησκευτικούς αλλά και οικονομικούς. Η θρησκεία επέβαλε τη συνέχιση των *οἴκων* για να μη παύουν οι εμπρός από το βωμό κάθε οικογένειας τελούμενες σπονδές, δεδομένου ότι κάθε οικογένεια είχε εκτός από τους κοινούς και τους ιδιαίτερους ύμνους της, που αναφέρονταν κυρίως στους προαποβιώσαντες προγόνους και εξυμνούσαν τις αρετές τους. Ανάλογες τελετές γινόντουσαν και εμπρός από τους τάφους των νεκρών της οικογένειας. Η τραγικότερη κατάληξη για έναν Αθηναίο ήταν να πεθάνει χωρίς να έχει απογόνους που θα προσφέρουν το περίφημο οβολό, την αμοιβή του λεμβούχου που επρόκειτο να τον μεταφέρει στον κόσμο των ψυχών και κυρίως να τελούν γι' αυτόν τα *νενομισμένα*, δηλαδή τις επιμνημόσυνες εκείνες τελετές που όριζε η θρησκεία.

Τόσο επιτακτική εμφανιζόταν η ανάγκη της συνέχισης των *οἴκων*, ώστε στην Αθήνα είχαν αναθέσει σε ιδιαίτερο άρχοντα, τον Επώνυμο, να μεριμνά για να μην

⁹⁷ Mossé 1991, 58.

⁹⁸ Biscardi 2004, 180.

⁹⁹ Λιακόπουλος 1999, 108.

¹⁰⁰ MacDowell 2015, 134.

ερημώνονται οι οἴκοι: νόμῳ γὰρ τῷ ἄρχοντι τῶν οἴκων, ὅπως ἂν μὴ ἐξερημῶνται, προστάττει τὴν ἐπιμέλειαν (Ισαΐας 7.30).

Για να γίνει αντιληπτή η σημασία του οἴκου και της διατήρησής του, αρκεί η αναφορά του ρήτορα Δεινάρχου, ὅτι ένας ἄνδρας που δεν είχε γνήσια παιδιά απαγορευόταν με νόμο να γίνει ρήτορας ή στρατηγός (1.71): *καὶ τοὺς μὲν νόμους προλέγειν τῷ ῥήτορι καὶ τῷ στρατηγῷ, τῷ τὴν παρὰ τοῦ δήμου πίστιν ἀξιοῦντι λαμβάνειν, παιδοποιεῖσθαι κατὰ τοὺς νόμους*. Η ρύθμιση αυτή, δεν πρέπει να ἴσχυε τον 4^ο αι. π.Χ.¹⁰¹

Ολόκληρο το αττικό οικογενειακό δίκαιο θεμελιώνεται πάνω στην ἔννοια του οἴκου, που μπορεί να ορισθεί «ως ἓνα σύνολο προσώπων, πραγμάτων και θρησκευτικῶν συνηθειῶν».¹⁰² Στο ἔμφυχο στοιχείο του ἀνήκουν ο ἀρχηγός του, η νόμιμη σύζυγός του και οι γνήσιοι κατιόντες.¹⁰³ Δεδομένων των κοινωνικῶν ἀντιλήψεων και του δικαϊκού συστήματος που είχε διαμορφωθεί σύμφωνα με αυτές, συνεχιστής του οἴκου μετά το θάνατο του κυρίου του, μπορούσε να εἶναι μόνο γνήσιος ἄρρενας ἀπόγονος. Αν δεν υπήρχαν ἄρρενες κληρονόμοι, αν και την περιουσία και τις κόρες μπορούσε να ἀναλάβει κάποιος ἄλλος οἶκος, οι θρησκευτικές τελετές του οἴκου, η λατρεία των εφεστίων θεῶν θα παραμελούνταν.¹⁰⁴ Ἦταν τόσο σημαντική η παράμετρος αυτή, που ο πατέρας που δεν είχε ἀποκτήσει ἄρρενα τέκνα, ἀνεξάρτητα αν είχε ἀποκτήσει θυγατέρα, είχε δικαίωμα να υιοθετήσει.¹⁰⁵

Ὅταν η πόλις το ἔκρινε ἀπαραίτητο ἐπενέβαινε πολλές φορές με νομοθετικές ρυθμίσεις στους κόλπους ενός οἴκου, με σκοπό ἄλλοτε να προστατεύσει τους οικογενειακούς δεσμούς που δημιουργούνται εντός του και ἄλλοτε να τον ἀξιοποιήσει για την ἐξυπηρέτηση των συμφερόντων της. Χαρακτηριστική περίπτωση παρέμβασης της πολιτείας στα του οἴκου, αποτελούν οι διατάξεις για την ἐπίκληρο και τις υιοθεσίες με τις οποίες πετύχαινε, την ἔστω, κατὰ πλασματικό τρόπο, συνέχιση των οἴκων. Για τον ἴδιο σκοπό η πολιτεία είχε δημιουργήσει και ἓναν ἄλλο ἰδιόρρυθμο θεσμό, την μετά θάνατον υιοθεσία, δηλαδή την υιοθεσία για λογαριασμό και στο ὄνομα Αθηναίου που είχε ἤδη πεθάνει.¹⁰⁶

Στις ἐπιγραφές των χρηστηρίων ἐλασμάτων της Δωδώνης εἶναι ἐμφανές ὅτι τους χρηστηριαζόμενους ἐνδιαφέρει πρωτίστως η διατήρηση της γενιάς τους και η ἀπόκτηση γιῶν. Στο ἐρώτημα της ἐπιγραφῆς 833A, ο ἐρωτῶν ἐνδιαφέρεται να ἀποκτήσει μόνο ἄρρενα ἀπόγονο.

[επερωτή...]ιμος
[ή ερσεν]τέραν
[γενεάν ποέ]ω μόναν

Στην ἐπιγραφή 313A ζευγάρι, ο Βουκόλος και η Πολυμνάστη, θέτουν το ἐρώτημα σε ποιες ἐνέργειες πρέπει να προβούν ὥστε να ἔχουν υγεία και να ἀποκτήσουν ἄρρενες ἀπογόνους. Το ἴδιο ρωτά και ο Ἀρχιππος στην ἐπιγραφή 2441A:

Θεός τύχα [ἀγαθά Ἄρχιππος ἐπερω[τῆι] τ[ὸν Δία τον Νάϊον και τὰν Διώναν τί κα]ποιήσαντί οἱ[γ]εν[ε] ἄ γένοιτο ἐ[ρσεν]τέρα

¹⁰¹ MacDowell 2015, 136.

¹⁰² Biscardi 2004, 167.

¹⁰³ Τρωϊάνος – Βελισσαροπούλου-Καράκωστα 2002, 70.

¹⁰⁴ MacDowell 2015, 135. Δεληγιάννης 1969, 25.

¹⁰⁵ Λιακόπουλος 1999, 158-159.

¹⁰⁶ Δημάκης 1986, 164.

Οι επιγραφές που αναφέρονται στην απόκτηση κόρης (5A, 38A, 373A και 3835B), μάλλον εκφράζουν αγωνία μήπως συμβεί κάτι τέτοιο και όχι επιθυμία, με δεδομένη τη γενική προτίμηση που αντανακλάται στο corpus για τους άρρενες απογόνους.¹⁰⁷

Αγωνία για την απόκτηση γενεάς ή τη διατήρησή της εκφράζουν και τα ερωτήματα στην 414A, όπου ο ερωτών παρακαλεί τον Δία να τον βοηθήσει για την επιβίωση της γενιάς του και στην 4214A που το ερώτημα αφορά θυσία σε ήρωες για απόκτηση γενεάς. Το ερώτημα γυναίκας στην 541B, αφορά κάποια προσφορά στην Άρτεμη, ίσως για τεκνοποίηση ή προστασία εγκυμοσύνης και στην 4115A γυναίκα επίσης ρωτά, αν πρέπει να κάνει προσφορά σε άλλο θεό για να αποκτήσει παιδί.

Προβληματισμό για την ικανότητα του συντρόφου της (ή μέλλοντα συζύγου της) για τεκνοποιία εκφράζει στην 2609 A, γυναίκα Ίλλυρικής καταγωγής που ρωτά αν η «επαφή» με τον Πλάτωρα είναι για καλό της. Πρόβλημα τεκνοποιίας τίθεται επίσης από γυναίκα (θεσσαλικής προέλευσης) στην 1909 B.

Σε τρεις επιγραφές, 59B, 343A και 34B, διατυπώνονται ερωτήματα, που τίθενται όλα από άντρες, σχετικά με την αποχή από την επιμειξία, επειδή μάλλον υπάρχει πρόβλημα τεκνοποιίας, κατά τους μελετητές.¹⁰⁸

59B τελευταίο τέταρτο 5^{ου} αι.π.Χ.
ΕΠ[.]ΜΕΞΑΙΑ[Π]ροφάνει
Γε[ν]εὰ [.]Α[. . .]ΟΣΕΙΔΕΑΣ
Γυναικ[. . .]ΡΧΕ

Σύμφωνα με τον Ξενοφόντα, ο Λυκούργος επέβαλε να υπάρχει μέτρο στη συνεύρεση των νεονύμφων και να μη γίνεται κατάχρηση της απόλαυσής τους, ώστε να γίνουν τα παιδιά πιο ρωμαλέα.¹⁰⁹ Σκοπός ήταν να διατηρήσει τον πόθο για να τους κάνει πιο γόνιμους. Επομένως ίσως το ερώτημα των επισκεπτών αυτών να ήταν, αν η αποχή θα έλυνε το πρόβλημα που υπήρχε.

Λόγο προσφυγής στο Μαντείο αποτελεί και η πατρότητα τέκνου, όπως προκύπτει από την επιγραφή 3550B. Το ερώτημα διατυπωμένο στο αλφάβητο Ήλιδος, τίθεται από άνδρα που θέλει να μάθει αν το παιδί που γέννησε ή θα γεννήσει η Τάτα είναι του Ιφίνου. Οι μελετητές θέτουν το ερώτημα «πρόκειται για δούλη και ρωτά ο δεσπότης της;».¹¹⁰ Ενδεχόμενα όμως να αφορά ερώτημα πατέρα ή αδελφού *Ατθίδα*, η οποία ίσως να απέκτησε νόθο τέκνο με τον Ιφίνοο. Το ενδιαφέρον για το ποιος ήταν ο πατέρας είχε και νομικές συνέπειες, δεδομένου ότι σε περίπτωση που η Τάτα (μητέρα) ήταν *Ατθίδα*, και ο Ιφίνοος Αθηναίος πολίτης, τότε το παιδί, εάν το αναγνώριζε ο Ιφίνοος, αποκτούσε την ιδιότητα του Αθηναίου πολίτη.

Ένας Αθηναίος πολίτης μπορούσε να αναγνωρίσει σαν δικό του ένα παιδί που αποκτούσε εκτός γάμου, ακόμη και αν βρισκόταν σε γάμο και είχε γνήσια (εν γάμω) τέκνα, και φυσικά αν ήταν άγαμος ή χήρος.¹¹¹ Σχετική αναφορά για την εκούσια αναγνώριση στον *περί των μυστηρίων* λόγο του Ανδοκίδη (1.127): *καὶ τὸν παῖδα ἤδη μέγαν ὄντα εἰσάγει εἰς Κήρυκας, φάσκων εἶναι υἱὸν αὐτοῦ...*

¹⁰⁷ Δάκαρης – Βοκοποπούλου – Χριστίδης 2013, τ. I, 19, 124.

¹⁰⁸ (Δάκαρη – Βοκοποπούλου – Χριστίδη 2013, τ. I, 59): Η αποχή από την σεξουαλική επαφή επιβάλλεται όχι μόνο στην περίπτωση τεκνοποιίας, αλλά και πριν την πολεμική αναμέτρηση, θυσία, κυνήγι, αγώνα.

¹⁰⁹ Ξενοφόντος *Λακεδαιμονίων Πολιτεία* I,5. Mossé 1991, 91-92.

¹¹⁰ Δάκαρης – Βοκοποπούλου – Χριστίδης 2013, τ. II, 387.

¹¹¹ Λιακόπουλος 1999, 184.

Στο Αθηναϊκό δίκαιο προβλέπονταν και η αναγκαστική αναγνώριση με δικαστική απόφαση,¹¹² όπως προκύπτει από την υπόθεση του Βοιωτού στο λόγο του Δημοσθένη, *Προς Βοιωτόν περί του Ονόματος* (39.2), ο οποίος μίηυσε τον Μαντία που αρνούταν ότι ήταν πατέρας του, με αποτέλεσμα να στερείται την ιδιότητα του πολίτη: *νῦν δὲ λαχὼν δίκην τῷ πατρὶ τῷ ἐμῷ..... ἐδικάζεθ' υἱὸς εἶναι φάσκων ἐκ τῆς Παμφίλου θυγατρὸς καὶ δεινὰ πάσχειν καὶ τῆς πατρίδος ἀποστερεῖσθαι.*

Στην εκούσια αναγνώριση το παιδί που αναγνωρίστηκε μπορούσε να συγκατοικήσει με τον πατέρα ακόμη και αν ήταν παντρεμένος. Στην δικαστική όμως απαιτούνταν η συναίνεση της συζύγου.¹¹³

Τα νόθα τέκνα, ακόμη και μετά την αναγνώριση και τη συγκατοίκηση, δεν γίνονταν μέλη του οἴκου, δεν θεωρούνταν γνήσια τέκνα. Αποκτούσαν όμως το δικαίωμα του Αθηναίου πολίτη αν ο πατέρας είχε την ιδιότητα του πολίτη και τα αναγνώριζε και η μητέρα ήταν *Ατθίδα*.

Έχει διατυπωθεί η άποψη, ότι από τη στιγμή της αναγνώρισης τα νόθα τέκνα μπορούσαν να αποκτήσουν, κατά κάποιο τρόπο, τη θέση γνήσιου γιου και να αποτελέσουν μέλος του οἴκου του πατέρα τους¹¹⁴.

Η άποψη αυτή αμφισβητείται έντονα, και δικαίως, δεδομένης της σημασίας του θεσμού του γάμου και της προστασίας που επιδείκνυε η πολιτεία στο θεσμό και τα γεννημένα στο γάμο τέκνα. Ακόμη όμως και αν υπήρξε, πιθανότητα να θεωρήθηκαν τα νόθα τέκνα από *ἀτθίδα* μητέρα γνήσια κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου, λόγω του προβλήματος του θανάτου πολλών ανδρών στον πόλεμο ή από το λιμό, το ψήφισμα θα πρέπει να καταργήθηκε στο τέλος του 5^{ου} αι. π.Χ.¹¹⁵ Το βέβαιο είναι ότι στους λόγους του 4^{ου} π.Χ. αι., είναι σαφές ότι μόνο τα παιδιά που αποκτήθηκαν σε νόμιμο γάμο θεωρούνταν γνήσια, ικανά να είναι μέλη και συνεχιστές του οἴκου, τα δε εκτός γάμου, νόθα τέκνα, δεν θεωρούνταν συγγενείς (*ἀγχιστεῖς*).¹¹⁶ Σχετικά αναφέρει ο Δημοσθένης στον λόγο του *προς Μακάρτατον* (43.51): *Νόθῳ δὲ μηδὲ νόθῃ μὴ εἶναι ἀγχιστεῖαν μῆθ' ἱερώων μῆθ' ὀσίων ἀπ' Εὐκλείδου ἄρχοντος.*

IV.2. ΕΠΙΚΛΗΡΟΙ

Ένας θεσμός με τον οποίο η πολιτεία φρόντισε για τη μη ερήμωση ενός οἴκου, είναι ο θεσμός της *ἐπικλήρου* θυγατέρας, ένας θεσμός πανάρχαιος και κοινός σε όλα σχεδόν τα ινδογερμανικά δίκαια, αναγνωρίζεται δε επίσημα με τη νομοθεσία του Χαρόνδα (Διοδ.,12, 18).

Εκτός από τον όρο *ἐπικληρος*, χρησιμοποιούνταν ο όρος *ἐπικληρίτις* και από τους ποιητές *ἐγκληρος*. Στη Σπάρτη καλούνταν *πατροῦχοι* (Ηρόδοτος 6, 57). Στο δίκαιο της Γόρτυνας η *ἐπικληρος* ονομάζεται *πατρῶχος*, *πατροϊῶκοι* και στη δωρική διάλεκτο επίσης *ἐπιπαματίς*.¹¹⁷ Ο θεσμός ανήκε στο κοινό ελληνικό δίκαιο, απαντάται σε όλες της ελληνικές περιοχές και είναι γνωστό, χάρη στον Αριστοτέλη, ότι το ίδιο ίσχυε και στη Σπάρτη. Ο ίδιος επίσης αναφέρει ότι ο θεσμός ίσχυε και στο Ρήγιο της Ιταλίας. Ο Διόδωρος περιγράφει ότι στους Θουρίους, όχι μόνο οι *ἀγχιστεῖς* του πατρός της *ἐπικλήρου* μπορούσαν να αξιώσουν γάμο μαζί της, αλλά και η ίδια είχε

¹¹² MacDowell 2015, 143.

¹¹³ Λιακόπουλος 199, 185.

¹¹⁴ Biscardi 2004, 183 με παραπομπή στον Paoli.

¹¹⁵ MacDowell 2015,143.

¹¹⁶ Δημάκης 1986,67. MacDowell 2015,143.

¹¹⁷ Lipsius 1908.543. Δημάκης [χ.χ], 29.

δικαίωμα να ζητήσει να παντρευτεί κάποιον από τους *ἀγχιστεῖς*. Εάν εκείνος αρνούταν, όφειλε να καταβάλει πεντακόσεις δραχμές για την προίκισή της.¹¹⁸

IV.2.α) *Ἐπίκληροι που δεν είχαν εκδοθεί σε γάμο*

Αν κάποιος πέθαινε χωρίς να αφήσει γνήσιους γιους, εγγονούς ή δισέγγονους και άφηνε μόνο μία κόρη, εγγονή ή δισέγγονη, τότε δεν ερημωνόταν ο *οἶκος*, γιατί υπήρχε η ελπίδα ότι αυτή θα αποκτήσει γιο που θα συνέχιζε τον *οἶκο* και θα κληρονομούσε την περιουσία. Η γυναίκα αυτή που ονομαζόταν *ἐπίκληρος*, συνήθως παντρευόταν το γιό που είχε υιοθετήσει ο πατέρας. Η *ἐπίκληρος* θυγατέρα που ο πατέρας δεν είχε φροντίσει να παντρέψει με υιοθετηθέντα, ή με κληρονόμο που είχε εγκαταστήσει με τη διαθήκη του ή η απόφασή του είχε προσβληθεί και ακυρωθεί, υποχρεούταν να παντρευτεί έναν από τους *ἀγχιστεῖς*¹¹⁹ του πατέρα της, συνήθως τον εγγύτερο, ώστε ο γιος που θα αποκτούσε να αναγνωρισθεί από το νόμο ως άμεσος και κατ' ευθείαν απόγονος του πατέρα της.¹²⁰ Αν κάποιος από αυτούς δεν ήθελε να την παντρευτεί, δεδομένου ότι επρόκειτο για επιλογή και όχι για υποχρέωση, μπορούσε να τη διεκδικήσει ο επόμενος τη τάξει *αγχιστεύς*.¹²¹ Αν υπήρχαν περισσότεροι *ἀγχιστεῖς* με τον ίδιο βαθμό *ἀγχιστείας*, όπως για παράδειγμα περισσότερα αδέρφια του πατέρα της, τότε είχε προτεραιότητα ο μεγαλύτερος σε ηλικία.¹²²

Οι *ἀγχιστεῖς* που είχαν δικαίωμα να τη διεκδικήσουν για να τη νυμφευθούν, ήταν κατά σειρά: ο αδερφός του πατέρα της ορφανής, ο γιος του και ο εγγονός του, δηλαδή ο θείος της, ο πρώτος εξάδελφος και ο ανιψιός από πρώτο εξάδελφο, ο γιος της αδερφής του πατέρα της και οι απόγονοί του, οι αδερφοί του παππού της *ἐπικλήρου* και οι απόγονοί τους, κ.ο.κ Ουσιαστικά ήταν εκείνοι που θα μετείχαν στην εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή και θα κληρονομούσαν τον πατέρα της *ἐπικλήρου* αν είχε πεθάνει άτεκνος.¹²³ Έτσι η περιουσία παρέμενε στην ευρύτερη οικογένεια, στους *ἀγχιστεῖς*. Η μόνη διαφορά είναι ότι όταν υπάρχει *ἐπίκληρος* ο *ἀγχιστεύς* που τελούσε γάμο μαζί της δεν αποκτούσε την κληρονομιά, αλλά είχε μόνο δικαίωμα επικαρπίας,¹²⁴ μέχρι να παραδοθεί με πλήρη κυριότητα στο γιο ή στους γιους, που θα αποκτούσε με την *ἐπίκληρο*.¹²⁵ Η ίδια δεν έχει κανένα δικαίωμα στην κληρονομία περιουσία, αλλά αποτελεί μόνο το μεσάζοντα, τη γέφυρα μεταξύ του πατέρα της και του γιου που θα αποκτούσε. Αυτός και μόνο θεωρείται κληρονόμος και συνεχιστής του *οἴκου* του παππού του και αναλαμβάνει την κληρονομία άμέσως μετά την ενηλικίωσή του,¹²⁶ σύμφωνα με αναφορά του Ισαίου στο λόγο του *Περί Κίρωνος κλήρου*, 8.31: *συνοικῆσαι μὲν ἂν τῇ γυναικὶ κύριος ᾗν, τῶν δὲ χρημάτων οὐκ ἂν, ἀλλ' οἱ γενόμενοι παῖδες ἐκ τούτου καὶ ἐξ ἐκείνης, ὁπότε ἐπὶ διετές ἤβησαν: οὕτω γὰρ οἱ νόμοι κελεύουσιν.* Το ίδιο παραθέτει και ο Δημοσθένης: *καὶ ἐὰν ἐξ ἐπικλήρου τις γένηται καὶ ἅμα ἠβήσῃ ἐπὶ δίετες, κρατεῖν τῶν χρημάτων, τὸν δὲ σῆτον μετρεῖν τῇ μητρὶ*

¹¹⁸ Δημάκης [χ.χ.], 43.

¹¹⁹ Η έννοια της *ἀγχιστείας* περιελάμβανε τους εκ πλαγίου στενοῦς συγγενεῖς ενός κληρονομούμενου μέχρι τα τέκνα των πρώτων εξαδέλφων, τόσο από την πατρική πλευρά όσο και από τη μητρική πλευρά, οι οποίοι ήταν οι εξ αδιαθέτου κληρονόμοι, εφόσον προέρχονταν από έναν έγκυρο γάμο. Οι γεννημένοι έξω από το γάμο αποκλείονταν από την *ἀγχιστεία*. Lipsius 1908, 545,560. Harrison, 1968, 146.

¹²⁰ Δημάκης [χ.χ.], 31.

¹²¹ Hafter 1887, 26. MacDowell 2015, 151. Bisardi 2004, 189,190..

¹²² MacDowell 2015, 151.

¹²³ Δημάκης 1986, 223. MacDowell 2015, 151,155.

¹²⁴ Επικαρπία είναι το δικαίωμα του επικαρπωτή να χρησιμοποιεί και να καρπώνεται ξένο πράγμα διατηρώντας όμως ακέραιη την ουσία του (άρθρο 1142 ΑΚ).

¹²⁵ Πανταζόπουλος 1974, 69. Δημάκης 1986, 229.

¹²⁶ Lipsius 1908, 545. Δημάκης [χ.χ.], 40.

(Κατά Στεφάνου ΙΙ, 46.20). Ο Δημοσθένης εν προκειμένω δίνει και την επί πλέον πληροφορία, ότι ο γιος της *ἐπικλήρου*, όταν αναλάμβανε την περιουσία του παππού του, είχε υποχρέωση διατροφής της μητέρας του. Ο σύζυγός της απαλλάσσονταν της υποχρέωσης αυτής, γιατί δεν είχε λάβει προίκα και πλέον είχε παραδώσει την περιουσία. Πρέπει όμως να επισημανθεί ότι ο σύζυγός της παρέδιδε στο γιο του χωρίς λογοδοσία και μάλιστα χωρίς τα πλεονάσματα που προέκυπταν. Έτσι εξηγείται και η συνωστισμός των μνηστήρων της *ἐπικλήρου*.¹²⁷

Το γεγονός ότι κύριος σκοπός ήταν η απόκτηση άρρενα κληρονόμου καθώς και η σημασία που αποδίδονταν σ' αυτό, προκύπτει από νόμο που αποδίδοταν στο Σόλωνα, σύμφωνα με τον οποίο, ο σύζυγος της *ἐπικλήρου* υποχρεούνταν να έρχεται σε σεξουαλική επαφή μαζί της τρεις φορές το μήνα: *καὶ τὸ τρις ἐκάστου μηνὸς ἐντυγχάνειν πάντως τῇ ἐπικλήρῳ τὸν λαβόντα* (Σόλων 20.3). Η υποχρέωση αυτή συνδέονταν με το δημόσιο και θρησκευτικό ενδιαφέρον για τη συνέχιση του *οἴκου*. Στα πλαίσια του ίδιου ενδιαφέροντος γίνεται κατανοητός και ο άλλος νόμος του Σόλωνα, σύμφωνα με τον οποίο στην περίπτωση που ο εγγύτερος *ἀγχιστεύς* που παντρεύτηκε την *ἐπικλήρου* αποδεικνυόταν ανίκανος να την καταστήσει έγκυο, τότε υποχρεούνταν να της επιτρέψει να διεκδικηθεί από τον επόμενο πλησιέστερο *ἀγχιστέα* και να τον παντρευτεί.¹²⁸ Ο Πλούταρχος κατανόησε στο νόμο αυτό ότι η *ἐπικλήρου* στην περίπτωση αυτή μπορούσε να έλθει σε επαφή με συγγενείς του συζύγου της μέχρι να καταστεί έγκυος και τον παραθέτει στο έργο του Σόλων (20.2): *ἄτοπος δὲ δοκεῖ καὶ γελοῖος ὁ τῇ ἐπικλήρῳ διδούς, ἂν ὁ κρατῶν καὶ κύριος γεγονὼς κατὰ τὸν νόμον αὐτὸς μὴ δυνατὸς ἦ πλησιάζειν, ὑπὸ τῶν ἔγγιστα τοῦ ἀνδρὸς ὀπύεσθαι. καὶ τοῦτο δ' ὀρθῶς ἔχειν τινὲς φασὶ πρὸς τοὺς μὴ δυναμένους συνεῖναι, χρημάτων δ' ἔνεκα λαμβάνοντας ἐπικλήρους καὶ τῷ νόμῳ καταβιαζομένους τὴν φύσιν. ὀρῶντες γὰρ ᾤ.*¹²⁹ Κάτι τέτοιο όμως δεν θεωρείται πιθανό,¹³⁰ και κατά τον Lipsius και να ίσχυσε κάποτε, σύντομα έπαυσε να ισχύει στην Αθήνα, και ίσως ο Πλούταρχος το αναφέρει κατ' αναλογία ὅσων ίσχυαν στη Σπάρτη.¹³¹

Εάν η *ἐπικλήρου* αποκτούσε περισσότερους γιους, τότε υιοθετούνταν ένας από αυτούς, με μεταθανάτιο υιοθεσία, χωρίς αυτό να είναι υποχρεωτικό. Έτσι ο εγγονός γινόταν γιος του παππού του και αμέσως με την ενηλικίωσή του αναλάμβανε την κληρονομιά με αποκλειστικό δικαίωμα. Εάν δεν γινόταν μεταθανάτιο υιοθεσία, τα τέκνα της *ἐπικλήρου* κληρονομούσαν κατ' ισομοιρίαν την περιουσία του παππού τους και επίσης μοιράζονταν και την υποχρέωση για διατροφή της μητέρας τους.¹³²

Ο γάμος της *ἐπικλήρου* δεν γινόταν μέσω *ἐγγύης*, αφού δεν υπήρχε πατέρας ή αδελφός. Την *ἐγγύη* αντικαθιστούσε η *ἐπιδικασία*, δηλ. απόφαση του Δικαστηρίου, τόσο στην περίπτωση ενός όσο και περισσότερων διεκδικητών της *ἐπικλήρου* (στην πραγματικότητα της περιουσίας της). Πρόκειται για τη διαδικασία *ἐπιδικάζεσθαι ἐπικλήρου*, όπως στη διαδικασία *ἐπιδικάζεσθαι κλήρου* και η σχετική αξίωση των συγγενών συζητείται στο ίδιο πλαίσιο για επικύρωση.¹³³ Η διαδικασία άρχιζε με αίτηση (*λήξις*) στον Έπώνυμο άρχοντα που ήταν επιφορτισμένος με την εποπτεία των αθηναϊκών *οἴκων*, και φρόντιζε να μην ερημώνονται.¹³⁴ Η αίτηση εγγράφονταν σε

¹²⁷ Δημάκης [χ.χ.], 40.

¹²⁸ Lipsius 1908, 349. MacDowell 2015, 152.

¹²⁹ (Μετάφρ. Παράλογος και γελοῖος ο νόμος που επιτρέπει στην *ἐπικλήρου* εάν ο σύζυγός της αδυνατεί να εκτελέσει τα καθήκοντά του να επιτρέψει να παραδίδεται σε όποιον θέλει από τους στενοὺς συγγενεῖς του μέχρι να καταστούν έγκυες).

¹³⁰ MacDowell 2015, 152.

¹³¹ Lipsius 1908, 349 σημείωση 35.

¹³² Lipsius 1908, 546.

¹³³ Lipsius 1908, 547.

¹³⁴ Δημάκης 1986, 226. MacDowell 2015, 154, 161.

ειδικό πίνακα που βρίσκονταν σε κοινή θέα και διαβάζονταν από τον κήρυκα στην πρώτη μετά την υποβολή *κυρία εκκλησία*. Στη συνέχεια, ο άρχων καλούσε κάθε πολίτη να υποβάλει τυχόν ενστάσεις και να προβάλει τυχόν αξιώσεις. Εάν δεν εμφανίζονταν άλλος διεκδικητής, την επιδίκαζε σ'αυτόν που υπέβαλε την αίτηση και το Δικαστήριο της Ηλιαίας επικύρωνε την απόφασή του. Εάν εμφανίζονταν περισσότεροι διεκδικητές της *ἐπίκληρου*, παρέπεμπε την υπόθεση στο δικαστήριο, και οι δικαστές την επιδίκαζαν σ'εκείνον που είχε επικρατέστερο δικαίωμα. Μετά την *επιδικασία*, άρχιζε η συνοίκηση του *ἀγχιστέα* με την *ἐπίκληρο*.¹³⁵

Εάν υπήρχαν περισσότερες *ἐπίκληροι*, κάθε μία είχε το ίδιο δικαίωμα στην κληρονομιά την οποία ως μέσο μετέφεραν και διεκδικούνταν από τους πλησιέστερους άρρενες *ἀγχιστείς*, κατά την καθορισμένη τάξη και τον γενικό κανόνα ότι εκείνοι της πλησιέστερης τάξης απέκλειαν αυτούς της επόμενης.¹³⁶ Περίπτωση περισσότερων *ἐπίκληρων* θυγατέρων αναφέρει ο Ανδοκίδης στο λόγο του *περί των μυστηρίων*: *Ἐπίλυκος ἦν ὁ Τεισάνδρου θεῖός μοι, ἀδελφὸς τῆς μητρὸς τῆς ἐμῆς: ἀπέθανε δὲ ἐν Σικελίᾳ ἅπαις ἀρρένων παίδων, θυγατέρας δὲ δύο καταλιπὼν, αἱ ἐγίγνοντο εἷς τε ἐμὲ καὶ Λέαγρον* (Ανδοκίδης 1.117). Δεν είναι σαφές τι ίσχυε στην περίπτωση που η *ἐπίκληρος* ήταν ακόμη παιδί όταν πέθαινε ο πατέρας της. Πιθανόν να ορίζονταν επίτροπος, όπως συνέβαινε για τα ανήλικα άρρενα ορφανά και να διεκδικούνταν από τους *ἀγχιστείς* όταν ήταν σε ηλικία γάμου.¹³⁷

Για την φτωχή *ἐπίκληρο* θυγατέρα, δεν υπήρχε βέβαια τέτοια προθυμία των συγγενών να την παντρευτούν. Η σύναψη γάμου *ἀγχιστέων* με φτωχή *ἐπίκληρο* θεωρούνταν πράξη αξιέπαινη,¹³⁸ όπως παραθέτει ο Ανδοκίδης στο λόγο του *Περί των μυστηρίων* (1.119).¹³⁹ Αξίζει να επισημανθεί το γεγονός, ότι στην περίπτωση των *ἐπίκληρων* *θησῶν*, δηλαδή *ἐπίκληρων* που δεν επιθυμούσε κανείς να λάβει ως σύζυγο για τον απλούστατο λόγο ότι δεν είχαν περιουσία, ο *ἀρχων* όφειλε να εξαναγκάσει κάποιον συγγενή να την παντρευτεί ή να την παντρέψει με κάποιον άλλο, οπότε στην περίπτωση αυτή όφειλε να την προικίσει.¹⁴⁰ Διαπιστώνεται η φροντίδα και η παρέμβαση της πολιτείας να μη μείνει χωρίς σύζυγο η *ἐπίκληρος*, για να μην εξαφανιστεί ο *οἶκος*. Το ποσό δε που έπρεπε να καταβάλει στην *θήσσαν*, ως προίκα ο πλησιέστερος *ἀγχιστεύς*, ορίζονταν με νόμο και ήταν ανάλογο με την τάξη στην οποία ανήκε, αν δηλαδή ήταν πεντακοσιομέδιμνος, ιππεύς ή ζευγίτης: *τῶν ἐπίκληρων ὅσαι θητικὸν τελοῦσιν, ἐὰν μὴ βούληται ἔχειν ὁ ἐγγύτατα γένους, ἐκδιδότω ἐπιδούς ὁ μὲν πεντακοσιομέδιμνος πεντακοσίας δραχμάς, ὁ δ' ἰππεὺς τριακοσίας, ὁ δὲ ζευγίτης ἑκατὸν πενήκοντα, πρὸς οἷς αὐτῆς* (Δημοσθένης 43.54).

IV.2.β) Παντρεμένες *Ἐπίκληροι*

Στην περίπτωση θανάτου κάποιου που είχε γιο και κόρη, είχε παντρέψει την κόρη του και στη συνέχεια ο γιος του πέθαινε πριν από αυτόν άτεκνος, τότε η κόρη του μεταπίπτει σε διαφορετικό νομικό καθεστώς και γίνεται πλέον *ἐπίκληρος*. Ο Ισαίος αναφέρει σχετικά στο λόγο του *περί του Πύρρου κλήρου* (3.64): *τὰς μὲν ὑπὸ τῶν πατέρων ἐκδοθείσας καὶ συνοικούσας ἀνδράσι γυναῖκας (περὶ ὧν τίς ἂν ἄμεινον ἦ*

¹³⁵ Δημάκης [χ.χ.],36.

¹³⁶ Lipsius 1908,546.

¹³⁷ MacDowell 2015, 155.

¹³⁸ MacDowell 2015, 152

¹³⁹ Ανδοκίδης 1.119: *ἡμᾶς γὰρ οὐ δίκαιόν ἐστιν οὔτε χρήματα ἕτερα οὔτ' εὐτυχίαν ἀνδρὸς ἐλέσθαι, ὥστε καταφρονῆσαι τῶν Ἐπίλυκου θυγατέρων. καὶ γὰρ εἰ ἔξῃ Ἐπίλυκος ἢ τεθνεὼς πολλὰ κατέλιπε χρήματα, ἠξιοῦμεν ἂν γένει ὄντες ἐγγυτάτω ἔχειν τὰς παῖδας. τοιγάρτοι ἐκεῖνα μὲν δι' Ἐπίλυκον ἂν ἦν ἢ δια τὰ χρήματα: νῦν δὲ διὰ τὴν ἡμετέραν ἀρετὴν τάδε ἔσται. τῆς μὲν οὖν σὺ ἐπιδικάζου, τῆς δὲ ἐγώ.*

¹⁴⁰ MacDowell 2015, 151

ὁ πατήρ βουλεύσαιο;) καὶ τὰς οὕτω δοθείσας, ἂν ὁ πατήρ αὐτῶν τελευτήσῃ μὴ καταλιπὼν αὐταῖς γνησίους ἀδελφούς, τοῖς ἐγγύτατα γένους ἐπιδίκους ὁ νόμος εἶναι κελεύει, καὶ πολλοὶ συνοικοῦντες ἤδη ἀφήρηνται τὰς ἑαυτῶν γυναῖκας.

Επομένως, σύμφωνα με τον Ισαίο, ο πλησιέστερος ἀγχιστεύς είχε δικαίωμα να λύσει το γάμο της ἐπικλήρου με ἀφαίρεσιν και στη συνέχεια διεκδικούσε αυτήν και την κληρονομιά με τη διαδικασία της ἐπιδικασίας.¹⁴¹ Αν μάλιστα ο ίδιος ήταν ήδη παντρεμένος, τότε χώριζε τη σύζυγό του, γιατί διαφορετικά έπρεπε να παραιτηθεί της αξίωσής του.¹⁴²

Στο άνω εδάφιο όμως, δεν υπάρχει σχετική αναφορά για την περίπτωση που η ἐπικλήρος είχε εν τω μεταξύ αποκτήσει παιδιά. Έτσι λόγω της ασάφειας του κειμένου, διατυπώθηκαν διάφορες απόψεις, σχετικά με την τύχη της παντρεμένης με παιδί ἐπικλήρου.

1) Πρώτος ο Hafter, στη διδακτορική του διατριβή το έτος 1887, αφού επισημαίνει το γεγονός, ότι από κανένα αρχαίο κείμενο δεν προκύπτει με σαφήνεια τι ισχύει στην περίπτωση που η παντρεμένη ἐπικλήρος είχε ήδη αποκτήσει γιο, διατύπωσε, με επιφύλαξη την άποψη, ότι στην περίπτωση αυτή δεν μπορούσαν να διεκδικήσουν την ἐπικλήρο οι ἀγχιστεῖς και ότι κληρονόμος του πατέρα της γινόταν ο γιος που απέκτησε αυτή από το γάμο της με τον «εξωτικό». Την άποψή του αυτή τη βασίζει στο εδάφιο 31, στο λόγο του Ισαίου περί του Κίρωνος κλήρου (8.31: *εἰ γὰρ ἔζη μὲν ἢ ἐμὴ μήτηρ, θυγάτηρ δὲ Κίρωνος, μηδὲν δὲ ἐκεῖνος διαθέμενος ἐτελεύτησεν, ἦν δὲ ἀδελφὸς οὗτος αὐτῶ, μὴ ἀδελφιδούς, συνοικῆσαι μὲν ἂν τῇ γυναικὶ κύριος ἦν, τῶν δὲ χρημάτων οὐκ ἂν, ἀλλ' οἱ γενόμενοι παῖδες ἐκ τούτου καὶ ἐξ ἐκείνης, ὁπότε ἐπὶ διετὲς ἤβησαν: οὕτω γὰρ οἱ νόμοι κελεύουσιν. εἰ τοίνυν καὶ ζώσης κύριος αὐτὸς μὴ ἐγένετο τῶν τῆς γυναικός, ἀλλ' οἱ παῖδες, δῆλον ὅτι καὶ τετελευτηκυίας, ἐπεὶ παῖδας ἡμᾶς καταλέλοιπεν, οὐ τούτοις ἀλλ' ἡμῖν προσήκει κληρονομεῖν τῶν χρημάτων.*¹⁴³

Έκτοτε, πολλοί μελετητές έχουν ασχοληθεί με το θεσμό της ἐπικλήρου και το ερώτημα αυτό, αρκετοί δε από τους νεότερους υιοθετούν την άποψη που διατύπωσε ο Hafter, χωρίς την επισήμανσή του και τις επιφυλάξεις του, με μία γενική αναφορά, ότι με την απόκτηση τέκνων η γυναίκα δενόταν με το νέο οἶκο και ότι στην περίπτωση αυτή κληρονόμοι γίνονταν παιδιά της ἐπικλήρου, αν και θεωρούνταν «εξωτικοί» για τη φρατρία του.¹⁴⁴

2) Σύμφωνα με άλλη άποψη, που διατύπωσε ο Körte, δεν υπήρχε εξαίρεση ούτε στην περίπτωση που είχαν αποκτηθεί απόγονοι. Ο Körte, επικαλούμενος το ίδιο ως άνω εδάφιο με τον Hafter (Ισαίος 8.31), καταλήγει στο συμπέρασμα ότι κληρονόμος μπορεί να γίνει μόνο ο γιος της επικλήρου με ἀγχιστέα, γιατί εκείνο που ενδιέφερε δεν ήταν οι συναισθηματικοί δεσμοί, αλλά η συνέχιση του οἴκου του πατέρα της ἐπικλήρου. Η συνέχιση δε αυτή, κατά τον Körte, σύμφωνα με τις αντιλήψεις των Αθηναίων, δεν επιτυγχανόταν παρά μόνο μέσω των γιων που είχαν αποκτηθεί σε γάμο με ἀγχιστέα και όχι με τους γιους του «εξωτικού». Ένας τέτοιος

¹⁴¹Hafter 1887, 26. Biscardi 2004, 174.

¹⁴² MacDowell 2015, 151.

¹⁴³ Μετάφρ: Ας υποθέσουμε ότι η μητέρα μου ήταν ακόμα ζωντανή και ότι ο πατέρας της είχε πεθάνει και ότι αντίπαλός μου ήταν ο αδελφός του και όχι ο ανιψιός του. Αυτός θα είχε δικαίωμα να αξιώσει την κόρη του σε γάμο, και θα γινόταν κύριός της, αλλά όχι της περιουσίας του, την οποία θα αποκτούσαν τα παιδιά που θα είχαν γεννηθεί από τον γάμο τους, όταν είχαν συμπληρώσει δύο χρόνια μετά την εφηβεία, γιατί αυτό ορίζουν οι νόμοι. Δεδομένου ότι τα παιδιά και όχι ο ίδιος ο αντίπαλός μου θα γινόταν κύριος της περιουσίας της εάν ήταν ζωντανή, είναι προφανές, δεδομένου ότι είναι νεκρή και έχει αφήσει παιδιά, δηλαδή, τον αδερφό μου και εμένα, ότι εμείς και όχι οι αντίπαλοί μας, έχουν το δικαίωμα να λάβουν τον κλήρο.

¹⁴⁴ Paoli 1963, 70. Mossé 1991, 58. Τρωιάνος – Βελισσαροπούλου-Καράκωστα 2002, 74. Biscardi 2004, 190. MacDowell 2015, 151.

γιος, κατά την παράδοση, δεν μπορεί να είναι συνεχιστής του *οἴκου*, γιατί αυτός ανήκει σε έναν άλλο *οἶκον*, τον *οἶκον* του πατέρα του.¹⁴⁵ Οι θιασώτες της άποψης αυτής ισχυρίζονται ότι ο Αθηναίος νομοθέτης επέτρεπε και επέβαλε και στην περίπτωση αυτή τη λύση του γάμου της *ἐπικλήρου*, για να μπορέσει στη συνέχεια να παντρευτεί έναν από τους *ἀγχιστεῖς* της, επειδή ισχυρότερο διακύβευμα ήταν η διατήρηση του *οἴκου* του πατέρα της *ἐπικλήρου* από τα συναισθήματά της.¹⁴⁶ Αν γινόταν δεκτό ότι κληρονόμοι ήταν τα παιδιά της *ἐπικλήρου* σε κάθε περίπτωση, ακόμη και στην περίπτωση του γάμου της με «εξωτικό», τότε κατά την άποψη του Körtte, έπρεπε να πεταχτεί στον κάλαθο των αχρήστων όλο το περί *ἐπικλήρων* αττικό δίκαιο.¹⁴⁷

Αξίζει να επισημανθεί ότι ενώ με βάση το εδάφιο 31, στο λόγο του Ισαίου *περί του Κίρωνος κλήρου* (8.31), ο Hafter (ομολογουμένως με πολλές επιφυλάξεις, αφού τονίζει ότι δεν υπάρχει άμεση απόδειξη και ότι μόνο μπορεί να πιθανολογήσει κανείς) καταλήγει ασαφώς ότι κληρονομούν τα παιδιά της *ἐπικλήρου* από το γάμο της με τον «εξωτικό», ο Körtte αργότερα (1906), επικαλούμενος το ίδιο εδάφιο (8.31) καταλήγει στο συμπέρασμα ότι κληρονόμος μπορεί να γίνει μόνο ο γιος που η *ἐπίκληρος* απέκτησε με *ἀγχιστέα*. Η ασάφεια του κειμένου, ευνοεί την διαφορετική προσέγγιση και ερμηνεία.

3) Κατά μία τρίτη άποψη, ο γάμος δεν λυνόταν σε καμία περίπτωση και κληρονόμος γινόταν ο γιος που αποκτήθηκε από το γάμο της *ἐπικλήρου* με τον «εξωτικό». Κατά την άποψη αυτή, που διατυπώνει με ισχυρά νομικά επιχειρήματα ο Lipsius,¹⁴⁸ η χωρίς αδέλφια κόρη γίνεται *ἐπίκληρος*, μόνο μετά το θάνατο του πατέρα της. Μέχρι τότε δεν αντιμετωπίζεται ως *ἐπίκληρος*. Επομένως ο πατέρας είχε το δικαίωμα να εκδώσει τη θυγατέρα του *δι ἐγγύης*, χωρίς να δεσμεύεται από τους *ἀγχιστεῖς* του, στο δικαίωμά του αυτό. Εφόσον λοιπόν ο πατέρας είχε δικαίωμα να αποφασίσει για το γάμο της θυγατέρας του χωρίς δέσμευση και ήταν ο μόνος που όσο ζούσε είχε το δικαίωμα της *ἐγγύης*, δεν μπορεί να ισχύει η λύση του γάμου και η διεκδίκηση παντρεμένης *ἐπικλήρου*, ούτε εκείνης χωρίς τέκνα, γιατί έτσι καταστρατηγούνται το δικαίωμα του πατέρα στην *ἐγγύη*. Συνεπώς η απόφασή του παραμένει σε ισχύ και μετά το θάνατό του, χωρίς δικαίωμα ανατροπής από τους *ἀγχιστεῖς*. Όσον αφορά τα σχετικά με το ζήτημα εδάφια στους λόγους του Ισαίου που επικαλούνται οι άλλοι μελετητές, ο Lipsius, εκφράζει επιφυλάξεις, αναφέροντας ότι δημιουργούν αμφιβολίες τόσο η διατύπωση του Ισαίου στο λόγο του *περί του Πύρρου κλήρου*, 3.64 όσο και η διατύπωση στο λόγο του *περί Κίρωνος κλήρου* (8.31), απ' όπου ο Körtte αντλεί το επιχειρήμα ότι μόνο οι γιοι από γάμο με *ἀγχιστέα* είχαν δικαίωμα κληρονομιάς. Μάλιστα κατά τον Lipsius, το επιχειρήμα του Körtte προσκρούει στο δικαίωμα των *ἀγχιστέων* να αρνηθούν (αποποιηθούν) το γάμο.¹⁴⁹

Το ζήτημα της αφαίρεσης ή όχι της παντρεμένης *ἐπικλήρου* που είχε αποκτήσει γιο, ακόμη και σήμερα δημιουργεί αντιπαραθέσεις. Γεγονός είναι, ότι στα μέχρι σήμερα γνωστά κείμενα, δεν υπάρχει σαφής επίκληση νόμου ή σαφής αναφορά των ρητόρων στο ζήτημα αυτό, και για το λόγο αυτό οι όποιες σχετικές αναφορές πρέπει να ελέγχονται ως προς τη σκοπιμότητά τους, δεδομένου ότι οι ρήτορες χρησιμοποιούσαν επιχειρήματα προς ενίσχυση των συμφερόντων του πελάτη τους.

Στο λόγο του Ισαίου *περί του Κίρωνος κλήρου*, εντολίζει του είναι τέκνα της *ἐπικλήρου* με «εξωτικό» και αντίδικός τους *ἀγχιστέας* του παππού τους, που κατέχει

¹⁴⁵ Körtte 1906, 394.

¹⁴⁶ Δημάκης 1986. 229. Δημάκης [χ.χ.], 35.

¹⁴⁷ Körtte 1906, 394.

¹⁴⁸ Lipsius 1908, 545 και υποσημ. 19^α στην ίδια σελίδα

¹⁴⁹ Lipsius 1908, 545, υποσημ. 20 στην ίδια σελίδα.

την κληρονομιά. Ο Ισαίος προβαίνει σε νομικές κατασκευές και προβάλλει τον ισχυρισμό ότι αν η μητέρα των εντολέων του ήταν ζωντανή και παντρευόταν σύμφωνα με το νόμο κάποιον *ἀγχιστέα*, πάλι κληρονόμοι θα ήταν, μετά την ενηλικίωσή τους, τα παιδιά που θα αποκτούσε μαζί του και όχι ο *ἀγχιστέας*. Επομένως τώρα που είναι νεκρή, κληρονόμοι πρέπει να είναι τα παιδιά της. Επί πλέον, για να θεμελιώσει το κληρονομικό δικαίωμα των πελατών του, επικαλείται το νόμο περί κακώσεως γονέων (8.32).¹⁵⁰ Ισχυρίζεται ότι σύμφωνα με το νόμο αυτό, σε περίπτωση που ο παππούς των εντολέων του ήταν φτωχός, εάν δεν φρόντιζαν για τη διατροφή του, θα ασκούνταν *γραφή κακώσεως γονέων* εναντίον τους και όχι κατά του αντιδίκου τους και επομένως αυτοί πρέπει να είναι οι κληρονόμοι.

Το γεγονός αυτό, η επίκληση δηλαδή άλλων διατάξεων, χωρίς αναφορά σε διάταξη νόμου που να προβλέπει και επιτρέπει την κτήση της κληρονομιάς από τους γιους της *ἐπικλήρου* με «εξωτικό», όταν μάλιστα αυτό ήταν το αντικείμενο της δίκης, ενισχύει τον ισχυρισμό ότι μάλλον πρέπει να υπήρχε νομοθετική πρόβλεψη που αντιστρατεύονταν τα συμφέροντα των εντολέων του. Να μην υπήρχε σχετική νομοθετική ρύθμιση, δεν μπορεί να γίνει εύκολα δεκτό, λόγω των λεπτομερών ρυθμίσεων σχετικά με την *ἐπίκληρο*.

Συνεπώς, όσο και να φαίνεται παράλογο για τις σημερινές αντιλήψεις, μάλλον πρέπει να γίνει δεκτή η άποψη, ότι μόνο ο γιος της *ἐπικλήρου* με *ἀγχιστέα* θεωρούνταν ικανός να συνεχίσει τον *οἶκο* και μάλιστα όχι μόνο για την ικανοποίηση των περιουσιακών συμφερόντων των *ἀγχιστέων*, αλλά και για θρησκευτικούς λόγους.

Η ευελιξία πάντως του αττικού δικαίου, έδινε λύσεις, που άμβλυαν τη σκληρότητα των σχετικών διατάξεων. Θα μπορούσε για παράδειγμα ο πατέρας της *ἐπικλήρου* να είχε υιοθετήσει ένα παιδί της θυγατέρας του. Μάλιστα στη λύση αυτή θα είχε προβεί και ο Κίρων, όπως επικαλείται ο Ισαίος, αν δεν είχε αποτραπεί από τη σύζυγό του και τον αδελφό της: *ἔπειθε δὲ μένειν φάσκουσας ἐξ αὐτοῦ κνεῖν οἶεσθαι, προσποιουμένην δὲ διαφθείρειν ἄκουσαν, ἴν' ἐλπίζων ἀεὶ γενήσεσθαι παῖδας αὐτῷ μηδέτερον ἡμῶν εἰσποιήσαιτο ὑόν* (Ισαίος 8.36).

VI.2.γ) Γραφή κακώσεως ἐπικλήρων

Η πολιτεία είχε θέσει τις *ἐπικλήρους* υπό την προστασία της, με τη θέσπιση νόμου με τον οποίο προβλέπονταν η καταγγελία για κακομεταχείριση (*κάκωσις*) των *ἐπικλήρων*¹⁵¹ και την ανάθεση στον Επώνυμο άρχοντα τη γενικότερη υποχρέωση της φροντίδας τους.

Ο *ἄρχων* είχε την εξουσία να επιβάλλει στον δράστη κάθε είδους κακομεταχείρισης της *ἐπικλήρου*, σωματικής ή ψυχικής φύσεως, ή παραμέλησης της περιουσίας της, πρόστιμο συγκεκριμένου ύψους. Αν ο ένοχος κρινόταν άξιος βαρύτερης ποινής, τότε παρέπεμπε την υπόθεση στο δικαστήριο της Ηλιαίας, που ήταν αρμόδιο να αποφασίσει για την καταδίκη του και τη ποινή που έπρεπε να υποστεί. Τη σχετική ρύθμιση παραδίδει ο Δημοσθένης στο λόγο του *προς Μακάρτατον*, 43.75: *Νόμος ό ἄρχων ἐπιμελείσθω τῶν ὄρφανῶν καὶ τῶν ἐπικλήρων καὶ τῶν οἴκων τῶν ἐξερημουμένων ...ἐὰν δέ τις ὑβρίζει ἢ ποιῇ τι παράνομον, κύριος ἔστω*

¹⁵⁰ Ισαίος 8.32: εἰ γὰρ ἔζη μὲν ὁ πάππος, ἐνδεὴς δὲ ἦν τῶν ἐπιτηδείων, οὐκ ἂν οὗτος ὑπόδικος ἦν τῆς καὶ πάππος καὶ τῆς καὶ τούτων μήτηρ καὶ πατήρ, ἐὰν ἔτι ζῶσιν: ἐκεῖνοι γὰρ ἀρχήκακώσεως ἄλλ' ἡμεῖς. κελεύει γὰρ τρέφειν τοὺς γονεῖς: γονεῖς δ' εἰσὶ μήτηρ καὶ πατήρ τοῦ γένους εἰσὶ, καὶ τὰ ἐκείνων παραδίδοται τοῖς ἐκγόνοις: διόπερ ἀνάγκη τρέφειν αὐτούς ἐστί, κἂν μηδὲν καταλίπωσι. πῶς οὖν δίκαιόν ἐστιν, ἐὰν μὲν μηδὲν καταλίπωσιν, ἡμᾶς ὑπόδικους εἶναι τῆς κακώσεως, ἢν μὴ τρέφωμεν, εἰ δὲ τι καταλελοίπασιν, τόνδ' εἶναι κληρονόμον ἄλλὰ μὴ ἡμᾶς: οὐδαμῶς δῆπουθεν.

¹⁵¹ Lipsius 1908, 339, 340. MacDowell 2015, 154, 155. Bisardi 2004, 191.

ἐπιβάλλειν κατὰ τὸ τέλος. ἐὰν δὲ μείζονος ζημίας δοκῆ ἄξιος εἶναι, προσκαλεσάμενος πρόπεμπτα καὶ τίμημα ἐπιγραφάμενος, ὃ τι ἂν δοκῆ αὐτῷ, εἰσαγέτω εἰς τὴν ἡλιαίαν. ἐὰν δ' ἄλλῳ, τιμάτω ἢ ἡλιαία περὶ τοῦ ἁλόντος, ὃ τι χρῆ αὐτὸν παθεῖν ἢ ἀποτεῖσαι.

Την καταγγελία κακώσεως ἐπικλήρου προς τον Ἐπώνυμο ἄρχοντα μπορούσε να ασκήσει οιοσδήποτε Αθηναῖος πολίτης, χωρίς τον κίνδυνο να του επιβληθεί πρόστιμο ἢ κάποια ποινή, στην περίπτωση που η καταγγελία του αποδεικνύονταν ανυπόστατη,¹⁵² σύμφωνα με σχετικό εδάφιο του Ισαίου στον λόγο του *Περὶ του Πύρρου κλήρου*, 3.47: *οὔτε γὰρ ἐπιτίμιον ταῖς πρὸς τὸν ἄρχοντα εἰσαγγελίαις ἔπεστιν, οὐδ' ἐὰν μηδεμίαν τῶν ψήφων οἱ εἰσαγγεῖλαντες μεταλάβωσιν, οὔτε πρυτανεῖα οὔτε παράστασις οὐδεμία τίθεται τῶν εἰσαγγελιῶν: ἀλλὰ τοῖς μὲν διώκουσιν ἀκινδύνως εἰσαγγέλλειν ἔξεστι, [τῷ βουλομένῳ], τοῖς δ' ἄλισκομένοις ἔσχαται τιμωρίαί ἐπὶ ταῖς εἰσαγγελίαις ἔπεισιν.* Διαπιστώνεται και με τη ρύθμιση αυτή η μέριμνα της πολιτείας για προστασία της ἐπικλήρου, προκειμένου να επιτελέσει το ρόλο της στη συνέχιση του οἴκου του πατέρα της.

IV.2.δ) Αιτιολογική προσέγγιση της νομοθετικής ρύθμισης

Οι διατάξεις της αττικής νομοθεσίας για τις ἐπικλήρους είναι ἄκρως ιδιόρρυθμες και ακατανόητες για το σημερινό περί δικαίου αἴσθημα. Πρέπει ὅμως να σημειωθεί ὅτι την κλασική περίοδο οι συγκεκριμένες διατάξεις εμφανίζονταν σαν υπολείμματα του παλαιότερου αρχαϊκού εθιμικού δικαίου, σύμφωνα με το οποίο η περιουσία κάποιου μετὰ το θάνατό του περιέρχονταν στο γένος. Τα δικαιώματα αυτά στη συνέχεια είχαν περιορισθεῖ με την αναγνώριση θεσμών, ὅπως της ατομικής ιδιοκτησίας και του δικαιώματος προς σύνταξη διαθήκης.¹⁵³ Ὅμως και κατά την κλασική περίοδο, παρά τις μεταβολές αυτές, τα δικαιώματα του γένους εξακολουθούσαν να απαιτοῦν σεβασμό και ικανοποίηση ὅταν κάποιος πολίτης πέθαινε χωρίς να αφήσει ἄρρενες απογόνους, ἀλλά μόνο θήλειες.

Περαιτέρω, η συνέχιση των οἴκων ἦταν ἓνα ἀπό τα κύρια μελήματα της Ελληνικής πόλης, που ἐπιβάλλονταν ὅπως προαναφέρθηκε και για θρησκευτικούς λόγους. Οι αρχαῖοι Ἕλληνες ἀπέδιδαν μεγάλη σημασία στις θρησκευτικές τελετές που τελούνταν ἐνώπιον των εφεστίων θεῶν κάθε οἴκου, οι οποίες για κανένα λόγο δεν ἔπρεπε να διακοποῦν. Οι ψυχές των προγόνων και οι εφέστιοι θεοὶ απαιτοῦν τη φροντίδα ενός κληρονόμου του οἴκου τους.¹⁵⁴ Ἄν οι ψυχές των προγόνων δεν ἦταν ευχαριστημένες με τις τελετές του οἴκου και δεν τους ἀποδίδονταν τα «νομιζόμενα», τότε υπήρχε κίνδυνος ὄχι μόνο για τον οἶκο, ἀλλά και για την πόλη. Για το λόγο αυτό ἔπρεπε να διατηρηθεῖ ο οἶκος. Τις τελετές ὅμως αυτές δικαιούνταν να τελούν μόνο τα ἄρρενα μέλη της κάθε οικογένειας.¹⁵⁵ Ὅταν σε παλαιότερες εποχές υπήρχε η ευρύτερη οικογένεια, δεν υπήρχε πρόβλημα, γιατί πάντα υπήρχαν μυημένοι ἄρρενες που ἦταν σε θέση να ἀναπληρώσουν ἐκείνον που πέθανε. Στην ἐποχή ὅμως της με στενῆ ἔννοια οικογένειας, ἐκείνοι που δικαιούνταν να τελέσουν τις σπονδές και τις ιδιαίτερες θρησκευτικές τελετές κάθε οἴκου ἦταν ο πατέρας και οι ἄρρενες γιοι. Ἄν λοιπόν δεν υπήρχαν ἄρρενα τέκνα, ο οικιακός βωμός και οι εφέστιοι θεοὶ παρέμεναν χωρίς ὑμνητές, θα μπορούσε να εἰπωθεῖ με τα σημερινά ἰσχύοντα, χωρίς ἱερεῖς, πράγμα ἀπαράδεκτο για την ἐποχή αυτή.¹⁵⁶

¹⁵² Lipsius 1908,352.

¹⁵³ Δημάκης [χ.χ.],29.

¹⁵⁴ Körte 1906, 393.

¹⁵⁵ Δημάκης [χ.χ.],31.

¹⁵⁶ Δημάκης [χ.χ.],31.

Έτσι, στο ισχύον κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο εκείνης της περιόδου, ο νομοθέτης φρόντισε με τις διατάξεις για την *ἐπίκληρο*, για τη διευθέτηση των ζητημάτων αυτών. Ο θεσμός της *ἐπικλήρου* αποσκοπούσε στη διασφάλιση της συνέχισης του *οἴκου* με την απόκτηση, έστω και μετά θάνατο και κατά πλάσμα του νόμου, άρρενα απογόνου κατ' ευθείαν γραμμή από τον αρχηγό του *οἴκου*. Αυτός θα συνέχιζε τις τελετές προς τους εφέστιους θεούς και την ιστορία της οικογένειας.¹⁵⁷ Επίσης προστατεύονταν τα δικαιώματα της άλλης ομάδας, των επίδοξων κληρονόμων, των εξ αρρενογονίας συγγενών του γενάρχη, οι οποίοι με το θάνατό του διεκδικούσαν την *ἐπίκληρο* και την περιουσία του, όπως θα τη διεκδικούσαν αν ήταν άτεκνος. Επομένως, με τον νομοθετικό αυτό μετεωρισμό, ικανοποιούνταν τα δικαιώματα του γένους και επιτυγχάνονταν η μεταβίβαση της περιουσίας σε απόγονο του αρχηγού του *οἴκου*.

Η απολυτή εφαρμογή των διατάξεων πάντως, όπως προαναφέρθηκε, θα μπορούσε να παρακαμφθεί με την υιοθεσία του γιου της παντρεμένης *ἐπικλήρου* από το πατέρα της. Ακόμη και μετά το θάνατό του, μπορούσε να υιοθετηθεί ο γιος της επ' ονόματι και για λογαριασμό του, με μεταθανάτια υιοθεσία. Εάν είχε αποκτήσει περισσότερους γιους, τότε υιοθετούνταν ο ένας και οι υπόλοιποι παρέμεναν στον *οἶκο* του συζύγου της και πατέρα τους.¹⁵⁸ Επίσης δεν αποκλείονταν παράκαμψη του ισχύοντος δικαίου με συμφωνία μεταξύ του συζύγου της *ἐπικλήρου* και του επικρατέστερου στη διεκδίκησή της *ἀγχιστέα*. Τέτοια περίπτωση αναφέρεται στο λόγο του Ισαίου *περί του Αριστάρχου κλήρου*, όπου για να μην επιδικασθεί η *ἐπίκληρος* σε *ἀγχιστέα*, ο σύζυγός της άφησε τον κλήρο και τον καρπώθηκαν οι *ἀγχιστεείς*: *ὁ γὰρ πατήρ οὐμὸς ἐπὶ προικὶ ἐγγυησάμενος τὴν ἐμὴν μητέρα συνώκει, τὸν δὲ κλῆρον τούτων καρπουμένων οὐκ εἶχεν ὅπως εἰσπράξαιτο: ὅτε γὰρ περὶ αὐτοῦ λόγους ἐποίησατο τῆς μητρὸς κελευούσης, οὗτοι ταῦτα αὐτῷ ἠπείλησαν, αὐτοὶ ἐπιδικασάμενοι αὐτὴν ἔξειν, εἰ μὴ βούλοιο αὐτὸς ἐπὶ προικὶ ἔχειν. ὁ δὲ πατήρ, ὥστε τῆς μητρὸς μὴ στερηθῆναι, καὶ δις τοσαῦτα χρήματα εἶασεν ἂν αὐτοὺς καρποῦσθαι* (Ισαῖος 10.19).

Η ανυπαρξία κάποιας ρύθμισης που να επέτρεπε να είναι κληρονόμοι οι γιοι του «εξωτικού», όπως στην περίπτωση της υιοθεσίας, οφείλονταν στο γεγονός ότι ενώ ο υιοθετούμενος αποξενώνονταν από τον *οἶκο* του πατέρα του, ο γιος της *ἐπικλήρου* με τον «εξωτικό» ανήκε στον *οἶκο* του πατέρα του, τον οποίο και υπηρέτούσε.¹⁵⁹

Τέλος, πρέπει να επισημανθεί ότι στο τέλος του 4^{ου} αι. π.Χ., υπάρχουν στοιχεία που φανερώνουν διαφορετική στάση πάνω στο θέμα της *ἐπικλήρου* και της διεκδίκησής της από τους *ἀγχιστεείς*.¹⁶⁰

Από τα ερωτήματα στα χρηστήρια ελάσματα, σχετικό με θυγατέρα *ἐπίκληρο*, ίσως είναι το ερώτημα στην ΧΕΔ 5Α: οι μελετητές αναφέρουν:¹⁶¹ «Ο Κλεάνωρ ρωτά αν η γυναίκα που έχει τώρα (είχε άλλη παλιότερα;) θα του γεννήσει κορίτσι. Στην περίπτωση αυτή -και ελλείψει γιού - η γενεά θα είναι πατρούχος. Δηλαδή η κόρη θα είναι *ἐπίκληρος*, κατά την αττική ορολογία. Ο Κλεάνωρ προφανώς ενδιαφέρεται να αποκτήσει γιό».

Στην 1538B, ο ερωτών θέλει να μάθει αν ο αδελφός του θα αποκτήσει από το γάμο του θυγατέρα.¹⁶² Ίσως θα μπορούσε να θεωρηθεί, ότι ο ερωτών ενδιαφέρεται, επιθυμεί, να αποκτήσει θυγατέρα ο αδελφός του, προκειμένου ελλείψει άρρενος

¹⁵⁷ Τρωιάνος – Βελισσαροπούλου-Καράκωστα 2002, 76.

¹⁵⁸ Δημάκης [χ.χ], 41.

¹⁵⁹ Körte 1906, 394.

¹⁶⁰ Δημάκης [χ.χ], 31. Μακντόβελ 2015, 153.

¹⁶¹ Δάκαρη – Βοκοτοπούλου – Χριστίδη 2013, τ. I, 4

¹⁶² Δάκαρη – Βοκοτοπούλου – Χριστίδη 2013, τ. I, 378.

απογόνου, αυτή να καταστεί *ἐπίκληρος* και ο ίδιος να την παντρευτεί και αποκτήσει την περιουσία του αδελφού του, σε περίπτωση θανάτου του.

IV.3. ΥΙΟΘΕΣΙΑ

Ένας άλλος θεσμός που αποσκοπούσε στη συνέχιση των *οίκων* ήταν η υιοθεσία. Με την υιοθεσία αναπληρώνονταν κατά πλάσμα του νόμου, με τεχνητό δηλαδή τρόπο, η ανυπαρξία γνήσιων γιών και μέσω αυτής ήταν δυνατή η συνέχιση του *οίκου*, που ήταν και ο βασικός σκοπός.¹⁶³ Ο θεσμός της υιοθεσίας ήταν γνωστός ήδη από τους αρχαίους χρόνους όταν κάποια στιγμή (σε περίοδο πολύ πρόωμη για να προσδιορισθεί), δόθηκε η δυνατότητα σε έναν άνδρα που δεν είχε άρρενες απογόνους, να υιοθετήσει κατά τη διάρκεια της ζωής του έναν γιο.¹⁶⁴ Στην Αθήνα ο θεσμός ήταν ήδη γνωστός, κατά το πρώτο μισό του 6^{ου} αι. π.Χ.,¹⁶⁵ όταν ο Σόλων εισήγαγε το θεσμό της εκ διαθήκης διαδοχής, όπως προκύπτει από τον κατά Στεφάνου Β' λόγο του Δημοσθένη (46.14): *Νόμος ὅσοι μὴ ἐπεποιήντο, ὥστε μήτε ἀπειπεῖν μήτ' ἐπιδικάσασθαι, ὅτε Σόλων εἰσῆει τὴν ἀρχήν, τὰ ἑαυτοῦ διαθέσθαι εἶναι ὅπως ἂν ἐθέλη, ἂν μὴ παῖδες ὧσι γνήσιοι ἄρρενες.*¹⁶⁶ Η συγκεκριμένη φράση «ὅσοι μὴ ἐπεποιήντο»,¹⁶⁷ δεν θα είχε νόημα, αν η υιοθεσία δεν προϋπήρχε της θεσμοθέτησης από τον Σόλωνα του δικαιώματος των Αθηναίων να συντάσσουν διαθήκη.¹⁶⁸

Στη Θήβα πρέπει να ίσχυε από πολύ παλιά, όπως συνάγεται από τα πολιτικά του Αριστοτέλη, όπου δίνει την πληροφορία ότι στη Θήβα τους νόμους που ρύθμιζαν τα της υιοθεσίας συνέταξε ο Φιλόλαος, που κατάγονταν από την Κόρινθο: *νομοθέτης δ'αυτοῖς ἐγένετο Φιλόλαος περί τ' ἄλλων τινῶν και περί της παιδοποιίας, οὗς καλοῦσιν ἐκεῖνοι νόμους θετικούς.*¹⁶⁹ Ο Φιλόλαος έζησε κατά τον Η' αι. π.Χ., επομένως, η σχετική με την υιοθεσία στη Θήβα νομοθεσία ήταν αρχαιοτάτη. Αλλά και στην Κρήτη, ο θεσμός ήταν γνωστός πριν από τη δημοσίευση του Νόμου της Γόρτυνας (6^{ος} π.Χ.αι.). Το ίδιο νωρίς φαίνεται ότι αποδέχθηκαν τον θεσμό της υιοθεσίας και οι υπόλοιπες ελληνικές πόλεις.¹⁷⁰

Στην Αθήνα, κατά τους κλασικούς χρόνους, η υιοθεσία πραγματοποιείται είτε με πράξη εν ζωή, είτε με τη διαθήκη, είτε με τη μεταγενέστερη και πλέον ιδιόμορφη μορφή της, τη «μετά θάνατον» υιοθεσία.¹⁷¹ Οι όροι που χρησιμοποιούνταν κατά την κλασική εποχή για τον χαρακτηρισμό της υιοθεσίας ήταν πολλοί. Για εκείνον που υιοθετούσε χρησιμοποιούνταν ο όρος *εἰσποιεῖσθαι*, *ποιεῖσθαι υἰόν*, ενώ για τον φυσικό πατέρα, που έδινε τον γιο του για υιοθεσία, χρησιμοποιούνταν το ρήμα *ἐκποιεῖσθαι*. Ο υιοθετούμενος λεγόταν *ποιητός*, *εἰσποίητος* και *ἐκποίητος* ή *θετός*, όπως και σήμερα, ο δε κατόπιν υιοθεσίας πατέρας αναφέρεται στις πηγές ως *ποιητός πατήρ* ή *θέσει πατήρ*, σε αντίθεση με τον *φύσει πατέρα*. Οι όροι ήταν ίδιοι και για τις

¹⁶³ Δημάκης 1986, 161.

¹⁶⁴ Τρωιάνος – Βελισσαροπούλου-Καράκωστα 2002, 75. Macdowell 2015, 157

¹⁶⁵ Macdowell 2015, 157.

¹⁶⁶ Όσοι, μέχρι το έτος που έγινε άρχοντας ο Σόλων, δεν ήταν υιοθετημένοι, ώστε να μη δικαιούνται να αποποιηθούν την κληρονομιά ή να ζητήσουν δικαστικώς την επιδικασή της. Μετάφραση Ι.Βελισσαροπούλου-Καράκωστα, *πηγές ιστορίας του δικαίου*.

¹⁶⁷ Όσοι δεν είχαν υιοθετηθεί

¹⁶⁸ Δημάκης 1986, 165.

¹⁶⁹ Αριστοτέλης 2006, βιβλίο Β', κεφ. 9 (1274b).

¹⁷⁰ Δημάκης 1986, 166.

¹⁷¹ Lipsius 1908, 509. Δημάκης 1960, 79. Harrison 1968, 83. Τρωιάνος – Βελισσαροπούλου-Καράκωστα 2002, 75.

τρεις περιπτώσεις, εκτός από τον όρο *είσποιείν τινί υίόν*, που αναφέρονταν μόνο στην περίπτωση της μετά θάνατον υιοθεσίας.¹⁷²

IV.3.A. Προϋποθέσεις έγκυρης υιοθεσίας

Η τέλεση μιας έγκυρης υιοθεσίας τελούσε υπό ορισμένες προϋποθέσεις που αφορούσαν τα συμβαλλόμενα πρόσωπα. Ειδικότερα:

1) Υιοθετών

α) Μόνο ένας ενήλικας Αθηναίος πολίτης που στο νόμιμο γάμο του δεν είχε αποκτήσει γιο ή δεν τον είχε αποκηρύξει είχε δικαίωμα να υιοθετήσει.¹⁷³ Κατ' εξαίρεση, κάποιος που είχε γιο μπορούσε να υιοθετήσει *υπό όρον*, ορίζοντας στη διαθήκη του ότι υιοθετούσε κάποιον για την περίπτωση που ο γιος του πέθαινε πριν την ενηλικίωσή του, πριν δηλαδή αποκτήσει την ικανότητα να παντρευτεί ή να συντάξει διαθήκη: *Νόμος ὃ τι ἂν γνησίων ὄντων υίέων ὁ πατήρ διαθήται ἔαν ἀποθάνωσιν οἱ υίεῖς πρὶν ἐπὶ δίετες ἡβᾶν, τὴν τοῦ πατρὸς διαθήκην κυρίαν εἶναι* (Δημ.46.24). Αν ο γιος επιζούσε, τότε η εν λόγω υιοθεσία δεν είχε καμμία ισχύ και αυτός πού ορίζονταν ως υιοθετημένος στη διαθήκη δεν αποκτούσε κανένα δικαίωμα στον *οἶκο* του διαθέτη. Αντίθετα σε περίπτωση θανάτου του, η διαθήκη ήταν *κυρία* (έγκυρη), όπως και η μέσω αυτής υιοθεσία.¹⁷⁴

Η παρά την ύπαρξη γιου υιοθεσία, εμφανίζεται στο νόμο και υπό διαλυτική αίρεση.¹⁷⁵ Δηλαδή ο διαθέτης όριζε το πρόσωπο που υιοθετούσε, για την περίπτωση που θα πέθαινε χωρίς να αποκτήσει γιο. Εάν στο μεταξύ αποκτούσε γιο, τότε η υιοθεσία ανατρέπονταν. Τέτοια περίπτωση περιγράφει ο Ισαίος στο λόγο του *περί του Φιλοκτήμονος κλήρου*. Ο Φιλοκτήμων που δεν είχε αποκτήσει ακόμη γιο με τη γυναίκα του, επειδή φοβόταν ότι λόγω της εμπόλεμης κατάστασης υπήρχε κίνδυνος να σκοτωθεί και να είναι έρημος ο *οἶκος* του, συνέταξε τη διαθήκη του, όπου όρισε ότι εάν δεν αποκτούσε γιο με τη σύζυγό του, τότε γιος του και κληρονόμος του θα ήταν ο γιος της αδελφής του, Χαιρέστρατος: (Ισαίος 6.5): *ἔδοξεν αὐτῷ διαθέσθαι τὰ αὐτοῦ, μὴ ἔρημον καταλίπη τὸν οἶκον, εἴ τι πάθοικαι* (Ισαίος 6.7) *καὶ ἔγραψεν οὕτως ἐν διαθήκῃ, εἰ μὴ γένοιτο αὐτῷ παιδίον ἐκ τῆς γυναικός, τοῦτον κληρονομεῖν τῶν ἑαυτοῦ.* Η διαθήκη αυτή ήταν έγκυρη και ίσχυε μόνο για την περίπτωση που δεν αποκτούσε γιο.

Η ύπαρξη θυγατέρας δεν απέκλειε την υιοθεσία γιου, παρά το γεγονός ότι το αττικό δίκαιο προέβλεπε και ρύθμιζε με τις ειδικές περί *ἐπικλήρου* διατάξεις, την μη ερήμωση του *οἴκου*, όπως αναλύθηκε. Στην περίπτωση αυτή όμως, η υιοθεσία επιτρέπονταν με την ταυτόχρονη *ἐγγύη* της θυγατέρας στον υιοθετούμενο:¹⁷⁶ *οὔτε γὰρ διαθέσθαι οὔτε δοῦναι οὐδενὶ οὐδὲν ἔξεστι τῶν ἑαυτοῦ ἄνευ τῶν θυγατέρων, ἔαν τις καταλιπὼν γνησίας τελευτᾷ.* (Ισαίος 3.42). Εάν υπήρχαν περισσότερες θυγατέρες ο υιοθετημένος τελούσε γάμο με μία από αυτές και τις υπόλοιπες υποχρεούνταν να τις παντρέψει και να τις προικίσει (*ἐπίπροικες*), ανάλογα με την περιουσία που παραλάμβανε.¹⁷⁷ Σχετική αναφορά κάνει ο Δημοσθένης στο λόγο του *προς Σπουδίαν* (41.3): *οὗτος ὁ Πολύευκτος, ἐπειδὴ οὐκ ἦσαν αὐτῷ παῖδες ἄρρενες, ποιεῖται Λεωκράτη τὸν ἀδελφὸν τῆς ἑαυτοῦ γυναικός. οὐσῶν δ' αὐτῷ δύο θυγατέρων ἐκ τῆς τοῦ Λεωκράτους ἀδελφῆς, τὴν μὲν πρεσβυτέραν ἐμοὶ δίδωσιν καὶ τετταράκοντα μνᾶς*

¹⁷² Lipsius 1908, 509-510. Δημάκης 1986, 166-167.

¹⁷³ Lipsius 1908, 510. Τρωϊάνος – Βελισσαροπούλου-Καράκωστα 2002, 75, 76.

¹⁷⁴ Lipsius 1908, 510. Δημάκης 1986, 168-169.

¹⁷⁵ Δημάκης 1986, 169.

¹⁷⁶ Lipsius 1908, 512.

¹⁷⁷ Δημάκης 1986, 170.

προΐκα, τὴν δὲ νεωτέραν τῷ Λεωκράτει. Εδώ ο Πολύευκτος υιοθετεί τον Λεοκράτη και του δίνει ως σύζυγο τη μικρότερη θυγατέρα του.

β) Προϋπόθεση που αφορούσε το πρόσωπο του υιοθετούντα ήταν επίσης η πλήρης δικαιοπρακτική του ικανότητα. Απαιτούνταν δηλαδή, όχι μόνο να είναι ενήλικας, αλλά και να μην πάσχει από κάποια διανοητική ασθένεια, ώστε να προβαίνει στην υιοθεσία με ελεύθερη βούληση και όχι κάτω από την επίδραση φαρμάκου, γεροντικής άνοιας ή κάτω από την επίδραση και την πειθώ κάποιας γυναίκας. Στην ουσία να έχει τις προϋποθέσεις που έπρεπε να έχει κάποιος για τη σύνταξη διαθήκης, αφού στην πραγματικότητα πρόκειται για τη διάθεση της περιουσίας του.¹⁷⁸

γ) Έπρεπε να μην έχει καταδικασθεί σε ατιμία¹⁷⁹ και να μην είναι υιοθετημένος.¹⁸⁰ Ο Δημοσθένης αναφέρει στο λόγο του *προς Λεωχάρη*, ότι σύμφωνα με το νόμο δεν δικαιούται ένας υιοθετημένος να διαθέτει την περιουσία εκείνου που τον υιοθέτησε σα να είναι δική του και ότι στην περίπτωση αυτή εφαρμόζεται ο νόμος της διαδοχής: *ὁ γὰρ τοῦ Σόλωνος νόμος οὐδὲ διαθέσθαι τὸν ποιητὸν ἐξ τὰ ἐν τῷ οἴκῳ, οἷ ἂν ποιηθῆ. εἰκότως, οἴμαι: τῷ γὰρ κατὰ νόμον εἰσποιηθέντι ἐπὶ τὰ ἑτέρου οὐχ οὕτως ὡς περὶ τῶν ἰδίων κτημάτων βουλευτέον ἐστίν, ἀλλὰ τοῖς νόμοις ἀκολουθῶς, περὶ ἐκάστου τῶν γεγραμμένων ὡς ὁ νόμος λέγει.* (Δημ. 44.67). Ο υιοθετημένος γιος διαφοροποιείται στην περίπτωση αυτή από τον γνήσιο, στερούμενος του δικαιώματος να διαθέσει την περιουσία του με υιοθεσία, και τούτο γιατί έγινε μία φορά παράκαμψη των *ἀγχιστέων* στην κληρονομική διαδοχή, όταν ο ίδιος υιοθετήθηκε. Επομένως, αφού παρά ταύτα, δεν κατέστη δυνατή η συνέχιση του *οἴκου* με την απόκτηση γνήσιων κατιόντων του υιοθετημένου, αναβίωνε η εξ αδιαθέτου διαδοχή. Κληρονομούσαν δηλαδή οι *ἀγχιστεῖς* που θα κληρονομούσαν αν δεν είχε μεσολαβήσει η υιοθεσία.¹⁸¹

2) υιοθετούμενος

Βασική προϋπόθεση, που έπαιζε καταλυτικό ρόλο προκειμένου να μπορεί κάποιος να υιοθετηθεί και να είναι έγκυρη η υιοθεσία, ήταν να είναι γνήσιο τέκνο Αθηναίου και Ατθίδας, γεννημένου σε νόμιμο γάμο (*γεγονότα ὀρθῶς*):¹⁸² *ἔστι δ' αὐτοῖς νόμος ὁ αὐτός, ἐάν τε τινα φύσει γεγονότα εἰσάγη τις ἐάν τε ποιητόν, ἐπιτιθέναι πίστιν κατὰ τῶν ἱερῶν ἢ μὴν ἐξ ἀστῆς εἰσάγειν καὶ γεγονότα ὀρθῶς καὶ τὸν ὑπάρχοντα φύσει καὶ τὸν ποιητόν* (Ισαῖος 7.16). Το γεγονός αυτό βεβαιώνονταν με ὄρκο από εκείνον που υιοθετούσε, ενώπιον των φρατέρων. Ο λόγος είναι σαφής. Εφόσον η υιοθεσία αποσκοπούσε στη συνέχιση των αθηναϊκών *οἴκων*, αυτό δεν μπορούσε να επιτευχθεί με ξένο αίμα, δηλαδή κάποιον από άλλη πόλη ή ακόμη περισσότερο από άλλη φυλή.¹⁸³

Στους περισσότερους δικανικούς λόγους, ο υιοθετούμενος εμφανίζεται να ανήκει στο ίδιο γένος ή στον στενότερο κύκλο των *ἀγχιστέων* εκείνου που υιοθετούσε. Ο υιοθετημένος γιος ήταν συνήθως κάποιος συγγενής νεαρής ηλικίας που θα είχε τουλάχιστον έναν αδελφό, ώστε η αποχώρησή του από την οικογένεια να μην έχει ως αποτέλεσμα την ερήμωση του *οἴκου* του βιολογικού του πατέρα.¹⁸⁴

¹⁷⁸ Δημοσθένης 46. 14. Lipsius 1908, 510, 512. Macdowell 2015, 159.

¹⁷⁹ Δημάκης 1986, 168.

¹⁸⁰ Lipsius 1908, 510.

¹⁸¹ Δημάκης 1986, 189.

¹⁸² Lipsius 1908, 512 και σημείωση 46 στην ίδια σελίδα. Λιακόπουλος 1999, 160.

¹⁸³ Δημάκης 1986, 172, 173.

¹⁸⁴ Ισαῖος 2.10. Δημάκης 1986, 174, 178.

Αργότερα υιοθετούνταν κατ' εξαίρεση και παιδιά φίλων, με τους οποίους δεν υπήρχαν συγγενικοί δεσμοί.¹⁸⁵ *ἤδη γάρ τινες οὐκ εὖ διακείμενοι τοῖς συγγενέσιν ὀθνεῖους φίλους τῶν πάνυ σφόδρα προσηκόντων περὶ πλείονος ἐποίησαντο* (Ισαῖος 4.18). Η συνήθης επιλογή από τον κύκλο των συγγενών στην κλασική περίοδο, κατά την κρατούσα άποψη, αποτελούσε απλή συνήθεια, μη προβλεπόμενη και επιβαλλόμενη από το νόμο.¹⁸⁶

Περαιτέρω, ο υιοθετούμενος έπρεπε να μην είχε καταδικασθεί σε ολική ατιμία,¹⁸⁷ με στέρηση δηλαδή των πολιτικών του δικαιωμάτων.¹⁸⁸ Υποστηρίζεται η άποψη ότι κώλυμα υιοθεσίας αποτελούσε ακόμη και η μερική ατιμία, όπως και η ατιμία του πατέρα του υιοθετούμενου,¹⁸⁹ αν και κάτι τέτοιο, κατά τον Lipsius, δεν προκύπτει από τις πηγές.¹⁹⁰ Προϋπόθεση επίσης της εγκυρότητας της υιοθεσίας, στην περίπτωση που επρόκειτο να υιοθετηθεί κάποιος που είχε διατελέσει άρχοντας και είχε διαχειρισθεί δημόσια χρήματα, ήταν η λογοδοσία. Μόνο μετά το πέρας αυτής, όταν βεβαιωνόταν ότι δεν όφειλε τίποτε στο ταμείο της πόλης, μπορούσε να υιοθετηθεί έγκυρα:¹⁹¹ *πάλιν υπεύθυνον οὐκ εἶ τὴν οὐσίαν καθιεροῦν, οὐδὲ ἀνάθημα ἀναθεῖναι, οὐδ' ἐκποίητον γενέσθαι, οὐδὲ διαθέσθαι τὰ ἑαυτοῦ, οὐδ' ἄλλα πολλά: ἐνὶ δὲ λόγῳ ἐνεχυράζει τὰς οὐσίας ὁ νομοθέτης τὰς τῶν ὑπενθύνων, ἕως ἂν λόγον ἀποδῶσι τῇ πόλει* (Αισχίνη 3.21).

Η υιοθεσία γυναικῶν δεν αποκλειόταν, υπό την προϋπόθεση ότι ο υιοθετῶν δεν είχε καθόλου γνήσιους κατιόντες.¹⁹² Σχετική υιοθεσία αναφέρεται στο λόγο του Ισαίου *Περὶ Ἀγνίου κλήρου* (11.9): *χρόνων δὲ διαγενομένων μετὰ ταῦτα τελευτᾷ μὲν Εὐβουλίδης, τελευτᾷ δ' ἡ θυγάτηρ ἦν ἐποίησατο Ἀγνίας* και (11.45): *ἐποίησατο τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ*. Πρέπει όμως να επισημανθεί, ότι οι Αθηναῖοι ενδιαφέρονταν κυρίως για την υιοθεσία γιων. Η θυγατροθεσία δεν ήταν κάτι που τους ενδιέφερε, γιατί με αυτή δημιουργούνταν μία περίπλοκη κατάσταση, όπου η υιοθετημένη, ως *ἐπίκληρος*, δεν ήταν η ίδια συνεχιστὴς του *οἴκου*, αλλά ο γιος που θα αποκτούσε εκείνη σε νόμιμο γάμο, με κάποιον από τους *ἀγχιστεῖς* του θετού της πατέρα. Αυτός, όπως προαναφέρθηκε, θεωρούνταν κατά πλάσμα του νόμου νόμιμος απόγονος του θετού πατέρα της υιοθετημένης και θα είχε το δικαίωμα να συνεχίσει εμπρός στους εφέστιους θεούς του *οἴκου* τις ιερές τελετές και σπονδές και την ιστορία και παραδόσεις της οικογένειας.¹⁹³ Έτσι, εξ αιτίας της πολύπλοκης διαδικασίας, είναι εύλογη η αποφυγή της υιοθεσίας κόρης.

IV.3.B. Η εν ζωή υιοθεσία

Η εν ζωή υιοθεσία είναι η πιο αρχαία μορφή, όπως προαναφέρθηκε, αλλά και η πιο διαδεδομένη και τελούνταν, εφόσον πληρούνταν οι προϋποθέσεις, με απλό τρόπο, χωρίς την τήρηση κάποιου ιδιαίτερου τυπικού. Η συμφωνία (σύμβαση)

¹⁸⁵ Macdowell 2015, 158.

¹⁸⁶ Lipsius 1908, 513. Δημάκης 1986, 174. Λιακόπουλος 1999, 159.

¹⁸⁷ Η προϋπόθεση αυτή ήταν εύλογη, δεδομένου ότι στην περίπτωση αυτή θα ικανοποιούνταν μεν το οικιακό δίκαιο ως προς το περιουσιακό και το θρησκευτικό στοιχείο, πλην όμως δεν θα υπήρχε νόμιμος εκπρόσωπος του *οἴκου* έναντι της πολιτείας, αφού κατά το δίκαιο της πόλης, χωρίς την ιδιότητα του πολίτη, δεν είχε πλέον ταυτότητα και αντιμετωπιζόνταν όπως οι γυναίκες και τα παιδιά.

¹⁸⁸ Lipsius 1908, 513. Δημάκης 1986, 175.

¹⁸⁹ Την άποψη αυτή εκφράζει ο Thalheim, όπως αναφέρει ο Δημάκης, 1986, σελ. 175 υποσημ. 15..

¹⁹⁰ Lipsius 1908, 513.

¹⁹¹ Lipsius 1908, 512, 513. Δημάκης 1986, 177.

¹⁹² Λιακόπουλος 1999, 160. Τρωιάνος – Βελισσαροπούλου-Καράκωστα 2002, 76. Macdowell 2015, 158, 159.

¹⁹³ Δημάκης 1986, 176, 177. Macdowell 2015, 158, 159.

γινόταν μεταξύ του υιοθετούντα και του υιοθετούμενου με την ανταλλαγή ορισμένων συνηθισμένων εκφράσεων, που δήλωναν τη σχετική βούληση των συναλλασσομένων μερών.¹⁹⁴ Σε περίπτωση ανηλικότητάς του υιοθετούμενου ή σύμβαση γινόταν με τον φυσικό του πατέρα ή τον επίτροπό του. Στη συνέχεια ακολουθούσε η παρουσίαση του υιοθετημένου ενώπιον της φρατρίας, των γεννήτων και του δήμου. Ενώπιον των Φρατέρων, μετά τις θυσίες προς τους φρατρίους θεούς, ο υιοθετών πιστοποιούσε με όρκο ότι το παιδί που υιοθετούσε ήταν γνήσιο τέκνο Αθηναίου και Ατθίδας (Ισαίος 7.16) και εκείνοι αποφάσιζαν για την αναγνώριση του υιοθετούμενου ως γιου του συμφράτορα και κυρίως ως μέλους της φρατρίας.¹⁹⁵ Ακολουθούσε η εγγραφή του στο *φρατερικό γραμματείο* (Δημ.44.41), κάτω από τα νέα οικογενειακά στοιχεία, τα στοιχεία του θετού πατέρα.¹⁹⁶ Έχει διατυπωθεί η άποψη, χωρίς ισχυρά επιχειρήματα, ότι μερικοί θετοί γονείς απαιτούσαν την αλλαγή και του κύριου ονόματος, ώστε το υιοθετημένο τέκνο να λάβει το όνομα του εξ υιοθεσίας παππού του.¹⁹⁷ Κατά άλλη άποψη, όσον αφορά την Αθήνα, κάτι τέτοιο δεν μαρτυρείται.¹⁹⁸

Στη συνέχεια γινόταν η εγγραφή στο μητρώο του γένους, που συνδυαζόταν με κάποιου είδους θρησκευτική μύηση και στο τέλος στο *ληξιαρχικό γραμματείο*¹⁹⁹ του δήμου του θετού πατέρα, που ήταν και η πιο σημαντική, γιατί με βάση αυτή ρυθμίζονταν τα πολιτικά δικαιώματα των Αθηναίων.²⁰⁰ Στην περίπτωση που ο θετός πατέρας ήταν μέλος ενός *όργεώνα*, (είδος θρησκευτικού συλλόγου), μετά την εγγραφή στο δήμο, ενέγραφε τον θετό γιο και στους καταλόγους της οργάνωσης. Η τυχόν παράλειψη όμως της σχετικής εγγραφής, δεν είχε κάποια συνέπεια στο κύρος της υιοθεσίας.²⁰¹ Σχετικά με τις εγγραφές αναφέρει ο Ισαίος (2.14): *εὖ νοῶν ποιησάμενος εἰσάγει με εἰς φράτερας παρόντων τούτων καὶ εἰς τοὺς δημότας με ἐγγράφει καὶ εἰς τοὺς ὄργεώνας* και (7.13). *ὥς δὲ ἐμὲ ἐποίησατο υἷον ζῶν αὐτὸς καὶ κύριον τῶν αὐτοῦ κατέστησε καὶ εἰς τοὺς γεννήτας καὶ εἰς τοὺς φράτορας ἐνέγραψε*.

Με την ολοκλήρωση των διαδικασιών της υιοθεσίας, δημιουργούνταν πλέον, κατά πλάσμα του νόμου, σχέση γονέα και γιού μεταξύ των συμβαλλομένων και ο υιοθετημένος αποκτούσε τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις, του γνήσιου γιου, με ελάχιστες διαφοροποιήσεις, που αφορούν κυρίως τον τρόπο κτήσης της κληρονομιάς και την έλλειψη δικαιώματος υιοθεσίας. Αμέσως μετά, ο υιοθετημένος μούνταν στις ιερές συνήθειες του νέου *οἴκου*, αποκτούσε το δικαίωμα να θυσιάσει στους εφέστιους θεούς του εξ υιοθεσίας πατέρα του, είχε το δικαίωμα (και το καθήκον) να τον κηδεύσει και να τελεί πάνω στον τάφο του τις σπονδές και κάθε τι που επέβαλε η θρησκεία και γενικά να αποδίδει τα «νομιζόμενα».²⁰² Η ανάμειξη του θετού γιού στα ιερά του από υιοθεσία πατέρα του, είχε σαν αποτέλεσμα τη διακοπή κάθε επαφής προς τα ιερά του *οἴκου* του φυσικού πατέρα του, από τον οποίο πλέον είχε οριστικά

¹⁹⁴ Δημάκης 1986, 179. Τρωιανός – Βελισσαροπούλου-Καράκωστα 2002, 76.

¹⁹⁵ Δημάκης 1986, 180: Η παρουσίαση γινόταν την Τρίτη ημέρα των Απατουρίων, ημέρα κατά την οποία οι πατέρες εμφάνιζαν τα νεογέννητα παιδιά τους. Την ίδια ημέρα παρουσίαζαν και οι εξ υιοθεσίας πατέρες τους εξ υιοθεσίας γιούς. Η γιορτή των Απατουρίων ήταν η γιορτή των πατέρων (η λέξη ετυμολογείται από το «πατήρ»).

¹⁹⁶ Lipsius 1908, 516. Δημάκης 1986, 180. Λιακόπουλος 1999, 168.

¹⁹⁷ Δημάκης 1986, 181.

¹⁹⁸ Lipsius 1908, 516.

¹⁹⁹ Δημάκης 1986, 181: «Το *ληξιαρχικόν γραμματεῖον* ήταν ένα είδος μητρώου των δημοτών. αντιστοιχούσε προς τα σύγχρονα ληξιαρχικά βιβλία.»

²⁰⁰ Δημάκης 1986, 187.

²⁰¹ Δημάκης 1986, 181, 183.

²⁰² Δημάκης 1986, 186: Τα «νομιζόμενα» δεν είχε δικαίωμα να τελεί οιοσδήποτε συγγενής, αλλά μόνο οι εγγύτεροι.

αποκοπεί,²⁰³ όπως και από τα κληρονομικά του δικαιώματα: *οὐδείς γὰρ πρόποτε ἐκποίησης γενόμενος ἐκληρονόμησε τὸν οἶκον ὅθεν ἐξεποιήθη* (Ισαίος 9.33). Αντίθετα δεν αποκόπτονταν από τη φυσική του μητέρα, την οποία και κληρονομούσε, όπως συνάγεται από το λόγο του Ισαίου *περί του Απολλοδώρου κλήρου* (7.25): *μητρός δ' οὐδείς ἐστίν ἐκποίησης, ἀλλ' ὁμοίως ὑπάρχει τὴν αὐτὴν εἶναι μητέρα, κἂν ἐν τῷ πατρῷῳ μένῃ τις οἶκῳ κἂν ἐκποιήθῃ*.

IV.3.Γ. Η δια διαθήκης υιοθεσία

Η εν ζωή υιοθεσία ήταν προορισμένη να παράγει τα αποτελέσματά της μετά το θάνατο του υιοθετούντα. Όπως προαναφέρθηκε, θεσπίστηκε από τον Σόλωνα,²⁰⁴ με τη βασική προϋπόθεση ότι ο διαθέτης δεν είχε γνήσιους γιους ή δεν τους είχε αποκληρώσει.²⁰⁵ Αναγνωρίστηκε τότε, με παρέμβαση της πολιτείας το δικαίωμα στον Αθηναίο πολίτη να επιλέξει τον κληρονόμο του και συνεχιστή του οἴκου του, με μέσο την υιοθεσία. Το σημαντικότερο γνώρισμα αυτού του νεωτερισμού ήταν ότι η βούληση του αποθανόντος υπερίσχυε των δικαιωμάτων των άλλων μελών του γένους, τους *ἀγχιστέων*, οι οποίοι προσδοκούσαν να γίνουν κύριοι της κληρονομιάς του. Με τον τρόπο αυτό τους παρέκαμπτε και ανέθετε τη συνέχεια του οἴκου του στον υιοθετημένο γιο.²⁰⁶

Η δια διαθήκης υιοθεσία διέφερε μόνο κατά το πρώτο της μέρος από την «εν ζωή» υιοθεσία, ενώ έμοιαζε με αυτή κατά το δεύτερο μέρος (εγγραφές στα μητρώα κλπ.). Η συμφωνία των συμβαλλομένων, με την οποία εκφράζονταν η βούλησή τους για την κατάρτιση της υιοθεσίας, εδώ αντικαθίσταται από την *ἐπίδικασία*, στην οποία έπρεπε να προβεί ο υιοθετούμενος, προκειμένου να υπεισέλθει στα δικαιώματα και της υποχρεώσεις του οἴκου. Οι υιοθετούμενοι δηλαδή κατέφευγαν στο δικαστήριο, ζητώντας να τους παραδοθεί η κληρονομιά επίσημα με ειδική απόφασή του. Αυτό γινόταν για να αναγνωρισθεί η εγκυρότητα της διαθήκης και συγχρόνως το κύρος της υιοθεσίας που έγινε με αυτή και να κατοχυρωθούν τα δικαιώματα των υιοθετημένων.²⁰⁷

Πολλοί από τους Αθηναίους προτιμούσαν τη δια διαθήκης υιοθεσία, επειδή το περιεχόμενο της διαθήκης παρέμενε συνήθως μυστικό μέχρι το θάνατο των διαθετών, και έτσι αποφεύγονταν οι έριδες με τους *αγχιστείς* που παραγκωνίζονταν με τη διαθήκη. Στη συνέχεια, μετά το θάνατο του διαθέτη, το άνοιγμα της διαθήκης και την επικύρωσή της από το δικαστήριο, φρόντιζαν οι ίδιοι οι υιοθετημένοι ή σε περίπτωση ανηλικότητας ο επίτροπός τους, για την εγγραφή τους στους σχετικούς καταλόγους κάτω από τα οικογενειακά στοιχεία του θετού πατέρα, όπως ακριβώς γινόταν και για τους εν ζωή.²⁰⁸

IV.3.Α. Οι «μετά θάνατον» υιοθεσίες

Μια περαιτέρω εξέλιξη ήταν η μεταθανάτια υιοθεσία. Αν κάποιος πέθαινε χωρίς να αφήσει γιους ή *ἐπίκληρο* θυγατέρα, τότε ένας *ἀγχιστέας* του και εξ

²⁰³ Lipsius 1908, 516.

²⁰⁴ Δημοσθένης 46.14.

²⁰⁵ Τρωιάνος – Βελισσαροπούλου-Καράκωστα 2002, 78

²⁰⁶ Macdowell 2015, 158.

²⁰⁷ Δημάκης 1986, 183, 184. Λιακόπουλος 1999, 166.

²⁰⁸ Lipsius 1908, 516. Δημάκης 1986, 184.

αδιαθέτου κληρονόμος του, που ενδιαφερόταν να μην ερημωθεί ο οἶκος του, μπορούσε να υιοθετήσει για λογαριασμό του έναν γιο. Σχετικά παραδίδει ο Δημοσθένης (44.43): *τηνικαῦτα ἐκ τῶν κατὰ γένος ἐγγυτάτω ἡμῶν εἰσποιεῖν υἷὸν τῷ τετελευτηκότι, ὅπως ἂν ὁ οἶκος μὴ ἐξερημωθῇ* και (43.11): *εἰσήγαγον εἰς τοὺς φράτερας τοὺς τοῦ Ἀγνίου Εὐβουλίδῃ τὸν παῖδα τουτονί, ἐκ τῆς θυγατρὸς ὄντα τῆς ἐκείνου, ἵνα μὴ ἐξερημωθῇ ὁ οἶκος*. Μεταθανάτια υιοθεσία αναφέρει και ο Ισαίος στο λόγο του *περὶ τοῦ Ἀγνίου κλήρου* (11.49): *ἐμῆς δὲ γυναικός, ἐπέισθην ὑπ' ἐκείνης εἰσποιῆσαι Μακαρτάτῳ τὸν ἕτερον τῶν παίδων*.

Για τον τρόπο με τον οποίο γινόταν το τρίτο αυτό είδος υιοθεσίας, η «μετά θάνατον», δεν υπάρχουν πολλά στοιχεία στο πηγαίο υλικό και οι λεπτομέρειες αυτής της διαδικασίας είναι ασαφείς.²⁰⁹ Τα σχετικά μ' αυτήν ρυθμίζονταν μάλλον από το εθιμικό δίκαιο και σε κάθε περίπτωση πρέπει να γινόταν κατά τρόπο απλό και απαλλαγμένο από κάθε είδους πανηγυρικότητα, όπως συνάπτονταν και οι εν ζωῇ υιοθεσίες.²¹⁰

Διέφερε από τις άλλες, τους περιγραφέντες δύο τύπους, κατά το ότι τον πατέρα που πια δεν υπήρχε, τον αντικαθιστούσε κάποιος ἀγχιστέας, εξ αδιαθέτου κληρονόμος του.²¹¹ Πιθανόν η σχετική σύμβαση να συνάπτονταν εμπρός στον Επώνυμο ἄρχοντα ή τουλάχιστον, ὕστερα από ειδική ἀδεία του. Την υιοθεσία που γινόταν κατ' αυτό τον τρόπο (μετά το θάνατο του αρχηγού του οἴκου), ακολουθούσε η εγγραφή του υιοθετημένου στους καταλόγους της φρατρίας κλπ. Για την εγγραφή μεριμνούσαν οι ίδιοι οι υιοθετούμενοι ή σε περίπτωση ανηλικότητας τους οι ἐπίτροποι τους, όπως και στην εκ διαθήκης.²¹²

Φυσικά αντιρρήσεις εκφράζονταν από τους ἀγχιστεῖς, που συνήθως εναντιώνονταν στις μετά θάνατο υιοθεσίες, πολύ περισσότερο απ' ότι στις δια διαθήκης. Επιδίωκαν την ακύρωσή τους, γνωρίζοντας ότι θα την ακολουθούσε η διανομή της κληρονομιάς σ' αυτούς, κατά τους κανόνες της εξ αδιαθέτου (της κατά νόμον) διαδοχής²¹³ όπως διαπιστώνεται από την παράθεση του Δημοσθένη στο λόγο του *προς Λεωχάρη* (44.24): *τούτου δὲ ἄπαιδος τετελευτηκότος, ἀξιοῦμεν ἡμεῖς οἱ γένει ἐγγυτάτω ὄντες Ἀρχιάδῃ κληρονομεῖν τῆς οὐσίας, καὶ μὴ τῷ τετελευτηκότι τῷ αὐτῷ εἰσποιητῷ ὄντι υἷὸν εἰσποιεῖν ἐπ' ἀποστερήσει τῶν ἡμετέρων*. Εκφράζονταν ὁμως και ἀπαξία για τους ἀγχιστεῖς ἐκείνους που νέμονταν την περιουσία του πεθαμένου και δεν εἶχαν φροντίσει για την συνέχιση του οἴκου του με μεταθανάτια υιοθεσία, όπως προκύπτει από την αναφορά του Ισαίου στο λόγο του *περὶ τοῦ Ἀπολλοδώρου κλήρου*, όπου κατηγορεῖ τις ἀδελφές του ἀδελφού του Ἀπολλοδώρου που τον κληρονόμησαν, ότι δεν υιοθέτησαν για λογαριασμό του ἑνα παιδί τους, αν και εἶχαν (Ισαίος 7.31): *ταύτας τὰς ἀδελφὰς τὸν μὲν Ἀπολλοδώρου τοῦ ἀδελφοῦ κληρον ἔχούσας, ἐκείνῳ δ' οὐκ εἰσποιούσας ὄντων αὐταῖς παίδων*.

IV.3.E Λύση της υιοθεσίας

Η σύμβαση της υιοθεσίας δεν δέσμευε εφ' ὅρου ζωῆς τα συμβαλλόμενα μέρη. Το ισχύον τότε δίκαιο, στο πνεύμα μιας φιλοσοφίας που δίδασκε «δετόν ἀπαξ και

²⁰⁹ Macdowell 2015, 160.

²¹⁰ Δημάκης 1986, 184.

²¹¹ Δημάκης 1986, 184, 185. Λιακόπουλος 1999, 167.

²¹² . Lipsius 1908, 516. Δημάκης 1986, 185.

²¹³ Δημάκης 1986, 185.

λυτόν», δηλ. ότι συνδέεται με ανθρώπινη ενέργεια μπορεί και να λυθεί επίσης με ανθρώπινη ενέργεια, επέτρεπε τη λύση της υιοθεσίας.²¹⁴

Η υιοθεσία λυνόταν: με κοινή συναίνεσή των μερών, που εξέφραζαν τη βούλησή τους με απλό τρόπο, όπως και κατά τη σύστασή της. Ακολουθούσε η διαγραφή από τους καταλόγους της φρατρίας, του δήμου κ.λ.π., αλλά αυτό ήταν το τυπικό μέρος. Το ουσιαστικό ήταν η έκφραση της βούλησής τους.²¹⁵

Λυνόταν επίσης μονομερώς είτε με πρωτοβουλία του θετού πατέρα είτε του υιοθετημένου. Στην πρώτη περίπτωση, ο υιοθετήσας έλυνε την υιοθεσία με την αποκήρυξη, όπως ακριβώς γινόταν και με τους γνήσιους γιούς.²¹⁶ Η μονομερής λύση της υιοθεσίας μπορούσε να γίνει και με πρωτοβουλία του θετού γιου, αλλά μόνο στην περίπτωση που είχε ήδη αποκτήσει γνήσιο γιο, ο οποίος και θα παρέμενε στην οικογένεια του από υιοθεσία παππού του και θα ήταν ο συνεχιστής του *οἴκου*: *ὁ γὰρ νόμος οὐκ ἔᾶ ἐπανιέναι, ἐὰν μὴ ὑὸν καταλίπη γνήσιον* (Ισαΐος 6.44). Κάτι τέτοιο ήταν εύλογο, γιατί σε διαφορετική περίπτωση ακυρώνονταν ο σκοπός της υιοθεσίας που ήταν να μην ερημωθεί ο οἶκος.²¹⁷

²¹⁴ Δημάκης 1986, 1990.

²¹⁵ Δημάκης 1986, 191. Lipsius 1908. 518.

²¹⁶ Lipsius 1908. 518. Τρωιάνος – Βελισσαροπούλου-Καράκωστα 2002, 76

²¹⁷ Lipsius 1908. 518. Δημάκης 1986, 191. Λιακόπουλος 1999, 171. Τρωιάνος – Βελισσαροπούλου-Καράκωστα 2002, 76.

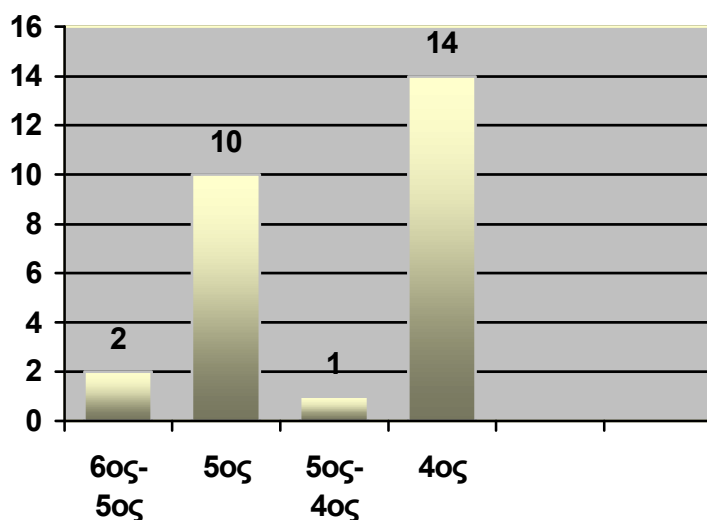
ΚΕΦΑΛΑΙΟ V

ΣΧΕΣΕΙΣ ΓΟΝΕΩΝ ΤΕΚΝΩΝ

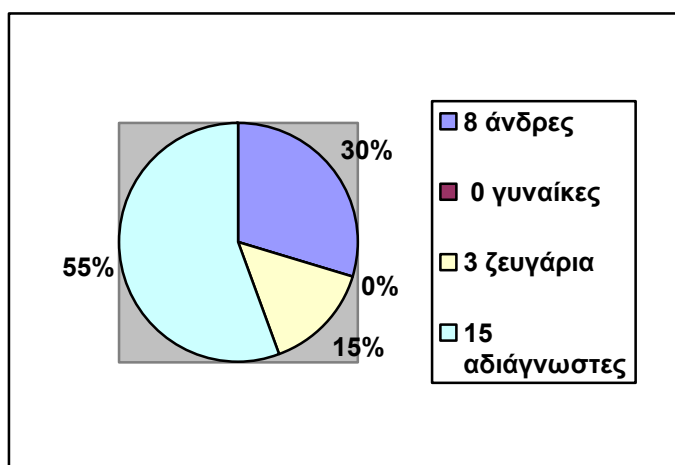
Στο Corpus 27 επιγραφές αναφέρονται στις σχέσεις γονέων τέκνων (δύο από αυτές, οι 38Α και 909Β, έχουν καταχωρηθεί και στη τεκνοποιία.)

Αναφέρονται σε ξεχωριστό κεφάλαιο και όχι στις επιγραφές τεκνοποιίας, γιατί κρίθηκε ότι στις επιγραφές αυτές διαπιστώνεται το ειδικότερο ενδιαφέρον των γονέων για ζητήματα που αφορούν τα παιδιά τους, ενώ στο κεφάλαιο τεκνοποιία οι επιγραφές που καταχωρήθηκαν αφορούσαν την απόκτηση παιδιών και τη γενεά.²¹⁸

Χρονολογούνται :

Τα ερωτήματα θέτουν:

²¹⁸ Στον Αστικό Κώδικα υπάρχει κεφάλαιο που αφορά τις σχέσεις γονέων τέκνων, άρθρα 1505-1541.

Στα ερωτήματα αυτά η αγωνία των γονιών για την επιβίωση και ασφαλή ενηλικίωση των τέκνων τους είναι εμφανής. Από τις είκοσι επτά (27) επιγραφές, ένδεκα (11) αφορούν την ενηλικίωση και ασφαλή ενηλικίωση τέκνων ή γενικά απογόνων και εννέα (9) την επιβίωση και υγεία. Στην 2279A, το ερώτημα τίθεται συνολικά «για υγεία, πολυκαρπία, βιωσιμότητα απογόνων».

Με τα τότε δεδομένα, η αγωνία ήταν εύλογη, δεδομένου ότι η βρεφική θνησιμότητα, δηλαδή οι θάνατοι που σημειώνονταν κατά το πρώτο έτος της ζωής του βρέφους, ήταν εξαιρετικά υψηλή στην αρχαία Ελλάδα. Έχει εκτιμηθεί ότι στη Ρώμη το είκοσι οκτώ επί τοις εκατό (28%) όλων των ζωντανών γεννημένων βρεφών, πέθαινε κατά το πρώτο έτος της ζωής του και δεν μπορεί να υποθεθεί ότι ήταν διαφορετικά στην Αθήνα.²¹⁹ Ο φόβος και η αμφιβολία για τη ζωή των παιδιών διακατείχε τους γονείς σε όλη τη φάση της ανάπτυξης τους και για το λόγο αυτό, έθεταν τους παιδιά τους υπό την προστασία των *κουροτρόφων* θεοτήτων, για να τα προστατεύσουν από τους κινδύνους που επηρέαζαν τα αναπτυσσόμενα παιδιά. Στην εφηβεία υπήρχε μεγάλη προσδοκία ότι πλέον θα έφθαναν στην ενηλικίωση, γιατί πίστευαν ότι όταν το παιδί σταματούσε να μεγαλώνει, μειωνόταν απότομα η ευπάθειά του σε θανατηφόρες ασθένειες.²²⁰

Δύο επιγραφές αφορούν τη σωτηρία των τέκνων. Η 1027B για τη σωτηρία του γιου του ερωτώντος και η 2596B όπου ο ερωτών ενδιαφέρεται για «ασφάλεια, σδτερία, σῶα» των παιδιών του. (Η έννοια της σωτηρίας συνδέεται με ένα ευρύ φάσμα περιστάσεων, ασθένεια, εξωτερική απειλή, αιχμαλωσία²²¹)

Ασαφής ως προς την πρόθεση είναι τα ερωτήματα στις επιγραφές 1426A και στη 1351A. Στην πρώτη πατέρας ρωτά αν η κόρη του θα αποκτήσει κόρη και στη δεύτερη, θεσσαλικής προέλευσης, ο ερωτών θέλει να μάθει αν κάποιος «έδειξε» τις μικρότερες «κόρες» (του) ως «πρώτες». Γιατί τίθεται το ερώτημα και από ποιόν;

Στην 623B το ερώτημα αφορά ίσως εγκυμοσύνη παρθένου. Τίθεται ενδεχομένως από τον πατέρα και στοχεύει στον εντοπισμό του υπαιτίου;

Στην 3550B: ο ερωτών θέλει να μάθει αν το παιδί που γέννησε ή θα γεννήσει η Τάτα είναι του Ιφινόου. Οι μελετητές αναφέρουν: πρόκειται για δούλη και ρωτά ο δεσπότης της? Αλλά γιατί όχι κόρης. Το ερώτημα της πατρότητας είναι συχνή αιτία προσφυγής στο Μαντείο.²²²

Το ενδιαφέρον των τέκνων για τους γονείς, διατυπώνεται στα ερωτήματα των επιγραφών 1359A για ασφάλεια/ευημερία του ίδιου, του αδελφού του και της μητέρας του και την 2763 A για την υγεία μητέρας. Το ερώτημα τίθεται από τον γιο, προφανώς γιατί εκείνος είχε την φροντίδα ως κύριός της, εκτός αν ήταν το μοναδικό τέκνο.

V.2. Πατρική εξουσία

Στην Αθήνα των κλασικών χρόνων, ο αρχηγός του *οίκου* ασκεί την πατρική εξουσία πάνω στα τέκνα του, αλλά η έκταση της εξουσίας είναι περιορισμένη. Δεν αναγνωρίζεται στον Αθηναίο πατέρα δικαίωμα ζωής και θανάτου πάνω στα τέκνα του, όπως στον *pater familias* των Ρωμαίων. Πρέπει όμως να γίνει δεκτό ότι στους παλαιότερους χρόνους, πριν εκδηλωθεί το ενδιαφέρον της πολιτείας να θέσει

²¹⁹ Garland 1990,108.

²²⁰ Garland 1990,111,112.

²²¹ Δάκαρης - Βοκοτοπούλου - Χριστίδης 2013,τ.Ι, 77 (υπό επιγραφή203B).

²²² Δάκαρης - Βοκοτοπούλου - Χριστίδης 2013,τ.ΙΙ,287. Ηρόδοτος Ιστορία 6.66.1. *ἔδοξε Σπαρτιήτησι ἐπειρέσθαι τὸ χρηστήριον τὸ ἐν Δελφοῖσι εἰ Ἀρίστωνος εἶη παῖς ὁ Δημάρητος.*

πολλαπλούς περιορισμούς της οικογενειακής εξουσίας, επιτρεπόταν επίσης στον Αθηναίο η απεριόριστη εξουσία σχετικά με την ελευθερία και τη ζωή των παιδιών του. Έχει δε αποδειχθεί αξιόπιστα, ότι πριν την κατάργηση από τον Σόλωνα του κινδύνου της υποδούλωσης για χρέη, πτωχευμένοι πατέρες είχαν δικαίωμα να πουλήσουν τα παιδιά τους: *πολλοὶ δὲ καὶ παῖδας ἰδίους ἠναγκάζοντο πωλεῖν οὐδείς γὰρ νόμος ἐκόλυε* (Πλούταρχος, Σόλων 13.3). Το δικαίωμά τους αυτό περιορίσε ο Σόλων μόνο στην περίπτωση που ο πατέρας συνελάμβανε την κόρη για πορνεία ²²³ *ἔτι δ' οὔτε θυγατέρας πωλεῖν οὔτ' ἀδελφὰς δίδωσι, πλὴν ἂν μὴ λάβῃ παρθένον ἀνδρὶ συγγεγεννημένην.* (Πλούταρχος, Σόλων 23.2.)

Μάλιστα, ότι στην τελευταία περίπτωση είχε και δικαίωμα θανάτωσης αποδεικνύει ο μύθος που παραθέτει ο Αισχίνης στον *κατὰ Τιμάρχου* λόγο του: *1.182 καὶ τῶν ἡμετέρων προγόνων μνησθήσομαι. οὕτω γὰρ ἦσαν πρὸς τὰς αἰσχύνας χαλεποί, ...ὥστ' ἀνὴρ εἷς τῶν πολιτῶν, εὐρῶν τὴν ἑαυτοῦ θυγατέρα διεφθαρμένην, καὶ τὴν ἡλικίαν οὐ καλῶς διαφυλάξασαν μέχρι γάμου, ἐγκατωκοδόμησεν αὐτὴν μεθ' ἵππου εἰς ἔρημον οἰκίαν, ὑφ' οὗ προδήλως ἔμελλεν ἀπολεῖσθαι συγκαθειρμένη.*

Κατάλοιπο της πατρικής εξουσίας αποτελούσε αργότερα το δικαίωμα που είχε ο πατέρας τις πρώτες ημέρες μετά τη γέννηση ενός παιδιού να αποφασίσει αν ήθελε να το αναθρέψει ή όχι, δηλαδή το δικαίωμα της έκθεσης. Η έκθεση των ανεπιθύμητων παιδιών ήταν συχνό φαινόμενο, είναι δε γεγονός ότι στην Αθήνα παρατηρούνταν και κατά τους κλασικούς χρόνους.²²⁴ Η απόφαση έπρεπε να παρθεῖ τις πρώτες ημέρες, την πέμπτη ή κατ' άλλους της δέκατη, γιατί μετά γιορτάζονταν τα *ἀμφιδρόμια*, τελετή με την οποία το νεογέννητο ενσωματώνονταν πλέον στον οἶκο.²²⁵

Την πατρική εξουσία εκφράζει και το δικαίωμα του πατέρα να δώσει προς υιοθεσία τον ανήλικο γιό του ή την κόρη του (*ἐκποιεῖσθαι*), όπως επίσης και το δικαίωμά του να διορίσει επίτροπο των τέκνων του σε περίπτωση θανάτου του, όπως προαναφέρθηκε.²²⁶ Το ίδιο ισχύει και για το δικαίωμα επικαρπίας και διαχείρισης της περιουσίας που είχαν αποκτήσει τα ανήλικα τέκνα του από την προίκα της μητέρα τους μετά το θάνατό της ή από κληρονομιά συγγενών της μητέρας τους. Δεν υπάρχει πληροφορία αν είχε και δικαίωμα να πωλήσει την περιουσία των τέκνων του, σε αντίθεση με την Γόρτυνα, όπου υπήρχε σχετική απαγόρευση.²²⁷

Περαιτέρω, στοιχείο της πατρικής εξουσίας ήταν και το αποκλειστικό του δικαίωμα ονοματοδοσίας των τέκνων του αμέσως μετά τη γέννησή τους, όπως και το δικαίωμα αποκήρυξης:²²⁸ *εἰ δ' ὁ μὲν νόμος, ὃν πάντες ἐπίστασθ' ὁμοίως ἐμοί, τοὺς γονεάς ποιεῖ κυρίους οὐ μόνον θέσθαι τοῦνομόν' ἐξ ἀρχῆς, ἀλλὰ κἂν πάλιν ἐξαλείψαι βούλωνται καὶ ἀποκηρῦξαι* (Δημ.39.39). Σε περίπτωση σοβαρού παραπτώματος του γιου, ο πατέρας δικαιούνταν να τον αποκηρύξει με συνέπεια την αποπομπή του από τον οἶκο και τον αποκλεισμό του από την κληρονομιά. Επειδή όμως η αποκήρυξη είχε νομικές συνέπειες και έναντι τρίτων, για το λόγο αυτό πραγματώνονταν με σύμπραξη δημόσιας αρχής, τον κήρυκα, που ανακοίνωνε την απόφαση στα μέλη της πόλης.²²⁹

²²³ Lipsius 1908, 500, 501.

²²⁴ Τρωϊάνος - Βελισσαροπούλου-Καράκωστα 2002, 74. Biscardi 2004, 181.

²²⁵ Lipsius 1908, 501. Η έκθεση γινόταν και από μητέρες που κυοφορούσαν ανεπιθύμητα παιδιά, συνήθως θύματα βιασμού.

²²⁶ Lipsius 1908, 501, 502.

²²⁷ Lipsius 1908 υποσημ. 11 στη σελ. 501.

²²⁸ Lipsius 1908. 502.

²²⁹ Τρωϊάνος - Βελισσαροπούλου-Καράκωστα 2002, 75. Biscardi 2004, 184, 185.

V3.Υποχρεώσεις του πατέρα

Ο πατέρας απέναντι στα γνήσια τέκνα του είχε υποχρέωση ανατροφής εκπαίδευσης και εφόσον είχε γνήσιους γιους, του απαγορευόταν να συντάξει διαθήκη και να υιοθετήσει. Όσον αφορά τις θυγατέρες, είχε υποχρέωση να φροντίσει για το γάμο τους και την προίκισή τους, ήταν δε απαραίτητη η συναίνεσή του για την εγκυρότητα του γάμου τους, αφού απαιτούνταν η εκ μέρους του η *έγγυη*.²³⁰ Ένας θεσμός που έχει δημιουργήσει ερωτηματικά, είναι η *έπιβεβαίωση*, η συναίνεση δηλαδή του πατέρα για την τέλεση γάμου του γιου του, ακόμη και όταν ήταν ενήλικος. Τα ερώτημα είναι αν η επιβεβαίωση ήταν προαπαιτούμενο που απαιτούσε η πολιτεία για την εγκυρότητα του γάμου ή αν απλά το καθήκον αυτό του γιου επέβαλαν οι κοινωνικές αντιλήψεις. Η επικρατούσα άποψη στη βιβλιογραφία είναι ότι δεν απαιτούνταν έγκριση από τον πατέρα για την τέλεση γάμου του γιού και η έλλειψη της επιβεβαίωσης δεν επιδρούσε στην εγκυρότητα, αλλά απλά συνεπαγόταν τον κοινωνικό ψόγο.²³¹

Άλλη υποχρέωση του πατέρα ήταν να εγγράψει τα γνήσια τέκνα του στη φρατρία και τους γιους μετά την ενηλικίωσή τους στο Δήμο του, για την εξασφάλιση των δικαιωμάτων τους που ήταν συνδεδεμένα με την εγγραφή τους.²³² Η δήλωση του πατέρα²³³ στη Φρατρία, μέσα στο χρονικό διάστημα που προαναφέρθηκε, ήταν σημαντική, γιατί με δεδομένο ότι ο πατέρας μπορούσε να αρνηθεί να δεχθεί στον *οἶκο* του το όποιο παιδί του, ακόμη και αν είχε γεννηθεί από τη νόμιμη σύζυγό του, η δήλωση αποτελούσε συγχρόνως δήλωση αποδοχής και διακήρυξη της νομιμότητας του τέκνου.²³⁴ Με την παρέλευση της προθεσμίας του πενθημέρου ή δεκαημέρου από τη γέννησή του και την τελετή των *ἀμφιδρομιῶν* που ακολουθούσε, ο πατέρας δεν είχε πλέον δικαίωμα έκθεσης του παιδιού, γιατί με την τελετή δηλώνονταν η εισαγωγή του νέου μέλους στον *οἶκο*, πολλές φορές δε γινόταν και η ονοματοδοσία του.²³⁵ *ὅτι οὐ μόνον εἰς τοὺς φράτερας οὕτως, ὡς μεμαρτύρηται, ὁ πατήρ τὴν ἐγγραφὴν ἐποιήσατο, ἀλλὰ καὶ τὴν δεκάτην ἐμοὶ ποιῶν τούνομα τοῦτ' ἔθετο* (Δημ.39.20). Εάν ο πατέρας δεν προέβαινε στην εγγραφή, μπορούσε να υποχρεωθεί με αγωγή, όπως προκύπτει από την αναφερόμενη περίπτωση στον λόγο του Δημοσθένη *Προς Βοιωτὸν περὶ τοῦ Ονόματος* (39.2): *νῦν δὲ λαχὼν δίκην τῷ πατρὶ τῷ ἐμῷ καὶ μεθ' ἑαυτοῦ κατασκευάσας ἐργαστήριον συκοφαντῶν, Μνησικλέα τε, ...ἐδικάζεθ' υἱὸς εἶναι φάσκων ἐκ τῆς Πامφίλου θυγατρὸς καὶ δεινὰ πάσχειν καὶ τῆς πατρίδος ἀποστερεῖσθαι*.

Πρέπει να επισημανθεί ότι από την εποχή του Κλεισθένη ο θεσμός της φρατρίας ατόνισε, γιατί αρκούσε η εγγραφή στο δημοτολόγιο για να θεωρηθεί κάποιος Αθηναίος πολίτης. Είχε πλέον χαρακτήρα ιδιωτικού δικαίου και αποσκοπούσε ειδικότερα στην εξασφάλιση των κληρονομικών δικαιωμάτων των

²³⁰ Τρωϊάνος - Βελισσαροπούλου-Καράκωστα 2002, 74, 75.

²³¹ Τρωϊάνος - Βελισσαροπούλου-Καράκωστα 2002, 74. Biscardi 2004, 184.

²³² Lipsius 1908, 505.

²³³ Biscardi 2004, 141, αυτολεξεί : «Στις φρατρίες είχε εμπιστευθεί η πόλη της Αθήνας την εποπτεία των οικογενειακών σχέσεων των πολιτών. Οι αρχηγοί των οικογενειών «οἰκῶν», όφειλαν να δηλώνουν στους συμφράτορές τους όλες τις αλλαγές που πραγματοποιούνταν μέσα στον χώρο της οικογένειάς τους, με άλλα λόγια τους επισυμβαίνοντες γάμους, γεννήσεις και θανάτους. Οι κατάλογοι αυτοί ήταν ιδιαίτερα χρήσιμοι όταν διεξάγονταν δικαστικοί αγώνες για τον καθορισμό της ληξιαρχικής κατάστασης ενός πολίτη. Ήταν δε περισσότερο χρήσιμοι, γιατί σ'αυτούς, εν αντιθέσει με τους καταλόγους των δήμων, αναφερόταν και οι γυναίκες.»

²³⁴ Biscardi 2004, 181

²³⁵ Lipsius 1908, 501.

γνήσιων τέκνων, γιατί λόγω της εγγραφής, κανένας από τους άγχιστείς δεν θα αμφισβητούσε τα δικαιώματά τους στην κληρονομιά μετά το θάνατο του πατέρα.²³⁶

Νόθος γιος δεν εγγραφόταν στη φρατρία, για να μην περιορισθούν τα περιουσιακά δικαιώματα των *άγχιστέων*. Υπάρχουν όμως πολλά στοιχεία ότι εγγράφονταν στους καταλόγους του δήμου και είχαν πολιτικά δικαιώματα, υπό την προϋπόθεση ότι είχαν γεννηθεί από πατέρα Αθηναίο και μητέρα αθίδα (έξ *άμφοτέρων άστών*). Η θέση των νόθων εξ αστής ήταν διαφορετική από τη θέση των νόθων εκ ξένης, οι οποίοι μετά το νόμο του Περικλή (451/450 π.Χ.), δεν αναγνωρίζονταν ως πολίτες της πόλης.²³⁷ Βέβαια η ρύθμιση αυτή μάλλον θα ίσχυε κατά την περίοδο εφαρμογής του νόμου του Περικλή (451/450 π.Χ.) που απαιτούσε και οι δύο γονείς να είναι αστοί. Η εγγραφή όμως στη Φρατρία ήταν για τους νόθους απαγορευμένη, όχι μόνο κατά την διάρκεια που ίσχυε ο νόμος αυτός, αλλά καθ' όλη την περίοδο, δηλαδή πριν τη θέσπισή του και μετά την κατάργησή του, στο τέλος του 5^{ου} αι. π.Χ.

Με τα δεδομένα αυτά, δεν υπήρχαν ειδικές διατάξεις που να ρυθμίζουν την άρνηση πατρότητας, αφού το δικαίωμα αυτό καλύπτονταν με την άρνηση εισαγωγής στη φρατρία και το δικαίωμα έκθεσης.²³⁸

Η πατρική εξουσία περατώνεται με την ενηλικίωση, των τέκνων, η οποία τοποθετείται με τη συμπλήρωση του δέκατου όγδοου έτους. Στην περίπτωση δε που πέθαινε νωρίτερα διορίζονταν επίτροπος των τέκνων.²³⁹

Τη σχέση των γονέων με τα παιδιά τους ρύθμιζαν όχι μόνο διατάξεις που αφορούσαν τα περιουσιακά στοιχεία και τις υποχρεώσεις του πατέρα, αλλά και διατάξεις που αφορούσαν την προσωπικότητά του, όπως στην περίπτωση καταδίκης του σε ατιμία. Οι περιπτώσεις που η ατιμία του πατέρα ήταν μεταβιβάσιμη, δηλαδή μπορούσε να συνεχιστεί στο πρόσωπο των κληρονόμων αυτού που κηρύχθηκε σε ατιμία, προσδιορίζονταν με νόμο. Τέτοια περίπτωση προβλέπονταν για εκείνους που δεν εξοφλούσαν τα χρέη τους προς το δημόσιο ή άλλες οφειλές εξομοιούμενες με αυτά, όπως τα χρέη προς τους ναούς. Περίπτωση σχετικής ατιμίας που είχε κληρονομηθεί από τον γιο διακρίνεται στον *κατ' Ανδροτίωνος λόγο* του Δημοσθένη (22.34): *κληρονόμον γάρ σε καθίστησ' ό νόμος τής άτιμίας τής τοῦ πατρός, ὄντι δ' άτίμῳ σοι λέγειν οὐ προσήκεν οὐδὲ γράφειν*. Στην περίπτωση αυτή, ο άτιμος δεν έπαυε να είναι πολίτης, είχε δικαίωμα να συμμετέχει στην εκκλησία του δήμου και να ψηφίζει, αλλά δεν είχε δικαίωμα λόγου ούτε να υποβάλει δικές του προτάσεις. Σε εξαιρετικές δε περιπτώσεις, η ατιμία έπληττε όλα τα μέλη του *οἴκου* του πολίτη εκείνου στον οποίο επιβλήθηκε η ατιμία.²⁴⁰ Προκειμένου να αποφύγουν τη συνέπεια αυτή για τα παιδιά τους, πολλοί γονείς που δεν μπορούσαν να εξοφλήσουν τα χρέη τους, προκειμένου να μην κληρονομήσουν την ατιμία που επρόκειτο να τους επιβληθεί, έδιναν τα παιδιά τους προς υιοθεσία: *ή ἕτεροι μὲν, ὅταν περι χρημάτων δυστυχῶσι, τοὺς σφετέρους αὐτῶν παῖδας εἰς ἑτέρους οἴκους εἰσποιοῦσιν, ἵνα μὴ μετάσχωσι τής τοῦ πατρός άτιμίας* (Ισαίου 10.17). Ίσως φαίνεται ακραία συμπεριφορά, όμως πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι η ατιμία αποτελούσε ποινή διαρκή και έπαυε μόνο με την έκδοση ειδικού ψηφίσματος αποκατάστασης του καταδικασμένου σ' αυτή.²⁴¹

²³⁶ Lipsius 1908, 505.

²³⁷ Lipsius 1908, 506. Biscardi 2004, 182.

²³⁸ Biscardi 2004, 182.

²³⁹ Lipsius 1908, 504.

²⁴⁰ Biscardi 2004, 150.

²⁴¹ Biscardi 2004, 182.

V3.Υποχρεώσεις τέκνων

Μετά την ενηλικίωσή τους τα παιδιά είχαν υποχρεώσεις έναντι των γονέων. Υποχρεούνταν να συνδράμουν τους γονείς τους κατά τη διάρκεια της ζωής τους, να τους εξασφαλίσουν, εφόσον στερούνταν, τη διατροφή, να τους κηδέψουν και να τους αποδώσουν μετά το θάνατό τους τα νομιζόμενα, τις τιμές που τους έπρεπε.²⁴² *ἀλλὰ τοὺς τῶ γήρα βοηθοὺς νόμουςοἱ καὶ ζῶντας ἀναγκάζουσι τοὺς παῖδας τοὺς γονέας τρέφειν, καὶ ἐπειδὰν ἀποθάνωσιν, ὅπως τῶν νομιζομένων τύχῳσι παρασκευάζουσιν (Δημ.κατὰ Τιμοκράτους, 24.107).*

Εάν κάποιος κακομεταχειρίζονταν τους γονείς ή τους προγόνους του, ή αρνούσαν σ'αυτούς, αν και είχε τη δυνατότητα, τα μέσα διατροφής και στέγης ή μετά το θάνατό τους δεν τους τίμησε και δεν εκτέλεσε τις υποχρεώσεις του, η πολιτεία είχε δώσει το δικαίωμα εκτός από τον παθόντα και στον οποιονδήποτε Αθηναίο πολίτη να ασκήσει εναντίον του τη *γραφή κακώσεως γονέα*.²⁴³

Υποκείμενο του αδικήματος, ήταν ο απόγονος (γιος ή εγγονός) που είχε ενηλικιωθεί και παθών οι ανιόντες (γονείς, πάπποι και προπάπποι) άνδρες και γυναίκες. Το νόμο περί κακώσεως γονέων επικαλείται ο Ισαίος στο λόγο του περί του *Κίρωνος κλήρου* (8.32). Στο σχετικό εδάφιο αναφέρεται: *ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ περὶ τῆς κακώσεως νόμου δηλόν ἐστιν. εἰ γὰρ ἔζη μὲν ὁ πάππος, ἐνδεὴς δὲ ἦν τῶν ἐπιτηδείων, οὐκ ἂν οὗτος ὑπόδικος ἦν τῆς κακώσεως ἀλλ' ἡμεῖς. κελεύει γὰρ τρέφειν τοὺς γονέας: γονεῖς δ' εἰσὶ μήτηρ καὶ πατήρ καὶ πάππος καὶ τήθη καὶ τούτων μήτηρ καὶ πατήρ, ἐὰν ἔτι ζῶσιν: ἐκεῖνοι γὰρ ἀρχὴ τοῦ γένους εἰσὶ, καὶ τὰ ἐκείνων παραδίδοται τοῖς ἐκγόνοις.* Ο υπόχρεος έπρεπε να είναι γνήσιος απόγονος, δηλαδή να γεννήθηκε από νόμιμο γάμο, αλλά και θετός, αν υιοθετήθηκε εν ζωή με όλους τους νόμιμους τύπους.²⁴⁴ Αντίθετα τα εξώγαμα (νόθα) τέκνα, (τέκνα παλλακίδας ή εταίρας), δεν είχαν νόμιμη υποχρέωση απέναντι στους γονείς και δεν διέπρατταν αδικήμα παραλείποντας τη γηροκόμησή τους.²⁴⁵

Η *γραφή* υποβαλλόταν αρμοδίως στον Επώνυμο Άρχοντα από οποιονδήποτε Αθηναίο πολίτη ήθελε να καταγγείλει και μάλιστα αζημίως, όπως αναφέρει ο Αριστοτέλης στην *Αριστοτέλους πολιτεία* 56,2: *καὶ ὁ ἄρχων εὐθύς εἰσελθὼν πρῶτον μὲν κηρύττει γραφαί δε καὶ δίκαι λαγχάνονται πρὸς αὐτόν...γονέας κακώσεως· αὐταὶ δ' εἰσὶν ἀζήμιοι τῶ βουλομένῳ διώκειν...». Στη συνέχεια ο άρχων, αφού διενεργούσε την ανάκριση, παρέπεμπε την υπόθεση προς εκδίκαση στο αρμόδιο δικαστήριο της Ηλιαίας.²⁴⁶*

Η προβλεπόμενη ποινή για το αδικήμα της κακώσεως γονέων ήταν η ατιμία²⁴⁷ και πρόσκαιρη φυλάκιση, που εκτελούνταν με δημόσια δέσμευση στο χώρο της αγοράς.²⁴⁸ *λεγόντων γὰρ τῶν νόμων οὗς ἔθηκε Σόλων... κἄν τις ἀλοὺς τῆς κακώσεως τῶν γονέων εἰς τὴν ἀγορὰν ἐμβάλλῃ, δεδέσθαι.* (Δημοσθένους *κατὰ Τιμοκράτους*,24.103). Δεν επρόκειτο για απόλυτη ατιμία,²⁴⁹ αλλά για μερική ατιμία,

²⁴² Lipsius 1908, 343-344. Τρωϊάνος - Βελισσαροπούλου-Καράκωστα 2002, 75.

²⁴³ Λιακόπουλος 1999,366,368. Τρωϊάνος - Βελισσαροπούλου - Καράκωστα 2002, 75.

²⁴⁴ Lipsius 1908, 343. Λιακόπουλος 1999, 367.

²⁴⁵ Λιακόπουλος 1999, 368.

²⁴⁶ Λιακόπουλος 1999, 369. Biscardi 2004,469.

²⁴⁷ Τρωϊάνος - Βελισσαροπούλου-Καράκωστα, 2002, 75.

²⁴⁸ Λιακόπουλος 1999, 369.

²⁴⁹ Απόλυτη ατιμία, με στέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων, δήμευση της περιουσίας και εξορία, επιβάλλονταν σε ειδικά οριζόμενες περιπτώσεις. Ειδικότερα, τιμωρούνταν με αυτή όποιος: επεδίωκε την εγκαθίδρυση τυραννίας στην πόλη ή συνεργάστηκε με άλλους για το σκοπό αυτό, ασκούσε δημόσιο λειτουργήμα ενώ ήταν οφειλέτης του δημοσίου, έδινε σε έναν πολίτη ως σύζυγο μία ξένη γυναίκα εγγυώμενος ότι ήταν νόμιμη θυγατέρα του, εφόνευε πρόσωπο στο οποίο η πόλις είχε εγγυηθεί

όπως την αναλύει ο Ανδοκίδης στο λόγο του *περί των μυστηρίων* (1.74): *εἷς μὲν τρόπος οὗτος ἀτιμίας ἦν, ἕτερος δὲ ὧν τὰ μὲν σώματα ἄτιμα ἦν, τὴν δ' οὐσίαν εἶχον καὶ ἐκέκτηντο: ... ἢ τοὺς γονέας κακῶς ποιοῖεν, οὗτοι πάντες ἄτιμοι ἦσαν τὰ σώματα, τὰ δὲ χρήματα εἶχον.*

Η αυστηρή ποινική μεταχείριση τέκνων που δεν συνδράμουν τους ενδεείς γονεῖς, αποτελούσε γενική αρχή στις πόλεις της κλασικής αρχαιότητας. Στην Αθήνα μάλιστα, ο κάθε υποψήφιος για την άσκηση δημόσιου αξιώματος, έπρεπε κατά την δοκιμασία στην οποία υποβάλλονταν να αποδείξει ότι συνέδραμε τους εν ζωή γονεῖς του.²⁵⁰ Σχετικά αναφέρει ο Αριστοτέλης στην *Αθηναίων Πολιτεία* (55.3): *ἐπερωτῶσι δ' ὅταν δοκιμάζωσιν, πρῶτον μὲν τίς σοι πατήρ και πόθεν τῶν δήμων... ἔπειτα γονέας εἰ εὖ ποιεῖ... και ο Δημοσθένης: ἔτι τοίνυν, ὧ ἄνδρες δικασταί, τοὺς ἐννεά ἄρχοντας ἀνακρίνετε, εἰ γονέας εὖ ποιοῦσιν (προς Ευβουλίδην 57.70). Βέβαια, από κάποιες αναφορές, διαφαίνεται ότι η υποχρέωση των παιδιών ήταν συνδεδεμένη με την υποχρέωση του πατέρα για παροχή της απαραίτητης εκπαίδευσης²⁵¹ και νόμον ἔγραψεν νῆα τρέφειν τὸν πατέρα μὴ διδασκόμενον τέχνην ἐπάναγκες μὴ εἶναι. (Πλούταρχος, *Σόλων* 22.1). Τα παιδιά δε που γεννήθηκαν σε ελεύθερη σχέση, καθώς και εκείνα που είχαν εκμισθωθεί από τον πατέρα για να *ἐταιρήσουν*, δεν είχαν υποχρέωση παροχής διατροφής και στέγης, παρά μόνο υποχρέωση ταφής:²⁵² *καὶ μὴ ἐπάναγκες εἶναι τῷ παιδί ἠβήσαντι τρέφειν τὸν πατέρα μηδὲ οἴκησιν παρέχειν, ὅς ἂν ἐκμισθωθῆ ἔταιρειν: ἀποθανόντα δὲ θαπτέτω και τᾶλλα ποιεῖτω τὰ νομιζόμενα* (Αισχίνη 1.13).*

Επειδή κατά τα παραπάνω η σχετική υποχρέωση βάρυνε κατά το νόμο μόνο τα γεννημένα σε νόμιμο γάμο τέκνα, υπήρχε και η αντίστοιχη υποχρέωση του πατέρα για εγγραφή των γνήσιων παιδιών του στη φρατρία και το δήμο, ώστε να απολαμβάνουν και των σχετικών δικαιωμάτων, όπως προαναφέρθηκε.²⁵³

το απαραβίαστο και πρότεινε αλλαγές στην κείμενη νομοθεσία χωρίς να τηρεί τους σχετικούς προβλεπόμενους κανόνες. Biscardi 2004, 149.

²⁵⁰ Τρωϊάνος – Βελισσαροπούλου-Καράκωστα 2002, 75.

²⁵¹ Lipsius 1908, 505.

²⁵² Lipsius 1908, 344.

²⁵³ Lipsius 1908, 505.

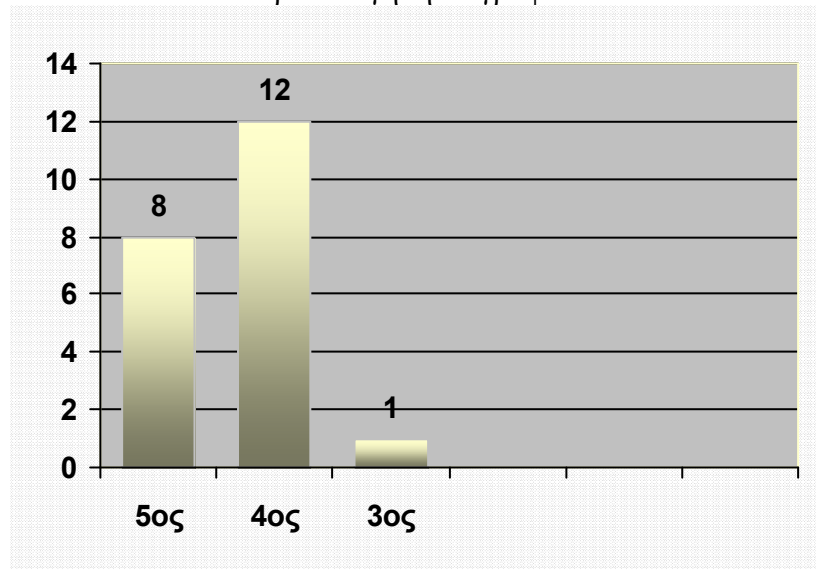
ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI ΣΧΕΣΕΙΣ ΑΔΕΛΦΩΝ

Οι επιγραφές που αφορούν τις σχέσεις αδελφών ανέρχονται σε είκοσι μία (21).

Χρονολογούνται:

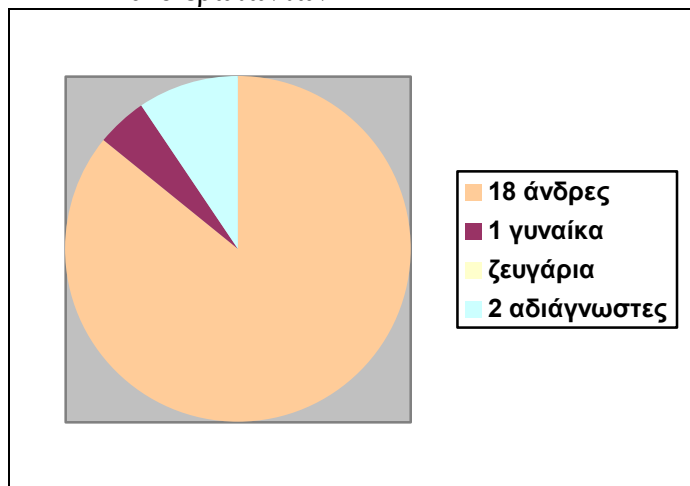
5^{ος} αι. π.Χ. = 8, 4^{ος} αι. π.Χ. = 12, 3^{ος} αι. π.Χ. = 1

Χρονολόγηση επιγραφών

Τίθενται: 18 από άνδρες, 1 από γυναίκα και οι λοιπές είναι αδιάγνωστες.

Φύλο ερωτώντων

Από τις επιγραφές διαπιστώνεται η έγνοια και φροντίδα των αδελφών για το γάμο της αδελφής, τη μετεγκατάστασή της, την προικοδότησή της, τα κληρονομικά της δικαιώματα και την υγεία της. Προκύπτει η έγνοια για τον αδελφό που λείπει και ο αγωνία για τη ζωή του, καθώς και η επαγγελματική συνεργασία με τον αδελφό ή το σύζυγο αδελφής.

Ειδικότερα;

Στην 1051 A το ερώτημα τίθεται από αδελφό και αφορά (πιθανότατα) τη μέριμνα για το γάμο της αδελφής του Αριστοκλείας.

[θεός τύ]χα αγαθ(ά) Άριστοκ-
λεί]ας ἀδελφεάς μερ-
[μνή]σας τυγχάνοι(τ)ο;

Στην 1355B δύο αδελφοί ρωτούν για το μέλλον της αδελφής τους και στην 3599 A διαπιστώνεται ο προβληματισμός κάποιου αδελφού, που ρωτά αν θα ήταν καλό για την αδελφή του να κατοικήσει σε κάποιον τόπο (εν όψει γάμου;). Ανησυχία εκφράζει και ο αδελφός στην 602B που ρωτά, αν πράττει ορθά και αποδημεί εγκαταλείποντας την αδελφή του.

ΣΚΗΘ[---επερωτήι τάν]
αδελφεὰ[ν καταλιπώ]-
ν και ἀπ[οδαμήσας]
ἐχ χώρα[ς τίνι κα θε]-
ῶν εὐχ[όμενος λώϊον κ]-
αί ἄμε[ινον]
π[ράσσοι]

Ο αδελφός, μετά το θάνατο του πατέρα του αναλάμβανε τη φροντίδα των αδελφών του και είχε την υποχρέωση να φροντίσει για το γάμο τους και να εγγυηθεί γι' αυτές, ως κύριός τους πλέον: *ἐκδοθεῖσα ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν τῶν αὐτῆς, ὥσπερ οἱ νόμοι κελεύουσιν* (Δημ.40.19). Οι γυναίκες προσδιορίζονταν όχι μόνο ως κόρες του πατέρα τους αλλά και ως αδελφές κάποιου, όπως διαπιστώνεται από τις επιγραφές 1127A, όπου ο ερωτών ενδιαφέρεται να μάθει αν θα είναι ευτυχισμένος ο γάμος του με την κόρη του Φιλωνίδα,²⁵⁴ αδελφή του Παμφίλα και την 1966A, με το ερώτημα αν θα πρέπει/αν μπορεί να παντρευτεί την αδελφή κάποιου.

Για το ερώτημα στην 4006 (M1321), οι μελετητές αναφέρουν ότι ίσως αφορά ενδεχόμενη προικοδοσία και τίθεται το πιθανότερο από αδελφό και όχι από πατέρα, εφόσον γίνεται αναφορά σε [πα]τρωϊάν [ουσίαν]. Η προικοδοσία ήταν επίσης υποχρέωση των αδελφών, μετά το θάνατο του πατέρα.²⁵⁵ Η φύση της υποχρέωσης για σύσταση προίκας των αδελφών υπέρ των εκδιδόμενων προς γάμο ομοπατριών αδελφών, όπως εξ άλλου και του πατέρα, είχε ηθικό και όχι νομικό χαρακτήρα.²⁵⁶ Το ύψος της προίκας δε, αν δεν είχε καθορισθεί από τον πατέρα, ορίζονταν από τους ίδιους.²⁵⁷ Για τους από υιοθεσία αδελφούς έχει υποστηριχθεί η άποψη ότι επειδή έπαιρναν την κληρονομιά ως δωρεά, μάλλον θα πρέπει να υπήρχε νόμος που επέβαλε το ποσοστό της προίκας επί της κληρονομιάς, που κατά τον Ραολί, αντιστοιχούσε στο μισό της κληρονομιαίας περιουσίας.²⁵⁸ Πάντως κανένα κείμενο δεν μνημονεύει ρητά σχετική νομοθετική διάταξη και θεωρείται ότι η άποψη αυτή αντλεί την επιρροή από τα ισχύοντα στη Γόρτυνα. Το μόνο χωρίο που επικαλούνταν όσοι υποστήριζαν την άποψη αυτή ήταν από λόγο του Ισαίου, που χαρακτήριζε αναιδείς και αυθάδεις, όχι όμως παρανομούντες, τους από υιοθεσία αδελφούς που η προίκα που συνιστούσαν δεν ανερχόταν ούτε στο δέκατο της πατρικής περιουσίας: *δοκεῖ δ' ἂν τις ὑμῖν οὕτως ἀναιδῆς ἢ τολμηρὸς εἰσποίητος γενέσθαι, ὥστε μηδὲ τὸ δέκατον μέρος ἐπιδοῦς ἐκδοῦναι τῇ γνησίᾳ θυγατρὶ τῶν πατρῶων* (Ισαίος 3.51).

²⁵⁴ Όνομα συχνό στην περιοχή του Μαντείου: Δάκαρης – Βοκοτοπούλου – Χριστιδης 2013, τ.Ι, 286.

²⁵⁵ Biscardi 2004, 193.

²⁵⁶ Δημάκης 1986, 123.

²⁵⁷ Lipsius 1908, 543.

²⁵⁸ Δημάκης 1965, 17.

Από το ερώτημα της επιγραφής 2366B, που αφορά εμπορικό συνεταιρισμό του ερωτώντος με τον σύζυγο της αδελφής του και εκείνο της 3142A που αναφέρεται σε συνεργασία του ερωτώντος πιθανόν με τον αδελφό του, αντλείται η πληροφορία ότι οι οικογενειακές σχέσεις δημιουργούσαν και επαγγελματικές, ακόμη και με το σύζυγο της αδελφής, που ανήκε σε άλλον οἶκο. Το γεγονός αυτό, ίσως είναι ο λόγος που η συνεργασία στην προκειμένη περίπτωση γίνεται στον εμπορικό τομέα, διαφορετικό από εκείνον της οικιακής οικονομίας, όπου δραστηριοποιούνταν συνήθως τα μέλη του οἴκου.

Το ερώτημα στην επιγραφή 3756A σχετίζεται με κάποιο πρόβλημα της αδελφής, ίσως την υγεία της. Αγωνία για τη τύχη του αδελφού του και ενδεχόμενο θάνατό του εκφράζεται στην 2564B.

Στην επιγραφή 1538B²⁵⁹, ο ερωτών ενδιαφέρεται να μάθει αν ο αδελφός του θα αποκτήσει από το γάμο του θυγάτριον. Προφανώς με τα τότε δεδομένα, κάτι τέτοιο δεν ήταν επιθυμητό. Θα μπορούσε όμως να υποτεθεί, ότι η επιθυμία αυτή ήταν εύλογη, στην περίπτωση που ο ερωτών νέμονταν την κληρονομιά του πατέρα του από κοινού με τον αδελφό του, αδιανέμητη. Τότε θα ευχόταν να γεννηθεί κόρη, ώστε ως *ἐπίκληρο* να τη νυμφευθεί ο ίδιος ως εγγύτερος *ἀγχιστεύς* ή ο γιος του αν παραιτούνταν υπέρ του, ώστε να μη κατατηθεί η περιουσία και μειωθεί η αξία της.

Αδελφός ρωτά στην 1484 (M559), αν η αδελφή του θα τύχει παμπασίας (κληρονομιά;). Το ερώτημα προκαλεί απορία, δεδομένου ότι όταν υπήρχαν άρρενα τέκνα, ήταν αποκλειστικοί κληρονόμοι, όπως αναλυτικά εκτίθεται στο κεφάλαιο περί κληρονομικής διαδοχής. Ερώτημα σχετικό με κοινή κληρονομιά αδελφών τίθεται στην θεσσαλικής προέλευσης επιγραφή, 3113A:²⁶⁰ «...θα διατηρηθεί και θα διαφυλαχτεί η περιουσία – κληρονομιά της ερωτώσης και του αδελφού της;».²⁶¹ Ίσως στη Θεσσαλία κληρονομούσαν και οι κόρες, όπως και στη Γόρτυνα,²⁶² οπότε ο κλήρος ήταν κοινός.

²⁵⁹ Έχει καταχωρηθεί και στις επιγραφές περί τεκνοποιίας/ και αναφέρεται στο κεφάλαιο για την *ἐπίκληρο*.

²⁶⁰ Έχει καταχωρηθεί επίσης στις επιγραφές γάμου, προίκας και κληρονομιάς.

²⁶¹ Δάκαρης – Βοκοποπούλου – Χριστίδης 2013, τ. II, 195.

²⁶² Τσιτσικλής 1960, 161.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VII ΠΡΟΙΚΑ

Οι επιγραφές που αναφέρονται στην προίκα είναι έξι (6) και χρονολογούνται 5 στον 4^ο αι. π.Χ. και μία στα τέλη του 5^{ου} /αρχές του 4^{ου} αι π.Χ.

Το ερώτημα στην 3113A, τίθεται από γυναίκα, την Θεσσαλή Καλλιρόαν. Κατά τους μελετητές: «Ενδεχομένως το ερώτημα είναι: θα διατηρηθεί και θα διαφυλαχτεί η περιουσία – κληρονομιά της ερωτώσης και του αδελφού της (λειτουργεί ως « κύριος» λόγω του θανάτου του συζύγου της;) για να εξασφαλιστεί ο γάμος (προίκα) της κόρης της Ανδρομάχης;».

Σε τρεις επιγραφές, 184A, 722A και 2326A, απαντάται η λέξη *τίμασις*. Οι μελετητές αναφέρουν σχετικά: «πιθανότατα αναφέρεται στη διαδικασία που στην Αττική ήταν γνωστή ως *τίμησις εν προικί, εν προικί τιμάν*».²⁶³

Τα ερωτήματα που προκύπτουν είναι: Η προίκα ήταν θεσμοθετημένη στους κλασικούς χρόνους; Ήταν υποχρεωτική η σύσταση προίκας για την τέλεση γάμου; Ποιος ήταν υποχρεωμένος να τη συστήσει;. Η λέξη *τίμασις* σε τι αναφέρεται ;

VII.1.Η προίκα στην αρχαιότητα

Με τον όρο «προίξ» την κλασική περίοδο, υποδήλωναν κάτι αντίστοιχο με τον όρο της σημερινής προίκας, η οποία παρά τη νομοθετική της κατάργηση, εξακολουθεί να ισχύει. Δεν είχε σχέση με την εγκυρότητα του γάμου και δεν αποτελούσε προϋπόθεσή του.²⁶⁴

Στους λόγους του Λυσία και του Δημοσθένη υπάρχουν πολλά παραδείγματα τέλεσης γάμων χωρίς σύσταση προίκας και κανείς δεν αμφέβαλε για την εγκυρότητα των γάμων που είχαν τελεσθεί χωρίς προίκα.²⁶⁵

Η γέννηση του θεσμού της προίκας τοποθετείται κατά την ομηρική περίοδο και συνίστατο στη συνήθεια των γονέων να παραδίδουν τις θυγατέρες τους στους συζύγους τους με όλα τα κοσμήματα, τα φορέματα και τα λοιπά αντικείμενα της προσωπικής τους χρήσης. Τα αντικείμενα αυτά αυξανόμενα κατά ποσότητα και αξία με την πάροδο του χρόνου, αποτέλεσαν τα *μείλια*, στα οποία αναφέρεται ο Όμηρος. Η Ναυσικά με το γάμο της θα έφερνε στον *οἶκο* του άνδρα της πλήθος ενδυμάτων και άλλων μεγαλύτερης αξίας πραγμάτων.²⁶⁶

Στη συνέχεια η συνήθεια αυτή οδήγησε από τα *μείλια*, στη σύσταση προίκας υπέρ της γυναίκας που παντρευόταν και αποτελούνταν όχι μόνο από ρουχισμό και κοσμήματα αλλά και χρήματα, δούλους, διάφορα κινητά (οικιακά σκεύη, ζώα) ακόμη και ακίνητα.²⁶⁷ Αναφορά σχετική σε λόγο του Ισαίου: *καὶ ἐκείνην..... ἐπεὶ συνοικεῖν εἶχεν ἡλικίαν, ἐκδίδωσιν αὐτὴν Ναυσιμένει Χολαργεῖ, σὺν ἱματίοις καὶ χρυσίοι πέντε καὶ εἴκοσι μνᾶς ἐπιδούς* (Ισαίος 8.8).

Η προίκα ήταν διαδεδομένη στον αρχαίο κόσμο και αποτελούσε συνεισφορά της γυναίκας στην αντιμετώπιση των βαρών της οικογένειας.²⁶⁸

²⁶³ Δάκαρης – Βοκοτοπούλου – Χριστίδης 2013. 71. Mossé 1991, 58.

²⁶⁴ Mossé 1991, 58.

²⁶⁵ Biscardi 2004, 178-179, με παραπομπή στην υποσημείωση 64 και 65 αντίστοιχα: « *Δημοσθένη προς Βοιωτόν*, 2(50)20 και *Λυσία, Υπέρ των Αριστοφάνους χρημάτων*, 19».

²⁶⁶ Δημάκης 1959, 26.

²⁶⁷ Δημάκης 1986, 116 -117, με παραπομπή σε Οδ., ζ. 25-28 και κ. 314 επ.

²⁶⁸ Δημάκης 1986, 138 -139. Mossé 1991,58.

Το ίδιο προέβλεπε και η ισχύουσα μέχρι το έτος 1983 διάταξη του άρθρου 1406 ΑΚ. «Προίξ είναι ή υπό της γυναίκος ή άλλου χάριν αυτής παρεχομένη εις τον άνδρα περιουσία προς ανακούφισιν των βαρών του γάμου».

VI.2. Υπόχρεοι προς σύσταση προίκας

Το ερώτημα της επιγραφής 4006 (M1321) έχει ως εξής:

[---]κοδοτᾶν [---]
[---Δί] Νάωι {---}
[---πα]τρῶϊαν [οὔσιαν---]

[προι]κοδοτᾶν;

Οι μελετητές αναφέρουν ότι πρόκειται για ιδιωτικό ερώτημα που ίσως αφορά την προικοδοσία και τίθεται από πατέρα ή το πιθανότερο από αδελφό και τονίζουν ότι το ρήμα [προι]κοδοτᾶν (αν πρόκειται γι' αυτό), δεν μαρτυρείται.²⁶⁹

Υποχρέωση να συστήσουν προίκα στην αρχαιότητα είχαν ο πατέρας, τα αδέρφια, ο εκ πατρός παππούς και κατ'εξαίρεση στενοί συγγενείς της γυναίκας, δηλαδή εκείνοι που ασκούσαν *κυριεία* πάνω της και δικαιούνταν να την εκδίδουν σε γάμο. Συχνότερα εμφανίζεται ο πατέρας ο οποίος είχε και τη φροντίδα για τον γάμο της θυγατέρας του.²⁷⁰ Για την υποχρέωση των αδελφών, αναφέρει ο Ισαίος στο λόγο του *περί του Πύρρου κλήρου* (3.3): *τελευτήσαντος δὲ τοῦ πατρὸς ἐκδίδομεν ἡμεῖς τὴν πρεσβυτέραν ἀδελφὴν, ἐπειδὴ εἶχεν ὄραν, Λευκολόφω, προῖκα ἐπιδόντες εἴκοσι μνᾶς.*» και ο Λυσίας (16.10): *«δύο μὲν ἀδελφὰς ἐξέδωκα ἐπιδούς τριάκοντα μνᾶς ἑκατέρα.*

Το ερώτημα που τίθεται είναι αν η σύσταση προίκας ήταν υποχρεωτική. Αν δηλαδή η θυγατέρα μπορούσε βάσει νόμου, με κάποιο ένδικο μέσο, να εξαναγκάσει τον πατέρα να την προικίσει. Από τις μελέτες που έχουν γίνει μέχρι σήμερα δεν προκύπτει κάποια σχετική ρητή διάταξη του αττικού δικαίου και πιθανότατα η υποχρέωση δεν ήταν νομική, αλλά μόνο ηθική, που όλοι όμως την θεωρούσαν επιτακτική κατά τα χρηστά ήθη της τότε αθηναϊκής κοινωνίας. Το ίδιο ισχύει και για τα αδέρφια και τους λοιπούς συγγενείς, δεδομένου ότι δεν υπήρχε υποχρεωτική διάταξη για σύσταση προίκας.²⁷¹

Άλλοι «υπόχρεοι» προικοδότες ήταν οι ενήλικοι γιοιό σε περίπτωση άλλου γάμου της γυναίκας.²⁷² Ακόμη και ο σύζυγος μπορούσε στη νεκρική του κλίνη ή στη διαθήκη του να δώσει τη χήρα του με προίκα σε ένα νέο σύζυγο.²⁷³

Υποχρέωση από το νόμο προβλέπονταν στην περίπτωση που πατέρας χωρίς άρρενες κατιόντες πέθαινε πριν την «αποκατάσταση» των θυγατέρων του, έχοντας παραχωρήσει την περιουσία σε τρίτο πρόσωπο με διαθήκη. Ο «τετιμημένος» στη διαθήκη υποχρεούνταν να παντρευτεί τη μία και να προικοδοτήσει τις υπόλοιπες, ανάλογα με την κληρονομιαία περιουσία. Οι κόρες αυτές καλούνταν *ἐπίπροικες*.²⁷⁴

Υποχρέωση από το νόμο προβλέπονταν και για την προικοδότηση *ἐπικλήρου* θυγατέρας που δεν είχε περιουσία. Ο πλησιέστερος συγγενής έπρεπε να παντρευτεί την *ἐπικλήρο* ή να την παντρέψει με τρίτο πρόσωπο, συστήνοντας προίκα υπέρ της.

²⁶⁹ Δάκαρης – Βοκοτοπούλου – Χριστίδης 2013, 375.

²⁷⁰ Δημάκης 1986, 121-122. Λιακόπουλος 1999, 141. Δεληγιάννης 1969, 142.

²⁷¹ Δημάκης 1986, 123. Τρωϊάνος – Βελισσαροπούλου-Καράκωστα, 2002 72. Λιακόπουλος 1999, 142.

²⁷² Δημάκης 1986, 126.

²⁷³ Δημοσθένης 27.5 και 45.28. MacDowell 2015, 141.

²⁷⁴ Δημάκης 1959, 73.

Αν υπήρχαν περισσότερες *ἐπίκληροι* θυγατέρες, έπρεπε να παντρευτεί τη μία και να αποκαταστήσει τις άλλες με την ανάλογη προίκα. Αν υπήρχαν περισσότεροι *ἀγχιστεῖς*, η συμμετοχή στην προικοδότηση ήταν αναλογική και ο καθένας έπρεπε να αποκαταστήσει μία *ἐπίκληρο*.²⁷⁵

Αναφορά για την εκ του νόμου σχετική υποχρέωση παραδίδει ο Ισαίος στο λόγο του *περί του Κλεωνύμου κλήρου* (1.39): *Κλεώνυμος έτελεύτησε θυγατέρας άπορουμένας καταλιπόν, ήμεῖς ἄν διὰ τὴν ἀγχιστείαν καὶ τὸν πάμπον γηροτροφεῖν ἠναγκαζόμεθα καὶ τὰς Κλεωνύμου θυγατέρας ἢ λαβεῖν αὐτοὶ γυναῖκας ἢ προῖκα ἐπιδιδόντες έτέροις έκδιδόναι, καὶ ταῦθ' ἡμᾶς καὶ ἡ συγγένεια καὶ οἱ νόμοι καὶ ἡ παρ' ὑμῶν αἰσχύνη ποιεῖν ἠνάγκαζεν ἄν, ἢ ταῖς μεγίσταις ζημίαις καὶ τοῖς έσχάτοις ὀνειδέσει περιπεσεῖν*.²⁷⁶

Επίσης, νομική υποχρέωση για σύσταση προίκας είχε η πόλις για τις θυγατέρες διάσημων μελών, όπως στην περίπτωση των θυγατέρων του Αριστείδη. Αναφέρει σχετικά ο Πλούταρχος:²⁷⁷ *καὶ τὰς μὲν θυγατέρας ἱστοροῦσιν έκ τοῦ πρυτανείου τοῖς νυμφίοις έκδοθῆναι δημοσίᾳ, τῆς πόλεως τὸν γάμον έγγυώσης καὶ προῖκα τρισχιλίας δραχμὰς έκάτερα ψηφισαμένης*.

Η προίκα ήταν ανάλογη με την οικονομική κατάσταση του προικοδότη αλλά και του προικολήπτη: *έχων γὰρ οὐσίαν τοσαύτην ὥσθ' έκάτὸν μνᾶς ἐπιδοῦναι τῇ θυγατρὶ*²⁷⁸» και « ... ὃ ἄνδρες δικασταί, βραχείας οὐσίας ὑπαρξάσης ἀδελφᾶς μὲν ἐξέδωκα, ὅσα ἐδυνάμην ἐπιδούς »²⁷⁹.

Η νομοθεσία της Γόρτυνας ήταν πιο ευνοϊκή για τις γυναίκες.²⁸⁰ Σύμφωνα με ρητή επιταγή του νόμου, ορίζονταν το χαμηλότερο ποσοστό της κληρονομιαίας περιουσίας του πατέρα που έπρεπε να δοθεί ως προίκα στις αδελφές (IG XI-[XIII], IC IV, 72, col. iv. 39-43: *καὶ λανκάνεν τὸς μὲν υἱὸνς ὀπόττοι δύο μοῖρανς φέκαστον, τὰ δὲ θυγατέρανς, ὀπότται κ' ἴο ᾽ντι, μίαν μοῖραν φεκάσταν*.²⁸¹

Πρέπει να επισημανθεί ότι στην περίπτωση αυτή η προίκα αντιπροσώπευε μερίδιο της κληρονομιάς και η γυναίκα αποκτούσε κυριότητα.²⁸²

VI.3. Τρόπος και χρόνος σύστασης της προίκας

Στην Αθήνα οι προικώες συμβάσεις καταρτίζονταν προφορικά, με πανηγυρικό χαρακτήρα, ενώπιον μαρτύρων, συγγενών ή φίλων των συμβαλλομένων, ώστε να είναι εύκολη η απόδειξη της σύστασης της στο μέλλον, εάν προέκυπτε σχετικό ζήτημα.²⁸³ *καὶ ὡς έλαβεν εἴκοσι μνᾶς ὁ Μενεκλῆς ἐπὶ τῇ ἀδελφῇ προῖκα, τὴν μαρτυρίαν ταύτην πρῶτον βούλομαι παρασχέσθαι* (Ισαίος 2.5). Αρκούσε η απλή ανταλλαγή φράσεων, για να θεωρηθεί ότι είχε καταρτισθεί η σύσταση της προίκας, χωρίς τη σύνταξη κάποιου σχετικού εγγράφου.²⁸⁴

²⁷⁵ Λιακόπουλος 1999, 143.

²⁷⁶ Ισαίος 1.39.

²⁷⁷ Πλούταρχος *Βίος Αριστείδου*, 27.1. Δημάκης 1986, 127.

²⁷⁸ Δημοσθένης 45.66

²⁷⁹ Ισαίος 10.25.

²⁸⁰ Η Γόρτυνα υπήρξε πόλη Δωρική και είναι γεγονός ότι στις δωρικές πόλεις η θέση των γυναικών ήταν πιο ευνοϊκή σε σχέση με όσα ίσχυαν στις Ιωνικές πόλεις.

²⁸¹ Δημάκης 1986, 125: «Να δίνονται στους μεν γιούς όσοι κι αν είναι αυτοί δύο μερίδια έκαστον, εις δε τα θυγατέρας όσες και αν είναι αυτές, ένα μερίδιο σε κάθε μία». (μεταφραση του ίδιου).

²⁸² Mossé 1991, 161.

²⁸³ Δημάκης 1986, 130. Λιακόπουλος 1999, 149.

²⁸⁴ Δημάκης 1959, 99.

Σε άλλες περιοχές της Ελλάδας, όπως στην Μύκονο και την Τήνο, αναγράφονταν σε δημόσιες πινακίδες τα βασικά στοιχεία της συμφωνίας, όπως τα ονόματα προικοδότη, προικολήπτη και τα περιλαμβανόμενα στην προίκα κινητά και ακίνητα. Έτσι ήταν εύκολη η απόδειξη σε περίπτωση διαζυγίου.²⁸⁵ Φαίνεται μάλιστα παράδοξο το γεγονός ότι ενώ οι Ίωνες της Μυκόνου και Τήνου είχαν ήδη εισάγει τον εξελιγμένο θεσμό της αναγραφής των προικίων συμβολαίων, οι Αθηναίοι, Ίωνες επίσης, δεν είχαν εισάγει ανάλογο ασφαλιστικό σύστημα δημοσιότητας.²⁸⁶ Σημαντική ανακάλυψη με σημαντικές πληροφορίες για το σύστημα «αναγραφής» των προικίων συμβολαίων στη Μύκονο είναι η λεγόμενη «επιγραφή της Μυκόνου»,²⁸⁷ η οποία λόγω της ιδιαίτερης σημασίας²⁸⁸ παρατίθεται σε παράρτημα, μετά το παράρτημα των επιγραφών.²⁸⁹

Η προίκα δινόταν την ημέρα του γάμου ή λίγες ημέρες πριν είτε σε χρήμα είτε σε αντικείμενα, όπως είχε συμφωνηθεί. Υπήρχε μάλιστα η δυνατότητα το ποσό που συμφωνήθηκε για προίκα να αντικατασταθεί με ακίνητο: *Πρωταρχίδα γάρ ἔδωκε Δικαιογένης τὴν ἀδελφὴν τὴν ἑαυτοῦ ἐπὶ τετταράκοντα μναῖς, ἀντὶ δὲ τῆς προικὸς τὴν οἰκίαν αὐτῷ τὴν ἐν Κεραμεικῷ παρέδωκε τῷ Ποταμίῳ* (Ισαίος 5.26)

Είναι εντυπωσιακό το γεγονός ότι προβλέπονταν η δυνατότητα εκπλήρωσης της παροχής και τμηματικά (με δόσεις). Έτσι καταβαλλόταν ένα μέρος με την τέλεση του γάμου και το υπόλοιπο αργότερα, όπως συμφωνήθηκε. Μπορούσε επίσης να πιστωθεί όλη η προίκα ή το υπόλοιπό της, με τόκο ή χωρίς τόκο.²⁹⁰ Η σύμβαση μπορούσε να καταρτισθεί και με την αίρεση της επέλευσης ενός μελλοντικού γεγονότος: *ὄς τὴν Καλλίου γήμας ἀδελφὴν ἐπὶ δέκα ταλάντοις, τελευτήσαντος Ἰππονίκου στρατηγούδντος ἐπὶ Δηλίῳ ἕτερα τσαυτὰ προσεπράξατο, λέγων ὡς ὠμολόγησεν ἐκεῖνος, ὅποτε παῖς αὐτῷ ἐκ τῆς θυγατρὸς γένοιτο, προσθήσειν ταῦτα* (Ανδοκίδης 4.13). Περίπτωση σύστασης προίκας με παρακράτηση κυριότητας διαπιστώνεται στην προαναφερθείσα επιγραφή της Μυκόνου, στην παράγραφο 7, που αναφέρεται στην οικία με την οποία ο Θαρσαγόρας συστήνει προίκα χάριν της Πανθαλίδας (στιχ. 22: 'Ὡστ' εἶναι κύριον της οἰκίας Θαρσαγόραν ἕως ἂν ζῆι....)²⁹¹.

VI.4. Ἐντίμηση και επιστροφή προίκας

Σε τρεις επιγραφές, αναφέρεται η λέξη *τίμασις*. Η επιγραφή 2326 A, έχει ως εξής:

Περί γυναικός πότερον τίμασις εἶη ἔχ ΘΑΣΩΙΟ [---]

Τίμασις ήταν η αποτίμηση της αξίας των προικίων σε χρήμα. ὥστε σε περίπτωση διαζυγίου να επιστρέψει ο άνδρας την αξία των ληφθέντων. Σχεδόν κάθε

²⁸⁵ Δημάκης 1986, 130-131.

²⁸⁶ Δημάκης 1959, 103.

²⁸⁷ Ανακαλύφθηκε τα τέλη του 19^{ου} αι. από τον Στέφανο Κουμανούδη και δημοσιεύθηκε πρώτη φορά από τον ίδιο στο *Αθήναιον* το έτος 1873. Αναδημοσιεύθηκε από Dittenberger, *Sylloge*, αριθ. 817. Τα πρώτα νομικά σχόλια γράφηκαν από τον G.Barrileau, και δημοσιεύθηκαν στο B.C.H., το έτος 1882 τόμος VI, σελ. 590-607.(Δημάκης 1959.105).

²⁸⁸ Επιγραμματικά: Στην επιγραφή αυτή αναγράφονται διάφορες περιπτώσεις σύστασης προίκας, από πατέρα, από αδελφό ή από εξωτικούς. Σε μερικές περιπτώσεις η προίκα δεν καταβάλλεται εξ ολοκλήρου κατά το χρόνο σύστασης. Μέρος της δίνονταν συνήθως αμέσως, τη στιγμή της εγγύης. Η τυχόν δε μη τέλεση γάμου θεωρούνταν ως διαλυτική αίρεση. Για την δήλωση της σύστασης προίκας χρησιμοποιείται ο όρος «προίκα ἔδωκεν», αλλά σε μερικές παραγράφους παραλείπεται. Δημάκης 1959.109.

²⁸⁹ Barrileau, B.C.H.1882 τόμος 6, σελ.. 590-607, από την ηλεκτρονική διεύθυνση doi :

<https://doi.org/10.3406/bch.1882.4227>, στις 7.7.2019

²⁹⁰ Λιακόπουλος 1999, 148-149.

²⁹¹ Δημάκης 1959.190.

προίκα κατά τη σύστασή της «ενετιμάτο». Αν δεν γινόταν *έντιμησις* υπήρχε πρόβλημα ως προς την απόδειξη της αξίας των προικίων και δημιουργούνταν διενέξεις²⁹². Σχετική αναφορά υπάρχει στο λόγο του Ισαίου *περί Πύρρου κλήρου*: *ὅπου γάρ, ἐάν τις τι ἀτίμητον δῶ, ἔνεκα τοῦ νόμου, ἐὰν ἀπολίπη ἢ γυνή τὸν ἄνδρα ἢ ἐὰν ὁ ἄνῆρ ἐκπέμψῃ τὴν γυναῖκα οὐκ ἔξεστι πράξασθαι τῷ δόντι ὁ μὴ ἐν προικὶ τιμήσας ἔδωκεν* (Ισαῖος 3.35).

Σε περίπτωση λύσης τους γάμου με οιονδήποτε τρόπο, διαζύγιο ή θάνατο του συζύγου, η γυναίκα επέστρεφε στον πρώην κύριό της και ο προικολήπτης ή οι κληρονόμοι του, όφειλαν να επιστρέψουν στον προικοδότη τα προικία.²⁹³ *καὶ ὁ Μενεκλῆς τὴν τε προῖκα ἐπιδίδωσιν αὐτῷ, ...καὶ τὰ ἱμάτια, ἃ ἦλθεν ἔχουσα παρ' ἐκεῖνον, καὶ τὰ χρυσίδια, ἃ ἦν, δίδωσιν αὐτῇ* (Ισαῖος 2.9). Αν τα προικία δεν υπήρχαν πλέον, επέστρεφαν το ποσό που ορίστηκε στη «εντίμηση» της προίκας.²⁹⁴ Μετά το θάνατο του συζύγου της, η γυναίκα είχε δικαίωμα να παραμείνει στο συζυγικό *οἶκο* μόνο αν είχαν αποκτηθεί γιοι ή κυοφορούσε, οπότε δεν επιστρέφονταν η προίκα.²⁹⁵ Επιστροφή της προίκας προβλέπονταν και στην περίπτωση θανάτου γυναίκας, που δεν είχε αποκτήσει απογόνους, γιατί ο σύζυγος σύμφωνα με το αττικό κληρονομικό δίκαιο, δεν καλούνταν στην κληρονομιά της συζύγου του και έπρεπε να την αποδώσει στον πρώην κύριό της που συνέστησε την προίκα ή τους κληρονόμους του. Αντίθετα, αν υπήρχαν τέκνα της, κληρονομούσαν την προικία περιουσία και ο πατέρας τους είχε τη διαχείρισή της μέχρι την ενηλικίωσή τους.²⁹⁶

Η απαίτηση για επιστροφή των προικίων ήταν νομοθετικά κατοχυρωμένη. Σε περίπτωση άρνησης του άνδρα να επιστρέψει τα προικία, υποχρεούνταν δικαστικά με την άσκηση αγωγής, που ασκούσε ο προικοδότης (ως εκπρόσωπος της γυναίκας, αφού εκείνη δεν είχε δικαίωμα να είναι διάδικος στη δίκη). Τα κυριότερα ένδικα μέσα για τον εξαναγκασμό του συζύγου να αποδώσει τα προικία ήταν η *δίκη σίτου* και η *δίκη προικός*. Η πρώτη ασκούνταν ευθύς αμέσως, προκειμένου να εξασφαλισθεί η διατροφή της γυναίκας, μέχρις ότου πεισθεί ο σύζυγος ή οι κληρονόμοι του να αποδώσουν τα προικία και η δεύτερη, που ήταν και η δραστικότερη αγωγή, ασκούνταν στη συνέχεια. Μπορούσαν όμως να ασκηθούν και συγχρόνως, προβλέπονταν μάλιστα τοκοφορία της απαίτησης μέχρι την οριστική καταβολή.²⁹⁷ Αναφέρει σχετικά ο Δημοσθένης: *λαχόντος δὲ τοῦ Στεφάνου αὐτῷ δίκην σίτου εἰς Ὡδεῖον κατὰ τὸν νόμον ὃς κελεύει, ἐὰν ἀποπέμψῃ τὴν γυναῖκα, ἀποδιδόναι τὴν προῖκα, ἐὰν δὲ μὴ, ἐπ' ἐννέα ὄβολοις τοκοφορεῖν, καὶ σίτου εἰς Ὡδεῖον εἶναι δικάσασθαι ὑπὲρ τῆς γυναικὸς τῷ κυρίῳ* (Δημ. 59.52). Αρμόδιο δικαστήριο για την εκδίκαση ήταν το δικαστήριο της Ηλιαίας, όπου εισήγαγε τη δίκη ο Επώνυμος άρχων, ο οποίος είχε αρμοδιότητα γενικά για όλες τις οικογενειακές υποθέσεις και τα περιουσιακά ζητήματα που συνδέονταν με αυτές.²⁹⁸

²⁹² Λιακόπουλος 1999, 147. MacDowell 2015, 138 -139.

²⁹³ Ο βασιλιάς Πύρρος της Ηπείρου (318 - 272 π.Χ.), όταν λύθηκε ο γάμος του με τη Λάνασσα (θυγατέρα του τυράννου των Συρακουσών Αγαθοκλή), αναγκάστηκε να επιστρέψει το νησί Κέρκυρα, που είχε συσταθεί υπέρ της ως προίκα. Το γεγονός αυτό αναφέρει ο Πλούταρχος στο έργο του *Πύρρος* (9.1): *Γυναίκας δὲ πραγμάτων ἔνεκα καὶ δυνάμεως πλείονας ἔγημε μετὰ τὴν Ἀντιγόνης τελευτήν.. καὶ Λάνασσαν τὴν Ἀγαθοκλέους τοῦ Συρακοσίου, προῖκα προσφερομένην αὐτῷ τὴν Κερκυραίων πόλιν, ἠλωκυῖαν ὑπ' Ἀγαθοκλέους* και (10.4): *καὶ ταῦτα Κέρκυραν ἔναγχος ἀφηρημένος ὑπ' αὐτοῦ μετὰ τῆς γυναικός.*

²⁹⁴ Δημάκης 1986, 132. Τρωιανός – Βελισσαροπουλου-Καράκωστα, 2002, 73..MacDowell 2015, 140.

²⁹⁵ Δημάκης 1959, 213. Λιακόπουλος 1999, 153. MacDowell 2015, 140. Ήταν η μόνη περίπτωση που η γυναίκα μπορούσε να διαλέξει τον *οἶκο* και τον «κύριο» που επιθυμούσε.

²⁹⁶ Δημάκης 1959, 223, 225.

²⁹⁷ Δημάκης 1959, 274, 275, 279. Λιακόπουλος 1999, 154-155.

²⁹⁸ Δημάκης 1959, 282.

Παρακράτηση της προίκας επιτρεπόταν μόνο στις ρητά προβλεπόμενες από το νόμο περιπτώσεις, όπως λύση του γάμου λόγω μοιχείας, ψεύτικης έγγυης κ.ά.²⁹⁹

VI.5. Κυριότητα των προικίων

Ως προς την κυριότητα των προικίων διατυπώθηκαν διάφορες απόψεις. Υποστηρίχθηκε ότι κύριος ήταν ο προικοδότης, ο σύζυγος, ή η προικολήπτρια. Το γεγονός όμως ότι η προίκα επιστρεφόταν σε περίπτωση διαζυγίου στον προικοδότη, ο οποίος και συνιστούσε νέα προίκα με τα επιστραφέντα προικία υπέρ της διαζευγμένης εάν τελούσε νέο γάμο, ενισχύει την άποψη ότι κύριος των προικίων πρέπει να θεωρηθεί ότι ήταν ο προικοδότης και ότι ο σύζυγος ήταν απλώς διαχειριστής και επικαρπωτής των προικίων.³⁰⁰

Επί πλέον, ο μεγάλος αριθμός *ὄρων*, μαρμάρινων δηλαδή ορόσημων που έχουν σωθεί και τοποθετούνταν σε προικίους αγρούς, για τη δημοσιοποίηση του προικίου χαρακτήρα τους και για να καταστεί γνωστό στους τρίτους το τυχόν εμπράγματο βάρος ή δικαίωμα στο συγκεκριμένο αγρό, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι μάλλον στην κλασική Αθήνα η προίκα της γυναίκας δεν συνδέονταν με την περιουσία του άνδρα.³⁰¹ Περαιτέρω, απασχόλησε το ζήτημα αν ο σύζυγος, έστω και με τη συναίνεση της γυναίκας του είχε δικαίωμα να πουλήσει τα προικία ακίνητα. Κατά την κρατούσα άποψη, λόγω της έλλειψης σχετικής αναφοράς στις πηγές και λόγω της ρύθμισης της επιστροφής των προικίων στις περιπτώσεις που προαναφέρθηκαν, δεν είχε τέτοιο δικαίωμα.³⁰² Στη Γόρτυνα η νομοθεσία ήταν σαφής ως προς το ζήτημα αυτό. Η κυριότητα των προικίων ανήκε στην προικολήπτρια και ο σύζυγος με σαφή διάταξη ήταν απλός διαχειριστής και στερούνταν του δικαιώματος πώλησης με οποιονδήποτε τρόπο.³⁰³

Στη εποχή μας, μέχρι πρόσφατα (1983) ο σύζυγος είχε δικαίωμα εκποίησης των προικίων με τη συναίνεση της συζύγου, κατά το άρθρο 1417 Α.Κ.: «ο ανήρ δύναται να εκποιήσει το προικίον ακίνητον αδεία του δικαστηρίου. Η άδεια παρέχεται αν συναινέσει η γυνή και συντρέχει περίπτωση αφεύκτου ανάγκης ή προφανούς ωφελείας...». Μέχρι την κατάργησή της διάταξης, πολλές αποφάσεις δικαστηρίων είχαν εκδοθεί για εκποίηση προικίων με τη γυναίκα να συναινεί και να βεβαιώνει ότι ασθενούσε η ίδια και απαιτούνταν χρήματα (άφευκτος ανάγκη) ή ότι θα προέβαινε στην αγορά άλλου ακινήτου, περισσότερο προσοδοφόρου. Στην πραγματικότητα όμως επρόκειτο για απλή εκποίηση.

²⁹⁹ Δημάκης 1986, 140. Λιακόπουλος 1999, 153.

³⁰⁰ Δημάκης 1986, 135.

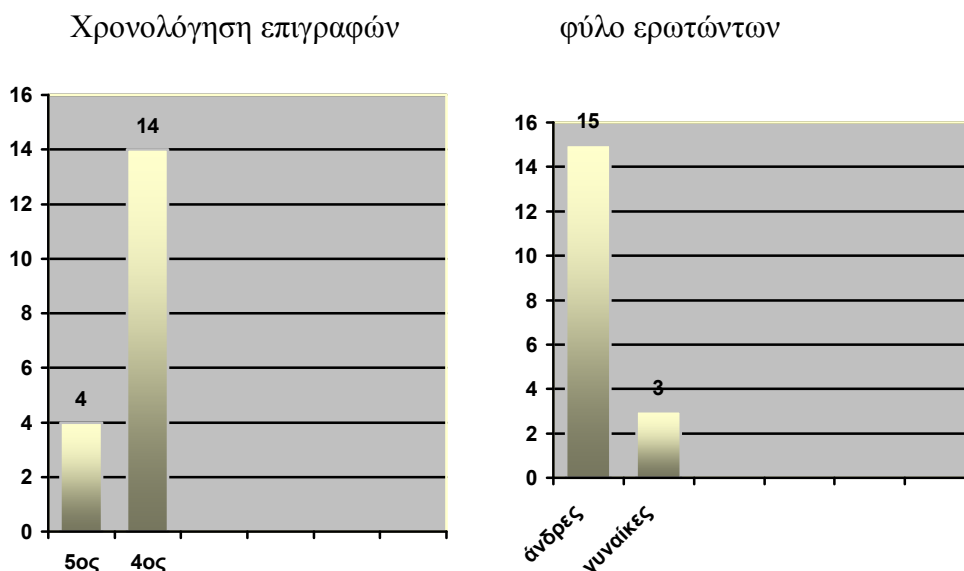
³⁰¹ Δημάκης 1986, 135.

³⁰² Δημάκης 1959, 194-197.

³⁰³ Δημάκης 1959, 198.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VIII ΔΙΑΖΥΓΙΟ

Οι επιγραφές που αφορούν τον χωρισμό ανέρχονται συνολικά σε δέκα οκτώ (18). Τρεις θέτουν γυναίκες, οι υπόλοιπες τίθενται από άνδρες και χρονολογούνται 4 στον 5^ο αιώνα π.Χ. και οι υπόλοιπες 14 στον 4^ο αι. π.Χ.

Τα ερωτήματα διατυπώνονται με τη μορφή: να συνεχίσω τον έγγαμο βίο με τον/την σύζυγο; να κρατήσω τη γυναίκα μου; να συνεχίσω με τη γυναίκα μου ή να χωρίσω; να επιλέξω άλλο/η σύζυγο;

Διαπιστώθηκε και εδώ ζήτημα κατάταξης. Οι δέκα (10) από αυτές αφορούν, κατά τους μελετητές, επιλογή συζύγου ή διαζύγιο. Οι υπόλοιπες οκτώ (8) αφορούν χωρισμό.

Επιπλέον δεν είναι ευδιάκριτο αν το ερώτημα αφορά γυναίκα ή δούλη. Επί παραδείγματι, στην επιγραφή 15 A, άνδρας ρωτά, αν θα πρέπει να κρατήσει τη γυναίκα του και να την ορίζει ή να τη διώξει. Ίσως όμως, όπως αναφέρουν οι μελετητές, ο συγκεκριμένος ερωτών να αναφέρεται σε δούλη.

Τέτοιο ζήτημα τίθεται και για την 353 B, όπου η ερώτηση ίσως να τίθεται από μία παντρεμένη γυναίκα που ρωτά αν θα πρέπει να παραμείνει κοντά στο Λύκωνα, οπότε πρόκειται για το σύζυγό της ή από μία δούλη που ρωτά για την παραμονή της. Επομένως οι επιγραφές που αφορούν το διαζύγιο ίσως να είναι λιγότερες.

Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι τρεις γυναίκες ρωτούν για χωρισμό. Γυναίκα ρωτά στην 325 A για τη συνέχιση του έγγαμου βίου της και στην ως άνω 353B (βορειοδυτικής προέλευσης), γυναίκα υπονοεί δίλημμα συνέχισης του έγγαμου βίου της, ζητώντας να μάθει αν πρέπει να παραμείνει κοντά στον Λύκωνα.

Το όνομα Λύκων ίσως επιτρέπει συσχέτιση της επιγραφής αυτής με την επιγραφή 3034 B όπου ο Λύκων είναι ο ερωτών:

ἐπερωτᾷ[ι] Λύκων πὲρ παιδῶν ἐκ τᾶς γυναικ[ός].

«Προφανώς υπάρχει πρόβλημα απόκτησης απογόνων από τη γυναίκα του», κατά τους μελετητές.

Με δεδομένο ότι και οι δύο επιγραφές χρονολογούνται στον 4^ο αι. π.Χ., θα μπορούσε ίσως να θεωρηθεί ότι πρόκειται ζευγάρι που ρωτά ξεχωριστά. Ο μεν

άνδρας, αν θα αποκτήσει παιδιά από τη γυναίκα του, η δε γυναίκα αν πρέπει να παραμείνει κοντά του, γιατί ίσως και εκείνη θεωρούσε ότι εκείνος ήταν υπαίτιος.

Σε δύο επιγραφές, 2552A και 3408B, απαντάται το ερώτημα για επιλογή άλλου συζύγου από γυναίκα και άνδρα αντίστοιχα.

Από τις άνω επιγραφές συνάγεται ότι η επιλογή άλλου συζύγου ήταν επιτρεπτή την περίοδο εκείνη. Δεδομένου όμως ότι, κατά την κρατούσα άποψη, ίσχυε η αρχή της μονογαμίας, για την επιλογή άλλου συζύγου έπρεπε να προηγηθεί η λύση του πρώτου γάμου.

Η λύση με ποιόν τρόπο γινόταν; Υπήρχε ως θεσμός το διαζύγιο στην αρχαία ελληνική πραγματικότητα της κλασικής περιόδου; Ποιοι ήταν οι λόγοι διαζυγίου; Ποια ήταν εν γένει η νομική πραγματικότητα σε σχέση με τη διάσπαση της έγγαμης συμβίωσης;

Επισημαίνεται ότι και στο συγκεκριμένο ζήτημα η προσέγγιση θα γίνει μέσω του λεγόμενου Αττικού δικαίου.

VIII.1. Λύση του γάμου

Στην κλασική Ελλάδα η διάδοση του διαζυγίου υπήρξε ευρύτατη. Στους προκλασικούς χρόνους ο θεσμός ήταν μάλλον άγνωστος και ο άνδρας μπορούσε να διώχνει τη γυναίκα του όποτε εκείνος ήθελε, απλά και μόνο επειδή δεν την επιθυμούσε πλέον.³⁰⁴

Αυτή ήταν η πρώτη μορφή λύσης του γάμου, με *άποπομπή* της συζύγου από το συζυγικό *οἶκο*.

Αργότερα, έναν με δύο αιώνες πριν τους κλασικούς χρόνους, παραχωρήθηκε στις γυναίκες το δικαίωμα της *ἀπόλειψης*, του δικαιώματος δηλαδή να εγκαταλείψουν το συζυγικό *οἶκο* σε ορισμένες περιπτώσεις και υπό ορισμένες προϋποθέσεις.

Τον Ε΄ αι. π.Χ. ο θεσμός είναι πλήρως διαμορφωμένος και διαδεδομένος. Ήταν μάλιστα τόσο μεγάλος ο αριθμός διαζυγίων, κυρίως *δι' άποπομπής*, ώστε λήφθηκαν μέτρα για τον περιορισμό του φαινομένου. Μέτρο για τον περιορισμό ήταν ο νόμος, σύμφωνα με τον οποίο οι σύζυγοι σε περίπτωση λύσης του γάμου, υποχρεούνταν να επιστρέψουν στον «κύριο» της γυναίκας τα προικία.³⁰⁵ Μάλιστα αναφέρονται και εικονικές συστάσεις προίκας, όπως προκύπτει από λόγο του Ισαίου: *ἔτι δὲ καὶ περὶ ἐκείνου θαυμάζω, εἰ μηδεμίαν προῖκα μὴθ' ὁ διδοὺς μὴθ' ὁ λαμβάνων διωμολογήσαντο ἕξειν ἐπὶ τῇ γυναικί....., ἵνα μὴ ἐπ' ἐκείνῳ γένοιτο ῥαδίως ἀπαλλάττεσθαι, ὅποτε βούλοιο, τῆς γυναικός* (Ισαῖος 3.28). Δηλαδή ο μέλλον σύζυγος δήλωνε ενώπιον μαρτύρων ότι δήθεν είχε λάβει προίκα. Έτσι σε περίπτωση λύσης του γάμου, υποχρεούνταν να επιστρέψει το ποσό που είχε δηλώσει ότι έλαβε ενώ δεν το είχε λάβει ποτέ. Αυτός ήταν ένας δραστικός τρόπος κατά των διαζυγίων.³⁰⁶ Το αττικό δίκαιο περιγράφει περισσότερους από έναν τρόπους λύσης του γάμου, οι οποίοι, εκτός από την περίπτωση του θανάτου³⁰⁷ συνοψίζονται στους εξής:

α) το διαζύγιο που λαμβάνεται με κοινή απόφαση των δύο συζύγων

β) το διαζύγιο με πρωτοβουλία του ενός μόνο από τους συζύγους, το οποίο διακρινόταν στην *άποπομπή* και την *ἀπόλειψη* και

³⁰⁴ Δημάκης 1986, 93.

³⁰⁵ Λιακόπουλος 1999, 136.

³⁰⁶ Δημάκης 1986, 93-94.

³⁰⁷ Λιακόπουλος 1999, 132. Ο θάνατος επέφερε αυτοδίκαια τη λύση και ο επιζών μπορούσε να τελέσει νέο γάμο.

γ) το διαζύγιο δι' *αφαιρέσεως*, που αποτελεί ιδιαίτερη περίπτωση λύσης του γάμου, με την παρέμβαση ενός τρίτου προσώπου.³⁰⁸ Το πρόσωπο αυτό ήταν ο πατέρας ο οποίος είχε το δικαίωμα να διακόψει τη συνοίκηση της θυγατέρας του, συχνά για λόγους οικονομικούς. Σύμφωνα με ορισμένους μελετητές, δεν μπορούσε να ασκήσει αυτό το δικαίωμα αν η γυναίκα είχε αποκτήσει παιδιά από το γάμο της. Δικαίωμα αφαίρεσης είχαν και οι *ἀγχιστεῖς* στην περίπτωση της *ἐπικλήρου*.³⁰⁹

δ) το διαζύγιο από το νόμο.³¹⁰

VIII.2. Λύση του γάμου «κοινή συναινέσει»

Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι στην κλασική Ελλάδα υπήρχε το είδος του διαζυγίου με τη βούληση και των δύο συζύγων, το κατά το Α.Κ. «κοινή συναινέσει διαζύγιο», το οποίο στην σύγχρονη εποχή αναγνωρίστηκε και θεσπίστηκε μόλις το έτος 1983 (διάταξη 1441 Α.Κ. μετά την τροποποίηση με το ν. 1329/1983).

Δεν ακολουθούσαν κάποιο ιδιαίτερο τυπικό, αντίθετα ρυθμιζόταν η διάζευξη κατόπιν κοινής συμφωνίας των δύο πρώην συζύγων με φιλικό τρόπο και ταυτόχρονα γινόταν η διευθέτηση του ζητήματος της επιστροφής των προικίων.³¹¹

Εξαιρετικό ενδιαφέρον προκαλεί στα «κοινή συναινέσει» διαζύγια η πρόνοια που λαμβάνονταν υπέρ της συζύγου. Παρουσιάζεται δηλαδή πολλές φορές ο σύζυγος να φροντίζει και για το μελλοντικό γάμο της γυναίκας του. Σχετικές πληροφορίες παραθέτει ο Πλούταρχος για το διαζύγιο του Περικλή στο έργο του *Περικλής* (24.5): *ἦν μὲν γὰρ αὐτῷ γυνὴ προσήκουσα μὲν κατὰ γένος... ἔτεκε δὲ καὶ παρὰ τῷ Περικλεῖ Ξάνθιππον καὶ Πάραλον. εἶτα τῆς συμβιώσεως οὐκ οὔσης αὐτοῖς ἀρεστῆς, ἐκείνην μὲν ἐτέρῳ βουλομένην συνεξέδωκεν, αὐτὸς δὲ τὴν Ἀσπασίαν λαβὼν ἕστερξε διαφερόντως.*

Σε παρόμοια περίπτωση αναφέρεται και ο Ισαίος στο λόγο του *Περὶ του Μενεκλέους κλήρου* (2.7-8), όπου ο γέρος σύζυγος, λόγω της ηλικίας του αλλά και της ατεκνίας του, συναινεί σε νέο γάμο της συζύγου του: *καὶ ἐκεῖνος δευτέρῳ μὲν ἢ τρίτῳ, πολλὰ ἐπαινέσας τὴν ἀδελφήν, λόγους ἐποιεῖτο πρὸς ἡμᾶς, καὶ ἔφη τὴν τε ἡλικίαν ὑφορᾶσθαι τὴν ἑαυτοῦ καὶ τὴν ἀπαιδίαν: ...ἐδεῖτο οὖν ἡμῶν δοῦναι χάριν ταύτην αὐτῷ, ἐκδοῦναι ἄλλῳ αὐτὴν μετὰ τῆς γνώμης τῆς ἑαυτοῦ.*

VIII.3. Η λύση του γάμου με πρωτοβουλία του ενός συζύγου

Η λύση του γάμου με πρωτοβουλία του ενός εκ των συζύγων διακρίνεται στη λύση δι' *ἀποπέμψεως*, όταν την πρωτοβουλία είχε ο άνδρας και τη λύση δι' *ἀπολείψεως*, όταν η σύζυγος αποφάσιζε τη διακοπή της έγγαμης συμβίωσης και εγκατέλειπε τον συζυγικό *οἶκο*.

Το διαζύγιο ήταν απλή υπόθεση τουλάχιστον για τον άνδρα. Ο άνδρας αν ήθελε, μπορούσε απλώς να διώξει τη γυναίκα του, γεγονός που επέφερε τη λύση του γάμου. Παρά το γεγονός όμως ότι η αποπομπή ήταν μονομερής δικαιοπραξία και δεν απαιτούνταν η παρέμβαση της πολιτείας,³¹² ο αποπέμπων καλούσε μάρτυρες, ώστε να μπορεί να αποδείξει το γεγονός σε περίπτωση αμφισβήτησης: *Ἰπνόνικος δὲ πολλοὺς παρακαλέσας ἐξέπεμψε τὴν αὐτοῦ γυναῖκα* (Λυσίας 14.28).

Η *ἀπόλειψη*, ενώ προβλεπόταν από το νόμο, δεν ήταν τόσο απλή και εύκολη. Έπρεπε να υπάρχει συγκεκριμένος λόγος, αντικειμενικά σοβαρός. Η διαδικασία

³⁰⁸ Biscardi 2004, 173: Απαντιόταν μόνο στο αττικό δίκαιο.

³⁰⁹ Δημάκης 1986, 103. MacDowell 2015, 139. Biscardi 2004, 173- 174.

³¹⁰ Δημάκης 1986, 96. Λιακόπουλος 1999, 132.

³¹¹ Δημάκης 1986, 96-97.

³¹² Δημάκης 1986, 98-99. MacDowell 2015, 139, Λιακόπουλος 1999, 133.

επίσης που προβλέπονταν ήταν διαφορετική. Έπρεπε η ίδια η γυναίκα ή μέσω αντιπροσώπου,³¹³ να απευθυνθεί στον Επώνυμο άρχοντα με αίτηση, όπου ανέφερε τους λόγους και να ζητήσει άδεια να εγκαταλείψει το συζυγικό οίκο. Μόνο έτσι η *ἀπόλειψη* ήταν δικαιολογημένη.³¹⁴ Αναφέρει ο Ισαίος: *ἔπειτα πρὸς ὁποῖον ἄρχοντα ἢ ἐγγυητὴ γυνὴ ἀπέλιπε τὸν ἄνδρα ἢ τὸν οἶκον [τὸν] αὐτοῦ* (Ισαίος 3.78).

Η *ἀποπομπή* όπως και η *ἀπόλειψη* έπρεπε να είναι πραγματική και να συνοδεύεται από την διακοπή της συνοίκησης, η οποία επέφερε τη λύση του γάμου.³¹⁵

Υπήρχαν όμως περιπτώσεις που εικονικά δηλώνονταν λύση του γάμου για περιουσιακούς λόγους.³¹⁶ Χαρακτηριστική περίπτωση εικονικής λύσης γάμου, για περιουσιακούς λόγους, αναφέρει ο Δημοσθένης στο λόγο του *προς Ονήτορα Εξούλης Α΄*. Ο αντίπαλος του ρήτορα είχε δηλώσει εικονική λύση του γάμου του και έτσι ο ρήτορας δεν μπορούσε να κατασχέσει έναν αγρό που ήταν προικώος, αφού υποτίθεται ότι είχε επιστραφεί: *ἐμοὶ τοίνυν τοσοῦτων ὑπαρχόντων τεκμηρίων, οὐχ ἦκιστ' αὐτὸς ἔδειξεν Ονήτωρ, ὅτι οὐκ ἀληθινὴν ἐποίησατο τὴν ἀπόλειψιν και ἔτι τοίνυν, ὧ ἄνδρες δικασταί, και τεκμηρίῳ μεγάλῳ γινῶναι ῥάδιον, ὅτι τῇ ἀληθείᾳ συνῶκει και οὐδέπω και σήμερον ἀπολέλοιπεν* ((Δημοσθένης 30.31 και 30.33).

Για τη λύση του γάμου δεν απαιτούνταν κάποιος συγκεκριμένος τύπος, σε αντίθεση με τα ισχύοντα σήμερα, που προβλέπεται ρητά αμετάκλητη δικαστική απόφαση σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 1447 ΑΚ.

Επειδή όμως υπήρχαν συνέπειες περιουσιακές αλλά και ηθικές, οι σύζυγοι έδιναν δημοσιότητα στην πράξη της διάλυσης είτε με τη δήλωση της θέλησης τους ενώπιον μαρτύρων είτε με την αποστολή «εγγράφου» στον επώνυμο άρχοντα, ο οποίος όφειλε να δώσει σ'αυτό δημοσιότητα και να το φυλάξει στο αρχείο στη συνέχεια.³¹⁷ Ο Δημοσθένης (30.15), αναφέρει σχετικά: *δύο μὲν γάρ ἐστιν ἔτη τὰ μεταξὺ τοῦ συνοικῆσαι τε τὴν γυναῖκα και φῆσαι τούτους πεποιῆσθαι τὴν ἀπόλειψιν: ἐγγήματο μὲν γάρ ἐπὶ Πολυζήλου ἄρχοντος σκιροφοριῶνος μηνός, ἢ δ' ἀπόλειψις ἐγγράφῳ ποσιδεῶνος μηνός ἐπὶ Τιμοκράτους*.

VIII.4. Λόγοι διαζυγίου

Την περίοδο του κλασικού ελληνικού δικαίου δεν υπήρχαν νομοθετικά καθορισμένοι λόγοι διαζυγίου. Μόνο εθμικά είχε γίνει δεκτό ότι σε ορισμένες περιπτώσεις, που αναφέρονται στη συνέχεια, δικαιολογημένα ο σύζυγος απέπεμπε τη γυναίκα ή η γυναίκα εγκατέλειπε τον σύζυγο.³¹⁸

Στα χρηστήρια ελάσματα διακρίνουμε στην επιγραφή 2552 Α τον λόγο της επιθυμίας για λύση του γάμου, που είναι η ατεκνία από υπαιτιότητα του συζύγου, όπως προαναφέρθηκε. Οι μελετητές αναφέρουν σχετικά: «ερώτημα που τίθεται από την Κλευνίκα. Θέλει να αποκτήσει παιδιά και «ενοχοποιεί» τον σύζυγό της για την μη απόκτησή τους. Γι'αυτό και θέτει θέμα επιλογής άλλου συζύγου».³¹⁹

Τέτοια περίπτωση διαζυγίου αναφέρει ο Ισαίος στον έργο του *περί του Μενεκλέους κλήρου* (2.7-8), όπου ο Μενεκλής ζήτησε από τα αδέρφια της γυναίκας του να την παντρέψουν με άλλον, για να μη γεράσει άτεκνη και να μην έχει τη δική

³¹³ Mossé 1991, 60-61.

³¹⁴ Λιακόπουλος 134, MacDowell 2015, 139, Δημάκης 1986 99-101.

³¹⁵ Δημάκης 1986, 96, Λιακόπουλος 1999, 132, 133.

³¹⁶ Λιακόπουλος 1999, 133.

³¹⁷ Λιακόπουλος 1999, 131-132

³¹⁸ Δημάκης 1986, 103

³¹⁹ Δάκαρης – Βοκοποπούλου – Χριστίδης 2013, τ.ΙΙ, 80.

του ατυχία: *καὶ ἐκεῖνος δευτέρῳ μηνὶ ἢ τρίτῳ, πολλὰ ἐπαινέσας τὴν ἀδελφὴν, λόγους ἐποιεῖτο πρὸς ἡμᾶς, καὶ ἔφη τὴν τε ἡλικίαν ὑφορᾶσθαι τὴν ἑαυτοῦ καὶ τὴν ἀπαιδίαν», «...ἐδεῖτο οὖν ἡμῶν δοῦναι χάριν ταύτην αὐτῷ, ἐκδοῦναι ἄλλῳ αὐτὴν μετὰ τῆς γνώμης τῆς ἑαυτοῦ (Ἰσαῖος 2.7.8).*

Ἡ στειρότητα ἦταν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἕνας ἀπὸ τοὺς σπουδαιότερους λόγους διαζυγίου, δεδομένης τῆς τότε κοινωνικῆς πραγματικότητας, που ἀπαιτοῦσε τὴν ἀπόκτηση ἀπογόνων γιὰ τὴν συνέχιση τοῦ οἴκου. Ἄλλοι λόγοι που εἶχαν γίνεαι δεκτοὶ ἀπὸ τὰ ἔθιμα καὶ δικαιολογοῦσαν τὴν ἐνέργεια συζύγου γιὰ λύση τοῦ γάμου, ἦταν ἡ μὴ εκπλήρωση τῆς ὑπόσχεσης γιὰ σύσταση προίκας, ἡ ἀνάρμοστη συμπεριφορὰ γυναικας – συζύγου, ἡ γιὰ μακρὸ χρόνο αἰχμαλωσία τοῦ συζύγου.³²⁰ Περίπτωση ἀνάρμοστης συμπεριφορᾶς ἦταν ἐκεῖνη τοῦ Ἀλκιβιάδη πρὸς τὴν σύζυγό του, που τὴν ἀνάγκασε νὰ καταφύγει στὸν ἐπώνυμο ἀρχοντα γιὰ τὴν λύση τοῦ γάμου τῆς μαζί του: *ἐπεισάγων εἰς τὴν αὐτὴν οἰκίαν ἐταίρας, καὶ δούλας καὶ ἐλευθέρους, ὥστ' ἠνάγκασε τὴν γυναῖκα σωφρονεστάτη οὖσαν ἀπολιπεῖν, ἐλθοῦσαν πρὸς τὸν ἀρχοντα κατὰ τὸν νόμον (Ἀνδοκίδης 2.14).*

VIII.5. Διαζύγιο υποχρεωτικὸ βάσει νόμου

Σε ὀρισμένες περιπτώσεις ἡ λύση τοῦ γάμου ἦταν υποχρεωτικὴ κατὰ τὸ νόμο. Τέτοια περίπτωση εἶναι ἡ λύση τοῦ γάμου τῆς *ἐπικλήρου* γυναίκας, ὅπως προαναφέρθηκε (Ἰσαῖος 3.68)³²¹

Ἄλλη περίπτωση υποχρεωτικῆς λύσης τοῦ γάμου ἀποτελοῦσε ἡ μοιχεία τῆς γυναίκας. Ἐάν ἀποδεικνυόταν ἡ μοιχεία, ὁ σύζυγος ἦταν υποχρεωμένος νὰ ἀποπέμψει τὴν σύζυγό του ἀπὸ τὴν συζυγικὴ οἰκία ἀκόμη καὶ εἰάν δὲν τὸ ἠθέλε, ³²² μετὰ τὴν ἀπειλὴ τῆς στέρησης τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων. Ἡ στέρηση τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων ἐπιβάλλονταν καὶ σε ἐκείνους που παντρεύονταν τὴν μοιχαλίδα, ἀφοῦ ἀπαγορευόταν ὁ γάμος μεταξὺ τῶν μοιχῶν.³²³

Ἐπίσης ἀπαγορευόταν δια παντός στὴν μοιχαλίδα νὰ εἰσέρχεται στὰ ἱερά τῆς πόλης καὶ νὰ μετέχει σε θρησκευτικὲς τελετές, οὔτε σε ἐκεῖνες που συμμετείχαν ξένοι καὶ δούλες καὶ γιὰ νὰ μὴ διαφθείρει τὶς τίμιες γυναῖκες. Σε περίπτωση δε παράβασης τῆς ἀπαγόρευσης ἐπιτρέπονταν στους παρευρισκόμενους νὰ προβοῦν σε πράξεις βίας (νὰ τὴν λυντσαροῦν). Ὁ Δημοσθένης στὸ λόγο του *κατὰ Νεαίρας* (59.87)³²⁴ παραθέτει τὸ σχετικὸ νόμο: *Νόμος Μοιχείας ἐπειδὴν δὲ ἔλη τὸν μοιχόν, μὴ ἐξέστω τῷ ἐλόντι συνοικεῖν τῇ γυναικί: ἐὰν δὲ συνοικῆ, ἄτιμος ἔστω. μηδὲ τῇ γυναικὶ ἐξέστω εἰσιέναι εἰς τὰ ἱερά τὰ δημοτελῆ, ἐφ' ἧ ἂν μοιχὸς ἀλῶ: ἐὰν δ' εἰσίη, νηποινεῖ πασχέτω ὃ, τι ἂν πάσχη, πλὴν θανάτου. Επίσης ὁ Αἰσχίνης (1.183), ἀναφέρει σχετικὰ: *τὴν γὰρ γυναῖκα ἐφ' ἧ ἂν ἀλῶ μοιχός, οὐκ ἔῃ κοσμεῖσθαι, οὐδὲ εἰς τὰ δημοτελῆ ἱερά εἰσιέναι, ἵνα μὴ τὰς ἀναμαρτήτους τῶν γυναικῶν ἀναμειγνυμένη διαφθείρη: ἐὰν δ' εἰσίη ἢ κοσμηῆται, τὸν ἐντυχόντα κελεύει καταρρηγνύναι τὰ ἱμάτια καὶ τὸν κόσμον ἀφαιρεῖσθαι καὶ τύπειν, εἰργόμενον θανάτου καὶ τοῦ ἀνάπηρον ποιῆσαι, ἀτιμῶν τὴν τοιαύτην γυναῖκα καὶ τὸν βίον ἀβίωτον αὐτῇ κατασκευάζων.**

³²⁰ Δημάκης 1986, 104. Λιακόπουλος 1999, 134

³²¹ Τοζήτητα ἀν εἶχε ἤδη ἀποκτήσει γιο, ἀναλύεται διεξοδικὰ παραπάνω στὸ ἀντίστοιχο κεφάλαιο.

³²² Δημάκης 1986, 104. Mossé 1991, 63. Λιακόπουλος 1999, 135.

³²³ Δημάκης 1986 104. Λιακόπουλος 1999, 124.

³²⁴ Ἡ πατρότητα τοῦ *κατὰ Νεαίρας* λόγου ἀμφισβητεῖται. Ἡ σύγχρονη ἐρευνα καταλήγει ὅτι ὁ λόγος ἔχει γραφεῖ ἀπὸ τὸν Ἀπολλόδωρο, μολονότι βρέθηκε μέσα στα διασωθέντα ἔργα τοῦ Δημοσθενικοῦ corpus.

Παρατηρείται ότι οι κυρώσεις που προβλέπονταν δεν ήταν απλή ατομική υπόθεση αλλά της πόλης.³²⁵

Ο σύζυγος είχε δικαίωμα να θανατώσει τον άνδρα που ήλθε σε συνουσία με τη γυναίκα του, εφόσον τους συνελάμβανε «επ' αυτοφώρω».³²⁶ Τις περισσότερες φορές όμως γινόταν διακανονισμός ενώπιον μαρτύρων και αποτελούσε τρόπο εκβιαστικής απόσπασης χρημάτων³²⁷.

Για να γίνουν κατανοητοί οι νόμοι που τιμωρούσαν τη μοιχεία και ο κοινωνικός αποκλεισμός της μοιχαλίδας, πρέπει να ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι αποκλειστικός σκοπός του γάμου ήταν η εξασφάλιση απογόνων για να συνεχιστεί ο *οἶκος* στους κόλπους της πόλης.³²⁸

Η μοιχεία γινόταν αντιληπτή ως προσβολή όλης της κοινωνίας, αφού η οικογένεια αποτελούσε το θεμέλιό της. Ο μοιχός έθετε υπό αμφισβήτηση τη γνησιότητα των απογόνων ενός πολίτη, τη συνέχεια του *οἴκου* του.

Στη Σπάρτη αντίθετα, υπάρχει διαφορετική αντιμετώπιση, υπάρχει ένα είδος νομιμότητας της μοιχείας, σε περίπτωση που αντικείμενό της ήταν η αναπαραγωγή.³²⁹ Η οικογένεια στη Σπάρτη ήταν εντελώς διαφορετικά δομημένη από εκείνη της Αθήνας. Δεν είχαν κανένα πρόβλημα να δεχθούν τις σαρκικές σχέσεις της συζύγου και δεν τους ενδιέφερε το «ξένο αίμα» που «εισέρρει» στον *οἶκο*. Τους ενδιέφερε κυρίως να αποκτήσουν γερά παιδιά για να υπηρετήσουν την *πόλι*, που ήταν και ο κύριος σκοπός της κάθε οικογένειας. Συνεπώς ήταν αδιανόητο να υπάρχει αδίκημα αντίστοιχο με τη μοιχεία του αττικού δικαίου.³³⁰

Βέβαια το καθεστώς της Σπάρτης ήταν πολύ ιδιότυπο ως προς την αντιμετώπιση του θέματος αυτού και δεν υπάρχουν μέχρι στιγμής στοιχεία που να καταδεικνύουν ότι παρόμοια αντίληψη και κοινωνική αποδοχή της μοιχείας υπήρχε σε άλλες πόλεις.

Στην νεότερη περίοδο, η μοιχεία ήταν ποινικό αδίκημα μέχρι το έτος 1982 που καταργήθηκε και αποτελούσε ιδιαίτερο και απόλυτο λόγο διαζυγίου σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 1439 Α.Κ. «εκάτερος των συζύγων δύναται να ζητήσει το διαζύγιον δια μοιχείαν» (πλέον εντάσσεται στους λόγους του ισχυρού κλονισμού της έγγαμης σχέσης).

³²⁵ Δημάκης 1986, 105. Mossé 1991, 63.

³²⁶ Biscardi 2004, 175.

³²⁷ Δημάκης 1986, 105. Mossé 1991, 63, 124.

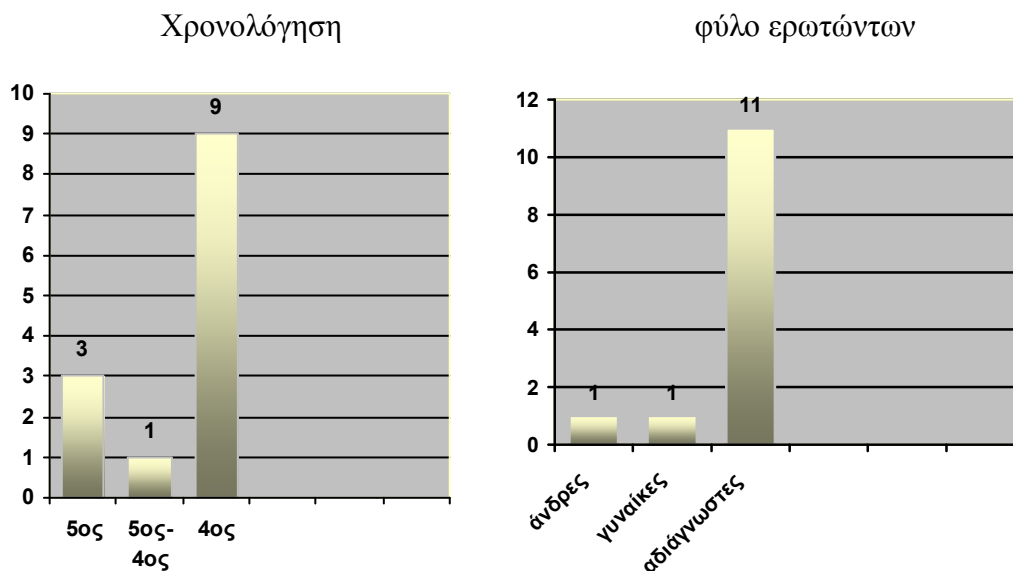
³²⁸ Mossé 1991, 62.

³²⁹ Mossé 1991, 92-93. Biscardi, 1982, 175-176.

³³⁰ Biscardi 2004, 176.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΧ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΚΗ ΔΙΑΔΟΧΗ

Οι επιγραφές που σχετίζονται με την κληρονομιά στο corpus, ανέρχονται σε 13. Χρονολογούνται: 3 στον 5^ο αι. π.Χ., 1 στον 5^ο-4^ο αι.π.Χ και 9 στον 4^ο αι. π.Χ. Τίθενται μία από άνδρα, μία από γυναίκα και οι υπόλοιπες είναι αδιάγνωστες.

Από τις δέκα τρεις (13) επιγραφές, στις εννέα (9) το ερώτημα είναι περί παγκλαρίας.

Ενδεικτικά: 45 B

[περί πα]νκλαρίας:

[---]ίας [τί] δράδν

[---]αγαθά ΕΠΟ

[---]ΕΟΝ: αι έρόδν

[---] ΟΝΟΝ:

[---]ΜΟ[...] θεός

[--- τί κα δ]ράδν[v]

και

2200 A

[--- πέρ πανκλαρίας

[---] κράτισ[τ]α

Ενώ στην 1491A χρησιμοποιείται ο αττικοϊωνικός τύπος «κλήρος».

[--- περί] το κλήρ[---]

[---]είνου

Η λέξη *παγκλαρία* έχει ανάλογο περιεχόμενο με τη συχνά εμφανιζόμενη *παμπασίαν*: «έγγεια περιουσία, βίος» αλλά και «κληρονομιά».³³¹

Στην επιγραφή 1484 (M559),³³² αδελφός ρωτά αν η αδελφή του θα τύχει παμπασίας (κληρονομιά;).³³³ Όπως όμως αναλύεται στη συνέχεια, όταν υπήρχαν

³³¹ Δάκαρης-Βοκοτοπούλου-Χριστίδης 2013, τ. ΙΙ, 23.

³³² Έχει καταχωρηθεί και στο κεφάλαιο για τις σχέσεις αδελφών.

άρρενα τέκνα, ήταν αποκλειστικοί κληρονόμοι και οι κόρες δεν κληρονομούσαν. Πιθανή εκδοχή να επρόκειτο για αδελφή από άλλη μητέρα, οπότε δεν συνέτρεχαν ως κληρονόμοι και ο αδελφός ευελπιστούσε να κληρονομήσει η αδελφή του.

Ζήτημα κοινού κλήρου και διανομής του, τίθεται στο ερώτημα της επιγραφής 383 A: πέρ το μα [---]

Διαλάχο [---]

Οι σημασίες του διαλαγάνω είναι: 1.«χωρίζω με κλήρο», 2. «αποκτώ μερίδιο κληρονομιάς», 3) «μοιράζομαι με».³³⁴

Ζήτημα κοινής κληρονομιαίας περιουσίας τίθεται και στην επιγραφή 3113 A,³³⁵ θεσσαλικής προέλευσης, από γυναίκα, η οποία ρωτά αν θα διατηρηθεί και θα διαφυλαχτεί η περιουσία – κληρονομιά της ίδιας και του αδελφού της». Οι μελετητές θέτουν το ερώτημα αν ο αδελφός λειτουργεί ως « κύριος» της λόγω του θανάτου του συζύγου της ;). Όμως και στην περίπτωση αυτή, ακόμη και ως κύριος της, δεν συνέτρεχε ως συγκύριος της περιουσίας της. Πιθανόν να πρόκειται για διαφορετικό σύστημα διαδοχής στη Θεσσαλία και να κληρονομούσαν και οι κόρες, όπως και στη Γόρτυνα,³³⁶ οπότε ο κλήρος ήταν κοινός και τον νέμονταν από κοινού.

Νομή κλήρου από κοινού, ήταν συνήθης για τους άρρενες αδελφούς, οι οποίοι όπως γίνεται γνωστό από τις πηγές, προτιμούσαν να διατηρήσουν ενιαία και να διαχειρίζονται από κοινού την κληρονομιαία περιουσία του πατέρα τους.³³⁷ Ο Λυσίας μας παραδίδει σχετικά στο λόγο του κατά Διογείτονος (32.4): *ἀδελφοὶ ἦσαν, ὧ ἄνδρες δικασταί, Διόδοτος καὶ Διογείτων ὁμοπάτριοι καὶ ὁμομήτριοι, καὶ τὴν μὲν ἀφανῆ οὐσίαν ἐνείμαντο, τῆς δὲ φανεραῆς ἐκοινώνουν* και ο Δημοσθένης, στο λόγο του Προς Λεωχάρη (44.18): *καὶ οὐδέπω τὴν οὐσίαν ἐνέμοντο*. Είχαν βέβαια το δικαίωμα να προβούν σε διανομή του κλήρου και μάλιστα για την περίπτωση που δεν υπήρχε συναίνεση των μερών για τη διανομή, προβλέπονταν με ρύθμιση του νόμου η διανομή με διορισμό διαιτητών.³³⁸

IX. 2. Ιστορική εξέλιξη

Ο θάνατος ενός ανθρώπου δημιουργούσε, ανέκαθεν στην ιστορία της ανθρωπότητας, ζητήματα σχετικά με την τύχη της περιουσίας του καθώς και του συνόλου των δικαιωμάτων και υποχρεώσεών του. Η κάθε κοινωνία αντιμετώπισε το λόγω ζήτημα με διαφορετικούς τρόπους, σε συνάρτηση πάντα με το εκάστοτε ισχύον κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο. Σε παλαιότερες εποχές τα περιουσιακά στοιχεία ανήκαν κατά «ομαδική ομοκυριότητα» αρχικά στο γένος και σε μεταγενέστερη εποχή, όταν διασπάστηκε η ενότητα του γένους και δημιουργήθηκαν οι επί μέρους οικογενειακές ενότητες, στα μέλη της στενότερης οικογένειας κατά «οικογενειακή ομοκυριότητα».³³⁹ Στα αντικείμενα ατομικής ιδιοκτησίας ανήκαν μόνο τα αρπαγένητα στον πόλεμο πράγματα (όπλα, γυναίκες ζώα). Αυτά δεν ανήκαν στην οικογενειακή ομοκυριότητα και συνόδευαν τον κάτοχό τους στον τάφο (κτέρεια κτερεῖζειν) ή δωρίζονταν από τον ίδιο σε τρίτους.³⁴⁰

³³³ Η επιγραφή έχει καταχωρηθεί και στο κεφάλαιο για τις σχέσεις αδελφών.

³³⁴ Δάκαρης – Βοκοποπούλου – Χριστίδης 2013, τ. II, 127.

³³⁵ Έχει καταχωρηθεί επίσης στις επιγραφές γάμου, προίκας και σχέσεις αδελφών.

³³⁶ Τσιτσικλής 1960, 161.

³³⁷ Lipsius 1908, 575.

³³⁸ Lipsius 1908, 576.

³³⁹ Τσιτσικλής 1960, 163, 164. Πανταζόπουλος 1974, 164.

³⁴⁰ Τσιτσικλής 1960, 168. Πανταζόπουλος 1974, 164.

Υπό το καθεστώς αυτό, εφόσον δεν υπήρχε δικαίωμα ατομικής κυριότητας, δεν υφίσταται η εκ διαθήκης διαδοχή, που προϋποθέτει διαμορφωμένο δικαίωμα ατομικής κυριότητας, ατομική ιδιοκτησία, την οποία και μόνο μπορεί να διαθέσει ο ιδιοκτήτης. Επομένως, σε περίπτωση θανάτου μέλους του γένους ή αργότερα της οικογένειας, δεν ετίθετο καν ζήτημα ποιος θα κληρονομήσει, γιατί η περιουσία περιήρχετο (μοιράζονταν) στα υπόλοιπα μέλη του γένους ή της οικογένειας, που ήταν ομοκύριοι.

Ο προσδιορισμός της εποχής που γίνεται η μετάβαση από την ομοκυριότητα του γένους στην οικογενειακή ομοκυριότητα και αργότερα στην ατομική ιδιοκτησία είναι δυσχερής για τους Έλληνες, επειδή προέρχονται από διαφορετικά φύλα και δεν είναι εφικτός ο προσδιορισμός του χρόνου που σε κάθε φύλο εξελίχθηκε το καθεστώς της ιδιοκτησίας. Υποστηρίζεται ότι στις σε Γραμμική Β γραφή πινακίδες της Κνωσού και της Πύλου (περίπου 1450-1200 π.Χ.), απαντάται συγχρόνως κοινός αγρός που ανήκε στο γένος και ιδιωτική ιδιοκτησία που ανήκε σε άρχοντες.³⁴¹ Στα έπη υπάρχουν στοιχεία περί ομοκυριότητας του γένους, ομοκυριότητας της οικογένειας και ατομικής ιδιοκτησίας, που ίσως αφορούν στοιχεία διαφόρων εποχών αλλά δεν αποκλείεται και η ταυτόχρονη ύπαρξη των θεσμών. Φυσικά αφορούσε την ακίνητη περιουσία γιατί η κινητή, όπως προαναφέρθηκε, ήταν πάντα ατομική. Επομένως μπορεί να γίνει δεκτή η εκδοχή ότι τα μεν αρχαϊκά στοιχεία ανάγονται στην εποχή των κρητομυκηναϊκών πινακίδων ίσως και παλαιότερα, ενώ τα νεότερα φθάνουν μέχρι και την εποχή του Ομήρου.³⁴²

Στο ομηρικό δίκαιο, εκείνοι που είχαν δικαίωμα να διαδεχθούν κάποιον που δεν είχε γιους, καλούνταν *χρηωσταί* και ήταν μέλη του αυτού γένους, που μοιράζονταν την περιουσία του.³⁴³

Στην Αθήνα, ο θεσμός της ατομικής ιδιοκτησίας αναγνωρίζεται για πρώτη φορά από τις αρχές του 6^{ου} αι π.Χ., με τη νομοθεσία του Σόλωνα, στην Κρήτη δε με το δίκαιο της Γόρτυνας.³⁴⁴ Τότε το δικαίωμα της ατομικής κυριότητας χειραφετείται από εκείνο της οικογενειακής συγκυριότητας και ο αρχηγός της οικογένειας μπορούσε να διαθέσει την ατομική του περιουσία με τη σύνταξη διαθήκης.³⁴⁵ Ο Πλούταρχος αναφέρει σχετικά (Σόλ.21.2): *εὐδοκίμησε δὲ κὰν τῶ περὶ διαθηκῶν νόμῳ: πρότερον γὰρ οὐκ ἐξῆν, ἀλλ' ἐν τῶ γένει τοῦ τεθνηκότος ἔδει τὰ χρήματα καὶ τὸν οἶκον καταμένειν.* Επί Σόλωνα, επομένως, έγινε η τομή που επέτρεψε τη διάθεση της ατομικής περιουσίας, υπό την προϋπόθεση όμως της έλλειψης γνήσιων αρρένων κατιόντων, όπως μας παραδίδει ο Ισαίος στο λόγο του *Περὶ τοῦ Πύρρου κλήρου* (3.68): *ὁ γὰρ νόμος διαρρήδην λέγει ἐξεῖναι διαθέσθαι ὅπως ἂν ἐθέλη τις τὰ αὐτοῦ, ἐὰν μὴ παῖδας γνησίους καταλίπη ἄρρενας.* Σκοπός της θέσπισης του δικαιώματος σύνταξης διαθήκης ήταν να υπηρετηθεί η συνέχιση ενός οἴκου και αρχικά είχε μοναδικό σκοπό την υιοθεσία κάποιου συνεχιστή του. Επομένως, αρχικά σύνταξη διαθήκης και υιοθεσία ταυτίζονται και η υιοθεσία ήταν το μέσο με το οποίο το άτομο μπορούσε να διαλέξει τον κληρονόμο του.³⁴⁶

Με την πάροδο του χρόνου και την εξέλιξη του θεσμού, η αρχική αυτή μορφή της διαθήκης οδήγησε στη διαθήκη των κλασικών χρόνων που δεν συνοδεύεται απαραίτητα με την παράλληλη υιοθεσία κάποιου προσώπου. Είχε δικαίωμα πλέον κατά τους χρόνους αυτούς, όποιος γνήσιος Αθηναίος πολίτης δεν είχε

³⁴¹ Τσιτσικλής 1960, 166.

³⁴² Τσιτσικλής 1960, 167, 168.

³⁴³ Τσιτσικλής 1960, 170. Πανταζόπουλος 1974, 164.

³⁴⁴ Παπαντωνίου 1975, 269. Paoli 1963, 28.επ.

³⁴⁵ Πανταζόπουλος 1974, 164.

³⁴⁶ Macdowell 2015, 158.

γνήσιους άρρενες κατιόντες, να συντάξει διαθήκη και να ορίσει κληρονόμο του τρίτο άτομο, όχι απαραίτητα από τους αγχιστείς ή συγγενή.³⁴⁷ Απαντάται επομένως ο θεσμός της διαθήκης και στις δύο μορφές, δηλαδή την κλασική μορφή του συνδυασμού της με την υιοθεσία και τη μεταγενέστερη μορφή της, δηλαδή την αμιγή διαθήκη, της απλής διάθεσης περιουσιακών στοιχείων. Έτσι αναγνωρίστηκε με τον προαναφερόμενο περιορισμό, την έλλειψη δηλαδή γνησίων γιων, σε κάθε «ικανό» προς σύνταξη διαθήκης άνθρωπο το δικαίωμα να ορίζει ο ίδιος την περιουσία του και τους κληρονόμους του.

Παράλληλα, με τη θέσπιση του δικαιώματος σύνταξης διαθήκης, οι νέες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες, οδήγησαν στην εξέλιξη του θεσμού της εξ αδιαθέτου διαδοχής. Ο νόμος όριζε πλέον τον κληρονόμο στην περίπτωση που κάποιος αρχηγός οίκου, που δεν είχε γνήσιους απογόνους, πέθαινε «αδιάθετος» ή η διαθήκη που είχε συντάξει είχε κηρυχθεί άκυρη.³⁴⁸

Στο ελληνικό δίκαιο, όσον αφορά την εξ αδιαθέτου διαδοχή, διαμορφώθηκε το σύστημα των γενεών,³⁴⁹ που ίσχυε (φυσικά με διαφοροποιήσεις) στο αττικό δίκαιο και το δίκαιο της Γόρτυνας.³⁵⁰ Η κλήση δηλαδή των κληρονόμων γίνεται κατά γενεά, ομάδα συγγενών που αποτελείτο από τον γονέα και τους από αυτόν καταγόμενους. Οι ομάδες αυτές, γενεές, κατατάσσονται σε τάξεις κληρονομικής διαδοχής και βασική αρχή του συστήματος είναι ότι δεν καλείται η επόμενη τάξη, εφόσον υπάρχει κάποιος της προηγούμενης.³⁵¹ Αποτελεί δε θέμα νομοθετικής πολιτικής, μέχρι ποιού βαθμού συγγένειας με τον κληρονομούμενο καλούνται τα μέλη κάθε τάξης.³⁵²

Το σύστημα των γενεών, επηρέασε και διαμόρφωσε την εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή στην ιστορική της διαδρομή και εξέλιξη. Μέσω της επιρροής του στο ρωμαϊκό δίκαιο και την ιουστινιάνεια νομοθεσία, εξακολουθεί να διέπει τον θεσμό στα περισσότερα ισχύοντα σήμερα ευρωπαϊκά δίκαια και το σύστημα διαδοχής κατά τον Αστικό Κώδικα.³⁵³ Ειδικότερα:

Τη σταδιακή εξέλιξη του θεσμού της ατομικής κυριότητας στο Ελληνικό δίκαιο, ακολουθεί υπό την επίδρασή του, κατά τον Πανταζόπουλο, και ο ρωμαϊκός νόμος, όπου αντιπροσωπεύονται και τα τρία στάδια που διήνυσε ο θεσμός της κυριότητας: Η ομοκυριότητα του γένους, η οικογενειακή ομοκυριότητα και η ατομική κυριότητα με δικαίωμα σύνταξης διαθήκης υπέρ του *pater familias*.³⁵⁴ Σύμφωνα με τον ρωμαϊκό δωδεκάδελτο νόμο, το *jus civile*, ως κληρονόμοι του *pater familias* καλούνται οι *sui*, οι κατιόντες δηλαδή του κληρονομούμενου, οι οποίοι κατά το θάνατό του βρίσκονται υπό την απόλυτη εξουσία του. Τα χειράφετα τέκνα, που δεν τελούσαν δηλαδή υπό την πατρική εξουσία, δεν είχαν κληρονομικό δικαίωμα. Ίσχυε ο κανόνας χειραφεσία - αποκλήρωση.³⁵⁵ Κατά την αρχαιότερη αυτή περίοδο η ρωμαϊκή οικογένεια δεν εδράζεται στο δεσμό αίματος, όπως στο αττικό δίκαιο, αλλά θεμέλιά της είναι η πατρική εξουσία (*patria potestas*) και η συζυγική

³⁴⁷ Lipsius 1908, 513. Δημάκης 1986, 174. Λιακόπουλος 1999, 159.

³⁴⁸ Παπαντωνίου 1975, 269

³⁴⁹ Παπαντωνίου 1975, 273: «Αντίθετο σύστημα της κλήσεως κατά γενεάς, θα ήταν εκείνο της κλήσης κατά βαθμό συγγένειας. Στο σύστημα αυτό, οι γονείς του κληρονομούμενου, ως συγγενείς πρώτου βαθμού, θα προηγούνταν από τον εγγονό του, τέκνο δηλ. προαποβιώσαντος γιου του κληρονομούμενου, με τον οποίο υπάρχει συγγένεια δεύτερου βαθμού. Το σύστημα των γενεών ευνοεί την κατιούσα συγγενική σχέση».

³⁵⁰ Παπαντωνίου 1975, 271.

³⁵¹ Πανταζόπουλος 1974, 255. Παπαντωνίου 1975, 271.

³⁵² Δεληγιάννης 1969, παρ.20

³⁵³ Παπαντωνίου 1975, 270.

³⁵⁴ Πανταζόπουλος 1974, 164, 168.

³⁵⁵ Παπαντωνίου 1975, 270.

εξουσία (manus). Έτσι η παντρεμένη θυγατέρα τελεί υπό την συζυγική εξουσία, τα δε τέκνα της δεν θεωρούνταν συγγενείς του πατέρα της, αλλά μόνο του συζύγου της και πατέρα τους.³⁵⁶

Στη συνέχεια, το πραιτωρικό δίκαιο αναγνώρισε στα χειράφετα τέκνα το δικαίωμα διακατοχής της κληρονομιάς (κληρονομικό δικαίωμα δεν μπορούσε να αναγνωρίσει, επειδή το *ius civile* απαιτούσε υπεξουσιότητα). Με τη ρύθμιση όμως αυτή που στην πράξη είχε το ίδιο αποτέλεσμα, αφού οι χειράφετοι γιοι παρέμεναν στην πατρική περιουσία, την κατείχαν και την εκμεταλλεύονταν, καταρρίπτεται η υπεξουσιότητα. Επί πλέον καταργήθηκε και η κλήση στην κληρονομιά αποκλειστικά των εξ αρρενογονίας, με συνέπεια να δημιουργηθούν και άλλες τάξεις κληρονομικής διαδοχής.³⁵⁷ Διαμορφώνεται τότε και στο ρωμαϊκό δίκαιο το *σύστημα των γενεών*, υπό την επίδρασή του αρχαιότερου ελληνικού δικαίου, που φαίνεται ότι διαμόρφωσε το περί εξ αδιαθέτου διαδοχής πραιτωρικό δίκαιο.³⁵⁸

Το σύστημα της *κατά γενεάς* εξ αδιαθέτου διαδοχής καθιερώθηκε και στο εξελιγμένο ελληνικό δίκαιο, όπως διαπιστώνεται από το χειρόγραφο σε πάπυρο της Δούρας, πόλης του Ελληνιστικού κράτους των Σελευκιδών, που οι Έλληνες αποκαλούσαν Εύρωπο, τον 1ο αι. π.Χ.³⁵⁹

Το σύστημα αυτό, των γενεών, επέβαλε ο Ιουστινιανός δια των Νεαρών 118 και 127. Οι Νεαράι αυτές, οι οποίες αποδίδουν ελληνικό δίκαιο,³⁶⁰ εξαλείφουν την αντίθεση μεταξύ του ρωμαϊκού δικαίου (*ius civile*) και του ελληνικού δικαίου που εκδηλώνεται στο πραιτωρικό δίκαιο. Αναμορφώνουν την εξ αδιαθέτου διαδοχή, με βάση την εξ αίματος συγγένεια, ανεξάρτητα από την πατρική εξουσία και ανεξάρτητα από το φύλο. Συγχρόνως καθιερώνεται η διαδοχή κατά βαθμούς και τάξεις, δηλαδή η κλήση στην κληρονομιά συγγενή του επόμενου βαθμού ή τάξης, αν δεν την αποκτήσει εκείνος που προπορεύεται, όπως ήδη ίσχυε στο πραιτωρικό δίκαιο.³⁶¹

Αργότερα, το έτος 726, συντάχθηκε η Εκλογή των Ισαύρων με μεγαλύτερη επίδραση του Ελληνικού δικαίου.³⁶² Η Εκλογή, συνδέθηκε όμως με την τύχη του εικονοκλαστικού κινήματος, δεν ολοκληρώθηκε και εξακολούθησαν να ισχύουν οι Νεαράι του Ιουστινιανού και ειδικά η 118, που απετέλεσαν και το δίκαιο που ίσχυσε στην Ελλάδα μετά την απελευθέρωση.³⁶³

Το έτος 1920, πριν από την κατάρτιση του Αστικού Κώδικα, με το νόμο 2310/1920 η εξ αδιαθέτου διαδοχή μεταρρυθμίστηκε σε σχέση με τα πρόσωπα που καλούνται στην κληρονομιά και την σειρά. Ο νόμος αυτός συντάχθηκε με βάση το γερμανικό και ελβετικό κώδικα.³⁶⁴ Οι κώδικες όμως αυτοί, είχαν ακολουθήσει το ιουστινιάνειο σύστημα των γενεών, το οποίο υπήρξε σύστημα που καθιέρωσε το αρχαίο και μεταγενέστερο ελληνικό δίκαιο.³⁶⁵

³⁵⁶ Παπαντωνίου 1975, 270.

³⁵⁷ Παπαντωνίου 1975, 271.

³⁵⁸ Raoli, 1963, 28 επ. Παπαντωνίου 1975, 271.

³⁵⁹ Πανταζόπουλος 1975, 255.

³⁶⁰ Παπαντωνίου 1975, 271.

³⁶¹ Παπαντωνίου 1975, 272

³⁶² Πανταζόπουλος 1974, 254. Μάλιστα τότε για πρώτη φορά η σύζυγος αποκτά κληρονομικό δικαίωμα, καλούμενη στην 6^η τάξη.

³⁶³ Πανταζόπουλος 1974, 254. Παπαντωνίου 1975, 272

³⁶⁴ Κατά τον Πανταζόπουλο «η άγνοια των πηγών του πατρίου ημών δικαίου συνετέλεσεν ώστε οι συντάκται του Νόμου 2310/1920 περί της *εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής*, να καταφύγουν εις ξένα νομοθετικά πρότυπα, ήτοι τον Γερμανικόν και τον Ελβετικόν Αστικόν Κώδικα, προς θέσπισιν του θεσμού αυτού.» Πανταζόπουλος 1974, 256.

³⁶⁵ Παπαντωνίου 1975, 272.

Ο Αστικός Κώδικας τέλος, που τέθηκε σε εφαρμογή το έτος 1946, ως προς το θέμα αυτό, ακολούθησε στη βάση του το νόμο 2310/1920. Έτσι έμμεσα, δια των ξένων κωδικοποιήσεων, τη νομοθεσία των «πολιτισμένων εθνών της Ευρώπης», όπως αναφέρει ο Πανταζόπουλος,³⁶⁶ επιτυγχάνεται στις διατάξεις του αστικού κώδικα για την εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή, η καθιέρωση του *συστήματος γενεών*, τις οποίες αποκαλεί τάξεις και η ρίζα του οποίου βρίσκεται στην επιγραφή της Γόρτυνας.³⁶⁷ Όλος ο κύκλος των εξ αίματος συγγενών αποτελείται από γενεές, την μία υπέρ της άλλης. Η πρώτη γενεά έχει αργηγό τον αποθανόντα και επομένως περιλαμβάνει τους κατιόντες του. Όταν δεν υπάρχει κανείς από την πρώτη γενεά, την πρώτη τάξη, καλείται η δεύτερη τάξη με αρχηγούς τους γονείς του αποβιώσαντος και τους απογόνους των γονέων, δηλαδή αδελφούς, ανεψιούς κ.λ.π. του κληρονομούμενου κ.ο.κ. με βασική αρχή ότι «Δεν καλείται στην κληρονομία συγγενής, εφόσον υπάρχει άλλος συγγενής προηγούμενης τάξης που καλείται ως κληρονόμος» σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 1819 Α.Κ.

ΙΧ.3. Η κληρονομική διαδοχή στην κλασική Αθήνα

Ήδη την περίοδο αυτή είχε αναγνωρισθεί το δικαίωμα στην ατομική ιδιοκτησία, είχε θεσπισθεί το δικαίωμα σύνταξης διαθήκης και ο νόμος όριζε ποιος έπρεπε να διαδεχθεί μετά το θάνατό του τον αρχηγό ενός *οίκου* που δεν είχε συντάξει διαθήκη, υπό ποιες προϋποθέσεις και με ποια διαδικασία.

Οι ρυθμίσεις όμως αυτές αφορούσαν μόνο στην περίπτωση που δεν υπήρχαν γνήσιοι γιοι του κληρονομούμενου, για τους οποίους ίσχυε ο κανόνας της οικογενειακής ομοκυριότητας. Εάν ο κληρονομούμενος είχε γνήσιους γιους, αυτοί ορίζονταν ως αναγκαίοι κληρονόμοι, με την έννοια ότι η ύπαρξή τους απέκλειε οποιονδήποτε άλλο στην κληρονομική διαδοχή, τόσο εκ διαθήκης όσο και εξ αδιαθέτου.³⁶⁸ Αυτοί και οι άρρενες απόγονοί τους ορίζονταν συνεχιστές του *οίκου* του αποβιώσαντος και δικαιούνταν να λάβουν την περιουσία που αυτός είχε δημιουργήσει όσο ζούσε και που οι ίδιοι έχουν συντελέσει στη διατήρηση και ανάπτυξη της και είχαν εκπαιδευθεί ως διάδοχοί του.³⁶⁹

Σχετικά μας παραδίδει ο Ισαίος στον λόγο του *περί Φιλοκτήμονος κλήρου* (6.28): διότι ο νόμος αυτός αποδίδωσι τῷ υἱῷ τὰ τοῦ πατρὸς καὶ οὐδὲ διαθέσθαι ἔῃ ὅτῳ ἂν ὦσι παῖδες γνήσιοι και ο Δημοσθένης (46.14): *Νόμος....., ...τὰ ἑαυτοῦ διαθέσθαι εἶναι ὅπως ἂν ἐθέλῃ, ἂν μὴ παῖδες ὦσι γνήσιοι ἄρρενες*. Αυτά τα πρόσωπα ο νόμος επιθυμεί να είναι κληρονόμοι, γιατί στην περίπτωση αυτή δεν υπάρχει καμμία διατάραξη της συνέχειας του *οίκου*. Η νομοθετική αυτή τάση εκφράζει ευθέως τη θέληση της πολιτείας να προστατεύσει και ενισχύσει την οικογένεια, η οποία εκτός από οικονομική και κοινωνική μονάδα, εμπειρείχε και το μεταφυσικό στοιχείο της λατρείας των προγόνων και συνεπώς, η ανάγκη να προστατευθεί η συνέχιση της οικογενειακής ενότητας προσελάμβανε και θρησκευτική σπουδαιότητα. Δεν είναι επομένως παράδοξο ότι αρχαιότερα δίκαια αγνοούσαν την εκ διαθήκης διαδοχή, η οποία ήταν δυνατόν να επιφέρει διάσπαση στην οικονομική και κοινωνική λειτουργία της οικιακής οικονομίας.³⁷⁰

³⁶⁶ Πανταζόπουλος 1974, 206.

³⁶⁷ Παπαντωνίου 1975, 272.

³⁶⁸ Lipsius 1908, 540.

³⁶⁹ Παπαντωνίου 1975, 20.

³⁷⁰ Παπαντωνίου 1975, 20, 21.

Περαιτέρω, ο νόμος όριζε ότι εάν υπήρχαν περισσότεροι γιοι κληρονομούσαν κατά ίσα μέρη³⁷¹ και ότι δεν υπήρχε διάκριση μεταξύ των γιων από διαφορετικούς γάμους.³⁷² Σε ίσα μέρη επίσης μοιράζονταν η κληρονομιά μεταξύ των υιοθετημένων και των γνήσιων γιων, στην περίπτωση που είχαν γεννηθεί μετά την υιοθεσία: *και διαρρήδην έν τῷ νόμῳ γέγραπται, εάν ποιησαμένῳ παῖδες έπιγένωνται, τὸ μέρος έκάτερον έχειν τῆς ούσίας και κληρονομεῖν όμοίως άμφοτέρους*: (Ισαίος 6.63-64). Όταν ο γιος του αρχηγού του οίκου είχε πεθάνει πριν τον ίδιο και είχε απογόνους, τότε το κληρονομικό δικαίωμα του αποβιώσαντος γιου μεταβιβάζονταν στους άρρενες κατιόντες του απεριόριστα:³⁷³ *πάντες γάρ ύμεῖς τῶν πατρῶων, τῶν παπῶων, τῶν έντι περαιτέρῳ κληρονομεῖν έκ γένους παρειληφότες τήν άγχιστεῖαν άνεπίδικον* (Ισαίος 8.34).

Στην περίπτωση που μαζί με τους γιούς ή τους άρρενες απογόνους τους υπήρχε και θυγατέρες, δεν είχαν κληρονομικό δικαίωμα, αλλά μόνο δικαίωμα προικοδότησης. Οι κληρονόμοι αναλάμβαναν την υποχρέωση του πατέρα και όφειλαν να τις προικίσουν και η κόρη αυτή καλούνταν *έπίπροικος*.³⁷⁴

Το δικαίωμα της ομοκυριότητας της οικογένειας, εξακολουθεί να υφίσταται και στη σύγχρονη εποχή. Τα τέκνα του κληρονομούμενου είναι αναγκαίοι κληρονόμοι, καλούνται στην περίπτωση της εξ αδιαθέτου διαδοχής στην πρώτη τάξη (1813 Α.Κ.) και η ύπαρξή τους αποκλείει οποιοδήποτε άλλο στην κληρονομική διαδοχή. Στην περίπτωση δε διαδοχής εκ διαθήκης που παραβιάζει τα δικαιώματά τους, έχουν δικαίωμα *νόμιμης μοίρας* στην κληρονομιά, που συνίσταται στο μισό του εξ αδιαθέτου μεριδίου (ΑΚ 1825 επ.). Ο νόμος επομένως στερεί και σήμερα στον κληρονομούμενο το δικαίωμα αποκλεισμού των μελών της οικογένειας (εκτός αν συντρέχει περίπτωση νόμιμης αποκλήρωσης (1840,1842Α.Κ). Αλλά και στο δημόδες δίκαιο διασώθηκαν κατάλοιπα του θεσμού της οικογενειακής ομοκυριότητας, που εκφράζεται με την κληρονομική και συζυγική κοινοκτημοσύνη στο πνεύμα του αρχαίου δικαίου.³⁷⁵

XI.4 Εξ αδιαθέτου διαδοχή (διαδοχή σύμφωνα με το νόμο)

Η σειρά της κληρονομικής διαδοχής, ποιοι δηλαδή καλούνται στην κληρονομιά κάποιου που είχε πεθάνει και δεν είχε γνήσιους άρρενες απογόνους ούτε είχε όρισει με διαθήκη τον κληρονόμο του ή η διαθήκη του είχε ακυρωθεί, καθορίζονταν με νόμο που αποδίδονταν στον Σόλωνα και παρατίθεται στον *Προς Μακάρτατον* λόγο του Δημοσθένη (43.51): *Νόμος όστις άν μη διαθέμενος άποθάνη εάν μέν παῖδας καταλίπη θηλείας, σὸν ταύτησιν, εάν δε μή, τούσδε κυρίους εῖναι τῶν χρημάτων.εάν μέν άδελφοί όσιν όμοπάτορες: και εάν παῖδες έξ άδελφῶν γνήσιοι, τήν τοῦ πατρὸς μοῖραν λαγχάνειν: εάν δε μή άδελφοί όσιν ή άδελφῶν παῖδες, * * * έξ αὐτῶν κατά ταῦτά λαγχάνειν: κρατεῖν δε τούς άρρενας και τούς έκ τῶν άρρένων, εάν έκ τῶν αὐτῶν όσι, και εάν γένει άπωτέρω. εάν δε μή όσι πρὸς πατρὸς μέχρι άνεπιῶν παίδων, τούς πρὸς μητρὸς τοῦ άνδρὸς κατά ταῦτά κυρίους εῖναι. εάν δε μηδετέρωθεν ή έντὸς τούτων, τὸν πρὸς τὸν πρὸς πατρὸς έγγυτάτω κύριον εῖναι. νόθῳ δε μηδὲ νόθῃ μη εῖναι άγχιστεῖαν μήθ' ίερῶν μήθ' όσίων άπ' Εὐκλείδου άρχοντος.*

³⁷¹ Ισαίος 6.25:ή δια τί επί ρητοῖς αὐτὸν εἰσήγαγε, τοῦ νόμου κελεύοντος άπαντας τούς γνήσιους ίσομοίρους εῖναι τῶν πατρῶων

³⁷² Lipsius 1908, 542.

³⁷³ Lipsius 1908, 541.

³⁷⁴ Lipsius 1908, 542, 543.

³⁷⁵ Πανταζόπουλος 1974, 168.

Το απόσπασμα αυτό του λόγου του Δημοσθένη, όπως έχει διασωθεί, είναι η σημαντικότερη μαρτυρία σχετικά με όσα ίσχυαν στην κλασική Αθήνα για την εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή. Παρουσιάζει όμως κενά ως προς τις τάξεις διαδοχής και από τον προηγούμενο αιώνα ήδη, έγιναν προσπάθειες συμπλήρωσης και αποκατάστασης του κειμένου του νόμου.

Η αποκατάσταση που θεωρείται γενικότερα αποδεκτή από το σύνολο σχεδόν των μελετητών, ως η πλέον ολοκληρωμένη και τεκμηριωμένη, είναι η εκείνη του Lipsius,³⁷⁶ ο οποίος προέβη στην αποκατάσταση λαμβάνοντας υπόψη και την παράθεση του νόμου από τον Ισαίο, στο λόγο του *περί του Ἀγνίου κλήρου*, 11.1-3: *Ὁ δὲ νόμος περὶ ἀδελφοῦ χρημάτων πρῶτον ἀδελφοῖς τε καὶ ἀδελφιδοῖς πεποίηκε τὴν κληρονομίαν, ἐὰν ὧσιν ὁμοπάτορες. Τούτῳ γὰρ ἐγγυτάτῳ τοῦ τελευτήσαντος γένος ἐστίν. Ἐὰν δὲ οὗτοι μὴ ὧσι, δεῦτερον ἀδελφὰς ὁμοπατρίας καλεῖ καὶ παῖδας τοὺς ἐκ τούτων. Ἐὰν δὲ μὴ ὧσι, τρίτῳ γένει δίδωσι τὴν ἀγχιστεῖαν, ἀνεψιοῖς πρὸς πατρός μέχρι ἀνεψιῶν παίδων. Ἐὰν δὲ καὶ τοῦτο ἐκλείπῃ εἰς τὸ γένος, πάλιν ἐπανέρχεται καὶ ποιεῖ τοὺς πρὸς μητρός τοῦ τελευτήσαντος κυρίου αὐτῶν, κατὰ ταυτὰ καθάπερ τοῖς πρὸς πατρός ἐξ ἀρχῆς ἐδίδου τὴν κληρονομίαν. Ταύτας ποιεῖ τὰς ἀγχιστείας ὁ νομοθέτης μόνος, συντομοτέρως τοῖς ῥήμασιν ἢ ἐγὼ φράζω.*³⁷⁷

Στο επικαλούμενο εδάφιο από το λόγο του Δημοσθένη δεν γίνεται αναφορά στους γνήσιους ἄρρενες απόγονους και η διαδοχή ξεκινά με την αναφορά στις κόρες του κληρονομούμενου. *Νόμος ὅστις ἂν μὴ διαθέμενος ἀποθάνῃ, ἐὰν μὲν παῖδας καταλίπῃ θηλείας, σὺν ταύτησιν.* Η παράλειψη αυτή δεν είναι εις βάρος των γνησίων γιων αλλά το αντίθετο, επισημαίνει το ισχύον καθεστώς, ότι δηλαδή οι γνήσιοι γιοι ήταν αναγκαίοι κληρονόμοι, οι αυτονόητοι συνεχιστές του οἴκου και δεν θεωρούνταν τάξη κληρονομικής διαδοχής. Για το λόγο αυτό ο νομοθέτης θεσπίζοντας το νόμο, δεν θεώρησε αναγκαίο να κάνει συγχρόνως λόγο περί κλήσεως των αρρένων.³⁷⁸ Εξ άλλου μόνο αυτοί είχαν δικαίωμα ἀμεσης κτήσης της κληρονομιάς, χωρίς κάποια νομική διαδικασία, αλλά και μόνο αυτοί επίσης, δεν είχαν δικαίωμα αποποίησης, όπως εκτίθεται στη συνέχεια.³⁷⁹

Αν υπήρχε μόνο θυγατέρα ή θυγατέρες, ο νόμος ὀρίζε ότι ὅποιος θα λάβει τον κλῆρο θα λάβει και αυτές: *ἐὰν μὲν παῖδας καταλίπῃ θηλείας, σὺν ταύτησιν* (Δημ.43.51). Και στην περίπτωση αυτή δεν υπάρχει τάξη κληρονομικής διαδοχής, γιατί αναγκαίος κληρονόμος και συνεχιστής του οἴκου είναι ο γιος που θα αποκτήσει η θυγατέρα με εκείνον που θα την παντρευτεί και που είναι ένας από τους ἀγχιστεῖς του κληρονομούμενου, όπως αναλύθηκε παραπάνω σχετικά με τις ἐπικλήρους. Δεν αναφέρεται ο ὅρος στο κείμενο, ὅμως η αναφορά είναι δεδομένο ότι αφορά τις ἐπικλήρους, που είναι οι θυγατέρες χωρίς ἀδελφούς, γνήσιους ή υιοθετημένους.³⁸⁰

Στην περίπτωση που δεν υπάρχουν γνήσιοι απόγονοι, *ἐὰν δὲ μὴ*, τότε κληρονόμοι ὀρίζονται οι ἀγχιστεῖς:³⁸¹ *τούσδε κυρίου εἶναι τῶν χρημάτων* (Δημ. 43.51), που σύμφωνα με τον Lipsius κατανέμονται σε οκτώ τάξεις συγγενῶν, τέσσερεις από την πατρική γραμμή και τέσσερεις από την μητρική γραμμή.³⁸²

³⁷⁶ Lipsius 1908, 553-558.

³⁷⁷ Lipsius 1908, 537-539: Επίσης, όπως ο ίδιος αναφέρει, λόγω της πολυπλοκότητας των διατάξεων του κληρονομικού δικαίου, ἔλαβε υπόψη του τους λόγους του Ισαίου, του Δημοσθένη, του Λυσία, του Υπερείδη, τον Αιγηνιτικό του Ισοκράτη, και διάφορα αποσπάσματα από κωμωδίες, για να διατυπώσει ολοκληρωμένα το ισχύον στην κλασική Αθήνα σύστημα της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής.

³⁷⁸ Paoli 1963, 25.

³⁷⁹ Lipsius 1908, 540.

³⁸⁰ Lipsius 1908, 542, 543..

³⁸¹ Δημ. 43.50: *οἷς γὰρ δίδωσιν ὁ νομοθέτης τὴν ἀγχιστεῖαν καὶ τὴν κληρονομίαν, τούτους ἀναγνώσεται ὑμῖν τοὺς νόμους.*

³⁸² Lipsius 1908, 553.

Σύμφωνα με την αποκατάσταση αυτή, οι τάξεις της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής είναι οι εξής³⁸³:

1η τάξη: Στην πρώτη τάξη καλούνται οι ομοπάτριοι αδελφοί του κληρονομούμενου και οι απόγονοί τους απεριόριστα και κατά ρίζας, *ἐὰν μὲν ἀδελφοὶ ὧσιν ὁμοπάτορες: καὶ ἐὰν παῖδες ἐξ ἀδελφῶν γνήσιοι, τὴν τοῦ πατρὸς μοῖραν λαγχάνειν* (Δημ. 43.51).³⁸⁴ Από τη διατύπωση του νόμου φαίνεται αρχικά ότι καλούνται μόνο οι αδελφοί και οι γιοί τους. Όμως η τάξη αυτή δεν περιορίζεται σ'αυτούς, αλλά περιλαμβάνει όλους τους απογόνους τους, γιατί όπως αναφέρει ο Lipsius, οριοθέτηση των απογόνων ορίζει ο νόμος μόνο στην Τρίτη τάξη, *μέχρις ανεψιῶν παίδας*.³⁸⁵ (Δημ. 43.51). Η κατά ρίζας³⁸⁶ δε διαδοχή ορίζεται με την φράση του νόμου, *τὴν τοῦ πατρὸς μοῖραν λαγχάνειν*.³⁸⁷

2) Στη δεύτερη τάξη καλούνται οι αδελφές από την πλευρά του πατέρα και οι απόγονοί τους απεριόριστα και πάλι κατά ρίζας³⁸⁸ *Ἐὰν δὲ οὗτοι μὴ ὧσι, δεύτερον ἀδελφὰς ὁμοπατρίας καλεῖ καὶ παῖδας τοὺς ἐκ τούτων*. (Ισαῖος 11.1-3) Για την κατά ρίζας διαδοχή και όχι κατά κεφαλᾶς, ο Ισαῖος αναφέρεται στο λόγο του *περί του Απολλοδώρου κλήρου*, όπου δίνει την πληροφορία ότι σύμφωνα με το νόμο, η αδελφή και τα παιδιά αδελφής που έχει αποβιώσει, κληρονομούν κατ' ισομοιρία 7.19: *ἔστι δὲ νόμος, ἐὰν ἀδελφὸς ὁμοπάτωρ ἅπαις τελευτήσῃ καὶ μὴ διαθέμενος, τὴν τε ἀδελφὴν ὁμοίως, κἂν ἐξ ἐτέρας ἀδελφιδούσῃ ἢ γεγυνώς, ἰσομοίρους τῶν χρημάτων καθίστησι*.

3) Στην τρίτη τάξη καλούνται τα αδέλφια του πατέρα του κληρονομούμενου (θεῖοι του κληρονομούμενου) τα παιδιά και εγγόνια τους.³⁸⁹ Στην τάξη αυτή οι απόγονοι δεν κληρονομούν απεριόριστα, αλλά ο νόμος οριοθετεί την *ἀγχιστεία* μέχρι τα εγγόνια: *ἐὰν δὲ μὴ ὧσι πρὸς πατρὸς μέχρι ἀνεψιῶν παίδων* (Δημ. 43.51) και (Ισαῖος 11.1-3): *Ἐὰν δὲ μὴ ὧσι, τρίτῳ γένει δίδωσι τὴν ἀγχιστεῖαν, ἀνεψιοῖς πρὸς πατρὸς μέχρι ἀνεψιῶν παίδων*.

4) Στην τέταρτη τάξη ακολουθούν οι αδελφές του πατέρα (θεῖες), τα παιδιά και εγγόνια τους, κατά τον ίδιο τρόπο με τους θεῖους.

³⁸³ Lipsius 1908, 553-558.

³⁸⁴ Δημ. 43.51: *Νόμος ὅστις ἂν μὴ διαθέμενος ἀποθάνῃ ἐὰν μὲν παῖδας καταλίπῃ θηλείας, σὺν ταύτησιν, ἐὰν δὲ μὴ, τούσδε κυρίους εἶναι τῶν χρημάτων. ἐὰν μὲν ἀδελφοὶ ὧσιν ὁμοπάτορες: καὶ ἐὰν παῖδες ἐξ ἀδελφῶν γνήσιοι, τὴν τοῦ πατρὸς μοῖραν λαγχάνειν: ἐὰν δὲ μὴ ἀδελφοὶ ὧσιν ἢ ἀδελφῶν παῖδες, * * * ἐξ αὐτῶν κατὰ ταῦτα λαγχάνειν: κρατεῖν δὲ τοὺς ἄρρενας καὶ τοὺς ἐκ τῶν ἀρρένων, ἐὰν ἐκ τῶν αὐτῶν ὧσι, καὶ ἐὰν γένει ἀπωτέρω. ἐὰν δὲ μὴ ὧσι πρὸς πατρὸς μέχρι ἀνεψιῶν παίδων, τοὺς πρὸς μητρός τοῦ ἀνδρός κατὰ ταῦτα κυρίους εἶναι. ἐὰν δὲ μηδετέρωθεν ἢ ἐντὸς τούτων, τὸν πρὸς τὸν πρὸς πατρὸς ἐγγυτάτω κύριον εἶναι. νόθος δὲ μηδὲ νόθη μὴ εἶναι ἀγχιστεῖαν μήθ' ἱερῶν μήθ' ὀσίων ἀπ' Εὐκλείδου ἄρχοντος*.

³⁸⁵ Lipsius...553 και σημ. 39 στην ίδια σελίδα.

³⁸⁶ Κατά ρίζας διαδοχή: κάθε τέκνο αποτελεί με τα παιδιά του μία ρίζα. Αυτοί που ανήκουν στην ίδια ρίζα, παίρνουν ότι θα έπαιρνε ο πατέρας τους αν ζούσε όταν πέθανε ο κληρονομούμενος. Έτσι εάν ο κληρονομούμενος είχε δύο γιους και ο ένας από αυτούς είχε πεθάνει πριν από αυτόν, τότε ο γιος ή οι γιοί εκείνου που προαπεβίωσε, κληρονομούν το μερίδιό του και παίρνουν το 1/2 της κληρονομιάς και εκείνος που ζει το άλλο το 1/2. Ενώ διαδοχή κατά κεφαλᾶς σημαίνει ότι η κληρονομιά διαιρείται μεταξύ των προσώπων που υπάρχουν, επομένως εάν εκείνος που απεβίωσε είχε δύο τέκνα, τότε η περιουσία θα μοιράζονταν μεταξύ αυτών και του θεῖου τους και θα κληρονομούσε ο καθένας από 1/3. Τέτοιο παράδειγμα απαντάται στο λόγο του Ισαίου *περί του Απολλοδώρου κλήρου*, όπου έπρεπε να μοιρασθεῖ η κληρονομία του Μνήσωνα μεταξύ του αδελφού του και του Εύπολη και του ανεψιού του από αδελφό του Απολλόδωρο. Επειδή ο πατέρας του Απολλόδωρου, ο Θράσυλος είχε πεθάνει πριν τον πατέρα του, τον Μνήσωνα, ο Απολλόδωρος έπαιρνε το ίδιο μερίδιο με τον θεῖο του τον Εύπολη, στη θέση του πατέρα του *ἀλλὰ τὸν μὲν Μνήσωνος κλῆρον, οὗ καὶ Απολλοδώρῳ προσῆκε τὸ ἡμικλήριον*(Ισαῖος 7.6)

³⁸⁷ Lipsius 1908, 554 και σημ. 40 στην ίδια σελίδα.

³⁸⁸ Lipsius 1908, 554.

³⁸⁹ Lipsius 1908, 555.

Με την τρίτη και τέταρτη τάξη, οριοθετείται η *ἀγχιστεία* από την πατρική γραμμή μέχρι τον ανιψιό από πρώτο εξάδελφο ή την πρώτη εξαδέλφη και ακολουθούν οι τάξεις από την μητρική γραμμή, με την επισήμανση ότι αυτό γίνεται κατά την ίδια σειρά:... *ἐὰν δὲ μὴ ὦσι πρὸς πατρός μέχρι ἀνεπιῶν παίδων τοὺς πρὸς μητρός τοῦ ἀνδρός κατὰ ταῦτα κυρίους εἶναι* (Δημ.43.51).³⁹⁰

Επομένως:

5^η τάξη) Τα ομομήτρια αδέλφια του κληρονομούμενου και οι απόγονοί τους απεριόριστα και κατά ρίζας

6^η τάξη) οι ομομήτριες αδελφές, τα παιδιά τους και οι απόγονοί τους απεριόριστα και κατά ρίζας επίσης.

7^η) Τα αδέλφια της μητέρας με τα παιδιά και τα εγγόνια τους, μέχρις ανεπιῶν παίδας.

8^η) Οι αδελφές της μητέρας, επίσης με τα παιδιά και εγγόνια τους. Με την ὄγδοη τάξη ολοκληρώνεται η *αγχιστεία*.³⁹¹ *Ταύτας ποιεῖ τὰς ἀγχιστείας ὁ νομοθέτης μόνος, συντομοτέρως τοῖς ῥήμασιν ἢ ἐγὼ φράζω* (Ισαῖος 11.1-3).

Γενικός κανόνας της εξ' αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής, ὅπως προκύπτει από την παράθεση των τάξεων στο νόμο, είναι ότι οι κληρονόμοι της προηγούμενης τάξης αποκλείουν τους κληρονόμους της επόμενης τάξης, *ἐὰν δὲ μὴ ὦσι*. (Δημ. 46.51). Αν στην ίδια τάξη υπήρχαν δύο ή περισσότεροι διεκδικητές μοιράζονταν την περιουσία.³⁹² Επίσης παρατηρείται ότι προηγούνται οι *ἀγχιστεῖς* από την πατρική γραμμή και οι απόγονοί τους, γεγονός που επισημαίνεται ρητά στο νόμο πριν την παράθεση των εκ της μητρικής γραμμής τάξεων, για να μην καταλείπεται αμφιβολία: *κρατεῖν δὲ τοὺς ἄρρενας καὶ τοὺς ἐκ τῶν ἀρρένων* (Δημ. 46.51).

Από τις τάξεις διαδοχής διαπιστώνεται ότι το αττικό δίκαιο των κλασικών χρόνων χαρακτηρίζει η προτίμηση των ανδρῶν κληρονόμων σε σχέση με τις γυναίκες και η προτίμηση των κατιόντων σε σχέση με τους εκ πλαγίου συγγενείς.³⁹³ Για τη σειρά διαδοχής ο νόμος ορίζει ότι οι ἄνδρες συγγενείς και οι απόγονοί τους ἔχουν το προβάδισμα έναντι των γυναικῶν και τους απογόνους τους, ἀκόμη και ὅταν ο βαθμός συγγένειας με τον κληρονομούμενο είναι πιο μακρινός. Αποκλείει για παράδειγμα την αδελφή του κληρονομούμενου ὄχι μόνο ο αδελφός της ἀλλά και ο γιος του αδελφού της. Ο γιος του αδελφού του πατέρα του κληρονομούμενου (πρώτος ξάδερφος) αποκλείει την αδελφή του πατέρα του κληρονομούμενου. Επίσης ο γιος του γιου του αδελφού του πατέρα του κληρονομούμενου (ανιψιός από πρώτο ξάδερφο) αποκλείει την κόρη του ίδιου αδελφού του κληρονομούμενου (πρώτη ξαδέλφη) και ο γιος του γιου της αδελφής του πατέρα (ανιψιός από πρώτη εξαδέλφη) την κόρη της ίδιας αδελφής του κληρονομούμενου.³⁹⁴

³⁹⁰ Δημ. 43.51: *Νόμος ὅστις ἂν μὴ διαθέμενος ἀποθάνῃ ἐὰν μὲν παῖδας καταλίπη θηλείας, σὺν ταύτησιν, ἐὰν δὲ μὴ, τούσδε κυρίους εἶναι τῶν χρημάτων. ἐὰν μὲν ἀδελφοὶ ὦσιν ὁμοπάτορες· καὶ ἐὰν παῖδες ἐξ ἀδελφῶν γνήσιοι, τὴν τοῦ πατρὸς μοῖραν λαγχάνειν· ἐὰν δὲ μὴ ἀδελφοὶ ὦσιν ἢ ἀδελφῶν παῖδες, * * * ἐξ αὐτῶν κατὰ ταῦτα λαγχάνειν· κρατεῖν δὲ τοὺς ἄρρενας καὶ τοὺς ἐκ τῶν ἀρρένων, ἐὰν ἐκ τῶν αὐτῶν ὦσι, καὶ ἐὰν γένει ἀπωτέρω. ἐὰν δὲ μὴ ὦσι πρὸς πατρός μέχρι ἀνεπιῶν παίδων, τοὺς πρὸς μητρός τοῦ ἀνδρός κατὰ ταῦτα κυρίους εἶναι. ἐὰν δὲ μηδετέρωθεν ἢ ἐντὸς τούτων, τὸν πρὸς τὸν πρὸς πατρός ἐγγυτάτω κύριον εἶναι. νόθῳ δὲ μηδὲ νόθῃ μὴ εἶναι ἀγχιστεῖαν μὴθ' ἱερῶν μὴθ' ὀσίων ἀπ' Εὐκλείδου ἄρχοντος.*

³⁹¹ Lipsius 1908,558.

³⁹² Macdowell 2015,155.

³⁹³ Τρωιάνος –Βελισσαροπούλου-Καράκωστα 2002, 77.

³⁹⁴ Lipsius 1908, 558-559.Λιακόπουλος 1999, 199. MacDowell 2015, 156.

Στην περίπτωση ανυπαρξίας άγχιστέων,³⁹⁵ καλούνται στην κληρονομιά μακρινοί συγγενείς από την πλευρά του πατέρα: *εάν δὲ μηδετέρωθεν ἢ ἐντὸς τούτων, τὸν πρὸς τὸν πρὸς πατρὸς ἐγγυτάτω κύριον εἶναι* (Δημοσθ.46.50). Ο νόμος δεν παραθέτει την αναζήτηση συγγενών από την πλευρά της μητέρας και ίσως θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι οριοθετεί την αναζήτηση νόμιμων κληρονόμων μόνο στους συγγενείς του πατέρα, τονίζοντας άλλη μία φορά την προτίμηση για τους εξ αρρενογονίας. Σχετικά ο Lipsius θεωρεί ότι, επειδή ζητούμενο είναι να μην ερημωθεί ο οἶκος, καλούνται στη συνέχεια συγγενείς από την πλευρά της μητέρας, μετά του παππού του κ.ο.κ.³⁹⁶

Τα εκτός γάμου τέκνα του κληρονομούμενου, οι νόθοι, αποκλείονται από την κληρονομιά του γιατί μόνοι ικανοί συνεχιστές του οἴκου θεωρούνταν οι γνήσιοι γιοί.: *ἐκεῖ μὲν γὰρ ἐστὶ νόθῳ μὴδὲ νόθῃ <μη> εἶναι ἀγχιστεῖαν μὴθ' ἱερῶν μὴθ' ὀσίων ἀπ' Εὐκλείδου ἄρχοντος* (Ισαῖος 6.47). Αυτό ίσχυε και για τις τάξεις διαδοχής, όπου ως κληρονόμοι αναγνωρίζονταν μόνο όσοι προέρχονταν από έγκυρο γάμο. Γεννημένοι εκτός γάμου αποκλείονταν από την *ἀγχιστεία*.³⁹⁷

Όσον αφορά τους γονείς, κατά την κρατούσα άποψη, φαίνεται ότι δεν κληρονομούν.³⁹⁸ Εξήγηση στην ρύθμιση αυτή ίσως να αποτελεί το γεγονός, ότι ζητούμενο της εξ αδιαθέτου διαδοχής ήταν η αναζήτηση νέου αρχηγού του οἴκου. Υποστηρίζεται βέβαια και η αντίθετη άποψη, από τον Paoli, ο οποίος θεωρεί ότι πρέπει να υπήρχε κλήση ανιόντων που περιορίζονταν μέχρι τον πατέρα και πάππο.³⁹⁹ Επίσης, κανένα κληρονομικό δικαίωμα δεν θεμελιώνε στην περιουσία του αρχηγού του οἴκου η σύζυγος.⁴⁰⁰

Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι δεν γίνεται καμία αναφορά σχετικά με τα ισχύοντα στην περίπτωση θανάτου γυναίκας. Οι γυναίκες είχαν στην κυριότητα τους περιουσία που κληρονομούσαν, όχι ως κόρες αλλά ως αδελφές, ξαδέρφες, θείες και ανιψιές, σύμφωνα με τις τάξεις διαδοχής, *ιδίῳ δικαίῳ*. Οπότε με το θάνατό τους, θα ακολουθούσε η επαγωγή της κληρονομιάς, που όμως δεν ορίζεται σε κάποια διάταξη. Η γυναίκα εμφανίζεται και ως προς το ζήτημα αυτό ως απύσα και όχι μόνο από τους ρήτορες αλλά και τους σύγχρονους μελετητές.

Η μόνη αναφορά σχετικά με κληρονομιά μητέρας αφορά την προίκα της, που μετά το θάνατό της κληρονομούσαν τα τέκνα της, γιατί το αττικό δίκαιο δεν αναγνώριζε κληρονομικό δικαίωμα στο σύζυγο.⁴⁰¹ Σύμφωνα μάλιστα με ιδιαίτερο έθιμο, τα μητρώα πράγματα περιέρχονταν κατά προτίμηση στις θυγατέρες της γυναίκας, με σκοπό να αποτελέσουν προίκα δική τους. Τα τέκνα και ειδικότερα οι γιοι, είχαν αυτοτελές δικαίωμα στην μητρική κληρονομιά και κατά συνέπεια κληρονομούσαν τη μητέρα ακόμη και στην περίπτωση που δίνονταν προς υιοθεσία⁴⁰² σύμφωνα με τον Ισαίο (7.25:) *μητρός ουδείς ἐστὶ ἐκποίητος*. Αν η γυναίκα δεν είχε τέκνα, τότε η προίκα περιέρχονταν στον κύριό της που είχε συστήσει υπέρ της την προίκα ή τους κληρονόμους του.⁴⁰³ Ο αττικός νόμος είναι ως προς αυτό

³⁹⁵ Lipsius 1908,558. Όρια των *ἀγχιστέων* ορίζονται τα παιδιά των παιδιών των αδελφών από την πατρική και τη μητρική γραμμή, μέχρι τους οποίους εκτείνεται η υποχρέωση της αγωγής αίματος.

³⁹⁶ Lipsius 1908, 559.

³⁹⁷ Lipsius 1908, 560.

³⁹⁸ Macdowell 2015, 156.

³⁹⁹ Paoli 1963 ,26, 51, 52.

⁴⁰⁰ Macdowell 2015, 156.

⁴⁰¹ Δημάκης 1959, 222, 223.

⁴⁰² Δημάκης 1959, 252, 253.

⁴⁰³ Δημάκης 1959, 254.

σαφής και κατηγορηματικός: *καὶ ταῦτα τῆς προικὸς εἰς αὐτὸν γιγνομένης, εἴ τι ἔπαθεν ἢ γυνὴ πρὶν γενέσθαι παῖδας αὐτῇ* (Ισαῖος 3.38).

IX. 5. Διαδοχὴ ἐκ διαθήκης

Ο γνήσιος ἐνήλικας⁴⁰⁴ Αθηναῖος πολίτης εἶχε δικαίωμα νὰ συντάξει διαθήκη καὶ νὰ διαθέτει ἐλεύθερα τὴν περιουσία του μετὰ τὸ θάνατό του, ὑπὸ ὀρισμένες ὁμῶς προϋποθέσεις καὶ περιορισμούς στὴν ἐλευθερία του αὐτή, ὅπως παραθέτει ὁ Ἰσαῖος στὸ λόγο του *περὶ τοῦ Πύρρου κλήρου* (3.68): *ὁ γὰρ νόμος διαρρήδην λέγει ἐξεῖναι διαθέσθαι ὅπως ἂν ἐθέλῃ τις τὰ αὐτοῦ, ἐὰν μὴ παῖδας γνησίους καταλίπη ἄρρενας: ἂν δὲ θηλείας καταλίπη, σὺν ταύταις. οὐκοῦν μετὰ τῶν θυγατέρων ἔστι δοῦναι καὶ διαθέσθαι τὰ αὐτοῦ: ἄνευ δὲ τῶν γνησίων θυγατέρων οὐχ οἶόν τε οὔτε ποιήσασθαι οὔτε δοῦναι οὐδενὶ οὐδὲν τῶν ἑαυτοῦ.*⁴⁰⁵

Ἀπὸ τῆς διατύπωσης τοῦ νόμου προκύπτει ὅτι βασικὴ προϋπόθεση καὶ περιορισμὸς τοῦ δικαιώματος σύνταξης διαθήκης ἦταν ἡ ἔλλειψη γνησίων ἀρρένων κατιόντων (*ἐὰν μὴ παῖδας γνησίους καταλίπη ἄρρενας*). Αὐτοὶ ὀρίζονταν ὡς κληρονόμοι με ἀναγκαστικὴ διαδοχὴ, ἦταν οἱ φυσικοὶ διάδοχοι καὶ ὁ διαθέτης δὲν εἶχε δικαίωμα νὰ τοὺς ἀγνοήσει.

Ἐὰν κάποιος, παρὰ τὸν περιορισμὸ αὐτὸ προέβαινε στὴ σύνταξη διαθήκης, ἡ διαθήκη ἦταν ἀκυρὴ, θεωροῦνταν ὅτι δὲν ἐγίνε ποτέ καὶ δὲν ἐπέφερε ἐννομα αποτελέσματα.⁴⁰⁶ Στὴν περίπτωση ὁμῶς που ὁ γιος ἢ οἱ γιοὶ τοῦ διαθέτη πέθαιναν πρὶν ἀπὸ τὴ νόμιμη ἐνηλικίωσή τους, ἡ ἀρχικὰ ἀκυρὴ διαθήκη γινόταν πλέον ἐγκυρὴ (*κυρία*) καὶ συνεχιστὴς τοῦ οἴκου ἀναγνωρίζονταν καὶ γινόταν ἐκεῖνος που ὀρίσει ὁ διαθέτης με τὴ διαθήκη του καὶ ὄχι οἱ ἐξ ἀδιαθέτου κληρονόμοι του, οἱ *ἀγχιστεῖς*.⁴⁰⁷ *Νόμος ὅτι ἂν γνησίων ὄντων υἰέων ὁ πατὴρ διαθῆται ἐὰν ἀποθάνωσιν οἱ υἱεῖς πρὶν ἐπιδίτετες ἤβαν, τὴν τοῦ πατρὸς διαθήκην κυρίαν εἶναι* (Δημ.46.24).

Στὴν περίπτωση που ὁ κύριος ἐνὸς οἴκου εἶχε μόνον θυγατέρα ἢ θυγατέρες, εἶχε δικαίωμα νὰ συντάξει διαθήκη καὶ νὰ διαθέσει τὴν κληρονομία του περιουσία σε κάποιον τρίτο, ὑπὸ τὴν προϋπόθεση ὁμῶς ὅτι αὐτὸς ἐπρεπε συγχρόνως νὰ παντρευτεῖ τὴ θυγατέρα ἢ μία ἀπὸ αὐτές, *ἂν δὲ θηλείας καταλίπη, σὺν ταύταις* (Ισαῖος, 3.68). Τότε ἡ διαθήκη ἦταν νόμιμη καὶ ἰσχυρὴ⁴⁰⁸ καὶ ὁ κληρονόμος ἐπαίρνε τὴ θέση τοῦ πατέρα γιὰ τις ὑπόλοιπες θυγατέρες, γινόταν ὁ κύριός τους καὶ εἶχε τὴν υποχρέωση νὰ τις παντρέψει καὶ νὰ τις προικίσει. Συνήθως ὁμῶς υιοθετοῦνταν κάποιος με τὴ διαθήκη, ὁ ὁποῖος παντρεύονταν τὴ θυγατέρα ἢ μία ἀπὸ τις θυγατέρες. Τὸ γεγονός αὐτὸ δὲν στηριζόταν πλέον στὸ νόμο, ἀλλὰ στὴν παράδοση καὶ τις βαθιὲς ρίζες που εἶχε στὴ νοοτροπία τῶν Αθηναίων, με ἀποτέλεσμα τὰ παραδείγματα τῆς τοποθέτησης κληρονόμων χωρὶς υιοθεσία, κατὰ τὴν ἐποχὴ τῶν ρητόρων, νὰ εἶναι μεμονωμένες περιπτώσεις καὶ ἐν μέρει ἀβέβαιες. Σε ἀπλή πράξη δωρεὰς πρέπει νὰ ἐξελίχθηκε ἡ αττικὴ διαθήκη στὴν ἐπόμενη φάση.⁴⁰⁹

Δὲν εἶχαν δικαίωμα νὰ συντάξουν διαθήκη:

1) Οἱ γυναῖκες καὶ οἱ ἀνήλικοι, λόγῳ τῆς ἔλλειψης δικαιοπρακτικῆς ἰκανότητας, καὶ σε περίπτωσι σύνταξης ἦταν ἀκυρὴ:⁴¹⁰ *ὁ γὰρ νόμος διαρρήδην*

⁴⁰⁴ Lipsius 1908, 566.

⁴⁰⁵ Ἐπίσης Δημοσθένης *πρὸς Λεπτίνην* (20.102): *εἰ γὰρ ὁ μὲν Σόλων ἔθηκεν νόμον ἐξεῖναι δοῦναι τὰ ἑαυτοῦ ὃ ἂν τις βούληται, ἐὰν μὴ παῖδες ὦσι ὡσι* καὶ Ἰσαῖος, 2.13: *καὶ μοι τὸν νόμον ἀνάγνωθι, ὃς κελεύει τὰ ἑαυτοῦ ἐξεῖναι διαθέσθαι ὅπως ἂν ἐθέλῃ, ἐὰν μὴ παῖδες ἄρρενες ὦσι: γνησίοι*

⁴⁰⁶ Paoli 1963, 49.

⁴⁰⁷ Λιακόπουλος 1999, 200. Lipsius 1908, 566.

⁴⁰⁸ Lipsius 1908, 562.

⁴⁰⁹ Lipsius 1908, 563.

⁴¹⁰ Lipsius 1908, 566. Λιακόπουλος 1999, 201.

κωλύει παιδί μὴ ἐξεῖναι συμβάλλειν μηδὲ γυναικὶ πέρα μεδίμνου κριθῶν..... ἀνάγνωθι δὴ καὶ τοὺς νόμους, καθ' οὓς οὐδετέρω αὐτῶν ἐξῆν διαθήκας ποιήσασθαι. (Ισαίος *περὶ του Αριστάρχου κλήρου*,10.10).

2) Οι υιοθετημένοι, ως προς την περιουσία του θετού πατέρα τους, που κληρονόμησαν. Αυτή η περιουσία, αν οι ίδιοι δεν αποκτούσαν γνήσια τέκνα, έπρεπε να μείνει στο «γένος» και κληρονομείται από τους νόμιμους, πριν την υιοθεσία τους κληρονόμους: *ὁ γὰρ τοῦ Σόλωνος νόμος οὐδὲ διαθέσθαι τὸν ποιητὸν ἐᾶ τὰ ἐν τῷ οἴκῳ, οἷ ἂν ποιηθῆ. εἰκότως, οἶμαι: τῷ γὰρ κατὰ νόμον εἰσποιηθέντι ἐπὶ τὰ ἐτέρου οὐχ οὕτως ὡς περὶ τῶν ἰδίων κτημάτων βουλευτέον ἐστίν, ἀλλὰ τοῖς νόμοις ἀκολούθως, περὶ ἐκάστου τῶν γεγραμμένων ὡς ὁ νόμος λέγει* (Δημ. *προς Λεωχάρη* 44.67).

γ) Επίσης εκείνοι που έγιναν Αθηναῖοι πολίτες με πολιτογράφηση, οι οποίοι κληρονομούνταν σύμφωνα με τις διατάξεις της ἐξ ἀδιαθέτου διαδοχῆς:⁴¹¹ *ἄξιον δὲ καὶ τότε ἐνθυμηθῆναι, ὅτι ὅσοι μὴ ἐπεποίητο ἀλλ' ἦσαν πεφυκότες γνήσιοι, τούτοις ὁ νόμος δίδωσιν, ἐὰν ἄπαιδες ᾧσιν, διαθέσθαι τὰ ἑαυτῶν. ὁ τοίνυν πατὴρ ἡμῶν ἐπεποίητο ὑπὸ τοῦ δήμου πολίτης, ὥστε οὐδὲ κατὰ τοῦτο ἐξῆν αὐτῷ διαθέσθαι διαθήκην* (Δημ.46.15)

δ) Προσωρινά ανίκανος προς σύνταξη διαθήκης ήταν και ο πολίτης που ασκούσε δημόσιο αξίωμα για το οποίο είχε υποχρέωση λογοδοσίας, εφόσον δεν είχε προβεί στη λογοδοσία και δεν είχε απαλλαγεί των ευθυνών του:⁴¹² *πάλιν ὑπεύθυνον οὐκ ἐᾶ τὴν οὐσίαν καθιεροῦν, οὐδὲ ἀνάθημα ἀναθεῖναι, οὐδ' ἐκποιήτον γενέσθαι, οὐδὲ διαθέσθαι τὰ ἑαυτοῦ* (Αισχίνης *κατὰ Κτησιφώντος* 3.21).

ε) Περαιτέρω, προκειμένου να θεωρείται κάποιος ικανός να συντάξει διαθήκη και η διαθήκη να είναι έγκυρη, έπρεπε κατά το χρόνο σύνταξής της ο διαθέτης να ήταν πλήρως κύριος των πνευματικών του ικανοτήτων, με ελεύθερη και χωρίς ελαττώματα βούληση και να μη συντρέχουν συνθήκες που θα τον εμπόδιζαν να εκφράσει ελεύθερα τη βουλήσή του ή θα μείωναν την ορθή του κρίση.⁴¹³ Οι λόγοι που θεωρούνταν ότι μπορούσαν να στερήσουν σε κάποιον την ικανότητα για σύνταξη διαθήκης ορίζονταν με νόμο που παραθέτει ο Δημοσθένης στον *κατὰ Στεφάνου Β'* λόγο του (46.14) *Νόμος. ὅσοι μὴ ἐπεποίητο, ὥστε μήτε ἀπειπεῖν μήτ' ἐπιδικάσασθαι, ὅτε Σόλων εἰσῆει τὴν ἀρχήν, τὰ ἑαυτοῦ διαθέσθαι εἶναι ὅπως ἂν ἐθέλῃ, ἂν μὴ παῖδες ᾧσι γνήσιοι ἄρρενες, ἂν μὴ μανιῶν ἢ γήρωσ ἢ φαρμάκων ἢ νόσου ἔνεκα, ἢ γυναικὶ πειθόμενος, ὑπὸ τούτων του παρανοῶν, ἢ ὑπ' ἀνάγκης ἢ ὑπὸ δεσμοῦ καταληφθεῖς.*⁴¹⁴ Σύμφωνα με τα οριζόμενα, ήταν η μειωμένη δικαιοπρακτική ικανότητα λόγω προχωρημένης ηλικίας (γήρωσ), παραφροσύνης (μανιῶν), επίδρασης κάποιου φαρμάκου (φαρμακῶντα), επήρειας κάποιας γυναίκας (γυναικὶ πειθόμενον), οποιαδήποτε βίας (ανάγκη) ή κατακράτησης του διαθέτη (δεσμός)⁴¹⁵:

⁴¹¹ Λιακόπουλος 1999, 201.

⁴¹² Lipsius 1908,567. Biscardi 2004, 217. Λιακόπουλος 1999, 202.

⁴¹³ Lipsius 1908.567. Biscardi 2004,217.

⁴¹⁴ Ὅσοι μέχρι το έτος που έγινε άρχοντας ο Σόλων, δεν ήταν υιοθετημένοι, ώστε να μη δικαιούνται να αποποιηθούν την κληρονομιά ή να ζητήσουν δικαστικώς την επιδίκασή της, δικαιούνται να διαθέσουν την περιουσία τους όπως επιθυμούν, υπό την προϋπόθεση ότι δεν έχουν άρρενα νόμιμα τέκνα, δεν πάσχουν στο νου λόγω γήρατος, ουσιών ή ασθένειας ή παραπλάνησης από γυναίκα και δεν υπέστησαν ψυχολογική ή σωματική βία. Μετάφραση,Ι.Βελισσαροπούλου-Καράκωστα, *Πηγές Ιστορίας του Δικαίου*.

⁴¹⁵ Στις πηγές υπάρχουν πολλές σχετικές αναφορές. Σταχυολογούνται: Υπερείδης, *κατά Αθηνογένους Α* (3.17) : *ἔτι δὲ καὶ ὁ περὶ τῶν διαθηκῶν νόμος παραπλήσιος τούτοις ἐστίν: κελεύει γὰρ ἐξεῖναι τὰ ἑαυτοῦ διατίθεσθαι ὅπως ἂν τις βούληται πλην ἢ γήρωσ ἔνεκεν ἢ νόσου ἢ μανιῶν ἢ γυναικὶ πειθόμενον ἢ ὑπὸ δεσμοῦ ἢ ὑπὸ ἀνάγκης καταληφθέντα*. Λυσίας, *υπέρ Αριστοφάνους* (19.41): *αὐτὸς γὰρ ἐν τῇ νόσφ ὧν εὗ φρονῶν διέθετο*. Ισαίος, *περὶ του Φιλοκτήμοντος κλήρου* (6.9): *κοινὸς ἅπασι κεῖται, ἐξεῖναι τὰ ἑαυτοῦ διαθέσθαι, ἐὰν μὴ παῖδες ᾧσι γνήσιοι ἄρρενες, ἐὰν μὴ ἄρα μανεῖς ἢ ὑπὸ γήρωσ ἢ δι' ἄλλο τι τῶν ἐν τῷ νόμῳ παρανοῶν διαθῆται*.

Στην περίπτωση που η διαθήκη συντάσσονταν με ελαττωματική βούληση, δηλ. ο διαθέτης δεν ήταν *εὖ φρονῶν* και συνέτρεχε ένας από τους λόγους που προέβλεπε ο νόμος και προαναφέρθηκαν, τότε μπορούσε να προσβληθεί και να ακυρωθεί με απόφαση του Δικαστηρίου. Έτσι, στις δίκες για την κληρονομιαία περιουσία, δεν αρκούσε μόνο η διαπίστωση της ύπαρξης διαθήκης, αλλά για να κηρυχθεί «κυρία», δηλαδή ισχυρή, απαιτούνταν να διερευνηθεί εάν αυτή συντάχθηκε με ελεύθερη βούληση: *αλλά μὴν και ὁ νόμος, ὡ ἄνδρες, οὐκ ἐάν τις διαθήται μόνον, κυρίας εἶναι κελεύει τὰς διαθήκας, ἀλλὰ ἐάν εὖ φρονῶν. σκεπτέον δὴ ὑμῖν πρῶτον μὲν εἰ ἐποίησατο τὰς διαθήκας, ἔπειτα εἰ μὴ παρανοῶν διέθετο* (Ισαίος, *περί του Νικοστράτου κλήρου*, 4.14).

Αποτυπώνεται στις πηγές η σχετική φροντίδα και μέριμνα του νομοθέτη για την με ελεύθερη βούληση διάθεση της περιουσίας του Αθηναίου πολίτη, γεγονός που καταδεικνύει, ότι δεν ήταν ανεκτό από την κοινωνία η με παρέμβαση τρίτου παραβίαση της ελεύθερης βούλησης και κρίσης του διαθέτη ή η εκμετάλλευση της τυχόν ελαττωματικής του βούλησης.

Στον Αστικό Κώδικα, σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 1719: «Ανίκανοι προς σύνταξη διαθήκης ...3. όσοι κατά το χρόνο της σύνταξης της διαθήκης δεν έχουν συνείδηση των πράξεών τους ή βρίσκονται σε ψυχική ή διανοητική διαταραχή που περιορίζει αποφασιστικά τη λειτουργία της βούλησής τους». Απαιτείται δηλαδή και σήμερα ο διαθέτης να είναι «ευ φρονῶν», να έχει σώας τα φρένας του, όπως είθισται να αναφέρεται και στις διαθήκες και η βούληση του να είναι ελεύθερη, δηλαδή να μην είναι προϊόν οιασδήποτε διαταραχής από οπουδήποτε προερχόμενη. Στην ερμηνεία της η διάταξη περιλαμβάνει όλες τις περιπτώσεις που αναφέρονται στο νόμο του Σόλωνα και διαπιστώνεται για άλλη μία φορά η επιρροή του αρχαίου ελληνικού δικαίου.

IX.6. Τύπος διαθήκης

Από κανένα στοιχείο δεν προκύπτει ότι το αττικό δίκαιο απαιτούσε κάποιον συγκεκριμένο τύπο σύνταξης των διαθηκών, οι οποίες εκτός από γραπτές μπορούσαν να είναι και προφορικές. Προφορική διαθήκη ήταν νόμιμη, έγκυρη και ισχυρή, πλην όμως η απόδειξη, τόσο της ύπαρξής της όσο και του περιεχομένου της, ήταν δυσχερής και φυσικά θα γινόταν πάντα ενώπιον μαρτύρων.⁴¹⁶

Όταν επιλέγονταν ο έγγραφος τύπος, συντάσσονταν από τον διαθέτη όπως τα συμβόλαια στις άλλες συναλλαγές, όχι όμως με τη στενή έννοια.⁴¹⁷ Η παρουσία των μαρτύρων δεν είχε συστατικό χαρακτήρα, αλλά αποδεικτικό και οι μάρτυρες απλά ελάμβαναν γνώση του γεγονότος της σύνταξης διαθήκης.⁴¹⁸ Ήταν όμως σύνηθες να καλεί κάποιος μάρτυρες κατά τη σύνταξη μιας διαθήκης, κυρίως από τους συγγενείς και φίλους και τα ονόματά τους καταγράφονταν στο τέλος της διαθήκης.⁴¹⁹ Με δεδομένο ότι ο νόμος δεν απαιτούσε την αναφορά των μαρτύρων, ακόμη δε περισσότερο επειδή η υπογραφή τους δεν ήταν υποχρεωτική⁴²⁰ και επειδή δεν γνώριζαν απαραίτητα το περιεχόμενο της διαθήκης, οι μάρτυρες μπορούσαν μόνο να βεβαιώσουν τη σύνταξη διαθήκης αλλά όχι το περιεχόμενό της: *ἔτι δέ, ὡ ἄνδρες, και*

⁴¹⁶ Lipsius 1908, 568. Biscardi 2004, 216. Λιακόπουλος 1999, 204.

⁴¹⁷ Ισαίος, 4.12: *ἐν μόναϊς δὲ ταῖς κλήρων εἰσαγωγαῖς δοκεῖ μοι προσήκειν τεκμηρίοις μᾶλλον ἢ μάρτυσι πιστεύειν. περὶ μὲν γὰρ τῶν ἄλλων συμβολαίων οὐ πάνυ χαλεπὸν τοὺς τὰ ψευδῆ μαρτυροῦντας ἐλέγχειν.* Lipsius 1908, 568.

⁴¹⁸ Biscardi 2004, 216.

⁴¹⁹ Lipsius 1908, 568. Λιακόπουλος 1999, 205.

⁴²⁰ Λιακόπουλος 1999, 206.

τῶν διατιθεμένων οἱ πολλοὶ οὐδὲ λέγουσι τοῖς παραγινομένοις ὅ τι διατίθενται, ἀλλ' αὐτοῦ μόνου, τοῦ καταλιπεῖν διαθήκας, μάρτυρας παρίστανται (Ισαῖος, *περὶ του Νικοστράτου κλήρου*, 4.13) Βέβαια, εναπόκειται στη βούληση του διαθέτη, αν θα γνωστοποιούσε και το περιεχόμενο της διαθήκης στους παριστάμενους μάρτυρες. Η υπογραφή της διαθήκης φαίνεται να ήταν απαραίτητη μόνο από τον διαθέτη.⁴²¹

IX.7. Περιεχόμενο διαθήκης

Το περιεχόμενο της διαθήκης ὀριζε αποκλειστικά ο διαθέτης και κάθε διάταξη ἢ αἵρεση⁴²² που περιλαμβάνονταν στη διαθήκη ἦταν νόμιμη και ισχυρή, εφόσον δεν υπήρχε παράβαση νόμου και η βούλησή του δεν ἦταν ελαττωματική.

Εἶχε δικαίωμα να ὀρίσει κληρονόμο του πρόσωπο, ὄχι μόνο από τον κύκλο των ἀγγιστέων ἢ ἄλλων συγγενῶν, ἀλλὰ ἀκόμη και φίλων.⁴²³ ἤδη γάρ τινες οὐκ εὖ διακείμενοι τοῖς συγγενέσιν ὀθνεῖους φίλους τῶν πάνυ σφόδρα προσηκόντων περὶ πλείονος ἐποίησαντο (Ισαῖος, *περὶ του Νικοστράτου κλήρου* 4.18). Μπορούσε επίσης να ὀρίσει υποκατάστατο του κληρονόμου του σε περίπτωση που συνέβαινε κάτι σ'αυτόν, ὄπως θάνατος ἢ κάποιο ἄλλο γεγονός που μνημόνευε στη διαθήκη, ἢ μετά την παρέλευση ὀρισμένου χρόνου. Ο υποκατάστατος αὐτός μπορούσε να εἶναι πρόσωπο εν ζωῇ ἢ κυοφορούμενο ἢ μη συνειλημμένο ἀκόμη, εφόσον θα το γεννούσε κάποια συγκεκριμένη γυναίκα.⁴²⁴ ἄλλ' ἐποίησατο θυγατέρα αὐτοῦ ἀδελφιδῆν: εἰ δέ τι καὶ αὐτὴ πάθοι, Γλαύκωνι τὰ ὄντα ἐδίδου, ἀδελφῶ ὄντι ὀμομητρίῳ: καὶ ταῦτ' ἐν διαθήκαις ἐνέγραψε (Ισαῖος, *Περὶ του Ἀγνίου κλήρου*, 11.8).

Στο λόγο του Ισαίου *περὶ Φιλοκτήμονος κλήρου* (6.7), αναφέρεται διάταξη διαθήκης ὄπου ὀρίζεται ὅτι κάποιος θα γίνει κληρονόμος, ὑπὸ την αἵρεση ὅτι δεν θα ἔχει ἀποκτήσει παιδιά με τη γυναίκα του: καὶ ἔγραψεν οὕτως ἐν διαθήκη, εἰ μὴ γένοιτο αὐτῷ παιδίον ἐκ τῆς γυναικός, τοῦτον κληρονομεῖν τῶν ἑαυτοῦ. καὶ τὴν διαθήκην κατέθετο παρὰ τῷ κηδεστῇ Χαιρέα, τῷ τὴν ἑτέραν αὐτοῦ ἀδελφὴν ἔχοντι. Στην περίπτωση αὐτή, εφόσον η κληρονομική διαδοχὴ τελεῖ ὑπὸ την διαλυτική αἵρεση της γέννησης νόμιμου τέκνου, η γέννησή του ἀπέκλειε αὐτόν που εἶχε ὀρισθεῖ στη διαθήκη και κληρονόμος γινόταν το παιδί που εν τῷ μεταξύ γεννήθηκε. Ἄλλη αἵρεση ἦταν ο ὀρισμός κληρονόμου στην περίπτωση που οι γιοὶ του πέθαιναν πριν ενηλικιωθῶν: Νόμος ὅ τι ἂν γησίῳ ὄντων υἱέων ὁ πατήρ διαθῆται ἐὰν ἀποθάνωσιν οἱ υἱεῖς πρὶν ἐπὶ δῖετες ἡβᾶν, τὴν τοῦ πατρὸς διαθήκην κυρίαν εἶναι. (Δημ.46.24). Η αἵρεση αὐτή φανερώνει το φόβο του θανάτου των γιων πριν την ενηλικίωσή τους. Με την ενηλικίότητα ἀποκτούσαν δικαίωμα σύνταξης διαθήκης ἢ υιοθεσίας, ὄποτε τότε μπορούσαν να φροντίσουν για τη συνέχεια του οἴκου.

Συνηθισμένη αἵρεση ἦταν η ὑποχρέωση του «τετιμημένου» κληρονόμου να συνάψει γάμο με ὀρισμένο πρόσωπο που καθόριζε ο διαθέτης και που μπορούσε να εἶναι συγγενικό του πρόσωπο (χήρα, θυγατέρα, ἀδελφή) ἢ ἄλλο τρίτο πρόσωπο.⁴²⁵ Διαθήκη τάδε δῖεθετο Πασίων Ἀχαρνέυς: δίδωμι τὴν ἑμαυτοῦ γυναῖκα Ἀρχίπην Φορμίῳ, καὶ προῖκα ἐπιδίδωμι Ἀρχίπην....(Δημ.45.28) .

Ο διαθέτης ρύθμιζε με τη διαθήκη του θέματα και σχέσεις που ἀνάγονται στο οικογενειακό δίκαιο, ὄπως η υιοθεσία γιου που γινόταν κληρονόμος και γαμβρός στην θυγατέρα του. Επίσης ἀπαντάται ο ὀρισμός επιτρόπου για τα ἀνήλικα τέκνα

⁴²¹ Lipsius 1908, 569 και στην ἴδια σελίδα ὑποσημ. 81.

⁴²² Αἵρεση=ο διαθέτης εξαρτᾶ την ισχύ της διαθήκης ἢ κάποιας διάταξης σ'αὐτήν ἀπὸ γεγονότα μέλλοντα και ἀβέβαια ἢ ἀπὸ την συμπεριφορὰ στο μέλλον του ἀτόμου που τιμᾶ με τη διαθήκη του.

⁴²³ Λιακόπουλος 1999, 207.

⁴²⁴ Λιακόπουλος 1999, 210.

⁴²⁵ Λιακόπουλος 1999, 207.

του, η παροχή δικαιώματος οίκησης σε κάποιο ακίνητό του, καθώς και εντολές για πληρωμή χρεών και διάφορες άλλες οδηγίες;⁴²⁶ (Δημ 27.13) *οὗτος γὰρ εὐθὺς μετὰ τὸν τοῦ πατρὸς θάνατον ᾧκει τὴν οἰκίαν εἰσελθὼν κατὰ τὴν ἐκείνου διαθήκην καὶ 27.40: ἐν γὰρ ἐκείναις ἐγγράπτωκαὶ ἐξ ὧν ἔδει τούτους λαβεῖν τὰ δοθέντα, καὶ τὸν οἶκον ὅπως μισθώσουσι.*

IX.8. Φύλαξη διαθήκης

Εγγύηση κατά της πλαστογράφησης της διαθήκης αποτελούσε η σφράγιση του εγγράφου από τον διαθέτη. Μετά τη σφράγιση, τη διαθήκη φύλασσε ο ίδιος ο διαθέτης είτε την έδινε σε τρίτο πρόσωπο, συγγενή ή φίλο, οπότε λόγω της δημοσιότητας μπορούσε να αποδειχθεί η ύπαρξή της σε μελλοντική αμφισβήτηση.⁴²⁷ (Ισαίος 7.1). *ἀλλ' εἴ τις τελευτήσῃν μέλλων διέθετο, εἴ τι πάθοι, τὴν οὐσίαν ἐτέρῳ, καὶ ταῦτ' ἐν γράμμασι κατέθετο παρὰ τισι σημηνάμενος* και (Ισαίος 6.7.) και την διαθήκη κατέθετο παρὰ τῷ κηδεστῇ Χαιρέα. Επίσης, για την εξασφάλισή της, ο διαθέτης τη συνέτασσε σε περισσότερα αντίγραφα και τα κατέθετε σε διαφορετικά άτομα.⁴²⁸ *ταῦτα δὲ πράξας καὶ οἶκοι ἀντίγραφα καταλιπὼν ᾧχετο στρατευσόμενος μετὰ Θρασύλλου* (Λυσίας 32.7)⁴²⁹

Για μεγαλύτερη δημοσιότητα και για το αδιάβλητο στην αναγνώριση και επικύρωση της διαθήκης, ο διαθέτης είχε το δικαίωμα να την καταθέσει στον άρχοντα για φύλαξη, ο οποίος την παρουσίαζε μετά το θάνατο του διαθέτη, εκτός αν αυτός ο ίδιος την είχε ζητήσει νωρίτερα, για να την ανακαλέσει: *[φησὶν] ὅτι μετεκαλέσατο τὸν ἄρχοντα, ἵνα λύσῃ αὐτάς, τοῖς τελευταῖον παρὰ τοῦ Κλεωνύμου γενομένοις.*⁴³⁰ Και η κατάθεση αυτή δεν ήταν υποχρεωτική από το νόμο.⁴³¹

Πρέπει όμως να επισημανθεί ότι, παρά τα μέτρα προφύλαξης, δεν ήταν λίγες οι περιπτώσεις όχι μόνο απόπειρας αλλά και επιτυχημένης πλαστογράφησης ή αντικατάστασης.⁴³² Ο Ισαίος αναφέρει σχετικά στο λόγο του περί Αστυφίλου κλήρου (9.7): *ἐπειδὴ τοίνυν, ὧ ἄνδρες, οὔτε παραγενόμενος οὐδεὶς ἔτυχε τῶν οἰκείων ὅτε ὁ ἀδελφὸς ἐτελεύτησεν...ἀναγκαῖόν μοι ἐστὶν ἐξ αὐτῶν ὧν οὔτοι λέγουσιν ἐλέγχειν ψευδεῖς οὔσας τὰς διαθήκας [ἅς ἐποίησαντο].*

Και σήμερα, σύμφωνα με το ισχύον δίκαιο, ο διαθέτης μπορεί να συντάξει ιδιόγραφη διαθήκη, την οποία φυλάσσει ο ίδιος κάπου ή την παραδίδει σε κάποιο πρόσωπο της εμπιστοσύνης του (1721 ΑΚ), η οποία μετά το θάνατό του δημοσιεύεται στα βιβλία διαθηκῶν που τηρείται στο αρμόδιο κατά τόπο Δικαστήριο.

IX. 9. Ανάκληση και ακυρότητα διαθηκῶν.

⁴²⁶ Λιακόπουλος 1999, 209.

⁴²⁷ Λιακόπουλος 1999,206.Lipsius 1908, 569-570.

⁴²⁸ Lipsius 1908, 570.

⁴²⁹ Η αναφορά του Δημοσθένη στο λόγο του κατά Στεφάνου Β(46.28): *ἄξιον τοίνυν, ὧ ἄνδρες δικασταί καὶ τότε ἐνθυμηθῆναι, ὅτι διαθήκης οὐδεὶς πώποτε ἀντίγραφα ἐποίησατο, ἀλλὰ ἵνα εἰδῶσι καὶ μὴ παραβαίνωσι, διαθηκῶν δὲ οὐ. τούτου γὰρ ἔνεκα κατασσημασμένας καταλείπουσιν οἱ διατιθέμενοι, ἵνα μηδεὶς εἰδῆ ἃ διατίθενται.* Προκάλεσε προβληματισμό. Όμως, κατά τον Lipsius, ο Δημοσθένης προφανώς αναφέρεται σε ανοιχτά αντίγραφα, που απέφευγαν οι διαθέτες, για να μη γίνει γνωστό το περιεχόμενο, και γι' αυτό άφηναν κατασσημασμένα, σφραγισμένα αντίγραφα. Lipsius 1908,σελ. 570 σημ. 84

⁴³⁰ *Ισαίος περί του Κλεωνύμου κλήρου I. υπόθεσις.*

⁴³¹ Λιακόπουλος 1999, 207.

⁴³² Lipsius 1908, 570.

Ο διαθέτης μπορούσε να ανακαλέσει τη διαθήκη που είχε συντάξει.⁴³³ Ανάκληση προγενέστερης διαθήκης με νεότερη ήταν και δυνατή και νόμιμη, όχι όμως με τον νεότερο κανόνα του άρθρου 1764 Α.Κ.: «μεταγενέστερη διαθήκη καταργεί με το περιεχόμενο της την προηγούμενη...». Αν ο διαθέτης ήθελε να ανακαλέσει προηγούμενη διαθήκη του, αυτό έπρεπε να γίνει με σαφή τρόπο, καταστρέφοντάς την και αν υπήρχαν περισσότερα αντίγραφα, να τα καταστρέψει όλα.⁴³⁴ Αν δεν φύλασσε ο ίδιος τη διαθήκη αλλά ο άρχων ή κάποιος άλλος, τότε τη ζητούσε από αυτούς και αφού την αναλάμβανε, την κατέστρεφε.⁴³⁵ Αν για οποιοδήποτε λόγο δεν ήταν αυτό δυνατό ή με οποιοδήποτε τρόπο παρεμποδίστηκε σ' αυτό: *οὔτοι γὰρ τὸ ἀνελεῖν αὐτὰς ἐκείνου βουλομένου διεκώλυσαν* (Ισαίος 1.42), ζητούσε την επιστροφή της μπροστά σε μάρτυρες, ώστε να υπάρχει, αν χρειασθεί, το αποδεικτικό στοιχείο ότι είχε πρόθεση να την ανακαλέσει⁴³⁶: *διομολογησάμενος ὁ Εὐκτῆμων ἐναντίον τοῦ ἄρχοντος καὶ τῶν παρέδρων καὶ ποιησάμενος πολλοὺς μάρτυρας ὡς οὐκέτ' αὐτῷ κέοιτο ἡ διαθήκη, ᾧχετο ἀπιῶν* (Ισαίος 6.32).

Προβλέπονταν επίσης η δυνατότητα, σε έκτακτες και κατεπείγουσες καταστάσεις, που δεν μπορούσε ή δεν είχε χρόνο να ζητήσει και να καταστρέψει την διαθήκη, να συντάξει άλλη ειδική πράξη, στην οποία δήλωνε ότι θεωρούσε άκυρη την προηγούμενη διαθήκη⁴³⁷: *ἀνελεῖν μὲν γὰρ, ᾧ ἄνδρες, οὐχ οἷός τ' ἦν ἄλλο γραμματεῖον ἢ τὸ παρὰ τῆ ἀρχῆ κείμενον: γράψαι δ' ἐζῆν εἰς ἕτερον εἴ τι ἐβούλετο, καὶ μηδὲ τοῦθ' ἡμῖν ἀμφισβητήσιμον ἔαν* (Ισαίος 1.25).

Ο ρητός τρόπος ανάκλησης ήταν επιβεβλημένος, γιατί σε διαφορετική περίπτωση ίσχυαν και οι δύο διαθήκες, οπότε ήταν και οι δύο ακυρώσιμες, δηλ. μπορούσαν να προσβληθούν από οποιονδήποτε είχε έννομο συμφέρον.⁴³⁸ Μάλιστα ήταν σύνηθες φαινόμενο η προσβολή διαθηκών ως ακύρων στην Αθήνα.⁴³⁹

IX. 9 .Κληρονομιά

Όσον αφορά την κληρονομιά διακρίνουμε: α) το περιεχομένο της και β) την απόκτησή της.

α) Περιεχόμενο της κληρονομιάς είναι ό,τι ανήκει στον κληρονομούμενο, η κινητή και ακίνητη περιουσία του, οι απαιτήσεις του, αλλά και οι υφιστάμενες υποχρεώσεις του.⁴⁴⁰ Ειδικά οι κληρονόμοι έπρεπε να καλύψουν τα χρέη του κληρονομούμενου προς το δημόσιο ταμείο και τις οφειλές προς τα ταμεία ναών, γιατί ή ατιμία στις περιπτώσεις αυτές επεκτείνεται σε όλους τους άρρρρες απογόνους και τους κληρονόμους τους μέχρι την εξόφληση,⁴⁴¹ σύμφωνα με τον Δημοσθένη (46.58): *τοὺς δὲ μὴ ἀποδιδόντας τὰς μισθώσεις τῶν τεμενῶν τῶν τῆς θεοῦ καὶ τῶν ἄλλων θεῶν καὶ τῶν ἐπωνύμων ἀτίμους εἶναι καὶ αὐτοὺς καὶ γένος καὶ κληρονόμους τοὺς τούτων, ἕως ἂν ἀποδῶσιν*. Σε άλλες περιπτώσεις η ατιμία είναι αντικείμενο κληρονομικής διαδοχής μόνο όταν ορίζεται ρητά στο νόμο.⁴⁴²

⁴³³ Λιακόπουλος 1999, 211.

⁴³⁴ Biscardi 2004, 216. Λιακόπουλος 1999, 211.

⁴³⁵ Ισαίος *περί του Κλεωνύμου κλήρου* (I.14).

⁴³⁶ Lipsius 1908, 571.

⁴³⁷ Biscardi 2004, 216.

⁴³⁸ Λιακόπουλος 1999, 211.

⁴³⁹ Δημάκης χ.χ.,36.

⁴⁴⁰ Lipsius 1908, 572, 573. Λιακόπουλος 1999, 212.

⁴⁴¹ Λιακόπουλος 1999, 214. Lipsius 1908, 573.

⁴⁴² Lipsius 1908. 574. Ανδοκίδης *περί των μυστηρίων*, 1.74

Παρατηρείται δηλαδή ότι το αττικό δίκαιο είχε απαλλαγεί από την αντίληψη του προσωποπαγούς των υποχρεώσεων και δέχθηκε τη μεταβίβαση των υποχρεώσεων στον κληρονόμο, και χωρίς τη θέλησή του. Η ρύθμιση αυτή ήταν κοινωνικά σκόπιμη, για να καλύψουν την εξαφάνιση του υποκειμένου των υποχρεώσεων. Έτσι υιοθετήθηκε η κατασκευή ότι ο κληρονόμος συνεχίζει την προσωπικότητα του κληρονομούμενου.⁴⁴³ Η κατασκευή αυτή απαντάται και στο προοίμιο της Νεαράς 48 του Ιουστινιανού όπου αναγράφεται κατά λέξη «...της ημετέροις δοκεῖ νόμοις ἐν πως εἶναι πρόσωπον το του κληρονόμου και το του εις αυτόν παραπέμποντος τον κλήρον».⁴⁴⁴

Τέλος, αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι κληρονομούνται από τους απογόνους και τα τιμητικά δικαιώματα του κληρονομούμενου, με ειδικές ρυθμίσεις στην απόφαση απονομής:⁴⁴⁵ *πρῶτον μὲν γὰρ εἴλου ἀντὶ τῆς ἐκείνων δόξης τὴν ἡμετέραν οὐσίαν κτήσασθαι, καὶ ἐβουλήθης μᾶλλον Δικαιογένους καλεῖσθαι ὑὸς ἢ Ἄρμοδιου, ὑπεριδὼν μὲν τὴν ἐν Πρυτανείῳ σίτησιν, καταφρονήσας δὲ προεδριῶν καὶ ἀτελειῶν, ἃ τοῖς ἐξ ἐκείνων γεγονόσι δέδοται* (Ισαίος 5.47).

Η αρχή της καθολικής διαδοχής ορίζεται και στη διάταξη του άρθρου 1710, εδ.1. ΑΚ: «Κατά το θάνατο του προσώπου η περιουσία του ως σύνολο (κληρονομία) περιέρχεται από το νόμο ή από διαθήκη σε ένα ή περισσότερα πρόσωπα (κληρονόμοι)». Με τη ρύθμιση αυτή και σήμερα ο κληρονόμος υπεισέρχεται στη νομική θέση του κληρονομούμενου και υποκαθίσταται σε όλα τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του.⁴⁴⁶

β) Κτήση της κληρονομιάς

Οι αναγκαίοι κληρονόμοι, δηλαδή οι γιοι του κληρονομούμενου και οι ἄρρενες ἀπόγονοί τους, ευνοούνταν από το νόμο σε σχέση με τους εκ πλαγίου και γενικά τους λοιπούς κληρονόμους, όσον αφορά την κτήση της κληρονομιάς. Ο κλήρος δεν αποτελεί στην περίπτωση αυτή αντικείμενο διαμάχης, αλλά είναι *ἀνεπίδικος*.⁴⁴⁷ Αυτοί αμέσως μετά το θάνατο του κληρονομούμενου, αποκτούν τη νομή⁴⁴⁸ της κληρονομιάς περιουσίας αυτοδίκαια, *εμβάτευειν, βαδίζειν εις την ουσίαν*.⁴⁴⁹ Δεν απαιτείται από εκείνους κάποια νομική ενέργεια, ούτε η επικύρωσή της από κάποια αρχή ή η μεσολάβηση κάποιας δικαστικής απόφασης:⁴⁵⁰ *ὅτω δὲ γόνῳ γεγόνασι γνήσιοι παῖδες, οὐδενὶ ἐπιδικάζεσθαι τῶν πατρῶων προσήκει. καὶ περὶ τούτων οὐδένα λόγον λεχθῆναι δεῖ: ἅπαντες γὰρ ἡμεῖς καὶ οἱ ἄλλοι πολῖται ἀνεπίδικα ἔχουσι τὰ ἑαυτῶν ἕκαστοι οἱ πατρῶα.* (Ισαίος 3.59).

Η αυτοδίκαια και άμεση κτήση της νομής της κληρονομιάς, *εμβάτευσις*, ίσχυε και για τους εν ζωή υιοθετημένους γιους και τους ἄρρενες ἀπογόνους τους.⁴⁵¹ Καμμία διάκριση δεν γινόταν μεταξύ των γνησίων γιών και των υιοθετημένων, εφόσον ο υιοθετών είχε παρουσιάσει αυτούς για αναγνώριση στη φατρία του και το δήμο. Ο Δημοσθένης αναφέρει σχετικά, στο λόγο του Κατά Λεωχάρη, (44.19): *Λεωκράτης ὁ τουτουὶ πατὴρ Λεωστράτου εἰσποιεῖ αὐτὸν υἱὸν τῷ Ἀρχιάδῃ, καὶ ἐνεβάτευσεν οὕτως εἰς*

⁴⁴³ Παπαντωνίου 1975, 33.

⁴⁴⁴ Παπαντωνίου 1975, 34

⁴⁴⁵ Lipsius 1908, 574.

⁴⁴⁶ Παπαντωνίου 1975, 34.

⁴⁴⁷ Lipsius 1908, 541, 577.

⁴⁴⁸ Νομή= φυσική εξουσία επί του πράγματος.

⁴⁴⁹ Biscardi 2004, 218. Λιακόπουλος 1999, 190. Lipsius 1908, 577.

⁴⁵⁰ Δημάκης 1994. τ.Ι.32. MacDowell 2015, 160.

⁴⁵¹ Lipsius 1908, 541, 577. MacDowell 2015, 160.

την ουσίαν ὡς ὑπ' ἐκείνου ζῶντος ἔτι εἰσποιηθείς. Αντίθετα, ὅσοι υιοθετούνταν με διαθήκη ἔπρεπε να ακολουθήσουν τη διαδικασία της ἐπιδικασίας, ὅπου ἔπρεπε να κριθεῖ το κύρος της διαθήκης και της περιλαμβανόμενης σ'αυτὴν υιοθεσίας, για να ακολουθήσει ἡ ἀπόδοση της κληρονομιάς.⁴⁵²

Κάποιοι μελετητές υποστήριζαν ὅτι ὅλοι ἀνεξαιρέτως οἱ υιοθετημένοι, ἔπρεπε να υποστούν τη διαδικασία της ἐπιδικασίας, στηριζόμενοι στη ρῆση του Ἰσαίου στο λόγο του περὶ του Πύρρου κλήρου στο εἰσαίτιο 3.61: *πρὸς δὲ τοὺς εἰσποιητοὺς ἅπαντες οἱ κατὰ γένος προσήκοντες ἀμφισβητεῖν ἀξιοῦσιν. ἵνα οὖν μὴ παρὰ τοῦ ἐντυχόντος τῶν κλήρων αἱ λήξεις [τοῖς ἀμφισβητεῖν βουλομένοις] γίνωνται, καὶ μὴ ὡς ἐρήμων τῶν κλήρων ἐπιδικάζεσθαι τινες τολμῶσι, τούτου ἕνεκα τὰς ἐπιδικασίας οἱ εἰσποίητοι πάντες ποιοῦνται.*

Ὁμως, ὁ Ἰσαῖος στο ἴδιο κείμενο και στο ἀμέσως προηγούμενο εἰσαίτιο (3.60) ἀναφέρει: *ὅσοι δὲ διαθήκαις αὐτοῖς εἰσποιοῦνται, τούτοις ἐπιδικάζεσθαι προσήκει τῶν δοθέντων.* Ἡ διατύπωση του νόμου εἶναι σαφής. Σε ἐκείνους που υιοθετοῦνται με διαθήκη, ἀπαιτεῖται να ἐπιδικασθεῖ ὁ κλήρος. Εἶναι ἐπομένως φανερό, σύμφωνα με τον Lipsius,⁴⁵³ ὅτι ἡ προσφυγή στην ἐπιδικασία ἀπὸ τους ἐν ζῶντι υιοθετημένους, ἦταν πρακτικὴ ἀπὸ ἐπιλογή και ὄχι ἐπιταγή του νόμου, στην ὁποία ἐπιλογή προέβαιναν προκειμένου να μὴ διεκδικήσουν κάποιοι συγγενεῖς τον κλήρο και τους ἐπιδικασθεῖ ὡς ἐρήμος (*τούτου ἕνεκα τὰς ἐπιδικασίας...ποιοῦνται*). Οἱ περισσότεροι μελετητές υιοθετοῦν την ἀποψη ὅτι οἱ ἐν ζῶντι υιοθετημένοι ὑπείσρχονταν στην κληρονομία ἀκριβῶς ὅπως οἱ γνήσιοι ἄρρενες κατιόντες, δηλαδή με ἐμβάτευση, καταλαμβάνοντας ἀμέσως και αὐτοδίκαια την κληρονομία περιουσία.⁴⁵⁴

Οἱ λοιποὶ κληρονόμοι, εἴτε ἐπρόκειτο για ἐπαγωγή ἐκ του νόμου, εἴτε εἶχαν ὀρισθεῖ με διαθήκη, δὲν ἀποκτούσαν αὐτοδίκαια την κληρονομία, γιατί ὁ κλήρος κάποιου που πέθαινε χωρὶς ἀναγκαίους κληρονόμους, ἦταν ἐπίδικος και ὡς τέτοιος, σύμφωνα με τὸ νόμο, δὲν ἔπρεπε να καταληφθεῖ πριν τη δικαστικὴ διαμεσολάβηση και ἀπόφαση:⁴⁵⁵ *ἀνεπίδικον δὲ κλήρον μὴ ἔχειν* (Δημ.46.22). Ἐτσι, ὅσοι ἀξίωσαν κληρονομικὸ δικαίωμα ὀφείλαν να καταθέσουν *λήξιν* (αἴτηση) στον Ἐπώνυμο ἄρχοντα για την ἀναγνώριση του κληρονομικοῦ τους δικαιώματος.⁴⁵⁶ Ἐάν δὲν ὑπῆρχαν ἀντιδικίες, ὁ Ἐπώνυμος ἄρχοντας τον ἀναγνώριζε κληρονόμο, και στη συνέχεια ἡ ἀπόφασή του ἐπικυρώνονταν ἀπὸ τὸ Δικαστήριον (ἐπιδικασία). Σε διαφορετικὴ περίπτωση, ἀν δηλαδή ὑπῆρχαν περισσότεροι διεκδικητές και ὑποβάλλονταν περισσότερες της μίας αἰτήσεις, τότε ὁ Ἐπώνυμος ἄρχων παρέπεμπε την ὑπόθεση ἐνώπιον του Δικαστηρίου της Ἡλιαίας, που με ἀπόφασή του ἐπιδίκαζε την κληρονομία σε ἐκείνον ἀπὸ τους κληρονόμους που κρίθηκε ὅτι εἶχε ἰσχυρότερο δικαίωμα.⁴⁵⁷ Τότε μόνο, δηλαδή μετὰ την ἐπιδίκαση της κληρονομιάς, εἶχε δικαίωμα στη κτῆση της.⁴⁵⁸

IX. 11. Αποδοχή – ἀποποίηση κληρονομιάς

Σχετικὰ με τὸ δικαίωμα ἀποποίησης⁴⁵⁹ διακρίνουμε και πάλι τους ἀναγκαίους κληρονόμους και τους λοιπούς, εἴτε ἐκ διαθήκης εἴτε ἐξ ἀδιαθέτου. Οἱ ἀναγκαῖοι

⁴⁵² Biscardi 2004, 219.

⁴⁵³ Lipsius 1908, 541 ὑποσημ. 7.

⁴⁵⁴ Biscardi 2004, 219. MacDowell 2015, 160. Λιακόπουλος 1999, 190. Wyse 1967, 345.

⁴⁵⁵ Lipsius. 1908, 577, 578. Λιακόπουλος 1999, 190. Biscardi 2004, 218

⁴⁵⁶ Lipsius. 1908, 578. Τρωϊανός – Βελισσαροπούλου-Καράκωστα 2002, 78.

⁴⁵⁷ Τρωϊανός – Βελισσαροπούλου-Καράκωστα, 2002, 78.

⁴⁵⁸ Biscardi 2004, 219.

⁴⁵⁹ Αποποίηση=Ἡ δήλωση του προσώπου στο ὁποῖο ἐγίνε ἐπαγωγή της κληρονομιάς ὅτι δὲν τη δέχεται.

κληρονόμοι, γιοι του κληρονομούμενου και απόγονοί τους, στερούνταν του δικαιώματος αποποίησης, όχι για φορολογικούς λόγους, όπως θεωρήθηκε από κάποιους μελετητές, αλλά γιατί προείχε η εξασφάλιση της συνέχειας του *οίκου*.⁴⁶⁰

Κάθε άλλος κληρονόμος που καλούνταν στην κληρονομιά, είτε εκ διαθήκης είτε εξ αδιαθέτου, είχε το δικαίωμα να την αποδεχθεί ή να την αποποιηθεί.⁴⁶¹ Δεν υπήρχε όμως κάποιος συγκεκριμένος τύπος για τη δήλωση της βούλησής του, ότι αποδέχεται ή αποποιείται. Εφόσον την αποδέχονταν, έπρεπε να δηλώσει με πράξεις και χωρίς αμφιβολία την πρόθεσή του αυτή, με την κατάληψη των κληρονομιών ή τη διεκδίκησή τους από τρίτους ή με την ανάμιξη στην κληρονομιά.⁴⁶²

Η αποποίηση γινόταν πάλι με τον ίδιο τρόπο, δηλαδή είτε σιωπηρά είτε με ρητή δήλωση,⁴⁶³ όπως την μη κατάληψη των κληρονομιών και τη μη διεκδίκηση από τον κατέχοντα ή από κάποιον από τον οποίο είχε επικρατέστερο κληρονομικό δικαίωμα. Με την αποποίηση της κληρονομιάς ο κληρονόμος θεωρείτο ότι δεν υπήρχε, οπότε δεν κληρονομούσε κανένα στοιχείο της κληρονομιάς στην οποία καλούνταν οι εξ αδιαθέτου κληρονόμοι, σύμφωνα με όσα αναλύονται στην εξ αδιαθέτου διαδοχή.⁴⁶⁴

Σήμερα, σύμφωνα με τη διάταξη 1847 ΑΚ, κάθε κληρονόμος, εκ διαθήκης ή εξ αδιαθέτου, έχει δικαίωμα να αποποιηθεί την κληρονομιά, χωρίς να γίνεται διάκριση σε αναγκαίους ή μη κληρονόμους.

⁴⁶⁰ Lipsius 1908, 540 υποσημ. 6..

⁴⁶¹ Lipsius 1908, 540.

⁴⁶² Λιακόπουλος 1999, 215.

⁴⁶³ Δημ.: αλλά λέγειν νυν ὅτι οὐκἔστιν κληρονόμος, ἀλλ' ἀφίσταται τῶν ἐκείνου.

⁴⁶⁴ Λιακόπουλος 1999, 215, 216.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Από τη μελέτη των 259 καταγεγραμμένων επιγραφών στα χρηστήρια ελάσματα της Δωδώνης που αναφέρονται στην οικογένεια, διαπιστώνεται ότι τους επισκέπτες το Ιερού της Δωδώνης απασχολούσε κυρίως ο γάμος και η απόκτηση απογόνων, αφού η συντριπτική πλειονότητα, 203 επιγραφές, αφορούν στο γάμο-επιλογή συζύγου και τεκνοποίηση, ενώ μόλις 6 αφορούν την προίκα και 18 το διαζύγιο (με την επιφύλαξη που διατυπώθηκε παραπάνω, ως προς τη διπλή καταγραφή).

Τρεις μόλις επιγραφές καταγράφονται στον 6-5^ο αι. π.Χ., ο αριθμός αυτός εκτινάσσεται σε 91 στον 5^ο αι.π.Χ. και σχεδόν διπλασιάζεται στον 4^ο αι. π.Χ. με 143 σχετικές επιγραφές.

Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι στον 3^ο αι.π.Χ. καταγράφονται μόνο 3 επιγραφές. Μία αφορά γάμο και δύο τεκνοποιία. Δεν υπάρχει κάποιο γεγονός που να δικαιολογεί αυτή την μέχρι εξαφάνισης κατακόρυφη πτώση των επιγραφών και συνεπώς των επισκεπτών του ιερού, σε μία περίοδο μάλιστα που οι Μολοσσοί φρόντισαν για τη μνημειακή του αναμόρφωση, που ολοκληρώθηκε κατά τον 3^ο αι. από τον Πύρρο και τον Αλέξανδρο Β'. Η απουσία επισκεπτών στο ιερό, από την αρχή του 3^{ου} αι. π.Χ. μέχρι το έτος 219 π.Χ. που καταστράφηκε από τους Αιτωλούς, δημιουργεί ερωτηματικά. Ως πιθανή εξήγηση θα μπορούσε να θεωρηθεί η καθιέρωση άλλου τρόπου μαντείας στον 3^ο αι.π.Χ. Επίσης ίσως το υλικό των ελασμάτων με κατάλληλη επεξεργασία να είχε δεύτερη χρήση ή τα ελάσματα να τοποθετούνταν σε άλλο χώρο που ακόμη δεν ήλθε στο φως.

Από το σύνολο των επιγραφών που καταγράφηκαν, οι 28 δίνουν στοιχεία προέλευσης των επισκεπτών, με βάση το αλφάβητο, τη διάλεκτο και τα ονόματά τους στις επιγραφές. Προκύπτει ότι τόπος προέλευσής τους είναι η Θεσσαλία, Ήλιδα, Ήπειρος, Αμβρακία, Ιλλυρία, Κάτω Ιταλία, Συρακούσες, Βουθρωτός και Κεφαλονιά. Οι περισσότεροι προέρχονται από τη βορειοδυτική Ελλάδα, λόγω της θέσης του Ιερού.

Καταγράφονται 87 ερωτήσεις ανδρών, 16 γυναικών και 7 ζευγαριών, ενώ στις υπόλοιπες επιγραφές, που είναι αδιάγνωστες, δεν είναι δυνατή η κατάταξη, προφανώς όμως η αναλογία θα είναι ίδια.

Ο μεγάλος αριθμός (203 σε σύνολο 259) των σχετικών με το γάμο/επιλογή συζύγου και τεκνοποιία ερωτημάτων, καταδεικνύει το μεγάλο ενδιαφέρον-αγωνία των επισκεπτών του Μαντείου, για το γάμο και την απόκτηση απογόνων.

Η αγωνία τους είναι κατανοητή, λαμβανομένης υπόψη της θέσης που κατείχε ο γάμος ως θεσμός στην κοινωνική πραγματικότητα της εποχής των ερωτώντων, τον 5^ο και 4^ο αι. π.Χ., και τις γενικές περί *οίκου* αντιλήψεις που διαμόρφωσαν τους ισχύοντες δικαϊκούς κανόνες. Τη συνέχεια του *οίκου*, μπορούσαν να εξασφαλίσουν οι αρχαίοι Έλληνες μόνο με τους *γνήσιους* απογόνους τους, τέκνα δηλαδή που είχαν γεννηθεί σε νόμιμο γάμο, γάμο δι' *έγγυης*, στην Αθήνα των κλασικών χρόνων. Ο γάμος κατείχε συνεπώς σημαντική θέση στην τότε κοινωνική και νομική πραγματικότητα.

Στις 113 επιγραφές που αφορούν την τεκνοποιία, οι επισκέπτες ενδιαφέρονται κυρίως για την απόκτηση αρρένων απογόνων, επιθυμία που εκφράζεται σε 14 επιγραφές, ενώ μόνο τέσσερεις επισκέπτες ρωτούν για την απόκτηση θυγατέρας, και μάλλον εκφράζουν αγωνία, παρά επιθυμία. Η γέννηση μιας κόρης δεν ήταν τόσο καλοδεχούμενη στην αρχαία ελληνική οικογένεια. Οι κόρες, αν και γνήσιες απόγονοι, δεν μπορούσαν να είναι συνεχιστές του *οίκου*. Μόνο οι άρρενες γνήσιοι απόγονοι ήταν εκείνοι που θα συνέχιζαν τον *οίκο* του πατέρα μετά το θάνατό του. Σ'αυτούς,

σύμφωνα με το ισχύον τότε δίκαιο, περιέρχονταν η πατρική περιουσία, αυτοί θα συνέχιζαν τι πατρογονικές παραδόσεις και τις θρησκευτικές τελετές προς τους πατρογονικούς θεούς. Η μόνη θυγατέρα, μέσω της οποίας μπορούσε να συνεχιστεί ο *οἶκος* ήταν η *ἐπίκληρος*. Αυτή όφειλε να παντρευτεί στενό συγγενή του πατέρα της, ώστε η γέννηση άρρενα απογόνου από το γάμο αυτό, να γίνει συνεχιστής του *οἴκου* σύμφωνα με τις διατάξεις του αττικού δικαίου. Σχετικές με την *ἐπίκληρο* θεωρήθηκαν, με κάθε επιφύλαξη, στην παρούσα εργασία δύο επιγραφές (5A και 1538B).

Καταγράφεται η φροντίδα του πατέρα για το γάμο θυγατέρας (395A, 2474 και 2508A) και η υποχρέωση πατέρα του να «εκδώσει» τη θυγατέρα του νόμιμα, υποχρέωση που σε περίπτωση θανάτου του μετέβαινε στο γιό του, το νέο αρχηγό του *οἴκου*.

Στην 1127A ο ενδιαφερόμενος ρωτά αν θα είναι ευτυχισμένος ο γάμος του με την κόρη του Φιλωνίδα και αδελφή του Παμφίλα. Γυναίκα ρωτά μέσω αντιπροσώπου, του «κυρίου» στην (2413A) για την επιλογή συζύγου της και άνδρας ρωτά αν πατέρας πρόκειται να αποδεχθεί την πρότασή του να παντρευτεί την κόρη του. Η επιλογή συζύγου ήταν καθαρά ανδρική υπόθεση. Την έκανε ο εκάστοτε κύριος της γυναίκας. Εξάλλου ο γάμος ήταν συμφωνία μεταξύ του πατέρα ή του αδελφού και του μέλλοντα συζύγου. Η γυναίκα δεν μετέχει της διαδικασίας είναι «προστατευόμενη». Προσδιορίζεται ως κόρη και αδελφή. Άλλωστε μονίμως τελεί υπό την *κυριεία* του πατέρα, του συζύγου, του αδελφού ακόμη και του γιου σε περίπτωση χηρείας, αφού στερείται δικαιοπρακτικής ικανότητας και αντιμετωπίζεται ως αιώνια ανήλικη. Σημειωτέον ότι από τις 46 επιγραφές που αφορούν επιλογή συζύγου μόνο μια, η 2609 A αφορά ερώτημα που τίθεται από γυναίκα, που ίσως να αφορά τεκνοποιία (αφού ρωτά αν η επαφή με τον Πλαυράτα είναι για καλό της).

Οι επιγραφές δίνουν την πληροφορία ότι οι χρηστηριαζόμενοι προστρέχουν στους θεούς για βοήθεια, προκειμένου να λύσουν το πρόβλημά της τεκνοποιίας, όπως προκύπτει από τα ερωτήματα τεσσάρων επιγραφών. Δίνουν επίσης την πληροφορία ότι για τον ίδιο λόγο χρησιμοποιούν συγχρόνως όποια μέθοδο τους συστήνεται, όπως η αποχή από επιμειξία και ρωτούν αν θα φέρει αποτέλεσμα.

Λόγο προσφυγής στο Μαντείο αποτελεί και η πατρότητα τέκνου (3350B). Ο άνδρας που ρωτά, θέλει να μάθει αν το παιδί που γέννησε ή θα γεννήσει η Τάτα είναι του Ιφινόου. Οι μελετητές αναρωτιούνται: Πρόκειται για δούλη και ρωτά ο δεσπότης της; Γιατί όμως όχι κόρης; Η αγωνία αυτή διαπερνούσε και το τότε ισχύον δίκαιο της Αθήνας και είχαν θεσπιστεί διατάξεις που προέβλεπαν την αναγνώριση της πατρότητας, όπως άλλωστε και στις μέρες μας.

Για τη σχέση γονέων τέκνων παρέχουν πληροφορίες 27 επιγραφές, που έχουν καταχωρηθεί στο αντίστοιχο κεφάλαιο και τίθενται σχεδόν αποκλειστικά από άνδρες. Σχεδόν το σύνολο των επιγραφών αυτών (είκοσι) εκφράζουν την αγωνία για την επιβίωση των τέκνων τους, ώστε να συνεχιστεί η γενιά τους. Τα ερωτήματα αυτά αποτυπώνουν το πρόβλημα που υπήρχε την εποχή εκείνη με την παιδική θνησιμότητα. Στην 623B το ερώτημα αφορά ίσως εγκυμοσύνη παρθένου, και στην 3550B ο επισκέπτης του Μαντείου ρωτά αν πατέρας του παιδιού της Τάτα είναι ο Ιφίνοος.

Είκοσι μία (21) επιγραφές αναφέρονται στις σχέσεις αδελφών. Στην 1051 A διαπιστώνεται η φροντίδα των αδελφών για τις αδελφές τους και την έκδοσή τους σε γάμο. Στις επιγραφές 1355B και 602B καταγράφεται η ανησυχία τους για την

περίπτωση απομάκρυνσής τους από αυτές, είτε λόγω γάμου τους είτε λόγω μετεγκατάστασής δικής τους και η φροντίδα για την προικοδοσία τους, που σε περίπτωση θανάτου του πατέρα, βάραινε τους αδελφούς. Πληροφορίες για την

επαγγελματική συνεργασία αδελφών δίνουν οι 1366B και 3142A και μάλιστα στον εμπορικό τομέα και οι επιγραφές 1484 (M559) και 3113A, ίσως αναφέρονται σε κοινή εκμετάλλευση κληρονομικής περιουσίας μεταξύ αδελφών.

Περαιτέρω, μόνο 6 επισκέπτες θέτουν ερωτήματα που σχετίζονται με την προίκα. Μάλιστα στις τρεις από αυτές αναφέρεται η λέξη *τίμασις* που σημαίνει αποτίμηση της αξίας της προίκας. Η *ἐντίμηση* της προίκας γινόταν προκειμένου να επιστραφεί η αξία της από τον προικολήπτη σύζυγο στον προικοδότη πατέρα ή αδελφό της συζύγου του, σε περίπτωση που ο γάμος λυνόταν.

Πρέπει να επισημανθεί ότι ο μικρός αριθμός των ερωτημάτων δεν ανταποκρίνεται στη θέση που είχε η προίκα την κοινωνία του 5^{ου} και 4^{ου} π.Χ. αι., δεδομένου ότι η προικοδότηση την περίοδο εκείνη ήταν το σύνηθες, όπως προκύπτει από τις πηγές. Πιθανή εξήγηση είναι ότι η προίκα δεν ήταν ζήτημα που αφορούσε τους θεούς, αλλά τον αρχηγό του *οἴκου* και τις οικονομικές του δυνατότητες. Στα χρηστήρια το περιεχόμενο της ερώτησης μίας μητέρας (3113A), είναι η διαφύλαξη της περιουσίας τους αδελφού της για την προικοδότηση της θυγατέρας της.

Από τις σχετικές με χωρισμό επιγραφές, που ανέρχονται σε 18, προκύπτει ότι το διαζύγιο δεν ήταν κάτι άγνωστο την εποχή εκείνη. Τρεις επιγραφές, 325A, 353B, και 2552A, τίθενται από γυναίκες που ρωτούν για επιλογή άλλου συζύγου ή αν πρέπει να συνεχίσουν τον έγγαμο βίο τους. Αξίζει να σημειωθεί ότι αναλογία των ερωτημάτων που τίθενται από γυναίκες στην ομάδα αυτή, σε σχέση με τη μεγάλη ομάδα των σχετικών με το γάμο ερωτημάτων είναι πολύ μεγαλύτερη. Από τις πηγές γίνεται γνωστό ότι το διαζύγιο ήταν θεσμοθετημένο τον 5^ο αι. π.Χ. στην Αθήνα. Μάλιστα ο αριθμός των διαζυγίων ήταν ανησυχητικός και ελήφθησαν μέτρα για τον περιορισμό του φαινομένου, όπως η θέσπιση νόμου για την επιστροφή της προίκας σε περίπτωση λύσης του γάμου. Η πολιτεία είχε θεσπίσει διάφορες διατάξεις που αφορούσαν το διαζύγιο, ακόμη και διατάξεις για υποχρεωτική λύση του γάμου, όπως στην περίπτωση μοιχείας ή της *ἐπικλήρου*.

Επομένως, ούτε στην περίπτωση αυτή ο αριθμός των επιγραφών ανταποκρίνεται στο μέγεθος του φαινομένου. Ίσως τους θεούς τους ρωτούσαν οι χρηστηριαζόμενοι για τα μελλούμενα, που δεν είχαν στοιχεία. Ρωτούσαν εάν η επιλογή μιας γυναίκας για σύναψη γάμου ήταν σωστή. Για το χωρισμό ήταν οι ίδιοι πλέον γνώστες της αδυναμίας συνέχισης του γάμου και η γνώμη του θεού περίσσευε. Αυτός είναι ο λόγος που τα ερωτήματα αφορούν επιλογή άλλου συζύγου. Πάλι τους ενδιέφερε να μάθουν τα μελλούμενα, αν ο επόμενος σύζυγος θα ήταν κατάλληλος. Ακόμη και στην επιγραφή 2552A, που αναφέρεται για λύση του γάμου λόγω ατεκνίας του συζύγου, το ερώτημα τίθεται ως επιλογή άλλου συζύγου.

Τέλος 13 επιγραφές παρέχουν πληροφορίες σχετικά με όσα ίσχυαν για την κληρονομική διαδοχή, που όπως προαναφέρθηκε, κατά την αρχαιότητα ήταν τομέας του οικογενειακού δικαίου, αφού οι κληρονόμοι θεμελιώναν τα δικαιώματά τους ως μέλη του *οἴκου*, τον οποίο καλούνται να συνεχίσουν.

Οι σχετικές επιγραφές διατυπώνονται κυρίως τον 5^ο και σε διπλάσιο αριθμό τον 4^ο αι., π.Χ., όπως διαπιστώνεται για όλες τις επιγραφές των επί μέρους ομάδων.

Από τα ερωτήματα προκύπτουν ζητήματα εκτός του γνωστού νομοθετικού πλαισίου του αττικού δικαίου, όπως στην 1484 A, όπου αδελφός ρωτά αν η αδελφή του θα τύχει «παμπασίας» ενώ κατά τα τότε ισχύοντα, όταν υπήρχε γιος η κόρη δεν κληρονομούσε. Επίσης απορία προκαλεί το ερώτημα στην 3113A, που τίθεται από γυναίκα θεσσαλικής προέλευσης και ρωτά για την περιουσία τη δική της και του αδελφού της. Ο κοινός κλήρος μεταξύ αρρένων αδελφών είναι γνωστός, δεν υπάρχουν όμως σχετικές πληροφορίες για κοινό κλήρο με αδελφή.

Και ο αριθμός των επιγραφών που σχετίζονται με την κληρονομιά είναι σχετικά μικρός, αν συγκριθεί με τον αριθμό των επιγραφών γάμου/τεκνοποιίας. Η κληρονομική διαδοχή όμως ήταν από τα ζητήματα που απασχολούσαν σε πολύ μεγάλο βαθμό τους Αθηναίους, όπως παραδίδουν οι δικανικοί λόγοι των ρητόρων, και κυρίως του Ισαίου, που ήταν και ο επί των κληρονομιών «ειδικός». Και στην περίπτωση αυτή δεν αντιστοιχεί ο αριθμός των ερωτημάτων προς το ενδιαφέρον των αρχαίων. Η εξήγηση πιθανόν είναι ότι τα ζητήματα κληρονομιάς δεν ήταν μελλούμενα για να ζητηθεί η γνώμη του θεού, αφού καθορίζονταν από τους νόμους της πόλης και το οικιακό δίκαιο.

Από τις επιγραφές των χρηστηρίων ελασμάτων που μελετήθηκαν, διαπιστώθηκε ότι πολλές ρυθμίσεις της αρχαιότητας εξακολουθούν σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό και άλλες ως απόηχος να ισχύουν μέχρι σήμερα, όπως οι σχετικές με την τέλεση του γάμου ρυθμίσεις, οι προϋποθέσεις και τα κωλύματα για την εγκυρότητά του, οι λόγοι διαζυγίου αλλά κυρίως οι ρυθμίσεις για την προίκα, που ίσχυαν μέχρι πρόσφατα. Οι διατάξεις που σε πολύ μεγάλο βαθμό μεταφέρουν μέχρι σήμερα όχι μόνο επιρροές του αρχαίου δικαίου αλλά και αυτούσιες αποδόσεις, είναι εκείνες του κληρονομικού δικαίου. Η εξήγηση είναι ότι οι διατάξεις του ισχύοντος κληρονομικού δικαίου στον Αστικό Κώδικα δεν έχουν τροποποιηθεί, σε αντίθεση με τις διατάξεις που αφορούν το οικογενειακό δίκαιο (στον Α.Κ. υπάρχει διάκριση) που τροποποιήθηκαν και ανέτρεψαν σχεδόν εξ ολοκλήρου τις διατάξεις όπως ίσχυαν μέχρι το έτος 1983 και στο σύνολό τους εκείνες που αφορούν τον συστατικό τύπο του γάμου.

Τέλος, πολλές εικασίες μπορούν να διατυπωθούν και πολλά άλλα ερωτήματα να τεθούν και απαντήσεις να αναζητηθούν από τις επιγραφές που μελετήθηκαν. Είναι γεγονός ότι η ενδελεχής μελέτη θέτει συνεχώς ζητήματα.

Συμπερασματικά θα πρέπει να επισημανθεί ότι μέσω των χρηστηρίων ελασμάτων της Δωδώνης η καθημερινότητα των ανθρώπων του 5^{ου} και 4^{ου} αι. π.Χ. γίνεται περισσότερο εύληπτη.

Η εικόνα του εξωφύλου, η Ιερά Οικία με τη μαντική Δρυ και τον ισοδομικό περίβολο, β' μισό 4^{ου} αι. π.Χ., σχέδιο Β.Χαρίσης, από το *Δωδώνη το μαντείο των ήχων*, Αθήνα 2016, σελ.46.

Συντομογραφίες

ΑΚ:	Αστικός Κώδικας
Δημ.	Δημοσθένης
ΠΚ:	Ποινικός Κώδικας
Ν:	Νόμος
D.J.	D. Jordan
Ευαγγ.:	Ευαγγελίδης
IG :	INSCRIPTIONES GRAECAE
IC:	INSCRIPTIONES CRETICAE

Αρχαίες Πηγές

Αισχίνης 1	<i>Κατά Τιμόρχου, The Loeb Classical Library, Aeschines I, Cambridge 1968.</i>
Αισχίνης 3	<i>Κατά Κτησιφῶντος, LCL The Speeches of Aeschines, III, 1919.</i>
Αισχύλος	<i>Προμηθέας Δεσμώτης, The Loeb Classical Library, τ.Ι, Cambridge 2008.</i>
Ανδοκίδης	<i>Ανδοκίδου κατά Αλκιβιάδου, Stutgardiae in Aedibus B.C.teubneri MCMLXVI.IV, Teubneri.</i>
Ανδοκίδης	<i>Περί των μυστηρίων, Stutgardiae in Aedibus B.C.teubneri MCMLXVI.IV, Teubneri.</i>
Αριστοτέλης	<i>Αριστοτέλους Αθηναίων πολιτεία, Αθήνα 1939.</i>
Αριστοτέλης	<i>Αριστοτέλης Πολιτικά I,II, Αθήνα 2006.</i>
Δημοσθένης	<i>Κατά Τιμοκράτους, LCL, τ.ΙΙΙ, XXIV, 1935, 2021.</i>
Δημοσθένης	<i>Κατά Αφόβου Έπιτροπής Α, LCL, τ.ΙV, XXVII, 1936, 2021.</i>
Δημοσθένης	<i>Προς Μακάρτατον, The Loeb classical library, τ.V. XLIII,, Cambridge 1990.</i>
Δημοσθένης	<i>Προς Ονήτορα Εξούλης Α', The Loeb classical library τ.ΙV. XXX, Cambridge 1981.</i>
Δημοσθένης	<i>Προς Βοιωτόν περί του Ονόματος, The Loeb classical library, τ.ΙV. XXXIX, Cambridge 1984.</i>

- Δημοσθένης *Προς Βοιωτόν περί Προϊκός Μητρώας, LCL, τ.V,XL, 1939.*
- Δημοσθένης *Κατά Στεφάνου Ψευδομαρτυριῶν Α, The Loeb Classical Library, τ.V.XLV, Cambridge 1990.*
- Δημοσθένης *Κατά Στεφάνου Ψευδομαρτυριῶν Β, LCL, τ. V, XLVI (1939)2021.*
- Δημοσθένης *ἔφεσις προς Εὐβουλίδην, LCL, τ. VI, LVII, 2021, 1939, 2021*
- Δημοσθένης *Δημοσθένους Κατά Νεαίρας, The Loeb classical library τ.VI, LIX, Cambridge 1988.*
- Δημοσθένης *προς Λεωχάρη περί του Ἀρχιδιάδου κλήρου, LCL, τ.V,XLIV 1939 2021.*
- Δημοσθένης *Κατά Ἀνδροτίωνος Παρανόμων, LCL, τ.III, XXII, 1935, 2021.*
- Δημοσθένης *Προς Σπουδῖαν υπέρ Προϊκός, LCL, τ. V, XLI, 1939, 21.*
- Ἡρόδοτος *Ἱστορίαι 1, The Loeb Classical Library, τ.Ι, Cambridge, 1996.*
- Ἡρόδοτος *Ἱστορίαι 2, The Loeb Classical Library, τ.Ι, Cambridge 1996.*
- Ἰσαίος *περί του Κλεωνύμου κλήρου, The Loeb Classical Library, τ.Ι, Cambridge 1983.*
- Ἰσαίος *περί του Μενεκλέους κλήρου, The Loeb Classical Library, τ.V.II. Cambridge 1983.*
- Ἰσαίος *περί του Πύρρου κλήρου, The Loeb Classical library, τ.V.III, Cambridge 1983.*
- Ἰσαίος *περί του Νικοστράτου κλήρου (Επίλογος), LCL Isaeus, IV, 1927 2021*
- Ἰσαίος *Περί του Δικαιογένους κλήρου The Loeb Classical Library, τ.V.V., Cambridge 1983.*
- Ἰσαίος *περί του Φιλοκτήμονος κλήρου, LCL, Isaeus VI, 1927, 2021.*
- Ἰσαίος *Περί του Απολλοδώρου κλήρου LCL, ISAEUS VII, 1927.*
- Ἰσαίος *Περί του Κίρωνος Κλήρου, The Loeb Classical Library, ISAEUS IIX, Cambridge 1983.*
- Ἰσαίος *Περί του Ἀστυφίλου κλήρου, LCL, ISAEUS XI, 1927.*
- Ἰσαίος *Προς Ξεναίνετον περί του Αριστάρχου κλήρου, The Loeb Classical Library, τ.V,X, Cambridge 1983.*
- Ἰσαίος *Περί του περί του Ἀγνίου κλήρου, LCL Isaeus XI, 1927*
- Λυσίας *Κατά Αλκιβιάδου λιποταξίου, Lysias, The Loeb Classical Library, XIV, Cambridge 1960.*
- Λυσίας *Ἐν βουλῇ Μαντιθέῳ δοκιμαζομένῳ ἀπολογία, Lysias, The Loeb*

	Classical Library, XVI, Cambridge, 1960
Λυσίας	<i>Κατά Διογείτονος, LCL, Lysias XXXII, 1930.</i>
Πλούταρχος	<i>Βίοι Παράλληλοι, Σόλων, The Loeb Classical Library, τ.Ι, Cambridge 1996.</i>
Πλούταρχος	<i>Βίοι Παράλληλοι, Περικλής, The Loeb classical library, τ.ΙΙΙ, Cambridge 1996.</i>
Πλούταρχος	<i>Βίοι Παράλληλοι, Πύρρος, The Loeb classical library, volume IX, Cambridge, 1920 (2021).</i>
Σοφοκλής	<i>Τραχίνιαι The Loeb classical library, τ.ΙΙ, Cambridge 1967.</i>
IG	INSCRIPTIONES GRAECAE, XIII CRETA, Berlin-Brandenburgische AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

Συντομογραφίες – Βιβλιογραφία

Βασιλείου 2016	Βασιλείου Ε., «Οι τρόποι μαντείας», στο <i>Δωδώνη το μαντείο των ήχων</i> , Αθήνα 2016, 48-49.
Βλαχοπούλου-Οικονόμου 2016	Βλαχοπούλου-Οικονόμου Α., «Η αρχιτεκτονική σύνθεση του Ιερού της Δωδώνης», Αθήνα 2016, 27.
Biscardi 2004	Biscardi, Α., <i>Αρχαίο Ελληνικό Δίκαιο</i> , μετάφραση Π.Δ. Δημάκης, Αθήνα 2004.
Γεωργούλας 2016	Γεωργούλας Γ., «Η Ιερά Οικία και τα λατρευτικά οικοδομήματα», στο <i>Δωδώνη το μαντείο των ήχων</i> , Αθήνα 2016, 46-47.
Γραβάνη 2016	Γραβάνη Κ., «Η πολιτική Δωδώνη-ο πολιτικός μετασχηματισμός, το πρυτανείο και το βουλευτήριο», στο <i>Δωδώνη το μαντείο των ήχων</i> , Αθήνα 2016, 173-177.
Δάκαρης 1986	Δάκαρης Σ., <i>Δωδώνη Αρχαιολογικός οδηγός</i> , Ιωάννινα 1986.
Δάκαρης-Βοκοτοπούλου-Χριστίδης 2013	Δάκαρη – Βοκοτοπούλου – Χριστίδη Α.Φ., <i>Τα Χρηστήρια Ελάσματα της Δωδώνης των ανασκαφών Δ. Ευαγγελίδη</i> , επιμέλεια Σωτήρη Τσέλικα, ευρετήριο Γεωργίου Παπαδοπούλου, Αθήνα 2013.
Δεληγιάννης 1969	Δεληγιάννης Ι., <i>Οικογενειακό Δίκαιον</i> , Θεσσαλονίκη-Αθήνα, 1969.

- Δημάκης 1959 Δημάκης Π., *Ο θεσμός της προικός κατά το αρχαίον ελληνικόν δίκαιον*, Θεσσαλονίκη 1959
- Δημάκης χ.χ. Δημάκης Π., *Περί της Ιστορίας του Δικαίου- Επίκληροι*, Αθήνα χ.χ.
- Δημάκης 1960 Δημάκης Π., *Ισαίου Λόγοι*, 1) περί του Κλεωνύμου κλήρου 2) περί του Μενεκλέους κλήρου, Αθήνα 1960.
- Δημάκης 1965 Δημάκης Π., *Στοιχεία Αττικού Δικαίου εις την κωμωδίαν του Μενάνδου «Δύσκολος»*, Αθήνα 1965.
- Δημάκης 1986 Δημάκης Π., *Αττικό δίκαιο I, Το Οικογενειακό δίκαιο της Αθήνας κατά τους κλασικούς χρόνους*, Αθήνα-Κομοτηνή 1986.
- Garland 1990 Garland R., *The Greek Way of Life*, Λονδίνο 1990.
- Hafter 1887 Hafter E., *Die Erbtochter nach attischen Recht*, Leipzig 1888
- Harrison 1968 Harrison A.R.W. *The Law of Athens*, Oxford, 1968
- Κατσαδήμα 2012 Κατσαδήμα Ι., « Η Δωδώνη στους αιώνες» στο *Αρχαία θέατρα της Ηπείρου*, Αθήνα 2012, 49-61.
- Κατσαδήμα 2016 Κατσαδήμα Ι., « Η Δωδώνη μέχρι το 167 π.Χ» στο *Δωδώνη το μαντείο των ήχων*, Αθήνα 2016, 25-26.
- Κλείτσας 2016 Κλείτσας Χ., « Η Δωδώνη στον χρόνο. Οι παλαιότεροι των κατοίκων» στο *Δωδώνη το μαντείο των ήχων*, Αθήνα 2016, 23-24.
- Körte Körte A., zum attischen Erbrecht, στο *Philologus*, LXV (1906), (IVI), σελ. 388-396 ff.
Δημοσιοποιήθηκε από INSEAD στις 10.4.2018
- Λιακόπουλος 1999 Λιακόπουλος Γ.Ι., *Η Νομοθεσία της Αρχαίας Αθηναϊκής Πολιτείας*, Θεσσαλονίκη 1999.
- Λιάμπη 2016 Λιάμπη Κ., «Η νομισματική κυκλοφορία στο Ιερό» στο *Δωδώνη το μαντείο των ήχων*, Αθήνα 2016, 178-180.
- Lipsius 1908 Lipsius J.H., *Das Attische Recht und Rechtverfahren, mit Benutzung des «attischen Prozesses» von M. H. E. Meier und G. F. Schoemann dargestellt von J. H. Lipsius*, zweite Band, Erste Hälfte, Leipzig 1908.
- MacDowell 1988 MacDowell D.M., *Σπαρτιατικό Δίκαιο*, Αθήνα 1988.
- MacDowell 2015 MacDowell D.M., *Το δίκαιο στην Αθήνα των κλασικών χρόνων*, μετάφραση Ν.Κονομής, Αθήνα 2015.
- Mossé 1991 Mossé Claude C., *Η γυναίκα στην αρχαία Ελλάδα*, μετ. Στεφανής Δ., Αθήνα 1991.
- Paoli 1963 Paoli U.E., *προβλήματα αρχαίου ελληνικού κληρονομικού δικαίου*, μετάφραση Π.Δημάκη, Αθήνα 1963.

- Σουέρεφ 2016 Σουέρεφ Ι.Κ., « Πρόλογος» στο *Δωδώνη το μαντείο των ήχων*, Αθήνα 2016,13.
- Σουέρεφ 2016 Σουέρεφ Ι.Κ., Εισαγωγή, « Η ανάκτηση της Δωδώνης» στο *Δωδώνη το μαντείο των ήχων*, Αθήνα 2016. 14-22
- Τζουβάρα-Σούλη Χρ. 2016 «Δίας Νάιος, Διώνη και άλλες λατρείες», στο *Δωδώνη το μαντείο των ήχων*, Αθήνα 2016 σελ. 43-45.
- Τρωιάνος – Βελισσαροπούλου-Καράκωστα 2002 Σ.Τρωιάνος – Βελισσαροπούλου-Καράκωστα Ι., *Ιστορία Δικαίου*, Αθήνα-Κομοτηνή 2002.
- Τσέλικας 2016 Τσέλικας Σ., «Ιστορίες χαραγμένες σε μολύβι και χαλκό-Χρηστήρια ελάσματα», στο *Δωδώνη το μαντείο των ήχων*, Αθήνα 2016,74-76.
- Τσιτσικλής 1960 Τσιτσικλής.Μ., *Χηρωσταί, συμβολή εις την προϊστορίαν του ελληνικού κληρονομικού δικαίου*, ανάτυπο, Θεσσαλονίκη 1960

Ηλεκτρονικές διευθύνσεις:

1) Körte A.Philol. LXV (1906), (IVI) S. 388-396 ff
Δημοσιοποιήθηκε από INSEAD στις 10.4.2018

2) Η επιγραφή της Μυκόνου : Barrileau, B.C.H.1882 τόμος 6, σελ. 590-607, από την ηλεκτρονική διεύθυνση doi : <https://doi.org/10.3406/bch.1882.4227>, 7.7.2019

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΤΩΝ ΕΠΙΓΡΑΦΩΝ

Α) ΓΑΜΟΣ- ΕΠΙΛΟΓΗ ΣΥΖΥΓΟΥ = 90 επιγραφές

1) ΧΕΔ 1(Μ2): α΄μισό 4^{ου} αι.

Έλασμα με δύο αναδιπλώσεις, μηκ.0,076,πλ. 0,017, παχ. 0,0008. Σήμερα σώζεται σε 4 τεμάχια. Φέρει μία επιγραφή στην Α΄ όψη. Ευαγγ. 1935.

Ιδιωτικό ερώτημα. Το πιθανότερο να αφορά επιλογή συζύγου (χωρίς να αποκλείεται η περίπτωση διαζυγίου).

2) ΧΕΔ 19 Α. 5^{ου} - 4^{ου} αι.

Μία από τις δύο επιγραφές της Α΄ όψης αμφίγραφου ελάσματος μηκ. 0,079,πλ. 0,025, παχ. 0,0015, που φέρει μία αναδίπλωση. Ευαγγ. 1952.

Ιδιωτικό ερώτημα. Αφορά την απόκτηση γυναικός, χωρίς να είναι σαφές αν πρόκειται για σύζυγο ή δούλη.

3) ΧΕΔ 27 Α. Αρχές 5^{ου} αι.

Μία από τις δύο επιγραφές της Α΄ όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ48) μηκ. σήμερα 0,035,πλ. 0,022, παχ. 0,0014.

Ευαγγ. 1952.

Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά γάμο.

4) ΧΕΔ 44 Α. 4^{ου} αι.(D.J.)

Μία από τις δύο επιγραφές της Α΄ όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 71) μηκ. σήμερα 0,042,πλ. 0,045, παχ. 0,0009.

Ευαγγελίδης 1929-1935.

Ιδιωτικό ερώτημα που πιθανότατα αφορά γάμο.

5) ΧΕΔ 48 Α. 4^{ου} αι.(D.J.).

Μία από τις τρεις επιγραφές της Α΄ όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ72) μηκ. 0,042,πλ. 0,017, παχ. 0,001.

Ευαγγ. 1929-1935.

Ιδιωτικό ερώτημα, σε μη βορειοδυτική διάλεκτο- στην κοινή, που ίσως αφορά, επιλογή συζύγου.

6) ΧΕΔ 210 Α΄.β΄μισό 4^{ου} αι.

Μία από τις δύο επιγραφές της Α΄ όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 192) μηκ. 0,032,πλ. 0,022, παχ. 0,0014.

Ευαγγ. 1930.

Ιδιωτικό ερώτημα, στην κοινή, που αφορά γάμο.

7) ΧΕΔ 221 Β. Μέσα 4^{ου} αι.

Μία από τις τέσσερις επιγραφές της Β΄ όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 194), μηκ. 0,05, πλ. 0,03,παχ.0,0011. Ευαγγ. 1930.

Ιδιωτικό ερώτημα. Ερωτά αν θα είναι τυχαία- αν θα του βγεί σε καλό- αυτή που έχει η γυναίκα του, δούλη; Ανάμειξη διαλεκτικών τύπων: αττικός σύνδεσμος ει και δωρική αντωνυμία τάν, Θα μπορούσε όμως να θεωρηθεί ότι ανήκει στην θεσσαλική

διάλεκτο, οπότε το αρχικό ΕΙ θα ήταν ο θεσσαλικός τύπος του ερωτηματικού μορίου $\epsilon\acute{\iota}=\acute{\eta}$

8) ΧΕΔ 244 Α.4^{ος} αι (;) (D.J.).

Επιγραφή της Α΄ όψης αμφίγραφου ελάσματος (M 198), μηκ. 0,069, πλ. 0,05,παχ.0,0016. Ευαγγ. 1930.

Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά δίλημμα γάμου, πιθανότατα επιλογής συζύγου

9) ΧΕΔ 395 Α. Αρχές 4^{ου} αι.

Μία από τις δύο επιγραφές της Α΄ όψης αμφίγραφου ελάσματος (M243), που φέρει μία αναδίπλωση, μηκ. 0,0477,πλ. 0,01, παχ. 0,0008.Ευαγγ. 1930.

Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά γάμο και τίθεται είτε από την ενδιαφερόμενη, είτε από τον κύριόν της, τον πατέρα της.

10) ΧΕΔ 429 Β. Τέλος 5^{ου} αι

Μία από τις δύο επιγραφές της Β΄ όψης αμφίγραφου ελάσματος (M250), ,μηκ. 0,057,πλ. 0,025, παχ. 0,0025.Ευαγγ. 1930.

Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά το γάμο της θυγατέρας του Διονυσίου. Πιθανόν τίθεται από την χήρα του Διονύσου.

11) ΧΕΔ 465 Β. Αρχές 4^{ου} αι.

Μία από τις δύο επιγραφές της Β΄ όψης αμφίγραφου ελάσματος (M262) που φέρει τρεις αναδιπλώσεις μηκ. 0,074,πλ. 0,008, παχ. 0,001.Ευαγγ. 1930.

Ιδιωτικό ερώτημα με θέμα το γάμο. Επιλογή συζύγου; χωρισμός;

12) ΧΕΔ 473 Β. β΄ μισό 4^{ου} αι.

Μία από τις τρεις επιγραφές της Α΄ όψης αμφίγραφου ελάσματος (M72) μηκ. 0,042,πλ. 0,017, παχ. 0,001.Ευαγγ. 1929-1935.

Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά, ίσως, επιλογή συζύγου.

13) ΧΕΔ 544 Α. 4^{ος} αι.(D.J.).

Μία από τις τέσσερις αναγνώσιμες επιγραφές της Α΄ όψης αμφίγραφου ελάσματος (M290) μηκ. 0,074,πλ. 0,008, παχ. 0,001.Ευαγγ. 1930

Ιδιωτικό ερώτημα. Δίλημμα επιλογής προσώπου, πιθανότατα. Αν ναι, το ερώτημα τίθεται από γυναίκα.

14) ΧΕΔ 710Β. β΄ μισό 4^{ου} αι.

Επιγραφή της Β΄ όψης αμφίγραφου ελάσματος (M334), μηκ.0,034,πλ. 0,025,παχ.0,0008. Ευαγγ. 1930.

Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά κατά ένα μέρος, γάμο. Ενδιαφέρεται ο ερωτών για την κόρη του Κρίτωνος.

15) ΧΕΔ 724 Β. α΄ μισό 4^{ου} αι.

Μία από τις τέσσερις επιγραφές της Β΄ όψης αμφίγραφου ελάσματος (M 337), μηκ. 0,034, πλ. 0,022,παχ.0,0009. Ευαγγ. 1930.

Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά γάμο.

16) ΧΕΔ 727 Β. β΄ μισό 5^{ου} αι.

Μία από τις τέσσερις επιγραφές της Β΄ όψης αμφίγραφου ελάσματος (M 337), μηκ. 0,034, πλ. 0,022,παχ.0,0009. Ευαγγ. 1930.

Ιδιωτικό ερώτημα με το συχνό θέμα του γάμου.

17) ΧΕΔ 774 Β. 5^{ος} -4^{ος} αι (D.J.).

Μία από τις δύο επιγραφές της Β΄ όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ355), μηκ. 0,025, πλ. 0,012, παχ. 0,0009. Ευαγγ.1930

Ιδιωτικό ερώτημα που ίσως αφορά κάποιο ζήτημα (γάμο;) που σχετίζεται με τη θυγατέρα του ερωτώντος.

18) ΧΕΔ 786 Β. Μέσα 5^{ου} αι.

Μία από τις δύο επιγραφές της Β΄ όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 359), μηκ. 0,028, πλ. 0,014,παχ.0,0013. Ευαγγ. 1930

Αν η συμπλήρωση είναι σωστή, τότε πρόκειται για το κοινό θέμα της επιλογής συζύγου/χωρισμού.

19) ΧΕΔ 790Α. α΄μισό 4^{ου} αι.

Μία από τις δύο επιγραφές της Α΄ όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 361), μηκ. 0,046, πλ. 0,0452,παχ.0,0011.

Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά επιλογή συζύγου. Ο ερωτών φαίνεται να ερωτά το μαντείο ποιών (πότερον) την κόρη θα πρέπει να πάρει ως σύζυγο.

20) ΧΕΔ 797 Α. Μέσα 4^{ου} αι.

Μία από τις δύο επιγραφές στην Α όψη αμφίγραφου ελάσματος (Μ364), μηκ.0,03,πλ.0,016,παχ,0,0009. Ευαγγ. 1930.

Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά ενδεχομένως τις θυγατέρες του ερωτώντος και ενδεχομένως τα σχέδιά του για το γάμο τους.

21) ΧΕΔ 882 Β. 5^{ος} αι. (D.J.).

Η επιγραφή της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος, μήκ.0,032,πλ.. 0,018, παχ. 0,0011. Ευαγγ. 1930.

Ιδιωτικό ερώτημα με θέμα τον γάμο (αν η ανάγνωση είναι ορθή).

22) ΧΕΔ 893 Α. α΄μισό 4^{ου} αι.

Α όψη ελάσματος, τμήματος ενδεχομένως του Μ392, , μήκ.0,037,πλ.. 0,014, παχ. 0,0013. Ευαγγ.1930

Αν η ανάγνωση των στ. 3 και 4 είναι σωστή, το ερώτημα αφορά ενδεχομένως γάμο.

23) ΧΕΔ 965 Α. Αρχές 4^{ου}.

Μία από τις δύο επιγραφές αμφίγραφου ελάσματος που φέρει τρεις αναδιπλώσεις μήκ.0,065,πλ.. 0,03, παχ. 0,001. Ευαγγ. 1931.

Ιδιωτικό ερώτημα. Ο ερωτών πιθανότατα ενδιαφέρεται να μάθει αν η κόρη του]οκράτα είναι κατάλληλη ή διατίθεται ως υποψήφια σύζυγός του.

24) ΧΕΔ 999 Α. Τέλος 4^{ου} αι.

Επιγραφή της Α΄ όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 423) μηκ. 0,041,πλ. 0,035, παχ. 0,0013.Ευαγγ. 1931.

Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά ενδεχομένως τον γάμο του ερωτώντος.

25) ΧΕΔ 1000 Β. β΄ μισό 5^{ου} αι.

Μία από τις δύο επιγραφές της Β΄ όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 423) μηκ. 0,041, πλ. 0,035, παχ. 0,0013.Ευαγγελίδης 1931

Ιδιωτικό ερώτημα. Αν ισχύουν οι προτεινόμενες συμπληρώσεις, ο ερωτών ενδιαφέρεται για την κόρη του [[ιοδώρου ως υποψήφια σύζυγο.

26) ΧΕΔ 1033 (Μ 435) . α΄μισό 5^ο αι. Κορινθιακό αλφάβητο.
Αμφίγραφο έλασμα , μηκ. 0,047, πλ. 0,008, παχ.0,0021. Φέρει μία επιγραφή στην Α όψη και δυσδύακριτα ίχνη παλιότερης . Στην Β όψη διακρίνεται διαχωριστική γραμμή και ίχνη επιγραφής Ευαγγ. 1931.
Ιδιωτικό ερώτημα με το συχνότατο θέμα της επιλογής συζύγου.

27) ΧΕΔ 1051 Α. Τέλος 5^ο αι.
Μία από τις τρεις επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 441) που φέρει μία αναδίπλωση,μηκ. 0,042, πλ. 0,017, παχ. 0,0016.
Ευαγγελίδης 1931
Ιδιωτικό ερώτημα.Τίθεται από τον αδελφό της Αριστοκλείας και αφορά πιθανότατα την μέριμναν - και την επιτυχή έκβασή της- για τον γάμο της Αριστοκλείας. Ίσως όμως να αφορά και απάντηση του μαντείου.

28) ΧΕΔ 1127 Α. Τέλος 5^ο αι.
Μία από τις τρεις επιγραφές της Α΄όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 457) που φέρει τρεις αναδιπλώσεις , μηκ. 0,12, πλ. 0,012παχ.0,0013.
Ευαγγελίδης 1931
Ιδιωτικό ερώτημα. Ο ερωτών ενδιαφέρεται να μάθει αν θα είναι ευτυχισμένος ο γάμος του με την κόρη του Φιλωνίδα . Ο 3^{ος} στίχος προσδιορίζει περαιτέρω την υποψήφια σύζυγο: αδελφή του Παμφίλα.

29)ΧΕΔ 1193 Α. Αρχές 4^ο αι.
Μία από τις δύο επιγραφές της Α΄όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 474) που φέρει τρεις αναδιπλώσεις και γραμμή κοπής στην μακρά πλευρά μηκ. 0,056, πλ. 0,013, παχ.0,0011. Ευαγγ.1931
Ιδιωτικό ερώτημα. Ο ερωτών ενδιαφέρεται να μάθει αν είναι σωστό να συγκατοικήσει « συνΦοικέω» ο ίδιος και η γυναίκα του με ένα τρίτο πρόσωπο που είναι αδερφή του ιδίου ή της γυναίκας του. Γιατί κάτι τέτοιο μπορεί να ήταν ανεπίτρεπτο; υπάρχει ίσως κάποια ερωτική πλευρά σ'αυτή τη συγκατοίκηση;

30) ΧΕΔ 1208 Β. α΄μισό 4^ο αι.
Μία από τις τέσσερις επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 477), μηκ. 0,037, πλ. 0,015,παχ.0,0008.Ευαγγ. 1931
Ιδιωτικό ερώτημα. Το θέτει η Πιθίς (το όνομα μαρτυρείται στη Κεφαλονιά) και αφορά πιθανότατα τον γάμο τον σχεδιάζει για την κόρη της η Θηβαΐς (το όνομα μαρτυρείται στο Βουθρωτό), Fraser Matthews 1997 s.w. Δεν είναι σαφής η σχέση των δυο γυναικών.

31) ΧΕΔ 1267Α (Μ494). Τέλος 5^ο αι.
Απότμημα 1: αμφίγραφου ελάσματος που φέρει μία αναδίπλωση και συγκροτείται από τρία αποτμήματα.. Μηκ. 0,046, πλ. 0,023,παχ.0,0007.
Ευαγγ.1931.
Ιδιωτικό ερώτημα. Αν ισχύει η προτεινόμενη διόρθωση στον στ. 2, το ερώτημα αφορά γάμο.

32) ΧΕΔ 1303 Α.4^{ος} αι.(;) (D.J)

Μία από τις τέσσερις επιγραφές της Α΄ όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 502), μηκ. 0,04, πλ. 0,038,παχ.0,001.

Ευαγγ. 1931

Ιδιωτικό ερώτημα με το θέμα του γάμου.

33) ΧΕΔ 1356 Α. α΄μισό 4^{ου} αι.

Μία από δύο επιγραφές της Α΄ όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 518), μηκ. 0,096, πλ. 0,024, παχ.0,0013. Ευαγγ. 1930.

Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά γάμο. Πρόκειται για γάμο του ίδιου του ερωτώντος ή αφορά γάμου γιου του ερωτώντος .

34) ΧΕΔ 1372 Β. β΄μισό 5^{ου} αι.

Επιγραφή της Β΄ όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 523) μηκ. 0,05, πλ. 0,08,παχ.0,0018. Ευαγγ. 1932.

Αν η ανάγνωση ορθή, το ερώτημα αφορά γάμο.

35) ΧΕΔ 1406Α. Τέλος 5^{ου} –αρχές 4^{ου} αι.

Η επιγραφή τη Α΄ όψης του (Μ534) αμφιγράφου ελάσματος που φέρει αναδίπλωση και δύο οπές, μηκ. 0,04, πλ.0,014, παχ. 0,0009. Ευαγγ. 1093-1933.

Ιδιωτικό ερώτημα. Ο ενδιαφερόμενος ρωτά αν θα του βγει σε καλό, αν παντρευτεί κάποια άλλη.

36) ΧΕΔ 1463 Α.5^{ου} αι (;) (D.J.)

Επιγραφή της Α΄ όψης του (Μ551) αμφίγραφου ελάσματος, μηκ. 0,045,πλ. 0,008, παχ. 0,0018. Ευαγγ. 1030-1933.

Ιδιωτικό ερώτημα με το συχνότατο θέμα της επιλογής συζύγου.

37) ΧΕΔ 1562Α. β΄μισό 5^{ου} αι.

Επιγραφή της Α΄ όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ583), που φέρει μία αναδίπλωση και μηκ. 0,044, πλ. 0,016, παχ.0,0013. Ευαγγ. 1930-1933

Ιδιωτικό ερώτημα με το θέμα της επιλογής συζύγου.

38) ΧΕΔ 1583 Α. 4^{ου} αι. (D.J)

Μία από τις τέσσερις επιγραφές που ήταν χαραχμένες στην Α΄ όψη αμφίγραφου ελάσματος (Μ 589), μηκ,0,042, πλ. 0,015, παχ. 0,001. Ευαγγ.1930-1933.

Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά γάμο, τεκνοποιία ή πρόβλημα της συζύγου του ερωτώντος (βλ. 1)

39) ΧΕΔ 1597 Β. 4^{ου} αι.

Μία από τις τέσσερις επιγραφές της Β΄ όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 592), μηκ. 0,031, πλ. 0,031,παχ. 0,0014. Ευαγγ. 1930-1933.

Ιδιωτικό ερώτημα, με το θέμα της επιλογής συζύγου.

40) ΧΕΔ 1600 Α.α΄μισό 5^{ου} αι.

Επιγραφή της Α΄ όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 593), μηκ.0,06, πλ.0,012, παχ.0,0015. Ευαγγ. 1930-1933.

Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά γάμο.

41) ΧΕΔ 1618 Α. Αρχές 4^{ου} αι.

Α όψη αμφίγραφου ελάσματος (M 598), μηκ.0,02, πλ. 0,023, παχ. 0,0006. Ευαγγ. 1930-1933.

Ιδιωτικό ερώτημα. Ο ερωτών ενδιαφέρεται να μάθει αν θα πρέπει να επιλέξει ως σύζυγο την κόρη κάποιου συγκεκριμένου προσώπου ή κάποια άλλη.

42) ΧΕΔ 1781 Β.α΄μισό 4^ο αι.

Μία από τις δύο επιγραφές της Β΄όψης αμφίγραφου ελάσματος (M 641), μηκ. 0,03, πλ. 0,022, παχ.0,001. Ευαγγ. 1931.

Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά προοπτική γάμου.

43)ΧΕΔ 1805 Β.α΄μισό 5^ο αι. Αλφάβητο Κορινθιακού κύκλου

Μία από τις τέσσερις επιγραφές της Β΄όψης αμφίγραφου ελάσματος (M 649), μηκ. 0,024, πλ. 0,022, παχ.0,001. Ευαγγ. 1931.

Ιδιωτικό ερώτημα με το θέμα της επιλογής συζύγου.

44) ΧΕΔ 1828 Α.4^ος αι.(D.J.) γάμος

Μία από τις δύο επιγραφές της Α΄όψης αμφίγραφου ελάσματος (M 653), μηκ. 0,0288, πλ. 0,0134,παχ.0,0007. Ευαγγ. 1931.

Ιδιωτικό ερώτημα. Ο ερωτών ενδιαφέρεται να μάθει αν θα αποκτήσει ως σύζυγο την]τειαν.

45) ΧΕΔ 1908 Α. 4^ος αι. .(D.J.) Α΄ όψη αμφίγραφου ελάσματος (M681), μηκ. 0,014, πλ.0,017, παχ.0,0006. Ευαγγ. 1930-1933.

Ιδιωτικό ερώτημα με θέμα της επιλογής συζύγου/διαζυγίου.

46) ΧΕΔ 1912Β. 4^ος αι. .(D.J.).

Επιγραφή της Β΄όψης αμφίγραφου ελάσματος (M 682), μηκ. 0,019, πλ. 0,026,παχ.0,0006. Ευαγγ. 1930-1933.

Ιδιωτικό ερώτημα με το θέμα της επιλογής συζύγου.

47) ΧΕΔ 1951 Α. Τέλος 5^ο αι.

Α όψη αμφίγραφου ελάσματος (M 695), μηκ. 0,016,πλ. 0,013, παχ. 0,001.Ευαγγ. 1930-1933.

Αν ισχύει η προτεινόμενη συμπλήρωση, τότε πρόκειται για το συχνότατο θέμα της επιλογής συζύγου.

48) ΧΕΔ1966. Α.α΄μισό 4^ο- αρχές 4^ο αι.

Επιγραφή της Α΄όψης αμφίγραφου ελάσματος (M 701), μηκ. 0,018, πλ. 0,014,παχ.0,0007. Ευαγγ. 1930-1933.

Ιδιωτικό ερώτημα. Ο ερωτών, κατά πάσα πιθανότητα, ενδιαφέρεται να μάθει αν θα πρέπει/αν μπορεί να παντρευτεί την αδελφή κάποιου.

49) ΧΕΔ 2041 Α. β΄μισό 4^ο αι.

Η μία από τις τρεις επιγραφές στην Α όψη αμφίγραφου ελάσματος (M 729,) μηκ. 0,047,πλ. 0,025, παχ. 0,001. Ευαγγ. 1935, ομ. Δ.

Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά επιλογή συζύγου/χωρισμό.

50) ΧΕΔ 2223 Α. Τέλος 5^ο αι.

Μία από τις δύο επιγραφές της Α΄όψης αμφίγραφου ελάσματος (M 786=M1055) που φέρει μία αναδίπλωση, μηκ. 0,083, πλ. 0,011,παχ.0,0012. Ευαγγ. 1935.

Ιδιωτικό ερώτημα με το συχνότατο θέμα του γάμου.

51) ΧΕΔ 2229 Α. Αρχές 4^{ου} αι.

Μία από τις δύο επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος που φέρει δύο αναδιπλώσεις και οπή (Μ 789) μηκ. 0,079, πλ.0,017,παχ.0,0013. Ευαγγ. 1955
Ιδιωτικό ερώτημα. Ο ερωτών ζητά επιτακτικά από το μαντείο να του δοθεί απάντηση αν θα κάνει καλά να πλησιάσει την Ευστράταν με σκοπό να την κάνει γυναίκα του

52) ΧΕΔ 2307Β. 5^{ος} - 4^{ος} αι. (D.J.).

Μία από τις τρεις επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 812) που φέρει μία αναδίπλωση, μηκ. 0,05, πλ.0,019,παχ.0,001. Ευαγγ. 1932.

Αν η συμπλήρωση του ερωτήματος είναι σωστή, τότε πρόκειται για ιδιωτικό ερώτημα με το συχνότατο θέμα του γάμου.

53) ΧΕΔ 2322 Α. Μέσα 5^{ου} αι.

Μία από τις δύο επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 816) που φέρει μία αναδίπλωση, μηκ. 0,04, πλ.0,02,παχ.0,002. Ευαγγ. 1932.

Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά πιθανότατα είτε δίλημμα επιλογής συζύγου, είτε χωρισμό.

54) ΧΕΔ 2367 (Μ 828) β' μισό 4^{ου} αι. κατωϊταλική προέλευση ερωτώντος.

Επιγραφή της Α όψης (ελάχιστα ίχνη στη Β όψη) αμφίγραφου ελάσματος που φέρει τρεις αναδιπλώσεις, μηκ. 0,095, πλ. 0,027, παχ. 0,008. Ευαγγ. 1935.

Ιδιωτικό ερώτημα που τίθεται από τον Επίλυτο (συχνό όνομα στην Κ. Ιταλία), που θέτει ερώτημα εφ'ολης της ύλης και αν θα πρέπει να επιλέξει την Φαινομένην ως σύζυγο ή άλλη, να θα πρέπει να παντρευτεί ή να περιμένει.

55) ΧΕΔ 2387 Β. τέλος 5^{ου} – αρχές 4^{ου} αι.

Μία από τις τέσσερις επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος που φέρει μία αναδίπλωση και οπή (Μ 789) μηκ. 0,06, πλ. 0,017, παχ. 0,007. Ευαγγ. 1935

Ιδιωτικό ερώτημα με το θέμα του γάμου και της τεκνοποιίας.

56) ΧΕΔ 2410 Α. Μέσα 4^{ου} αι.

Μία από τις δύο επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 843) που φέρει μία αναδίπλωση, μηκ. 0,63, πλ.0,019, παχ. 0,0007. Ευαγγ. 1935.

Ιδιωτικό ερώτημα που τίθεται από γυναίκα . Ρωτά αν θα είναι τυχερό να παντρευτεί τον Άσανδρον.

57) ΧΕΔ 2413 Α.α' μισό 4^{ου} αι.

Μία από τις πέντε επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 844) που φέρει πέντε αναδιπλώσεις , μηκ. 0,137, πλ. 0,019, παχ.0,0005. Ευαγγ. 1931.

Ιδιωτικό ερώτημα που τίθεται από την Πολυάνδραν ή -το πιθανότερο- από τον «κύριό» της, πατέρα ή αδελφό, και αφορά ίσως την προοπτική του γάμου της.

58) ΧΕΔ 2429 (Μ 847). α' μισό 4^{ου} αι.

Α όψη αμφίγραφου ελάσματος που φέρει δύο αναδιπλώσεις, μηκ. 0,12, πλ. 0,012, παχ. 0,0009. Ευαγγ. 1931.

Ιδιωτικό ερώτημα. Θέλει να παντρευτεί την κόρη του Έ(ρ)μά(ρ)χου.

59) ΧΕΔ 2470 Α. Τέλος 5^{ου} –αρχές 4^{ου} αι.

Επιγραφή της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 861) που φέρει τέσσερεις αναδιπλώσεις, μηκ. 0,134, πλ. 0,011, παχ. 0,001. Ευαγγ. 1931.

Ιδιωτικό ερώτημα. Ο ερωτών ρωτά αν θα πρέπει να επιλέξει ως σύζυγό (ή αν θα μπορούσε να παντρευτεί) την Κράτεαν, κόρη του Καλλίδου.

60) ΧΕΔ 2474 (Μ863). Τέλος 4^{ου} αι.

Επιγραφή της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος που φέρει επτά αναδιπλώσεις, μηκ. 0,077, πλ. 0,021, παχ. 0,001. Ευαγγ. 1931.

Ιδιωτικό ερώτημα. Ο ερωτών διερωτάται για την κόρη του Λυσανία, ως υποψήφια σύζυγο και διερωτά αν θα υπάρξει θετική ανταπόκριση (από τον Λυσανίαν) στο αίτημά του.

61) ΧΕΔ 2502 Β. α' μισό 4^{ου} αι.

Μία από τις τέσσερεις επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ873) που φέρει τρεις αναδιπλώσεις, μηκ. 0,064, πλ. 0,008, παχ. 0,0015. Ευαγγ. 1931.

Ιδιωτικό ερώτημα που τίθεται από τον Αρτάμεον (= Αρτέμιον). Το ερώτημα μοιάζει να συνεχίζεται στην Α όψη (= 2.500Α).

Στην περίπτωση αυτή το κείμενο ενδεχομένως να είναι: αν είναι καλό γι' αυτόν να κάνει γυναίκα του αυτήν που σχεδιάζει να παντρευτεί.

62) ΧΕΔ 2508 Α. Μέσα 3^{ου} αι. Επιγραφή της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 876) που φέρει τρεις αναδιπλώσεις μηκ. 0,08, πλ. 0,017, παχ. 0,001. Ευαγγ. 1930.

Ιδιωτικό ερώτημα που τίθεται από τον Θέωνα και αφορά την κόρη του Θάλειαν: ο γάμος της και η απόκτηση απογόνων.

63) ΧΕΔ 2527 Β. 4ος αι.

Μία από τις δύο επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 883) που φέρει δύο αναδιπλώσεις μηκ. 0,072, πλ. 0,012, παχ. 0,001. Ευαγγ. 1930.

Ιδιωτικό ερώτημα με το θέμα της επιλογής συζύγου/χωρισμού.

64) ΧΕΔ 2539 Β. 4^{ος} αι (;) (D.j.).

Μία από τις τρεις επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 887) που φέρει μία αναδίπλωση μηκ. 0,056, πλ. 0,018, παχ. 0,001. Ευαγγ. 1930.

Ιδιωτικό ερώτημα με το θέμα της επιλογής συζύγου/χωρισμού.

65) ΧΕΔ 2587 Β. Τέλος 5^{ου} αι. Το ερώτημα είναι βοιωτικής ή θεσσαλικής προέλευσης

Επιγραφή της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 900) που φέρει δύο αναδιπλώσεις, μηκ. 0,072, πλ. 0,013, παχ. 0,009. Ευαγγ. 1930.

Ιδιωτικό ερώτημα ή περίληψη αναλυτικότερου ερωτήματος που αφορά τις θυγατέρες του ερωτώντος (ή της ερωτώσης). Το θέμα είναι πιθανότατα ο γάμος.

66) ΧΕΔ 2594 Α. α' μισό 4^{ου} αι. Μία από τις τρεις επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 902) που φέρει μία αναδίπλωση, μηκ. 0,05, πλ. 0,42, παχ. 0,001. Ευαγγ. 1930.

Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά το συχνότατο δίλημμα της επιλογής συζύγου.

67) ΧΕΔ 2609 Α. β' μισό 4^{ου} αι.

Μία από τις δύο επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 906) που φέρει τέσσερεις αναδιπλώσεις, μηκ. 0,97, πλ. 0,038, παχ. 0,0005. Ευαγγ. 1930.

Ιδιωτικό ερώτημα που τίθεται από την Πλαυράταν/Πλευράταν· ρωτά αν η « επαφή» με τον Πλάτωνα/ Πλάτωνα θα είναι για καλό της.

68) ΧΕΔ 2631 (Μ 915).α΄μισό 4^{ου} αι. Επιγραφή της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (η Β όψη δυσανάγνωστη) που φέρει μία αναδίπλωση, μηκ. 0,03, πλ.0,025, παχ.0,0004. Ευαγγ. 1930.

Ιδιωτικό ερώτημα που τίθεται από τον Άσκωλον. Αν ισχύει η συμπλήρωση, ο Άσκωλος ενδιαφέρεται να παντρευτεί την Ευάνταν, κόρη του Μενύτα.

69) ΧΕΔ 2685 Β. Αρχές 4^{ου} αι. Μία από τις πέντε επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ934), μηκ. 0,048, πλ. 0,03,παχ. 0,0017. Ευαγγ. 1935.

Ιδιωτικό ερώτημα. Ο ερωτών ενδιαφέρεται να μάθει αν θα πρέπει να αποφύγει κάποια υπονήφια σύζυγο.

70) ΧΕΔ 2733 Α. Τέλος 5^{ου} αι.

Μία από τις τρεις επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 948), μηκ. 0,027, πλ.0,017,παχ. 0,001. Ευαγγ. 1935.

Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά γυναίκα ονομαζόμενη Νισαία. Τίθεται από κάποιον που ενδιαφέρεται να την παντρευτεί.

71) ΧΕΔ 2772 Β. 4^{ου} αι.(;) (D.J.).

Μία από τις τρεις επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 958), μηκ. 0,032, πλ.0,026, παχ. 0,0014. Ευαγγ. 1935.

Ιδιωτικό ερώτημα με θέμα, κατά πάσα πιθανότητα, επιλογή συζύγου.

72)ΧΕΔ 2896 Α. Τέλος 5^{ου} –αρχές 4^{ου} αι.

Μία από τις δύο επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 992), που φέρει μία αναδίπλωση, μηκ. 0,052, πλ. 0,025, παχ. 0,0006. Ευαγγ. 1935.

Ιδιωτικό ερώτημα που φαίνεται να αφορά την επιλογή συζύγου.

73) ΧΕΔ 2970 Α. Μέσα 4^{ου} αι.

Μία από τις δύο επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 1008), μηκ. 0,022, πλ.0,013,παχ.0,001. Ευαγγ. 1935.

Ιδιωτικό ερώτημα. Αφορά το δίλημμα επιλογής συζύγου; Εναλλακτικά δίλημμα μετακίνησης.

74) ΧΕΔ 3068 Β. 5^{ου} αι.

Επιγραφή της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 1037) που φέρει μία αναδίπλωση, μηκ. 0,057, πλ. 0,023,παχ. 0,0015. Ευαγγ. 1935.

Ερώτημα ή περιίληψη, ίσως και απάντηση. Φαίνεται να αφορά επιλογή συζύγου.

75) ΧΕΔ 3164 Β. Αρχές 4^{ου} αι.

Μία από τις τέσσερεις επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 1068) διπλωμένο μία φορά , μηκ. 0,056, πλ.0,044,παχ.0,0009. Ευαγγ. 1935.

Ιδιωτικό ερώτημα με το θέμα της επιλογής συζύγου (ή χωρισμού).

76) ΧΕΔ 3233 Α. Μέσα 4^{ου} αι.

Μία από τις τρεις επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 1094), που φέρει δύο αναδιπλώσεις, μηκ. 0,045, πλ. 0,016, παχ. 0,001. Ευαγγ. 1935.

Ιδιωτικό ερώτημα που τίθεται από τον Αυτόβ[να κρατήσει τη γυναίκα του ή να τη χωρίσει.

77) ΧΕΔ 3358 Α. 4^{ος} αι.

Μία από τις τρεις επιγραφές της Α όψης (υπάρχουν και άλλες δυσανάγνωστες) αμφίγραφου ελάσματος (Μ 1126)), μηκ. 0,037, πλ. 0,026, παχ. 0,001. Ευαγγ. 1935.

Ιδιωτικό ερώτημα με το θέμα της επιλογής συζύγου.

78) ΧΕΔ 3443 Α. Αρχές 4^{ου} αι.

Μία από τις τέσσερις επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 1148), μηκ. 0,047, πλ.0,024, παχ. 0,001. Ευαγγ. 1935.

Ιδιωτικό ερώτημα με θέμα την επιλογή συζύγου.

79) ΧΕΔ 3487 Α. Τέλος 5^{ου} – αρχές 4^{ου} αι. \

Μία από τις δύο επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος που αποτελείται από δύο τμήματα (Μ 1160ω+ Μ1161)), που φέρει δύο αναδιπλώσεις, μηκ. 0,047, πλ. 0,015, παχ. 0,001. Ευαγγ. 1935.

Ιδιωτικό ερώτημα που τίθεται από τον Νικάνδρον και αφορά την επιστροφή στην πατρίδα και γάμο.

80) ΧΕΔ 3548 Β. Αρχές 4^{ου} αι.

Επιγραφή της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 1179), μηκ. 0,018, πλ.0,015, παχ. 0,001. Ευαγγ. 1935.

Ιδιωτικό ερώτημα με το θέμα του γάμου.

81) ΧΕΔ 3599 Α. Αρχές 4^{ου} αι.

Η αναγνώσιμη επιγραφή της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 1195), που φέρει μία αναδιπλώση, μηκ. 0,034, πλ. 0,032, παχ. 0,0016. Ευαγγ. 1935.

Ιδιωτικό ερώτημα. Αδελφός ρωτά για την αδελφή του αν θα ήταν καλό να κατοικήσει- εν όψει γάμου(;) σε κάποιο τόπο.

82) ΧΕΔ 3632 Β. α'μισό 4^{ου} αι.

Μία από τις τέσσερις επιγραφές (υπάρχουν και άλλες δυσανάγνωστες) της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 1211), που φέρει μία αναδιπλώση, μηκ. 0,027, πλ. 0,014, παχ. 0,006. Ευαγγ. 1935.

Ιδιωτικό ερώτημα με το θέμα του γάμου.

83) ΧΕΔ 3699 Β. α'μισό 4^{ου} αι.

Μία από τις τέσσερις επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 1217), που φέρει μία αναδιπλώση, μηκ. 0,052, πλ.0,02, παχ. 0,0005. Ευαγγ. 1935.

Ιδιωτικό ερώτημα με το θέμα της επιλογής συζύγου/χωρισμού.

84) ΧΕΔ 3707. α'μισό 4^{ου} αι.

Επιγραφή της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 1221), μηκ. 0,018, πλ.0,015, παχ. 0,001. Ευαγγ. 1935.

Ιδιωτικό ερώτημα. Ενδεχομένως αφορά επιλογή συζύγου ή χωρισμό.

85) ΧΕΔ 3721 Β. 4^{ος} αι. (D.J.).

Μία από τις τέσσερις επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 1227), που φέρει δύο αναδιπλώσεις, μηκ. 0,035, πλ. 0,019, παχ. 0,0005. Ευαγγ. 1935.
Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά το γάμο.

86) ΧΕΔ 3848 Α. 4^{ος} αι.

Μία από τις δύο επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 1269), μηκ. 0,027, πλ. 0,01, παχ. 0,001. Ευαγγ. 1935.
Ιδιωτικό ερώτημα. Ο ερωτών ανησυχεί αν θα επιτύχει στην αναζήτηση συζύγου.

87) ΧΕΔ 3941 Α. β'μισό 4^{ου} αι.

Επιγραφή της Α όψης, που θεωρείται ότι συνεχίζεται στη Β όψη, αμφίγραφου ελάσματος (Μ 1304), που φέρει οπή μηκ. 0,026, πλ. 0,02, παχ. 0,0005. Ευαγγ. 1935.
Ιδιωτικό ερώτημα που ενδεχομένως αφορά γάμο ή κάτι σχετικό με τη γυναίκα του ερωτώντος.

88) ΧΕΔ 4135 Α. Τέλος 5^{ου} – αρχές 4^{ου} αι.

Μία από τις δύο επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 1361), μηκ. 0,032, πλ. 0,023, παχ. 0,0014. Ευαγγ. 1935.
Ιδιωτικό ερώτημα που τίθεται από τον Κ[.] και αφορά γάμο.

89) ΧΕΔ 4161 Β. Τέλος 5^{ου}.

Μία από τις δύο αναγνώσιμες επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 1367), που φέρει τρεις αναδιπλώσεις, μηκ. 0,067, πλ. 0,013, παχ. 0,001. Ευαγγ. 1935.
Ιδιωτικό ερώτημα που τίθεται από τον Δόσιν και αφορά γάμο και απόκτηση αρσενικού απογόνου.

90) ΧΕΔ 4172 Β. 4^{ος} αι. (;) (D.J.).

Μία από τις πέντε αναγνώσιμες επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 1370), μηκ. 0,06, πλ. 0,024, παχ. 0,0015. Ευαγγ. 1935.
Ιδιωτικό ερώτημα με το θέμα του γάμου.

Β) ΤΕΚΝΟΠΟΪΑ =113 επιγραφές

1) ΧΕΔ 5 Α. Μέσα 5^{ου} αι.

Μία από τις δύο αναγνώσιμες επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 20) που φέρει οπή, μηκ. 0,068, πλ. 0,025, παχ. 0,0016. Ευαγγ. 1935.

« Σύμφωνα με την ερμηνεία του Ευαγγελίδη: « Ο Κλεάνωρ ρωτά τον θεόν περί της θυγατρός του, ήτις θυγάτηρ του είχε φαίνεται, εκ κληρονομίας ιδίαν περιουσίαν και έπρεπε να εξεύρη δι' αυτήν γαμβρόν»

Σύμφωνα τους Μελετητές η άποψη αυτή πρέπει να τροποποιηθεί με πιθανότερη ερμηνεία κατά τον Κ. Τσαντσάνογλου: «Κλεάνωρ ρωτά αν η γυναίκα που έχει τώρα (είχε άλλη παλιότερα;) θα του γεννήσει κορίτσι.» Στην περίπτωση αυτή _ και ελλείψει γιού – η γενεά θα είναι πατρούχος. Δηλαδή η κόρη θα είναι επίκληρος, κατά την αττική ορολογία. Ο Κλεάνωρ προφανώς ενδιαφέρεται να αποκτήσει γιού».

2) ΧΕΔ 7 Β. Μέσα 5^{ου} αι.

Μία από τις δύο επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 20), που φέρει οπή, μηκ. 0,068, πλ. 0,025, παχ. 0,0016. Ευαγγ. 1935.

Ο ερωτών ρωτά αν θα πρέπει να μείνει στον τόπο του- να μην «ξενιτευτεί» - για να αποκτήσει απογόνους –με τη βοήθεια των θεών.

3) ΧΕΔ 14 Β (D.J.). Χρονολογία αδιάγνωστη
Μία από τις τέσσερις αναγνώσιμες επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (M 27) μηκ. 0,044 μ.,πλ. 0,028, παχ. 0,0016. Ευαγγ. 1935
Ιδιωτικό ερώτημα σχετικό με την απόκτηση απογόνων.

4)ΧΕΔ 34Β. 5^{ος} αι.(;) (D.J.).
Μία από τις τρεις επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (M 51), που φέρει μία αναδίπλωση, μηκ. 0,066, πλ. 0,033,παχ. 0,0011. Ευαγγ. 1935.
Το πολύ κοινό ερώτημα περί γενεάς (απόκτηση απογόνων).

5) ΧΕΔ 38 Α. α'τέταρτο 4^{ου} αι. (;)
Μία από τις τα δύο επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (M 69) μηκ, 0,031 μ.,πλ.0,016, παχ.0,0007. Ευαγγ.1929- 1935
Ιδιωτικό ερώτημα. Δεν θα αποκτήσω ούτε μία κόρη; Υπονοεί ότι επιθυμεί να αποκτήσει κόρη, που δεν έχει ως τώρα; ή το αντίθετο: δεν επιθυμεί να αποκτήσει κόρη. Ενδεχομένως το δεύτερο με δεδομένη τη γενική προτίμηση που αντανακλάται στο corpus για αρσενικούς απογόνους.

6)ΧΕΔ 59Β .Τελευταίο τέταρτο 5^{ου} αι.
ΕΠ[.]ΜΕΞΑΙΑ[Π]ροφάνει
Γε[v]εά [. .]Α[. . .]ΟΣΕΙΔΕΑΣ
Γυναικ[. . .]ΡΧΕ

1 ἐπ[ι]με(ι)ξ(ία) α[ι]; ἐπ[ι]με(ι)ξαι α[ι];[π]ροφανῆ; // 2 [Π]οσειδέας;
Μία από τις τα δύο επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος , που φέρει μία αναδίπλωση (M 75), μηκ, 0,066 μ., πλ. 0,026, παχ. 0,0009. Ευαγγ. 1929-1935
Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά γενεάν .Τίθεται πιθανότατα από τον Προφάνη και αφορά « συνεύρεση» με την Ποσειδέαν με στόχο την τεκνοποιία. Πρόκειται για τη γυναίκα του ή την υποψήφια σύζυγο; Αν ισχύει το πρώτο υπάρχει πρόβλημα τεκνοποιίας και το ερώτημα αφορά «αποχή» από επιμειξίαν;

7)ΧΕΔ 124 Α. Τέλος 5^{ου}- αρχές 4^{ου} αι. πιθανόν ερώτημα δύο ερωτώντων
Η Επιγραφή της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (M151).Φέρει μία αναδίπλωση, μηκ. 0,05, πλ. 0,036, παχ. 0,0016,Ευαγγ. 1929-1935
Ιδιωτικό ερώτημα που τίθεται από τον Καλλιστιάδαν. Το όνομα δεν μαρτυρείται. Το ερώτημα αφορά απόκτηση παιδιών. Ο ερωτών ζητά μαντείας . πιθανόν ερώτημα δύο ερωτώντων, του Καλλιστιάδα και κάποιου άλλου. Από τον στίχ. 5 φαίνεται ότι το ερώτημα αφορά δύο γυναίκες.(Ιδός: το όνομα της γυναίκας του Καλλιστιάδα:) Πιθανόν το ερώτημα αφορά πρόβλημα τεκνοποιίας δύο ζευγαριών.

8) ΧΕΔ 150 Α. Μέσα 5^{ου} αι. Θεσσαλικό αλφάβητο.
Η επιγραφή της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (M 159), που φέρει οπή, μηκ. 0,116, πλ. 0,016 , παχ. 0,0017. Ευαγγ. 1935.
Ιδιωτικό ερώτημα. Αφορά την απόκτηση παιδός- άρρενος απογόνου. Η πιθανή θεσσαλική προέλευση του ερωτήματος ενισχύεται από το αλφάβητο που χρησιμοποιείται.

9) ΧΕΔ 155 Β. β'μισό 5^ο αι.

Επιγραφή της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 160) μηκ, 0,039 μ.,πλ.0,011, παχ. 0,0021. Ευαγγ. 1935(;)

Πιθανότατα συνανήκει με την επιγραφή της Α όψης.

Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά την απόκτηση απογόνων.

10) ΧΕΔ 263 Α. Μέσα 5^ο αι.

Μία από τις τρεις επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 203), που φέρει δύο αναδιπλώσεις, μηκ. 0,056, πλ. 0, 025,παχ. 0,0013. Ευαγγ. 1930.

Ιδιωτικό ερώτημα με το πολύ κοινό θέμα της γενεᾶς- απόκτηση απογόνων και ,κατά κύριο λόγο ,αρρένων απογόνων.

11) ΧΕΔ 282 Β.α'μισό 5^ο αι.

Μία από τις τρεις επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 207), που φέρει μία αναδιπλωση, μηκ. 0,061, πλ.0,021, παχ.0,0014. Ευαγγ. 1930.

Ιδιωτικό ερώτημα που συνδέεται με δύο ερωτώντες, έναν άνδρα και μία γυναίκα, πιθανότατα ζευγάρι. Το ζήτημα που τους απασχολεί είναι η απόκτηση απογόνων. Αν και το ερώτημα τίθεται και από τα δύο μέρη -τους δύο συζύγους-επικρατεί η οπτική του άρρενος.

12) ΧΕΔ 313 Α . β'μισό 5^ο αι.

Μία από τις τα τρεις επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 213) μηκ, 0,087 μ.,πλ. 0,012, παχ. 0,0011. Ευαγγ. 1930

Ιδιωτικό ερώτημα που τίθεται από ζεύγος- τον Βουκόλον και την Πολυμνάστην. Ερωτούν σε ποιες θρησκευτικές ενέργειες πρέπει να προβούν, ώστε να έχουν υγεία και αποκτήσουν άρρενες απογόνους. Η γενιά εξειδικεύεται ως ανδρογένεια.

13)ΧΕΔ 342 Β. Αρχές 4^ο αι.

Μία από τις τα δύο επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος που φέρει μία αναδίπλωση (Μ 222), μηκ, 0,0042 μ.,πλ.0,011, παχ.0,0015. Ευαγγ. 1930.

Ιδιωτικό ερώτημα, που τίθεται πιθανότατα από γυναίκα. Θέτει το θέμα της απόκτησης γιου.

14) ΧΕΔ 343 Α. Μέσα 5^ο αι

Μία από τις δυο επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 223), μηκ. 0,043, πλ.0,027, παχ. 0,0011. Ευαγγ. 1930.

Ιδιωτικό ερώτημα. Αν η ανάγνωση του πρώτου στίχου είναι ορθή, τότε το ερώτημα θα πρέπει ενδεχομένως να κατανοηθεί μέσα στα συμφραζόμενα της τεκνοποιίας. Ο ερωτών ενδιαφέρεται να μάθει, αν θα πρέπει να έχει σεξουαλική επαφή με την Αγεσαρέτα, προφανώς σύζυγό του.

15) ΧΕΔ 373 Α. Μέσα 5^ο αι.

Μία από τις τέσσερις επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 237), , μηκ. 0,026, πλ.0,015,παχ.0,0013. Ευαγγ. 1930.

Ιδιωτικό ερώτημα. Αν η ανάγνωση του τρίτου στίχου είναι ορθή, τότε το ερώτημα αφορά πιθανότατα την προοπτική (αγωνία; επιθυμία;) απόκτησης κόρης.

16) ΧΕΔ 401 Β. 4^ο αι. (D.J.).

Μία από τις αλληπάλληλες (τουλάχιστον τέσσερις) επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος που φέρει μία αναδίπλωση (Μ 244), μηκ. 0,0046 μ., πλ.0,021, παχ.0,0012. Ευαγγ. 1930.

Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά απόκτηση άλλου γιου. Εχασε ο ερωτών τον πρώτο γιό;

17) ΧΕΔ 414 Α . Τέλος 6^{ου} αι.

Μία από τις τα δύο επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 248), μηκ. 0,0036 μ., πλ. 0,023, παχ.0,0007. Ευαγγ. 1930.

Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά την αγωνία του ερωτώντος για την επιβίωση της γενεάς του. Προφανώς έχει χάσει παιδιά και παρακαλεί τον Δία να τον βοηθήσει.

18) ΧΕΔ 427 Α. Τέλος 5^{ου} αι.

Μία από τις τα δύο επιγραφές της ΒΑόψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 250), μηκ. 0,0057 μ.,πλ.0,025, παχ.0,0025. Ευαγγ. 1930.

Ιδιωτικό ερώτημα με το θέμα της απόκτησης γενεάς.

19) ΧΕΔ 459 Β. α΄μισό 5^{ου} αι.. Ιταλιωτικό- δωρικό αλφάβητο.

Μία από τις τα δύο επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 259), μηκ. 0,038 μ., πλ.0,009, παχ. 0,0014. Ευαγγ. 1930.

Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά το θέμα της απόκτησης απογόνων,κατά κύριο λόγο άρρενων απογόνων.

20) ΧΕΔ 470 Β. α΄μισό 5^{ου} αι.

Επιγραφή της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 263), μηκ. 0,034, πλ.0,031, παχ.0,0011. Ευαγγ. 1930.

Ιδιωτικό ερώτημα που τίθεται προφανώς από περισσότερους του ενός ερωτώντες (ζεύγος;) με θέμα την τεκνοποιία.

21) ΧΕΔ 534 Β. αρχές 5^{ου} αι. Κορινθιακό αλφάβητο.

Μία από τις δύο επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος που φέρει μία αναδίπλωση (Μ 286), μηκ. 0,06, πλ.0,019, παχ. 0,0023. Ευαγγ. 1930.

Ιδιωτικό ερώτημα. Πιθανόν αφορά πρόβλημα τεκνοποιίας. Ο ερωτών ενδιαφέρεται να μάθει αν θα πρέπει να απέχει από την σεξουαλική επαφή.

22) ΧΕΔ 541 Β. α΄μισό 5^{ου} αι. αλφάβητο κορινθιακού κύκλου.

Επιγραφή της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος που φέρει μία αναδίπλωση (Μ 288), μηκ. 0,031, πλ.0,02, παχ.0,0014. Ευαγγ. 1930.

Ιδιωτικό ερώτημα που τίθεται από γυναίκα και αφορά κάποια προσφορά στην Άρτεμη με στόχο ίσως την τεκνοποίηση ή την προστασία της εγκυμοσύνης.

23) ΧΕΔ 542 Α. Αρχές 4^{ου} αι.

Επιγραφή της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος που φέρει μία αναδίπλωση (Μ 289), μηκ. 0,033, πλ.0,015, παχ.0,0011. Ευαγγ. 1930.

Ιδιωτικό ερώτημα με το θέμα της απόκτησης αρρένων απογόνων

24)ΧΕΔ 570 Α. Μέσα 5^{ου} αι.

Μία από τις τέσσερις επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 297), , μηκ. 0,025 πλ.0,025,παχ.0,0013. Ευαγγ. 1930.

Ιδιωτικό ερώτημα που θέτει ο (η) Φέρις και αφορά το θέμα της απόκτησης απογόνων.

25) ΧΕΔ 585 Α. β'μισό 5^{ου} αι.

Μία από τις τρεις επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 301), μηκ. 0,036, πλ. 0,022, παχ. 0,002. Ευαγγ. 1930.

Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά ευτοκίαν, δηλαδή ασφαλή εύκολη γέννα.

26) ΧΕΔ 661 Α. Μέσα 5^{ου} αι.

Μία από τις τρεις επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 324), μηκ. 0,014, πλ. 0,020, παχ. 0,0008. Ευαγγ. 1930.

Ιδιωτικό ερώτημα. Ο ερωτών ενδιαφέρεται να μάθει αν απλώς θα αποκτήσει παιδιά ή θέλει περισσότερα παιδιά; Αν η ανάγνωση του τρίτου στίχου είναι ορθή, τότε το ερώτημα αφορά πιθανότατα την προοπτική (αγωνία; επιθυμία;) απόκτησης κόρης. Πιθανότατα τίθεται το ερώτημα από ζεύγος (δια του συζύγου) όπως προκύπτει από την 664 Β, όπου αναγράφονται τα ονόματα Άχμων και Μίχραι, χωρίς άλλο κείμενο.

27) ΧΕΔ 833 Α. β'μισό 5^{ου} αι. απόκτηση

Επιγραφή της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 375), μηκ. 0,017, πλ. 0,013, παχ. 0,0007. Ευαγγ. 1930.

Ιδιωτικό ερώτημα. Ο ερωτών ενδιαφέρεται να αποκτήσει μόνο άρρενες απογόνου.

28) ΧΕΔ 844 Α. 4^{ος} αι.(D.J.).

Επιγραφή της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 378), μηκ. 0,014, πλ. 0,019, παχ. 0,0006. Ευαγγ. 1930.

Ιδιωτικό ερώτημα με το θέμα της γενεάς.

29) ΧΕΔ 885 Α. 4^{ος} αι. (D.J.).

Μία από τις δύο επιγραφές στην Α όψη αμφίγραφου ελάσματος (Μ 390), μηκ. 0,02, πλ. 0,02, παχ. 0,0012. Ευαγγ. 1930.

Ιδιωτικό ερώτημα που τίθεται από την [Σ]ελληνίδα ή από τον σύζυγό της και αφορά πρόβλημα τεκνοποιίας.

30) ΧΕΔ 949 Α. 5^{ος} αι. (D.J.).

Μία από τις δύο επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 411), , μηκ. 0,05, πλ. 0,019, παχ. 0,0013. Ευαγγ. 1929.

Ιδιωτικό ερώτημα με το θέμα της απόκτησης απογόνων.

31) ΧΕΔ 585 Α. β'μισό 5^{ου} αι.

Μία από τις τρεις επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 301), , μηκ. 0,036, πλ. 0,022, παχ. 0,002. Ευαγγ. 1930.

Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά ευτοκίαν, δηλαδή ασφαλή εύκολη γέννα.

32) ΧΕΔ 1010 Β. α'μισό 5^{ου} αι.

Επιγραφή στη Β όψη αμφίγραφου ελάσματος (Μ 426), μηκ. 0,05, πλ. 0,011, παχ. 0,0009. Ευαγγ. 1931.

Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά κάποιο πρόβλημα της γυναίκας του ερωτώντος. Ασθένεια; Τεκνοποιία;

33) ΧΕΔ 1036 Α. α'μισό 5^{ου} αι.

Μία από τις δύο επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος που φέρει μία αναδίπλωση (Μ 437), μηκ. 0,03, πλ.0,014, παχ. 0,0012. Ευαγγ. 1931.
Ιδιωτικό ερώτημα με θέμα την τεκνοποιία της συζύγου του ερωτώντος.

34) ΧΕΔ 1121 Α. β΄μισό 5^ο αι.

Μία από τις τέσσερις επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος που φέρει μία αναδίπλωση (Μ 456), μηκ. 0,042, πλ. 0,025,παχ. 0,0009. Ευαγγ. 1931.
Ιδιωτικό ερώτημα που τίθεται από άνδρα και αφορά μάλλον την απόκτηση απογόνων.

35) ΧΕΔ 1243. Μέσα 4^ο αι.

Αμφίγραφο έλασμα (Μ 488), μηκ. 0,052, πλ.0,029, παχ.0,0012. Ευαγγ. 1931.
Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά κατά ένα μέρος γενεάν.

36) ΧΕΔ 1268 Α. Τέλος 5^ο αι. ερώτημα διατυπωμένο στην κοινή.

Μία από τις δύο επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος που φέρει μία αναδίπλωση (Μ 494), και συγκροτείται από τρία αποτμήματα.. Ευαγγ. 1931.
Ιδιωτικό ερώτημα που τίθεται από τον Φίδυν και αφορά τεκνοποιία. Μετά ακολουθούσε το όνομα της γυναίκας του που αρχίζει από φωνήεν. Το όνομα του ερωτώντος μαρτυρείται στην περιοχή του μαντείου.

37) ΧΕΔ 1318 Α. Αρχές 4^ο αι.

Μία από τις δύο επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 506), μηκ. 0,0436 πλ. 0,001, παχ. 0,0009. Ευαγγ. 1931.
Ιδιωτικό ερώτημα που τίθεται από την Λιμναίαν. Ρωτά αν θα αποκτήσει παιδιά από τον άνδρα της.

38) ΧΕΔ 1343 Β. 4^ος αι. (D.J.).

Μία από τις τρεις επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος που φέρει δύο οριζόντιες αναδιπλώσεις και μία κάθετη (Μ 513), μηκ. 0,052, πλ.0,02,παχ.0,001. Ευαγγ. 1932 (:).
Ιδιωτικό ερώτημα με θέμα την τεκνοποιία.

39) ΧΕΔ 1391 Α. Τέλος 4^ο αι.

Η αναγνώσιμη επιγραφή της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 529), μηκ. 0,06, πλ.0,042,παχ.0,0011. Ευαγγ. 1932.
Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά το θέμα της απόκτησης παιδιών. Ο ερωτών περιμένει παιδί και ενδιαφέρεται για την επιβίωσή του.

40) ΧΕΔ 1399 Β. Αρχές 4^ο αι. θέμα της γενεάς

Μία από τις τέσσερις επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος που φέρει δύο αναδιπλώσεις (Μ 532), μηκ. 0,098, πλ.0,036, παχ. 0,0031. Ευαγγ. 1932.
Ιδιωτικό ερώτημα με το θέμα της γενεάς.

41) ΧΕΔ 1490 Α. Αρχές 4^ο αι. απόκτησης απογόνων.

Μία από δύο αναγνώσιμες επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος που φέρει τρεις αναδιπλώσεις (Μ 563), μηκ. 0,0676, πλ.0,014, παχ. 0,0009. Ευαγγ. 1930-1933..
Ιδιωτικό ερώτημα του Πάρμωνος ή του Παρμόνου με το συχνότατο θέμα της απόκτησης απογόνων.

- 42) ΧΕΔ 1538 Β. Μέσα 5^{ου} αι.
Μία από τις τρεις επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 578), μηκ. 0,098, πλ.0,036, παχ.0,0031. Ευαγγ. 1930-1933.
Ιδιωτικό ερώτημα. Αν η ανάγνωση που προτείνεται για τον στ. 2 είναι ορθή, ο ερωτών ενδιαφέρεται να μάθει αν ο αδελφός του θα αποκτήσει από τον γάμο του θυγάτριον. (Κατά τον Τσαντσάνογλου το ερώτημα αφορά την υγεία της κόρης του ερωτώντος).
- 43) ΧΕΔ 1558 Β. Τέλος 5^{ου} αι.
Μία από πέντε αναγνώσιμες επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 582), μηκ. 0,044 πλ.0,024, παχ. 0,0016. Ευαγγ. 1930-1933..
Ιδιωτικό ερώτημα. Το θέμα φαίνεται να είναι η γενεά –τεκνοποιία- συναρτώμενο με την υγεία και την ευπραγεία της οικογένειας του ερωτώντος.
- 44) ΧΕΔ 1629 Α. β΄μισό 5^{ου} αι.
Μία από έξι αναγνώσιμες επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 602), μηκ. 0,031 πλ.0,036, παχ. 0,0005. Ευαγγ. 1931.
Ιδιωτικό ερώτημα με θέμα την απόκτηση γενεάς.
- 45) ΧΕΔ 1676 Α. 4^{ος} αι.
Μία από δύο αναγνώσιμες επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 615), μηκ. 0,034 πλ.0,018, παχ. 0,0009. Ευαγγ. 1931.
Ιδιωτικό ερώτημα με θέμα τη γενεά.
- 46) ΧΕΔ 1763 Β. Μέσα 5^{ου} αι.
Επιγραφή της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 636), μηκ. 0,024 πλ.0,02, παχ.0,001. Ευαγγ. 1930-1933..
Ιδιωτικό ερώτημα με θέμα την απόκτησης απογόνων.
- 47) ΧΕΔ 1879 Α. 4^{ος} αι.(D.J.).
Μία από τρεις αναγνώσιμες επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 668), μηκ. 0,024, πλ.0,037, παχ.0,0009. Ευαγγ. 1931..
Ιδιωτικό ερώτημα περί γενεάς.
- 48) ΧΕΔ 1889 (Μ 72) β΄μισό 5^{ου} αι.
Αμφίγραφο έλασμα Μ 563), μηκ. 0,0676, πλ.0,014, παχ.0,0009. Ευαγγ. 1930-1933..
Ιδιωτικό ερώτημα με το θέμα της γενεάς.
- 49) ΧΕΔ 1909 Β. 4^{ος} αι.(D.J.). θεσσαλικό αλφάβητο.
Επιγραφή της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 681), μηκ. 0,014, πλ. 0,017, παχ. 0,0006. Ευαγγ. 1930-1933.
Ιδιωτικό ερώτημα που τίθεται από γυναίκα και αφορά πιθανότατα πρόβλημα τεκνοποιίας.
- 50) ΧΕΔ 1975 Α. 5^{ος} -4^{ος} αι.(D.J.).
Μία από δύο αναγνώσιμες επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 703), μηκ. 0,026, πλ. 0,023, παχ. 0,0001. Ευαγγ. 1930- 1933.
Ιδιωτικό ερώτημα με το θέμα της απόκτησης απογόνων.
- 51) ΧΕΔ 2050 Α. Τέλος 4^{ου} αι.

Η αναγνώσιμη επιγραφή της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 732), μηκ. 0,034 πλ.0,01, παχ.0,0009. Ευαγγ. 1935.

Ιδιωτικό ερώτημα που τίθεται από τον Θεόπομπον και αφορά το θέμα της απόκτησης απογόνων.

52) ΧΕΔ 1879 Α. 4^{ος} αι.(D.J.).

Μία από τρεις αναγνώσιμες επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 668), μηκ. 0,024, πλ.0,037, παχ. 0,0009. Ευαγγ. 1931..

Ιδιωτικό ερώτημα περί γενεάς.

53) 2101 (Μ 747). Μέσα 5^{ου} αι.

Επιγραφή της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος που η Β όψη έχει αποξεστεί..

Ερώτημα που αφορά απόκτηση απογόνων, γραμμένο επί τα λαϊά.

54) ΧΕΔ 2140 Β. α΄μισό 5^{ου} αι. Μία από δύο επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 758), μηκ. 0,065, πλ.0,008, παχ.0,001. Ευαγγ. 1935 (;)

Ιδιωτικό ερώτημα με το θέμα της τεκνοποιίας.

55) ΧΕΔ 2141 Α.Α. α΄μισό 5^{ου} αι.

Μία από τρεις αναγνώσιμες επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 759), μηκ. 0,047 πλ.0,014, παχ.0,0008. Ευαγγ. 1935 (;)..

Ιδιωτικό ερώτημα (ή περίληψη αναλυτικότερου ερωτήματος) με το συχνό θέμα της απόκτησης απογόνων.

56) ΧΕΔ 2232 Β. Αρχές 4^{ου} αι.

Μία από δύο αναγνώσιμες επιγραφές της Βόψης αμφίγραφου ελάσματος που φέρει δύο αναδιπλώσεις και οπή (Μ 759), μηκ. 0,079, πλ. 0,017, παχ. 0,0013.

Ευαγγ.1935 (;).

Ιδιωτικό ερώτημα με το θέμα της απόκτησης απογόνων.

57) ΧΕΔ 2341 Β. 4^{ος} αι(;).(D.J.).

Μία από τρεις επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος που φέρει δύο αναδιπλώσεις και ίχνη απόξεσης (Μ 819), μηκ. 0,038, πλ.0,012, παχ. 0,001.

Ευαγγ.1932.

Ιδιωτικό ερώτημα με πιθανό θέμα την γενεά.

58) ΧΕΔ 2374 Α. α΄μισό 5^{ου} αι. Αλφάβητο Ήλιδος ή Συρακουσών ή αποικιών τους.

Μία από τρεις αναγνώσιμες επιγραφές της α΄ όψης αμφίγραφου ελάσματος που φέρει μία αναδίπλωση (Μ 831) μηκ. 0,06, πλ. 0,026, παχ. 0,0009. Ευαγγ.1935.

Ιδιωτικό ερώτημα. Οι ερωτώντες είναι δύο; το θέμα περί γενεάς.

59) ΧΕΔ 2387 Β. Τέλος 5^{ου} αρχές 4^{ου} αι.

Μία από τέσσερις επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος που φέρει μία αναδίπλωση (Μ 835, μηκ. 0,06, πλ.0,017, παχ.0,0007. Ευαγγ.1935.

Ιδιωτικό ερώτημα με θέμα το γάμο και τη τεκνοποιία .

60) ΧΕΔ 2341 Β. 4^{ος} αι(;).(D.J.).

Μία από τρεις επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος που φέρει δύο αναδιπλώσεις και ίχνη απόξεσης και στις δύο πλευρές (Μ 819), μηκ. 0,038, πλ.0,012, παχ. 0,001. Ευαγγ.1932.

Ιδιωτικό ερώτημα με πιθανό θέμα την γενεά.

61) ΧΕΔ 2441 Α . β΄μισό 4^{ου} αι. απογόνους .

Επιγραφή της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος που φέρει μία αναδίπλωση (Μ 852, μηκ. 0,067, πλ.0,01, παχ.0,0007. Ευαγγ.19321

Ιδιωτικό ερώτημα που τίθεται από τον Άρχιππο. Θέλει να μάθει τι πρέπει να κάνει για να αποκτήσει άρρενες απογόνους .

62) ΧΕΔ 2493 Α. Αρχές 4^{ου} αι. Ο ερωτών από Μακεδονία ;

Μία από τις δύο επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 871), μηκ. 0,057, πλ. 0,014, παχ. 0,0008. Ευαγγ.1930.

Ιδιωτικό ερώτημα που τίθεται από τον Κεβάλιον και σχετίζεται με το θέμα της απόκτησης παιδιού και της βιωσιμότητάς του.

63) ΧΕΔ 2499 Β. 4^{ος} αι. Επιγραφή της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος που φέρει μία αναδίπλωση (Μ 872), μηκ. 0,064, πλ. 0,008, παχ. 0,002. Ευαγγ.1930.

Ιδιωτικό ερώτημα περί γενεάς.

64) ΧΕΔ 2507 Β (Μ 875). β΄μισό 5^{ου} αι.

Αμφίγραφο έλασμα που φέρει πέντε αναδιπλώσεις, μηκ. 0,012 πλ.0,012, παχ. 0,001. Ευαγγ.1930.

Ιδιωτικό ερώτημα με πιθανό θέμα την γενεά.

65) ΧΕΔ 2508 Α. Μέσα 3^{ου} αι.

Επιγραφή της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος που φέρει τρεις (Μ 876), μηκ. 0,08, πλ.0,017, παχ. 0,001. Ευαγγ.1930.

Ιδιωτικό ερώτημα που τίθεται από τον Θέωνα και αφορά την κόρη του Θάλειαν. Ο γάμος της και η απόκτηση απογόνων.

66) ΧΕΔ 2552 Α. Μέσα 4^{ου} αι. κορινθιακό αλφάβητο.

Μία από δύο επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος που φέρει τρεις αναδιπλώσεις (Μ 891), μηκ. 0,0125, πλ.0,02 , παχ. 0,0051. Ευαγγ.1930.

Ιδιωτικό ερώτημα που τίθεται από την Κλευνίκαν. Θέλει να αποκτήσει παιδιά και «ενοχοποιεί» το σύζυγό της για τη μη απόκτησή τους. Γι'αυτό και θέτει θέμα επιλογής άλλου συζύγου.

67) ΧΕΔ 2590 Α. Τέλος 5^{ου} αι. Μία από τις τρεις επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος που φέρει μία αναδίπλωση (Μ 901), μηκ. 0,06, πλ.0,0009. Ευαγγ.1930.

Ιδιωτικό ερώτημα που τίθεται από τον Αρετόλαον και την Μεγγαλλίδα. Το δεύτερο όνομα μαρτυρείται στην περιοχή του μαντείου (Βουθρωτό). Προφανώς πρόκειται για ζεύγος. Το ερώτημα αφορά απόκτηση απογόνων.

68) ΧΕΔ 2609 Α. β΄μισό 4^{ου} αι. Ιλλυρική καταγωγή ερωτώσης.

Μία από τις δύο επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος που φέρει τέσσερις αναδιπλώσεις (Μ 906), μηκ. 0,097, πλ.0,038,παχ. 0,0005.Ευαγγ.1930.

Ιδιωτικό ερώτημα που τίθεται από την Πλαυράταν – Πλευράταν. (μαρτυρείται το αρσενικό Πλευράτος) και ρωτά αν η «επαφή» με τον Πλάτωνα/Πλάτωνα θα είναι για καλό της.

- 69) ΧΕΔ 2621 Α (Μ 910.Α΄μισό 4^{ου} αι.
Η αναγνώσιμη επιγραφή της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος που φέρει μία αναδίπλωση μηκ. 0,053,πλ.0,018,παχ.0,0008,Ευαγγ.1930.
Ιδιωτικό ερώτημα με το θέμα της τεκνοποιίας.
- 70) ΧΕΔ 2627 Α . Τέλος 4^{ου}- αρχές 3^{ου} αι..
Μία από τις δύο επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος που φέρει μία αναδίπλωση (Μ 913), μηκ. 0,034, πλ.0,018, παχ.0,0007. Ευαγγ.1930.
Ιδιωτικό ερώτημα με το θέμα της τεκνοποιίας που τίθεται από τον (ή την) Αρις[.
- 71) ΧΕΔ 2675 Β. Αρχές 4^{ου} αι..
Μία από τις δύο επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος που φέρει τέσσερις αναδιπλώσεις (Μ 932), μηκ. 0,108, πλ.0,03, παχ.0,001. Ευαγγ.1932.
Ιδιωτικό ερώτημα με το θέμα της απόκτησης απογόνων.
- 72) ΧΕΔ 2727 Α. 4^{ος} αι. (;) (D.J.).
Μία από τις τρεις αναγνώσιμες επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 947), μηκ. 0,027, πλ.0,025, παχ.0,0011. Ευαγγ.1935.
Ιδιωτικό ερώτημα περί γενεάς.
- 73) ΧΕΔ 2737 Α. 4^{ος} αι. (;) (D.J.).
Μία από τις τρεις αναγνώσιμες επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 949), μηκ. 0,033 ,πλ.0,02, παχ.0,0018. Ευαγγ.1935.
Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά πιθανότητα τεκνοποιία της κόρης του ερωτώντος.
- 74) ΧΕΔ 2745 Β. Μέσα 5^{ου} αι.
Μία από τις τρεις επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 950), μηκ. 0,04, πλ.0,023,παχ.0,001. Ευαγγ.1935.
Ιδιωτικό ερώτημα περί γενεάς.
- 75) ΧΕΔ 2806 Α. 4^{ος} αι. (;) .
Μία από τις τρεις αναγνώσιμες επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 968), μηκ. 0,052, πλ.0,018, παχ.0,0017. Ευαγγ.1935.
Ιδιωτικό ερώτημα. Αυτό που απασχολεί τον ερωτώντα φαίνεται να είναι οι λίγοι απόγονοί του (όλίγα γενεά).
- 76) ΧΕΔ 2830 Β. α΄μισό 5^{ου} αι. αλφάβητο αποικίας Ήλιδος
Μία από τις τέσσερις αναγνώσιμες επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 973), μηκ. 0,049, πλ.0,034, παχ.0,0017. Ευαγγ.1935.
Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά την απόκτηση απογόνων.
- 77) ΧΕΔ 2899 Α. Τέλος 4^{ου} αι.
Επιγραφή της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 992),μηκ. 0,038, πλ.0,025, παχ.0,001. Ευαγγ.1935.
Ιδιωτικό ερώτημα περί γενεάς.
- 78) ΧΕΔ 2906 Β. 4^{ος} αι. πιθανόν θεσσαλικής προέλευσης (ρήμα: γί[νυται]
Μία από τις τρεις επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 993), μηκ. 0,033, πλ.0,03, παχ.0,001. Ευαγγ.1935.
Ιδιωτικό ερώτημα με το θέμα της τεκνοποιίας περί γενεάς.

- 79) ΧΕΔ 2957 Β. β'μισό 5^{ου} αι.
Μία από τις δύο αναγνώσιμες επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 1005), μηκ. 0,045, πλ. 0,02, παχ. 0,001. Ευαγγ. 1935.
Ιδιωτικό ερώτημα περί γενεάς.
- 80) ΧΕΔ 3011 Α. 4^{ου} αι. (;) (D.J.).
Μία από τις έξι επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 1021), μηκ. 0,062, πλ. 0,035, παχ. 0,0007. Ευαγγ. 1935.
Ιδιωτικό ερώτημα με το θέμα της απόκτησης απογόνων.
- 81) ΧΕΔ 3023 Β. Μέσα 5^{ου} αι. (;)
Η αναγνώσιμη επιγραφή της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 1024), μηκ. 0,048, πλ. 0,028, παχ. 0,0005. Ευαγγ. 1935.
Ιδιωτικό ερώτημα που τίθεται από την [Α]δέαν και αφορά το θέμα της γενεάς.
- 82) ΧΕΔ 3034 Β. 4^{ου} αι. (D.J.)
Μία από τις δύο επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 1028), μηκ. 0,064, πλ. 0,04, παχ. 0,0007. Ευαγγ. 1935.
Ιδιωτικό ερώτημα που τίθεται από τον Λύκωνα. Προφανώς υπάρχει πρόβλημα απόκτησης απογόνων από τη γυναίκα του.
- 83) ΧΕΔ 3055 Α. Μέσα 4^{ου} αι. Μία από τις δύο επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 1034), μηκ. 0,046, πλ. 0,011, παχ. 0,001. Ευαγγ. 1935.
Ιδιωτικό ερώτημα. Ο Θέγειτος ενδιαφέρεται να μάθει, αν θα αποκτήσει παιδιά από την Κούαν (σύζυγό του προφανώς).
- 84) ΧΕΔ 3118Α. α'μισό 4^{ου} αι.
Μία από τις τρεις επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 1056), μηκ. 0,055, πλ. 0,02, παχ. 0,002. Ευαγγ. 1935.
Ιδιωτικό ερώτημα με το θέμα της απόκτησης απογόνων.
- 85) ΧΕΔ 3130 Α. α'μισό 4^{ου} αι.
Μία από τις δύο επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 1060), μηκ. 0,04, πλ. 0,0244, παχ. 0,0052. Ευαγγ. 1935.
Ιδιωτικό ερώτημα με το θέμα της απόκτησης άρρενος απογόνου τίθεται από ζεύγος.
- 86) ΧΕΔ 3288 Β. Αρχές 4^{ου} αι.
Μία από τις δύο επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 1108), μηκ. 0,045, πλ. 0,011, παχ. 0,001. Ευαγγ. 1935.
Ιδιωτικό ερώτημα περί γενεάς.
- 87) ΧΕΔ 3344 Α. β'μισό 5^{ου} αι.
Μία από τις πέντε επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 1124), μηκ. 0,048, πλ. 0,026, παχ. 0,001. Ευαγγ. 1935.
Ιδιωτικό ερώτημα που τίθεται από τον Κάλλιν και αφορά το θέμα της απόκτησης άρρενος απογόνου.
- 88) ΧΕΔ 3373 Β. 5^{ου} αι. (;)

Μία από τις τέσσερις επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος που φέρει μία αναδίπλωση και δύο στενές οπές στη μία στενή πλευρά (Μ 1128), μηκ. 0,052, πλ.0,022, παχ.0,001. Ευαγγ.1935.

Ιδιωτικό ερώτημα με το θέμα της απόκτησης απογόνων.

89) ΧΕΔ 3481 (Μ 1157). β'μισό 4^{ου} αι.

Επιγραφή της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος. Η Β όψη πολύ φθαρμένη (Μ 1057), μηκ. 0,024, πλ.0,026, παχ. 0,001. Ευαγγ.1935.

Ιδιωτικό ερώτημα που πιθανότατα αφορά ανησυχία του ερωτώντος για το αν θα αποκτήσει παιδιά με τη γυναίκα του.

90) ΧΕΔ 3527 Α α'μισό 4^{ου} αι.

Μία από τις τρεις επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 1174), μηκ. 0,021, πλ.0,0018, παχ. 0,001. Ευαγγ.1935.

Ιδιωτικό ερώτημα περί γενεάς.

91) ΧΕΔ 3530 Β. α'μισό 5^{ου} αι.

Η αναγνώσιμη επιγραφή της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 1174), μηκ. 0,021, πλ.0,0018, παχ. 0,001. Ευαγγ.1935.

Ιδιωτικό ερώτημα που τίθεται από το σύζυγο και αφορά τεκνοποιία της γυναίκας του.

92) 3550 Β. α'μισό 5^{ου} αι. Αλφάβητο Ήλιδος.

Επιγραφή της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος,(όπου φέρει και ίχνη άλλης επιγραφής) (Μ 1180), μηκ. 0,046, πλ.0,011, παχ.0,001. Ευαγγ. 1935.

Ιδιωτικό ερώτημα .Ο ερωτών θέλει να μάθει αν το παιδί που γέννησε ή θα γεννήσει η Τάτα είναι του Ιφινόου. Πρόκειται για δούλη και ρωτά ο δεσπότης της;

93) ΧΕΔ 3554 Β. α'μισό 5^{ου} αι.

Η αναγνώσιμη επιγραφή της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 1181), μηκ. 0,056, πλ.0,015, παχ. 0,001. Ευαγγ. 1935.

Ιδιωτικό ερώτημα που τίθεται από τον Μενέσταν και αφορά το ζήτημα της απόκτησης άρρενος απογόνου.

94) ΧΕΔ 3602 Α. α'μισό 5^{ου} αι.

Μία από τις τρεις επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 1196), μηκ. 0,03, πλ.0,028, παχ.0,0015.Ευαγγ.1935.

Ιδιωτικό ερώτημα που τίθεται από τον Ιλαον και αφορά απόκτηση απογόνων.

95) ΧΕΔ 3624 Β. α'μισό 5^{ου} αι.

Μία από τις τρεις επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 1199), μηκ. 0,045, πλ.0,018, παχ. 0,001. Ευαγγ.1935.

Ιδιωτικό ερώτημα περί γενεάς.

96) ΧΕΔ 3729 Α. Τέλος 5^{ου} –αρχές 4^{ου} αι.

Η Επιγραφή της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 1228), μηκ. 0,03, πλ.0,02, παχ. 0,0008. Ευαγγ.1935.

Ιδιωτικό ερώτημα περί γενεάς.

97) ΧΕΔ 3737 Β. 5^{ου} αι. Ηπειρώτικο αλφάβητο.

Η αναγνώσιμη επιγραφή της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 1235), μηκ. 0,033, πλ.0,017, παχ.0,0007. Ευαγγ.1935.

Ιδιωτικό ερώτημα περί γενεάς. Πιθανότατα αναγνωριστική περίληψη αναλυτικότερου ερωτήματος που δεν σώζεται ή δεν διακρίνεται.

98) ΧΕΔ 3753 Α. Τέλος 5^{ου}- αρχές 4^{ου} αι. (D.J.).

Μία από τις δύο επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 1240), μηκ. 0,036, πλ.0,013, παχ.0,0014. Ευαγγ.1935.

Ιδιωτικό ερώτημα περί γενεάς.

99) ΧΕΔ 3764 Α. 4^{ος} αι. (D.J.).

Μία από τις τρεις επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 1242), μηκ. 0,027, πλ.0,019, παχ.0,001. Ευαγγ.1935.

Ιδιωτικό ερώτημα που τίθεται από τον Ίδρον (Κάσσανδρον; Πείσανδρον;...) και αφορά γενεάν.

100) ΧΕΔ 3828 Α.

Τέλος 6^{ου} –αρχές 5^{ου} αι. (I.B.) Κατά τον D.J. τέλος 5^{ου} - αρχές 4^{ου} αι.

Αλφάβητο Αμβρακίας ή γενικά κορινθιακού κύκλου.

Μία από τις δύο επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 1263), μηκ. 0,027, πλ.0,019, παχ.0,001. Ευαγγ.1935.

Ερώτημα που αφορά την απόκτηση παιδιού που θα ζήσει.

101) ΧΕΔ 3830 Β. Τέλος 6^{ου} –αρχές 5^{ου} αι. (I.B.) Κατά τον D.J. τέλος 5^{ου} - αρχές 4^{ου} αι.

Η αναγνώσιμη επιγραφή της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος(Μ 1263), μηκ. 0,027, πλ.0,019, παχ.0,001. Ευαγγ.1935.

Το ίδιο θέμα με την 3828 Α. Αφορά γενεάν. Η επιγραφή σε μορφή βουστροφηδόν.

102) ΧΕΔ 3835 Β. 4^{ος} αι; (D.J.).

Μία από τις τρεις επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου (Μ 1264), μηκ. 0,043, πλ.0,0033, παχ.0,00103. Ευαγγ.1935.

Πιθανόν να πρόκειται για ιδιωτικό ερώτημα που αφορά το ενδεχόμενο απόκτησης θυγατέρας.

103) ΧΕΔ 3841 Β. 4^{ος} αι.

Μία από τις δύο επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος που φέρει δύο αναδιπλώσεις (Μ 1265), μηκ. 0,055, πλ.0,015, παχ.0,0015. Ευαγγ.1935.

Ερώτημα περί γενεάς.

104) ΧΕΔ 3854 Α. Αρχές 4^{ου} αι.

Μία από τις δύο αναγνώσιμες επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 1271), μηκ. 0,052, πλ.0,019, παχ.0,0012. Ευαγγ.1935.

Ερώτημα περί γενεάς.

105) ΧΕΔ 4039 Β. 4^{ος} αι. (D.J.).

Μία από τις δύο επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 1334), μηκ. 0,021, πλ.0,032, παχ.0,0004. Ευαγγ.1935.

Ιδιωτικό ερώτημα περί γενεάς.

106) ΧΕΔ 4115Α. 4^{ος} αι. (D.J.).

Μία από τις τρεις επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 1242), μηκ. 0,027, πλ.0,019, παχ.0,001. Ευαγγ.1935.

Ιδιωτικό ερώτημα που τίθεται από γυναίκα. Ενδιαφέρεται να μάθει αν θα αποκτήσει παιδί κάνοντας προσφορά σε κάποιον άλλο θεό.

107) ΧΕΔ 4155. Τέλος 5^{ου} –αρχές 4^{ου} αι.

Απόπτημα που πιθανά ανήκει στο έλασμα Μ 1366. Ευαγγ.1935.

Ιδιωτικό ερώτημα για το θέμα της γενεάς.

108) ΧΕΔ 4157Α. Τέλος 5^{ου} αι. Βοιωτική διάλεκτος.

Μία από τις πέντε αναγνώσιμες επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 1367), μηκ. 0,067, πλ.0,013, παχ.0,001. Ευαγγ.1935.

Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά αρκετή γενεάν.

109) ΧΕΔ 4161 Β. Τέλος 5^{ου} αι.

Μία από τις δύο αναγνώσιμες επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 1367), μηκ. 0,067, πλ.0,013, παχ.0,001. Ευαγγ.1935.

Ιδιωτικό ερώτημα που τίθεται από τον Δόσιν και αφορά γάμον και απόκτηση άρρενος απογόνου που θα του ζήσει.

110) ΧΕΔ 4164 Β. α΄μισό 4^{ου} αι. ερώτημα στην κοινή.

Μία από τις τρεις επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 1368), μηκ. 0,032, πλ.0,01, παχ. 0,0005. Ευαγγ.1935.

Ιδιωτικό ερώτημα με θέμα την απόκτηση απογόνου.

111) ΧΕΔ 4208Α. 4^{ος} αι. (D.J.).

Μία από τις δύο επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 1379), μηκ. 0,027, πλ.0,014, παχ.0,001. Ευαγγ.1935.

Ιδιωτικό ερώτημα περί γενεάς.

112) ΧΕΔ 4211 Β. Χρονολογία αδιάγνωστη (D.J.).

Μία από τις πέντε επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος(Μ 1379), μηκ. 0,027, πλ.0,014, παχ.0,001. Ευαγγ.1935.

Ερώτημα περί γενεάς.

113) ΧΕΔ 4214 Α. Τέλος 5^{ου} αι. Απόπτημα 1 του Μ 1380 ελάσματος, μήκ. 0,022, πλ.0,012, παχ.0,0008. Ευαγγ.1935.

Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά μάλλον θυσία σε ήρωες για την απόκτηση γενεάς.

Γ) ΣΧΕΣΕΙΣ ΓΟΝΕΩΝ ΤΕΚΝΩΝ = 27 επιγραφές

1) ΧΕΔ 38 Α. α΄τέταρτο 4^{ου} αι. (;) θεσσαλική προέλευση

Μία από τις τα δύο επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (M 69) μήκ. 0,031 μ., πλ. 0,016, παχ. 0,0007. Ευαγγ. 1929- 1935

Ιδιωτικό ερώτημα. Δεν θα αποκτήσω ούτε μία κόρη; Υπονοεί ότι επιθυμεί να αποκτήσει κόρη, που δεν έχει ως τώρα; ή το αντίθετο: δεν επιθυμεί να αποκτήσει κόρη. Ενδεχομένως το δεύτερο με δεδομένη τη γενική προτίμηση που αντανακλάται στο corpus για αρσενικούς απογόνους.

2) ΧΕΔ 145 Α. α'μισό 5^{ου} αι. θεσσαλική προέλευση

Μία από τις δύο επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (M 157) μήκ. 0,061, πλ. 0,012, παχ. 0,0011. Ευαγγ. 1929- 1935

Ιδιωτικό ερώτημα. Αφορά πιθανότατα- στο πρώτο μέρος του- την ασφαλή ενηλικίωση τέκνου του ερωτώντος.

(Parker 1990, 234) οι πηγές μας δεν αποκαλύπτουν τα εγγενή συναισθήματα ενός πατέρα του οποίου οι γιοι έχουν πεθάνει στα πρόθυρα της ανδρικής ηλικίας. ήταν μια μεγάλη εκτόξευση ότι εκείνοι που επιβίωσαν βρεφική ηλικία δεν θα φτάσουν στην ενηλικίωση. Πιστευόταν ότι μόνο όταν το παιδί σταμάτησε να μεγαλώνει, η ευαισθησία του σε θανατηφόρα νοσήματα μειώθηκε απότομα.

3) ΧΕΔ 251Α. α'μισό 4^{ου} αι. θεσσαλική προέλευση

καί τό παιδίον
μοι άφιξε̃ται
ις ήβας τέλος

Μία από τις δύο επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (M 201) μήκ. 0,037, πλ. 0,03, παχ. 0,0013. Ευαγγ. 1930.

Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά την αγωνία του πατέρα για τη χωρίς προβλήματα –από πλευράς υγείας- ενηλικίωση του παιδιού του.

4) ΧΕΔ 344 Α. 5^{ου} αι. (;) (D.J.)

Μία από τις δύο επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (M201) μήκ. 0,037, πλ. 0,03, παχ. 0,0013. Ευαγγ. 1930.

Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά πιθανότατα το –κοινό- θέμα της ασφαλούς ενηλικίωσης των απογόνων.

5) ΧΕΔ 413Β. τέλος 6^{ου} αι.

Η επιγραφή της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (M247) μήκ. 0,04, πλ. 0,14, παχ. 0,0012. Ευαγγ. 1930.

Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά την επιβίωση κάποιου- πιθανότατα παιδιού.

6) ΧΕΔ 623Β. Αρχές 4^{ου} αι. (και αλλού;)

Μία από τις τρεις επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (M313), μήκ. 0,038, πλ. 0,031, παχ. 0,0013. Ευαγγ. 1935.

Ιδιωτικό ερώτημα που ίσως αφορά εγκυμοσύνη παρθένου. Τίθεται ενδεχομένως από τον πατέρα της και στοχεύει στον εντοπισμό του υπαιτίου. (οι μελετητές αναφέρουν: sissa 1990.76,78, 87: σημειώνει ότι ο πατέρας που ανεκάλυψε ότι η κόρη του είτε είχε αποπλανηθεί είτε ήταν έγκυος, μπορούσε να την πουλήσει. Η κόρη έχανε το δικαίωμα να μένει στο σπίτι του πατέρα. Βλ. Και arnaoutoglou 1998,21.)

Για ερωτήματα σχετικά με τη πατρότητα – συχνό θέμα στη μαντική διαδικασία- βλ, 3550 B και Πλούτ. Ηθ. 413 b

7) ΧΕΔ 780Α. Τέλος 5^{ου} –αρχές 4^{ου} αι.

Μία από τις δύο επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (M 357) μήκ. 0,028, πλ.0,012, παχ.0,00093= Ευαγγ.1930.

Ιδιωτικό ερώτημα που πιθανότατα αφορά την αγωνία του γονιού για την ασφαλή ενηλικίωση των παιδιών του .

8) ΧΕΔ 909B. 4^{ου} αι. (D.J.).

Η επιγραφή της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (M398), μήκ. 0,02, πλ.0,025,παχ. 0,0011. Ευαγγ. 1930.

Ιδιωτικό ερώτημα, που πιθανότατα αφορά την ανησυχία του ερωτώντος για την απόκτηση κόρης (με δεδομένη την προτίμηση στου άρρενες απογόνους).

9) ΧΕΔ 1027B. β'μισό 4^{ου} αι.

Επιγραφή της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (M 432), μήκ. 0,068, πλ.0,018, παχ. 0,001. Ευαγγ. 1929.

Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά την σωτηρία του γιου του ερωτώντος.

10) ΧΕΔ 1351Α.α' μισό 5^{ου} αι. Δυτικό αλφάβητο.

Κατά τον Mendez πιθανότατα Θεσσαλικής προέλευσης και μάλιστα δυτικής θεσσαλικής προέλευσης

Μία από τις δύο επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (M517), μήκ. 0,055, πλ.0,017, παχ. 0,0012. Ευαγγ.1932(;).

Ιδιωτικό ερώτημα. Ο ερωτών ρωτά αν κάποιος «έδειξε» τις μικρότερες «κόρες» (του;) ως «πρώτες». Γιατί τίθεται το ερώτημα και από ποιόν;

11) ΧΕΔ 1359Α. Μέσα 5^{ου} αι.

Μία από τις δύο επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (M519) που φέρει μία αναδίπλωση, μήκ. 0,04, πλ.0,029, παχ.0,0008=. Ευαγγ.1932(;).

Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά την ασφάλεια/ευημερία του ίδιου, του αδελφού του και της μητέρας του.

12) ΧΕΔ 1391Α. Τέλος 4^{ου} αι.

Επιγραφή της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (M529) μήκ. 0,06, πλ.0,042, παχ.0,0011. Ευαγγ.1932.

Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά το συχνότατο στο corpus θέμα της απόκτησης παιδιών. Ο ερωτών περιμένει παιδί και ενδιαφέρεται για την επιβίωσή του (παραμόνιμος).

13) ΧΕΔ 1426Α. α'μισό 5^{ου} αι.

Η επιγραφή της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (M543), μήκ. 0,049, πλ.0,015, παχ. 0,001=. Ευαγγ.1932(;).

Ιδιωτικό ερώτημα. Κάποιος πατέρας ρωτάει αν η κόρη του θα αποκτήσει κόρη.

14) ΧΕΔ 1455Α. α'μισό 5^{ου} αι.

Μία από τις τέσσερις επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (M549) μήκ. 0,03, πλ.0,02, παχ. 0,0011. Ευαγγ.1932.

Ιδιωτικό ερώτημα με επίκληση σε ήρωα. Αφορά αγωνία γονέων για την επιβίωση- ασφαλή ενηλικίωση- τέκνων.

15) ΧΕΔ 1459B. Αρχές 5^{ου} αι.

Μία από τις τρεις επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (M549) μήκ. 0,03, πλ.0,02, παχ.0,0011. Ευαγγ.1932.

Ιδιωτικό ερώτημα με το συχνότατο θέμα της επιβίωσης- ενηλικίωσης των απογόνων.

16) ΧΕΔ 2279 Α. Τέλος 5^{ου} αι.

Μία από τις πέντε επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (M 804), που φέρει δύο αναδιπλώσεις, μήκ. 0,046, πλ.0,037,παχ.0,0008. Ευαγγ. 1932.

Ιδιωτικό ερώτημα με γενικό περιεχόμενο: υγεία, πολυκαρπία, βιωσιμότητα απογόνων.

17) ΧΕΔ 2493 Α. Αρχές 4^{ου} αι. Μακεδονία;

Μία από τις δύο επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (M 871), μήκ. 0,057, πλ.0,014, παχ.0,0008.Ευαγγ.1930.

Ιδιωτικό ερώτημα που τίθεται από τον Κεβάλιον και σχετίζεται με το θέμα της απόκτησης παιδιού και της βιωσιμότητάς του.

18) ΧΕΔ 2596B. β'μισό 4^{ου} αι.

Η επιγραφή της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (M902), μήκ. 0,05 πλ.0,042, παχ.0,001. Ευαγγ. 1930,

Ιδιωτικό ερώτημα. Ο ερωτών ενδιαφέρεται για τα παιδιά του: ασφάλεια, σδτερία, σῶα.

19) ΧΕΔ 2763Α. 4^{ος} αι.

Μία από τις δύο επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (M 956), που φέρει δύο αναδιπλώσεις, μήκ. 0,076, πλ.0,058, παχ.0,001. Ευαγγ. 1935.

Ιδιωτικό ερώτημα που φαίνεται να αφορά την *ύγίειαν* της μητέρας του ερωτώντος.

20) ΧΕΔ 2768B. Τέλος 5^{ου} αι.

Μία από τις δύο επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (M957) μήκ. 0,025, πλ.0,024, παχ.0,0012. Ευαγγ.1935.

Ιδιωτικό ερώτημα. Ο ερωτών ρωτά αν θα «χαρεί» τα παιδιά του. Πρόκειται για τη συχή στο corpus αγωνία για την βιωσιμότητα των απογόνων.

21) ΧΕΔ 3027B. Τέλος 4^{ου} αι.

Μία από τις τρεις επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (M1025), μήκ. 0,028, πλ.0,023, παχ.0,001. Ευαγγ. 1935.

Ιδιωτικό ερώτημα. Το ερώτημα τίθεται από γονείς που το παιδί τους έχει πρόβλημα ομιλίας. Αργεί να μιλήσει; Έχει χάσει τη φωνή του;

22) ΧΕΔ 3297Α. β'μισό 4^{ου} αι.

Μία από τις τέσσερις επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (M 1111), που φέρει δύο αναδιπλώσεις, μήκ. 0,057, πλ.0,012, παχ.0,001. Ευαγγ.1935.

Ιδιωτικό ερώτημα με την αγωνία της βιωσιμότητας των απογόνων.

23) 3550 Β. α'μισό 5^{ου} αι.

Επιγραφή της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος,(όπου φέρει και ίχνη άλλης επιγραφής) (M 1180), μήκ. 0,046, πλ.0,011, παχ.0,001. Ευαγγ. 1935.

Ιδιωτικό ερώτημα. Ο ερωτών θέλει να μάθει, αν το παιδί που γέννησε ή θα γεννήσει η Τάτα είναι του Ιφινίου. Πρόκειται για δούλη και ρωτά ο δεσπότης της; Το θέμα της πατρότητας είναι συχνή προσφυγή στο μαντείο.

24) ΧΕΔ 3798 (M1253) . 4^{ος} αι. (D.J.)

Η αναγνώσιμη επιγραφή της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος μήκ. 0,029, πλ. 0,015, παχ. 0,0012. Ευαγγ.1935.

Ιδιωτικό ερώτημα με το συχνό θέμα της αγωνίας των γονέων για την ασφαλή ενηλικίωση των τέκνων τους.

25) ΧΕΔ 3828 Α. Αλφάβητο Αμβρακίας ή γενικά κορινθιακού κύκλου.

Τέλος 6^{ου} –αρχές 5^{ου} αι. (I.B.) Κατά τον D.J. τέλος 5^{ου} - αρχές 4^{ου} αι.

Μία από τις δύο επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (M 1263), μηκ. 0,027, πλ.0,019, παχ.0,001. Ευαγγ.1935.

Ερώτημα που αφορά την απόκτηση παιδιού που θα ζήσει.

26) ΧΕΔ 3928 (M1299). Τέλος 4^{ου} αι.

Επιγραφή της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος, μηκ. 0,017, πλ.0,21, παχ.0,0008. Ευαγγ.1935.

Ιδιωτικό ερώτημα που πιθανότατα συνδέεται με την αγωνία για την ασφαλή ενηλικίωση τέκνων.

27) ΧΕΔ 3982B. 4^{ος} αι.

Μία από τις τέσσερις επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (M1311), μηκ. 0,033, πλ.0,018, παχ.0,001. Ευαγγ.1935.

Ιδιωτικό ερώτημα που ενδεχομένως αφορά την αγωνία των γονέων για την ασφαλή ενηλικίωση των αρρένων, κατά κύριο λόγο, απογόνων.

Δ) ΣΧΕΣΕΙΣ ΑΔΕΛΦΩΝ = 21 επιγραφές

1)ΧΕΔ 96B. β΄μισό 4^{ου} αι.

Επιγραφή της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (M 93) που φέρει μία αναδίπλωση, μήκ. 0,00, πλ.0,025, παχ.0,0008. Ευαγγ. 1929-1935.

Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά κάποιο ζήτημα στο οποίο εμπλέκεται ο αδελφός του ερωτώντος.

2) ΧΕΔ 602B. α΄μισό 4^{ου} αι.

ΣΚΗΘ[---επερωτηῖ τάν]

αδελφεᾶ[ν καταλιπώ]-

ν και ἀπ[οδαμήσας]

ἐχ χώρα[ς τίνι κα θε]-

ῶν εὐχ[όμενος λώϊον κ]-

αί ᾄμε[ινον]

π[ράσσοι]

Επιγραφή της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (M306), μηκ. 0,033, πλ.0,025, παχ. 0,0011. Ευαγγ. 1930.

Ιδιωτικό ερώτημα. Το ερώτημα στο οποίο εμπλέκεται και η αδελφή του ερωτώντος αφορά αποδημία.

3) ΧΕΔ 710B. β'μισό 4^{ου} αι. τύπος της κοινής ει.

Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά κατά ένα μέρος γάμο και στο υπόλοιπο τμήμα φαίνεται να εμπλέκεται ο αδελφός του ερωτώντος.

4) ΧΕΔ 1051A. Τέλος 5^{ου} αι.

Μία από τις τρεις επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 441) που φέρει μία αναδίπλωση, μήκ. 0,042, πλ.0,017, παχ.0,0016. Ευαγγ. 1931.

[θεός τύ]χα αγαθ(ά) Ἀριστοκ-
λεί]ας ἀδελφεάς μερ-
[μνή]σας τυγχάνοι(τ)ο;

Ιδιωτικό ερώτημα. Τίθεται από τον αδελφό της Αριστοκλείας και αφορά πιθανότατα την μέριμνα _ και την επιτυχή έκβασή της – για τον γάμο της Αριστοκλείας.

5) ΧΕΔ 1127 Α. Τέλος 5^{ου} αι.

Θεός τύχαν ἀγαθάν - ἧ τύχοιμι κ' ἀγόμε-
νος γυναῖκα τὰν Φ[ι]λωνίδα θυγατέρα τὰν
ἀδελφεὰν Πανφίλα;

Μία από τις τρεις επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 457) που φέρει τρεις αναδιπλώσεις, μήκ. 0,12, πλ.0,012,παχ.0,0013.Ευαγγ. 1931.

Ιδιωτικό ερώτημα. Ο ερωτών ενδιαφέρεται να μάθει αν θα είναι ευτυχισμένος ο γάμος του με την κόρη του Φιλωνίδα. (όνομα συχνό στην ευρύτερη περιοχή του Μαντείου). Ο 3^{ος} στίχος προσδιορίζει περαιτέρω την υποψήφια σύζυγο: αδελφή του Παμφίλα.

6) ΧΕΔ 1193 Α. Αρχές 4^{ου} αι.

Μία από τις δύο επιγραφές της Α' όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 474) που φέρει τρεις αναδιπλώσεις και γραμμή κοπής στην μακρά πλευρά μήκ. 0,056, πλ. 0,013, παχ.0,0011. Ευαγγ.1931

Ιδιωτικό ερώτημα. Ο ερωτών ενδιαφέρεται να μάθει αν είναι σωστό να συγκατοικήσει « συνΦοικέω» ο ίδιος και η γυναίκα του με ένα τρίτο πρόσωπο που είναι αδερφή του ιδίου ή της γυναίκας του. Γιατί κάτι τέτοιο μπορεί να ήταν ανεπίτρεπτο; υπάρχει ίσως κάποια ερωτική πλευρά σ' αυτή τη συγκατοίκηση;

7) ΧΕΔ 1355 Β. 5^{ος} αι.

Μία από τις τρεις επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ517) ,μήκ. 0,055, πλ. 0,017, παχ.0,0012. Ευαγγ.1932(;))

Ιδιωτικό ερώτημα που τίθεται από δύο αδελφούς και αφορά το μέλλον της αδελφής τους.

8) ΧΕΔ 1359 Α. Μέσα 5^{ου} αι.

Μία από τις δύο επιγραφές της Α' όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 519) που φέρει μία αναδίπλωση, μήκ. 0,04, πλ. 0,029, παχ.0,0008. Ευαγγ.1932 (;

Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά την ασφάλεια/ευημερία του ίδιου, του αδελφού του και της μητέρας του.

9) ΧΕΔ 1484 (Μ 559). Τέλος 5^{ου} αι.

Η επιγραφή της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος που φέρει οπή και μία αναδίπλωση .Στη Β όψη διακρίνονται ελάχιστα ίχνη. Ευαγγ. 1930-1933.

Ιδιωτικό ερώτημα. Ο ερωτών ενδιαφέρεται να μάθει αν η αδελφή του θα τύχει παμπασίας. Πρόκειται για κληρονομιά;

10) ΧΕΔ 1538 Β. Μέσα 5^{ου}.αι.

Μία από τις τρεις επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 578), μηκ. 0,098, πλ.0,036,παχ.0,0031. Ευαγγ. 1930-1933.

Ιδιωτικό ερώτημα. Αν η ανάγνωση που προτείνεται για τον στ. 2 είναι ορθή, ο ερωτών ενδιαφέρεται να μάθει αν ο αδελφός του θα αποκτήσει από τον γάμο του θυγάτριον. (Οι Μελετητές αναφέρουν: Κατά τον Τσαντσάνογλου το ερώτημα αφορά την υγεία της κόρης του ερωτώντος.)

11) ΧΕΔ 1640 Α. α΄ μισό 4^{ου} αι.

Επιγραφή της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος(Μ 605) που φέρει μία αναδίπλωση, μηκ. 0,03, πλ.0,024,παχ.0,0012. Ευαγγ. 1931.

Ιδιωτικό ερώτημα. Από το σωζόμενο τμήμα προκύπτει ότι το ερώτημα αφορά κάποιο ζήτημα στο οποίο εμπλέκεται ο αδελφός του ερωτώντος.

12) ΧΕΔ 1966Α. α΄μισό 4^{ου}-αρχές 4^{ου} αι.

Επιγραφή της Α΄όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 701), μηκ. 0,018, πλ. 0,014, παχ.0,0007. Ευαγγ. 1930-1933.

Ιδιωτικό ερώτημα. Ο ερωτών, κατά πάσα πιθανότητα, ενδιαφέρεται να μάθει αν θα πρέπει/αν μπορεί να παντρευτεί την αδελφή κάποιου.

13) ΧΕΔ 2366Β. α΄μισό 4^{ου} αι.

Επιγραφή της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 827), που φέρει μία αναδίπλωση, μηκ. 0,057, πλ. 0,031, παχ.0,001. Ευαγγ. 1935.

Ιδιωτικό ερώτημα. Αν ισχύει η προτεινόμενη συμπλήρωση, τότε το ερώτημα αφορά εμπορικό συνεταιρισμό του ερωτώντος με τον σύζυγο της αδελφής του.

14) ΧΕΔ 2564Β. Αρχές 4^{ου} αι. (Μία από τις δύο επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 893), που φέρει τρεις αναδιπλώσεις, μήκ. 0,053, πλ. 0,027, παχ.0,0005. Ευαγγ. 1931.

Ιδιωτικό ερώτημα που τίθεται από αδελφό που ανησυχεί για ενδεχόμενο θάνατο απόντος αδελφού. Ρωτά αν τους χωρίζει (;) θάλασσα ή ποταμός. αττικός τύπος θάλαττα.

15) ΧΕΔ 3113 Α.Τέλος 4^{ου} αι. θεσσαλικής προέλευσης.

Επιγραφή της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος, (Μ 1054), που φέρει τέσσερις αναδιπλώσεις, μηκ. 0,064, πλ.0,062,παχ.0,0013. Ευαγγ. 1935

Ιδιωτικό ερώτημα που τίθεται από την Καλλιρόαν, θεσσαλικής προέλευσης :

Το ερώτημα φαίνεται να αφορά δύο διαπλεκόμενα ζητήματα: παγκλαρίαν, πιθανότατα κληρονομιά και γάμο της κόρης της ερωτώσης, Ανδρομάχας. Στο ερώτημα εμφανίζεται και αδελφός, πιθανότατα της ερωτώσης. Ενδεχομένως το ερώτημα είναι: θα διατηρηθεί και θα διαφυλαχτεί η περιουσία – κληρονομιά της

ερωτώσης και του αδελφού της (λειτουργεί ως «κύριός» της λόγω του θανάτου του συζύγου της ;) για να εξασφαλιστεί ο γάμος (προίκα) της κόρης της Ανδρομάχης;

16) ΧΕΔ 3142Α. Μέσα 3^{ου} αι.

Μία από τις δύο επιγραφές αμφίγραφου ελάσματος (M1064) μηκ. 0,035, πλ. 0,027, παχ.0,0012. Ευαγγ. 1935

Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά μάλλον τη συνεργασία του ερωτώντος με κάποιον, ίσως τον αδελφό του.

17) ΧΕΔ 3599Α. Αρχές 4^{ου} αι.

Μία από τις δύο επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (M 1195), που φέρει μία αναδίπλωση μηκ. 0,034, πλ. 0,032, παχ.0,0016. Ευαγγ. 1935.

Ιδιωτικό ερώτημα. Αδελφός ρωτά για την αδελφή του, αν θα ήταν καλό να κατοικήσει- εν όψει γάμου: σε κάποιο τόπο.

18) ΧΕΔ 3756 Α. Αρχές 4^{ου} αι.

Επιγραφή της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (M 1241), μηκ. 0,029, πλ. 0,033, παχ.0,0011. Ευαγγ. 1935.

Ιδιωτικό ερώτημα. Το περιεχόμενό του δεν είναι σαφές. Πρόβλημα (υγείας;) που αφορά την αδελφή του ερωτώντος.

19) ΧΕΔ 3889Α .Μέσα 5^{ου} αι.

Επιγραφή της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (M 1286), μηκ. 0,013, πλ. 0,029, παχ. 0,001. Ευαγγ. 1935.

Ιδιωτικό ερώτημα. Αναφορά σε [ἀδε]λφ[εός/εά].

20) ΧΕΔ 3890Β. Αρχές 5^{ου} αι.

Επιγραφή της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (M 1286), μηκ. 0,013, πλ. 0,029, παχ.0,001. Ευαγγ. 1935.

Ενδεχομένως είναι το αναλυτικό ερώτημα του οποίου η 3889Α είναι η αναγνωριστική περίληψη.

21) ΧΕΔ 4006 (M1321) β΄μισό 4^{ου} αι.

[---]κοδοτᾶν [---]

[---Δί] Νάωι {---}

[---πα]τρωίαν [ουσίαν---]

[προι]κοδοτᾶν;

Αμφίγραφο έλασμα μηκ. 0,023, πλ.0,025 ,παχ.0,0007. Ευαγγ. 1935.

Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά ενδεχόμενη προικοδοσία; Τίθεται από πατέρα ή το πιθανότερο αδελφό – άρα αφορά αδελφή -εφόσον γίνεται αναφορά σε [πα]τρωίαν [ουσίαν]. Το ρήμα προικοδοτᾶν δεν μαρτυρείται.

Ε) ΠΡΟΙΚΑ = 6 επιγραφές

1)ΧΕΔ 184 Α. 4^{ου} αι. (D.J)

Τιμάσιος Γυναικός

Μία εκ των δύο επιγραφών της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος, μηκ. 0,0038, πλ.0,028, παχ.0,0012. Σ. Δάκαρης.

Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά πιθανότατα τίμασιν. Η έννοια της *τιμάσιος* επανέρχεται στο 2326 Α και πιθανόν στο 722 Α. Στην 2326 δηλώνεται ρητά η συσχέτισή της με γυναίκα: *τίμασις γυναικός*. Πιθανότατα πρόκειται για την διαδικασία που είναι γνωστή στην Αττική ως *τίμησης εν προικί*, *εν προικί τιμάν* (Ισαίος 3.35).

2) ΧΕΔ 722 Α. α΄μισό 4^{ου} αι.

Μία εκ των δύο επιγραφών της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος, (Μ 337) μηκ. 0,034, πλ.0,022,παχ.0,0009. Ευαγγ. 1930.

Ιδιωτικό ερώτημα που τίθεται από τον Πορφύ[ή αφορά τον Πορφθ[και αναφέρεται η λέξη τίμασις.

3)ΧΕΔ 2326 Α. β΄μισό 4^{ου} αι.

Περί γυναικός πότερον τίμασις εἴη ἐχ ΘΑΣΩΙΟ [---]

Μία εκ των τριών επιγραφών της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος, μηκ. 0,04, πλ.0,02,παχ.0,0007. Σ. Δάκαρης.

Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά τίμασιν γυναικός.

4) ΧΕΔ 3113 Α.Τέλος 4^{ου} αι. θεσσαλικής προέλευσης.

Επιγραφή της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος, (Μ 1054), που φέρει τέσσερις αναδιπλώσεις, μηκ. 0,064, πλ.0,062,παχ.0,0013. Ευαγγ. 1935

Ιδιωτικό ερώτημα που τίθεται από την Καλλιρόαν, θεσσαλικής προέλευσης :

Το ερώτημα φαίνεται να αφορά δύο διαπλεκόμενα ζητήματα: παγκλαρίαν,πιθανότατα κληρονομιά και γάμο της κόρης της ερωτώσης, Ανδρομάχας. Στο ερώτημα εμφανίζεται και αδελφός, πιθανότατα της ερωτώσης. Ενδεχομένως το ερώτημα είναι: θα διατηρηθεί και θα διαφυλαχτεί η περιουσία – κληρονομιά της ερωτώσης και του αδελφού της (λειτουργεί ως « κύριός» της λόγω του θανάτου του συζύγου της;) για να εξασφαλιστεί ο γάμος (προίκα) της κόρης της Ανδρομάχης;

5) ΧΕΔ 4006 (M1321) β΄μισό 4^{ου} αι.

[---]κοδοτᾶν [---]

[---Δί] Νάωι {---}

[---πα]τρωίαν [ουσίαν---]

[προι]κοδοτᾶν;

Αμφίγραφο έλασμα μηκ. 0,023, πλ.0,025, παχ.0,0007. Ευαγγ. 1935.

Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά ενδεχόμενη προικοδοσία; Τίθεται από πατέρα ή το πιθανότερο αδελφό – άρα αφορά αδελφή -εφόσον γίνεται αναφορά σε [πα]τρωίαν [ουσίαν]. Το ρήμα προικοδοτᾶν δεν μαρτυρείται.

6) ΧΕΔ 4019Α. Τέλος 5^{ου} - αρχές 4^{ου} αι.

Μία εκ των τριών επιγραφών της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος,(Μ 1328) μηκ. 0,037, πλ.0,022, παχ.0,001. Ευαγγ.1935.

Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά την απόκτηση πατρικής περιουσίας. Ίδιο περιεχόμενο με την 4006.

ΣΤ) ΔΙΑΖΥΓΙΟ =18 επιγραφές

1) ΧΕΔ 1 (Μ2): ἡ ἄλλαν μαστεύων ; ἀμισό 4^{οῦ} αἰ.
Ἐλάσμα με δύο αναδιπλώσεις ,μηκ.0,076,πλ. 0,017, παχ. 0,0008. Σήμερα σώζεται σε 4 τεμάχια . Φέρει μία επιγραφή στην Α΄ όψη. Ευαγγ.1935.
Ιδιωτικό ερώτημα. Το πιθανότερο αφορά επιλογή συζύγου (χωρίς να αποκλείεται η περίπτωση διαζυγίου).

2) ΧΕΔ 15 Α. 5^{οῦ} αἰ.
Επιγραφή της Α΄ όψης αμφίγραφου ελάσματος, μηκ. 0,126, πλ. 0,021, παχ. 0,0012, που φέρει μία αναδίπλωση. Ευαγγελίδης 1952.
Ιδιωτικό ερώτημα. Ως προς το περιεχόμενο του ερωτήματος, κατά τον Κ. Τσαντσάνογλου, ο Θέλυτος ρωτά αν θα πρέπει να κρατήσει τη γυναίκα του (;) και να την ορίζει (οδόω, «διευθύνω» ορίζω, κουμαντάρω»), όπως έκανε ως τώρα ή να την αφήσει, να τη διώξει.(άλλως να κρατήσει τη δούλη ή να την απελευθερώσει).

3) ΧΕΔ 325 Α. ἀμισό 4^{οῦ} αἰ.
Επιγραφή της Β΄ όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 217), που φέρει μία αναδίπλωση, μηκ. 0,08, πλ. 0,01, παχ.0,0013, Ευαγγ. 1930.
Ιδιωτικό ερώτημα. Στην περίπτωση αυτή το ερώτημα τίθεται από γυναίκα και αφορά την συνέχιση του έγγαμου βίου της. Το ερώτημα διατυπωμένο στην κοινή.

4) ΧΕΔ 353 Β. Αρχές 4^{οῦ} αἰ. συνέχιση γάμου ή παραμονή δούλης γυναίκα
Επιγραφή της Β΄ όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ227) μηκ. 0,0429, πλ. 0,029, παχ. 0,0006. Ευαγγ. 1930.
Ιδιωτικό ερώτημα. Η Λευκίς ρωτά αν θα πρέπει ή όχι να μείνει κοντά στον Λύκωνα. Ερώτημα που υπονοεί δίλημμα συνέχισης έγγαμου βίου ή πρόκειται για δούλη που ερωτά αν θα πρέπει να παραμείνει;

5) ΧΕΔ 465 Β. Αρχές 4^{οῦ} αἰ.
Μία από τις δύο επιγραφές της Β΄ όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ262) που φέρει τρεις αναδιπλώσεις μηκ. 0,074,πλ. 0,008, παχ. 0,001.
Ευαγγ. 1930.
Ιδιωτικό ερώτημα με θέμα το γάμο. Επιλογή συζύγου; χωρισμός;

6) ΧΕΔ 786 Β. Μέσα 5^{οῦ} αἰ.
Μία από τις δύο επιγραφές της Β΄ όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 359), μηκ. 0,028, πλ. 0,014,παχ.0,0013. Ευαγγ. 1930
Αν η συμπλήρωση είναι σωστή, ερώτημα με θέμα την επιλογή συζύγου/χωρισμό

7)ΧΕΔ 1352 Α. ἀμισό 5^{οῦ} αἰ.

πέρ γυναικός αἰ ἔχ-
ε ἔ με Παρμονος

Μία από τις δύο επιγραφές της Α΄ όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 517), μηκ. 0,055, πλ. 0,017,παχ.0,0012. Ευαγγ. 1930.
Ιδιωτικό ερώτημα που τίθεται από τον Πάρμονον και αφορά ενδεχόμενο χωρισμό από τη γυναίκα του. Δεν αποκλείεται η λέξη γυναικός να αναφέρεται σε δούλη.

8) ΧΕΔ 1908 Α. 4^{οῦ} αἰ. .(D.J.)

Α΄ όψη αμφίγραφου ελάσματος (M681), μηκ. 0,014, πλ.0,017, παχ.0,0006. Ευαγγ. 1930-1933.

Ιδιωτικό ερώτημα με θέμα την επιλογή συζύγου/διαζύγιο.

.9) ΧΕΔ 2041 Α. β΄μισό 4^{ου} αι.

Η μία από τις τρεις επιγραφές στην Α όψη αμφίγραφου ελάσματος (M 729,) μηκ. 0,047,πλ. 0,025, παχ. 0,001. Ευαγγ. 1935, ομ. Δ.

Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά επιλογή συζύγου/χωρισμό

10) ΧΕΔ 2322 Α. Μέσα 5^{ου} αι.

Μία από τις δύο επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (M 816) που φέρει μία αναδίπλωση, μηκ. 0,04, πλ.0,02,παχ.0,002. Ευαγγ. 1932.

Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά πιθανότατα είτε δίλημμα επιλογής συζύγου, είτε χωρισμό.

11) ΧΕΔ 2527 Β. 4ος αι.

Μία από τις δύο επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (M 883) που φέρει δύο αναδιπλώσεις μηκ. 0,072, πλ.0,012, παχ.0,001. Ευαγγ. 1930.

Ιδιωτικό ερώτημα με το θέμα της επιλογής συζύγου/χωρισμού.

12) ΧΕΔ 2539 Β. 4^{ος} αι (;) (D.J.)

Μία από τις τρεις επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (M 887) που φέρει μία αναδίπλωση μηκ. 0,056, πλ.0,018, παχ.0,001. Ευαγγ. 1930.

Ιδιωτικό ερώτημα με το θέμα της επιλογής συζύγου/χωρισμού.

13) ΧΕΔ 2552 Α. Μέσα 4^{ου} αι.

Μία από τις δύο επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (M 891) που φέρει τρεις αναδιπλώσεις, μηκ. 0,125, πλ.0,02, παχ.0,0015. Ευαγγ. 1930.

Ιδιωτικό ερώτημα που τίθεται από την Κλευνίκαν. Θέλει να αποκτήσει παιδιά και « ενοχοποιεί» το σύζυγό της για την μη απόκτησή τους. Γι 'αυτό και θέτει θέμα επιλογής άλλου συζύγου,

14) ΧΕΔ 3233 Α. Μέσα 4ου αι.

Μία από τις τρεις επιγραφές της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (M 1094), που φέρει δύο αναδιπλώσεις, μηκ. 0,045, πλ.0,016, παχ.0,001. Ευαγγ. 1935.

Ιδιωτικό ερώτημα που τίθεται από τον Αυτόβ[:να κρατήσει τη γυναίκα του ή να τη χωρίσει.

15) ΧΕΔ 3408 Β. α΄μισό 4ου αι.

Επιγραφή της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (M 1138) (υπάρχουν και ίχνη παλαιότερης) που φέρει μία αναδίπλωση , μηκ. 0,022, πλ.0,013,παχ.0,001. Ευαγγ. 1935.

Ιδιωτικό ερώτημα ή περίληψη αναλυτικότερου ερωτήματος, που αφορά επιλογή άλλης συζύγου. Ή δούλης; (χωρισμός ;)

16) ΧΕΔ 3699 Β. α΄μισό 4^{ου} αι.

Μία από τις τέσσερεις επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (M 1217), που φέρει μία αναδίπλωση, μηκ. 0,052, πλ.0,02,παχ.0,0005. Ευαγγ. 1935.

Ιδιωτικό ερώτημα με το θέμα της επιλογής συζύγου/χωρισμού.

17) ΧΕΔ 3707. α΄μισό 4^{ου} αι.

Επιγραφή της Α όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 1221),μηκ. 0,018, πλ. 0,015, παχ.0,001. Ευαγγ. 1935.

Ιδιωτικό ερώτημα. Ενδεχομένως αφορά επιλογή συζύγου ή χωρισμό.

18) ΧΕΔ 3940Β. 4^{ου} αι. (D.J.).

Μία από τις τρεις αναγνώσιμες επιγραφές της Β όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 13303), μηκ. 0,032, πλ.0,023, παχ.0,0009. Ευαγγ. 1935.

Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά πιθανότατα συνέχιση συζυγικής σχέσης: «Να κρατήσω αυτήν που έχω»;

Z) ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΚΗ ΔΙΑΔΟΧΗ=12 επιγραφές

1) ΧΕΔ 45 Β. 5^{ου} -4^{ου} αι. (D.J.).

[περί πα]νκλαρίας:

[---]ίας [τί] δράδων

[---]αγαθά ΕΠΟ

[---]ΕΟΝ: αἰ ἐρόδων

[---] ΟΝΟΝ:

[---]ΜΟ[...] θεός

[--- τί κα δ]ράδων[ν]

Ιδιωτικό ερώτημα.

Η λέξη παγκλαρία έχει ανάλογο περιεχόμενο με την συχνά εμφανιζόμενη παμπασίαν: «έγγεια περιουσία, βίος» αλλά και «κληρονομία» .

2) ΧΕΔ 383 Α. 4^{ου} αι.

..πέρ το μα [---]

Διαλάχο [---]

2 Εναλλακτικά : διαλαχό[ν]

Στο corpus αναφέρεται:

Ιδιωτικό ερώτημα: Οι σημασίες του διαλαγγάνω είναι: 1. «χωρίζω με κλήρο», 2. «αποκτώ μερίδιο κληρονομιάς», 3.) «μοιράζομαι με».

Δεν αποκλείεται το ρήμα αυτό να χρησιμοποιείται με αναφορά στη διαδικασία της κληρομαντίας.

3) ΧΕΔ 328 (Μ219). Αρχές 4^{ου} αι.

πέρ πανγκλαρίας(ς) αἰ γίνυ-

τε̄ και γυναῖκα ἄγετε̄

Μηκ. 0,039, πλ. 0,014, παχ. 0,0008. φέρει μόνο μία ακέραια επιγραφή στην Α όψη. Ευαγγ.1930.

Ιδιωτικό ερώτημα. Ο συνδυασμός με το ρήμα που ακολουθεί και η προοπτική του γάμου που δηλώνεται στη συνέχεια, ευνοεί τη σημασία «κληρονομιά».

4) ΧΕΔ 331 Β. α΄μισό 4^ο αι.

Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά παγκλαρίαν. Δεν είναι σαφές αν έχει τη σημασία «κληρονομιά».

5) ΧΕΔ 955 Β. α΄μισό 5^ο αι.

Μία από τις δύο επιγραφές της Β΄ όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ355), μηκ. 0,025, πλ. 0,012, παχ. 0,0009. Ευαγγ.1930

Ιδιωτικό ερώτημα με το θέμα της παγκλαρίας.

6) ΧΕΔ 1484. Τέλος 5^ο αι.

Η επιγραφή της Α΄ όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 559) που φέρει οπή και μία αναδίπλωση. Στη Β΄ όψη διακρίνονται ελάχιστα ίχνη. Ευαγγ. 1930-1933.

Ιδιωτικό ερώτημα. Ο ερωτών ενδιαφέρεται να μάθει αν η αδελφή του θα τύχει παμπασίας. Πρόκειται για κληρονομιά;

7) ΧΕΔ 1491Α. Αρχές 4^ο αι.Αττικοϊωνικός τύπος (κλήρος)

Μία από τις δύο αναγνώσιμες επιγραφές της Α΄ όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 563) που φέρει τρεις αναδιπλώσεις, μηκ. 0,0676, πλ.0,014,παχ.0,0009. Ευαγγ. 1930-1933.

[--- περί] το κλήρ[---]

[---]είνου

Ιδιωτικό ερώτημα που αφορά κλήρον. Η αναφορά είναι σε γεωργικό κλήρο, σε κληρονομιά ή τη διαδικασία της κληρομαντίας

8) ΧΕΔ 2200 Α. β΄μισό 4^ο αι.

[--- πέρ πανκλαρίας

[---] κράτισ[τ]α

9) ΧΕΔ 2351 Α .β΄μισό 5^ο αι.

[πέρ τᾶ]ς πανκλαρίας

Επιγραφή της Α΄ όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 822), μηκ. 0,054, πλ. 0,02, παχ. 0,001. Ευαγγ.1932

10) ΧΕΔ 2889 Α.4^ο αι.

Μία από τις τρεις επιγραφές της Α΄ όψης αμφίγραφου ελάσματος (Μ 989), μηκ. 0,04, πλ. 0,026, παχ. 0,001. Ευαγγ.1935

Ιδιωτικό ερώτημα περί παγκλαρίας.

11) ΧΕΔ 3113 Α. Τέλος 4^ο αι. Θεσσαλικής προέλευσης.

Επιγραφή της Α΄ όψης αμφίγραφου ελάσματος, (Μ 1054), που φέρει τέσσερις αναδιπλώσεις, μηκ. 0,064, πλ.0,062,παχ.0,0013. Ευαγγ. 1935

Ιδιωτικό ερώτημα που τίθεται από την Καλλιρόαν, Θεσσαλικής προέλευσης:

Το ερώτημα φαίνεται να αφορά δύο διαπλεκόμενα ζητήματα: παγκλαρίαν, πιθανότατα κληρονομιά και γάμο της κόρης της ερωτώσης, Ανδρομάχας. Στο ερώτημα εμφανίζεται και αδελφός, πιθανότατα της ερωτώσης. Ενδεχομένως το ερώτημα είναι: θα διατηρηθεί και θα διαφυλαχτεί η περιουσία – κληρονομιά της ερωτώσης και του αδελφού της (λειτουργεί ως « κύριός» της λόγω του θανάτου του συζύγου της ;) για να εξασφαλιστεί ο γάμος (προίκα) της κόρης της Ανδρομάχης;

12) ΧΕΔ 3301B. α'μισό 4^ο αι.
[περί παν]κλαρίας και σωτηρίας
Εναλλακτικά : [ναυ]κλαρίας

13) ΧΕΔ 3674 B. 4^ο αι. (;) (D.J.).
[περί] πα(ν)κ[λαρίας]
ΠΑΜΚ

ou judiciaire, d'éphèbes, de jeunes gens entrés au service militaire, de donateurs ou de membres d'un éranos. Notre fragment provient sans doute d'une liste où étaient énumérés les citoyens appartenant à une division du peuple, telle qu'une tribu, une phratrie, ou un γένος. Les hommes seuls y étaient inscrits, et, à ce qu'il paraît, après avoir atteint leur majorité, comme à Athènes, dans le ληξιπρικήν γραμματεῖον.

Telles sont les trois premières inscriptions qu'aient données le sol de Nartbakion. Nous pouvons espérer que ce ne seront pas les dernières, et que de nouvelles trouvailles épigraphiques nous donneront quelques facilités de plus pour expliquer et restituer celles-ci.

B. LATICHEFF.

INSCRIPTION DE MYCONOS
SUR LES CONSTITUTIONS DE DOT

..... ων Σωστράτου.....

Ἀγαθῆι τύχηι.

Σώσ]τρατος: Ἄρ: τὴν θυγατέρα Ξάνθην ἐνηγγύησεν [Ἐπαρχίδει] ◁: καὶ προῖκα ἔδωκε χιλίας καὶ τριακοσίας δραχμάς·

5 τούτ[ου] χιλία[ς μὲν] δραχμάς τὰς ἐνούσας ἐν τῷ ἐράνωι τ[ῷ] πεντακοσιοδράχμωι, ὃν συνέλεξεν Ἀλεξικλῆς, οὗ μετεῖ[χεν] Κκλλισταγόρας, ἀργυρίου δὲ προσέθηκεν ἑκατὸν δραχμάς, ἐσθ[ῆ]-
ν δὲ τετιμημένην δικκοσίων δραχμῶν· ὠμολόγησαν δὲ Σώστρατος
καὶ Ἀριστοκράτης Ἐπαρχίδει συνεισπράξαι τὸν ἔρανον
τοῦτον καὶ

10 ἐάν τινε τῶν ἐσφορῶν μὴ δύνηται εἰσπράξαι Ἐπαρχίδης,
συμπροσθήσ[ε]-

- εν Σώστρατος και Ἀριστοκράτης ▷ ◁ Κάλλιππος : Ἄν : τὴν
 θυγατέρα Ἀρι-
 στολόχην ἐνηγγύησε Σωστράτῳ γυναῖκα καὶ προῖκα μυρίας
 τετρακισχι-
 λίας, ἀπέδωκε δὲ καὶ τετρακοσίας ἐξ τὸν τόκον ὃν ἔλαβε
 παρὰ Σωστράτ-
 ου τῆι προικί. ▷ ◁ Ἀμεινοκράτης : Μυ : Ἀρισταγόρην τὴν
 θυγατέρα ἐνηγγύ-
 15 ησε Φιλοτίμῳι γυναῖκα καὶ προῖκα ἔδωκε μ[υρί]κς δραχμάς.
 ▷ ◁ Καλλιξί-
 ενος τὴν θυγατέρα Τιμηκράτην Ῥοδοκλεῖ καὶ πρ[οῖκ]α
 ἔδωκεν ἑπτακο-
 σίκς δραχμάς· τούτου ἐσθὴν τριακοσίων· τὴν ἐσθὴν [καὶ]
 ἑκατὸν δ-
 ραχμάς ὠμολόγει ἔχειν Ῥοδοκλῆς, τῶν δὲ τριακοσίων [δρα]χμῶν
 ὑπέθηκε Καλλιξενος Ῥοδοκλεῖ τὸ οἶκημα τὸ ἐμπόλει, ὧι
 γείτων.....
- 20 Κτησιδήμου τοῦ Χαϊρέλα. ▷ ◁ Δεξικλῆς Μνησῶ τὴν θυγα-
 τέρα ἔ[ν]-
 ηγγύησε Τιμέκι : Πυρ : γυναῖκα καὶ προῖκα ἔδωκε τρισχίς
 πεντα-
 κοσίς. ▷ ◁ Κτησωνίδης : Θαρ : Δικαίην τὴν ἀδελφὴν
 ἐνηγγύησ-
 ε Παππίκι : Πκ : γυναῖκα καὶ προῖκα χίς ἀργυρίου καὶ ἐσθὴν
 πεν-
 τακοσίων. τὴν ἐσθὴν ὠμολόγει ἔχειν Παππίας καὶ ἀργυρίου
 25 ἑκατὸν δραχμάς. ▷ ◁ Θαρσαγόρας : Μνη : ἐνηγγύησε
 Πανθαλίδα τὴν
 θυγατέρα τὴν Μνησιβούλου Πυρῶάκῳι : Θαρ : γυναῖκα καὶ
 προῖκα τὴν οἰ-
 κίαν τὴν ἐμ. προαστίῳι, ἧι γείτων Νικίς Χαρούου, ὥστ' εἶναι
 κύριον τῆς
 οἰκίης Θαρσαγόραν, ἕως ἂν ζῆι. ▷ ◁ Κτησιών : Ἀγλω :
 ἐνηγγύησεν Ἐρμο-
 ξένην τὴν θυγατέρα Ἰερωνίδῃ : Ν. . γυναῖκα καὶ προῖκα
 ἔδωκε χιλί-

30 ας μὲν καὶ ἑξακοσίας καὶ τὴν οἰκίαν, Ἄρχίνου, ἧι γείτων
 ἡ οἰκία
 ἡ Καλλίπτου τοῦ Ἡρα [καὶ] θεράπαιναν ἧι ὄνομα Σύρα καὶ
 ἄλλην θεράπαιναν. ▷ ◁ Εἶδε-
 σίλεως τ. οὔσαν τὴν θυγατέρα Καλ. γυναῖκα καὶ προῖ-
 κα ἔδωκεν XX : τούτου ἀργυρίου. Εὐβουλος
 35 τὴν θυγατέρα. X τού-
 του ὠμολόγει. ἔχειν. Εὐβουλος
 Θαρσ : ΙΑΤΑ-. ▷ ◁ Λυσαν-
 δρίδης. τὴν. ἐνηγγύησε καὶ προῖκα ἔ-
 δω]κε XXX : τὴν θυγατέ-
 40 τ. ▷ ◁ Ἄ[ρισ]τομέν[ης
 εἰν. XX τούτου
 ἐσθην κ. ΓΟΚ.
 ΕΛΗΣ.
 ἐνηγγύη]σεν τὴν θυγατέρα Τιμαλ
 45
 αν. ▷ ◁

⁴⁶⁵ Η επιγραφή όπως δημοσιεύθηκε το έτος 1882 στο B.C.H. τόμος VI,σελ. 590 επ. και αναρτήθηκε στην ιστοσελίδα: doi : <https://doi.org/10.3406/bch.1882.4227>
https://www.persee.fr/doc/bch_0007-4217_1882_num_6_1_4227
 Fichier pdf généré le 13/04/2018